

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 5 (11) – жовтень 2020

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

EXPERT: PARADIGM OF LAW AND PUBLIC
ADMINISTRATION

№ 5 (11) – жовтень 2020

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

Редакція

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
проректор Міжрегіональної Академії управління
персоналом, Президент Асамблеї докторів наук
з державного управління України, Академік
Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук
вищої школи та Української Технологічної
Академії, Почесний доктор Національного інсти-
туту економічних досліджень Грузії,
Заслужений юрист України. Заступники головного
редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України

Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол № 23/2020 от 12.10.2020)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію "Б"
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: вул. Фрометівська, 2,
м. Київ, 03039 E-mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector of the Interregional
Academy of Personnel Management, President
of the Assembly of Doctors of Science in Public
Administration of Ukraine, Academician of
International Personnel Academy, Academy of
Higher Schools and Ukrainian Technological
Academy, Honorary Doctor of Economics and
National Studies of Ukraine
Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 23/2020 from 12.10.2020)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: street Frometov-
skaya, 2, Kiev, 03039 mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. – 2020. – № 5 (11) – жовтень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. – 267 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Асамблеї докторів наук з державного управління України, Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії, Заслужений юрист України.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна** – доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

2. **Воротін Валерій Євгенович** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

3. **Гурковський Володимир Ігорович** – доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентіві України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

4. **Кіслов Денис Васильович** – доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української академії наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

5. **Кринична Ірина Петрівна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

6. **Міхальський Томаш** доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

7. **Мотренко Тимофій Валентинович** – доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри публічного ад-

міністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

8. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

9. **Орлова Наталія Сергіївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

10. **Рябцев Геннадій Леонідович** – доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

11. **Сурай Інна Геннадіївна** – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентіві України.

12. **Тимощик Лілія Павлівна** – кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

13. Хаджирадева Світлана Костянтинівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

14. Якимчук Аліна Юріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного уні-

верситету водного господарства та природокористування.

15. Яровой Тихон Сергійович – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

16. Ануфрієв Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

17. Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

18. Вечорек Лешик – доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Відділення права та соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

19. Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

20. Заросило Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

21. Кайдашев Роман Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

22. Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

23. Коваленко Валентин Васильович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

24. Козаченко Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, старший науковий

співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

25. Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. Муравйов Кирило Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

27. Нестерович Володимир Федорович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

28. Ніколас Шмітт – кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

29. Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

30. Титко Анна Василівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

31. Фатхутдінов Василь Гайнулович – доктор юридичних наук, начальник головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

32. Яблонская-Бонса Йоланта – професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща).

33. Яскернія Єжі – доктор хабілітований наук правничих, професор звичайний, декан відділення права, адміністрування та управління Університету Яна Кохановського в Кельце (Польща).

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovykh – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Vice-Rector of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Assembly of Doctors of Science in Public Administration of Ukraine, Academician of International Personnel Academy, Academy of Higher Schools and Ukrainian Technological Academy, Honorary Doctor of Economics and National Studies of Ukraine.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Deputy Director from the Educational Work of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the State Institution of Higher Education UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Liudmyla Nikolaevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

2. **Vorotin Valery Yevgenyovych** – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

3. **Gurkovsky Volodymyr Igorevich** – Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Information Policy and Digital Technologies of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, First Deputy Director of the Center for Research on Public Administration Problems. vladimir.

4. **Khadzhyradieva Svitlana Kostiantynivna** Doctor of Science in Public Administration, Professor Head of the Department of Public Administration and Public Service of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

5. **Kislov Denis Vasilievich** – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

6. **Krynichna Iryna Petrivna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. **Michalski Tomasz** Doctor of Science, Associate Professor, Department of Geography, Regional Development, Gdansk University, Gdansk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich** – Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

9. **Novak-Kalyaeva Larisa Nikolaevna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

10. **Orlova Nataliia Sergeevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, professor, professor of the Department of Public Administration and Management of Kyiv National Trade and Economics University.

11. **Riabtsev Gennadii Leonidovych** – Doctor of Science (Dr. Hab.) in Public Administration, Candidate of Sciences (PhD) in Chemical Engineering, Professor, Professor of the Kyiv-Mohyla School of Governance; Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies; Special Projects Director of Scientific and Technical Centre PSYCHEMA; Member of the Expert Board of Ministry of Energy of Ukraine, Member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine; Expert of the National Agency for Higher Education Quality Assurance.

12. **Suray Inna Gennadyevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Public Service at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. **Timoschik Liliya Pavlivna** – Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary, Scientific and Research Center for Shipboard Expertise, Power Supply and Telecommunications Ministry of Justice of Ukraine, Shipboard Expert.

14. **Yakymchuk Alina Yurievna** – Doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

15. **Yarovoï Tikhon Sergeevich** – Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

16. **Anufriev Nikolai Ivanovich** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

17. **Bernaziuk Ian Alexandrivich** – Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the department V.I. Vernadsky Taurida National University.

18. **Dorokhina Juliia Anatolievna** – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

19. **Fatkhutdinov Vasyl Hajnulovitch** – Doctor of Law, Head of the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region.

20. **Jabłońska-Bonca Jolanta** – Prof., dr hab., Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Republic of Poland).

21. **Kaydashev Roman Petrovich** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

22. **Kisly Anatoly Mikhailovich** – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

23. **Kisly Anatoly Mikhailovich** – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

24. **Kozachenko Oleksandr Ivanovich** – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

25. **Kovalenko Valentin Vasilevich** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Leading Researcher of the

Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

26. **Muraviov Kyrylo Volodymyrovych** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

27. **Nesterovych Volodymyr Fedorovych** – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

28. **Nicolas Schmitt** – PhD, Senior Research Fellow of the Institute of Federalism of the University of Fribourg (Switzerland).

29. **Skrypniuk Oleksandr Vasylovych** – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

30. **Tytko Anna Vasylivna** – Candidate of Law, Leading Researcher at the National Academy of Internal Affairs.

31. **Vychorek Lesik** – doctor habilitated, Associate Professor, Head of The Department of Criminal Law, Criminology and Criminalistics, The Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University in Kielce (Poland).

32. **Yaskernia Jerzy** – Dr. Hab. poff. zw., dean of law department, administration and management of the University of Yana Kokhanovsky in Kielce (Poland).

33. **Zarosylo Volodymyr Olexijovych** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Management of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Interregional Academy of Personnel Management.

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності

**Федоренко Владислав Леонідович,
Ковальова Наталія Миколаївна**
Особливості проведення експертних досліджень, пов'язаних з етикетками: методичні аспекти 11

Андрощук Геннадій Олександрович
Недобросовісність заявників торгових марок: аналіз зарубіжної та вітчизняної законодавчої і правозастосовної практики 24

Криміналістика і судова експертиза

Бондар Володимир Сергійович
Експертне дослідження окремих моделей пістолета «glock» 43

**Крупка Анатолій Антонович,
Кралуок Марина Олександрівна,
Дузь Людмила Євгенівна**
Експертні помилки в судових інженерно-технічних дослідженнях в галузі безпеки життєдіяльності ... 61

Проблеми сучасного конституціоналізму

**Батанов Олександр Васильович,
Голядова Тетяна Олексіївна**
Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання 70

Нестерович Володимир Федорович
Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини 86

Олькіна Олена Володимирівна
Конституційно-правове регулювання громадського контролю виконавчої влади: проблеми і перспективи..... 123

Питання публічного права

Романенко Євген Олександрович
Закон України про адміністративну процедуру 131

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна
Системність реалізації адміністративних послуг як основа формування сервісної держави..... 146

Питання приватного права

**Куртакова Анна Олександрівна,
Усманов Олександр Русланович**
Правові аспекти захисту прав учасників цивільних відносин у мережі інтернет: цивільно-правовий аспект..... 153

Міжнародне право

**Полякова Юлія Володимирівна,
Олашин Марина Миколаївна**
Нормативно-правові засади міжнародної діяльності журналіста..... 160

Рудик Петро Андрійович
Аналіз трансформації положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського союзу у період до прийняття Лісабонського договору 169

Сучасні технології управління в державі

Богданенко Анатолій Іванович
Модернізація державного управління
з використанням та розвитком
інтелектуального потенціалу
населення України..... 185

**Яковлєв Роман Володимирович,
Іщенко Юрій Вікторович**
Потенціал використання великих
даних в публічному
адмініструванні 195

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

Бондар Володимир Тимофійович
Механізми реалізації суб'єктами
публічного управління
етнонаціональної політики
в республіці Польща: досвід для
України 214

Тур Ірина Юрїївна
Державне регулювання страхової
діяльності в Україні: мета, соціальна
складова 225

Регіональне управління та місцеве самоврядування

**Квасній Любов Григорівна,
Солтисік Оксана Орестівна,
Романів Олена Василівна**
Проблеми реформування системи
охорони здоров'я в прикарпатському
регіоні України 233

Державне управління в галузі освіти

Васильєв Сергій Сергійович
Питання інтернаціоналізації
вищої мистецької освіти України
в діяльності центрального органу
виконавчої влади у сфері культури
на сучасному етапі 243

Рецензії

Рецензія
Коваленка Валентина Васильовича
на монографію доктора юридичних
наук, професора, директора Науково-
дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
Федоренка Владислава Леонідовича
«Конституційні права і свободи
людини та їх гарантування й захист
в Україні» 257

Рецензія
Чернеженко Олени Миколаївни на
монографію кандидата юридичних
наук, доцента, доцента кафедри
теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
Кравчука Володимира Миколайовича
«Конституційні основи правового
статусу суддів в Україні» 261

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю із виходом чергового номера фахового журналу із права та державного управління «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління»!

Завжди приємно тримати в руках видання, яке є не тільки джерелом наукової інформації, компетентних оцінок і серйозної аналітики, але і знайомить із новачками у житті публічно-управлінської та правової спільнот. Саме завдяки цьому, журнал заслужив репутацію одного з провідних видань в Україні з висвітлення

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
із державного управління, професор,
Заслужений юрист України**

актуальних проблем права, державного управління, взаємодії державної влади і громадськості. Відрадно, що на сторінках видання присутня атмосфера доброзичливої конкуренції і дискусійного партнерства.

Упевнений, що досвід і професіоналізм колективу журналу дозволять йому і надалі бути конкурентоспроможним на ринку вітчизняних ЗМІ і цікавим для читачької аудиторії.

У цьому номері журналу ви познайомитеся із питаннями модернізації державного управління з використанням та розвитком інтелектуального потенціалу населення України; інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України в діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері культури на сучасному етапі; виявлення основних проблем у ході реформування системи охорони здоров'я в Прикарпатському регіоні України та ін.

Бажаю журналу подальшого процвітання, нових здобутків, творчих успіхів і цікавих проєктів, а кожному працівникові редакції – доброго здоров'я, благополуччя і щастя.

Щиро сподіваюся на продовження і зміцнення нашої плідної співпраці.

Є.О. Романенко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю колектив журналу «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління» із виходом його чергового номера. За відносно невеликий період часу, журналу вдалося створити власний пізнаваний стиль, завоювати визнання читачів. Видання демонструє об'єктивність і виваженість в оцінці подій, що

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

відбуваються у вітчизняному правовому полі, користується заслуженим авторитетом серед судових експертів. Опубліковані в журналі матеріали вигідно відрізняють глибокий аналіз і неупередженість оцінок.

У № 5(11) ви познайомитеся із аспектами щодо захисту прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет; питаннями вивчення нормативно-правових засад міжнародної діяльності журналістів та процесу інтернаціоналізації міжнародної журналістської діяльності, що втілюються у створенні міжнародних професійних організацій та виробленні спільних принципів поведінки журналістів; історико-правовим аналізом трансформації положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського Союзу в період із заснування Європейських співтовариств до прийняття Лісабонського договору та ін.

Бажаю удачі, здоров'я, творчого натхнення, збільшення тиражу, нових передплатників, оригінальних ідей, свіжих і яскравих рішень!

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized, flowing letters that appear to be 'V.L. Fedorenko'.

В.Л. Федоренко

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.77

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-11-23](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-11-23)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Ковальова Наталія Миколаївна,

в.о. завідувача лабораторією права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт в сфері інтелектуальної власності, вищого кваліфікаційного класу, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 097-576-09-09, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕТИКЕТКАМИ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Публікація присвячена актуальним проблемам методичного забезпечення судової експертизи і експертних досліджень етикеток, формуванню теоретико-методичних основ експертних досліджень таких об'єктів інтелектуальної власності, як торговельні марки та промислові зразки, які застосовуються в етикетках, з урахуванням практичного досвіду судово-експертної діяльності в цій сфері в Україні, а також, положень нового Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» від 21 липня 2020 р.

Обґрунтовується, що реєстрація етикетки саме в якості торговельної марки є на сьогодні найбільш поширеним засобом захисту прав на об'єкти промислової власності. Це зумовлено тим, що в традиційному вигляді етикетка є різновидом комбінованого словесно-зображувального позначення. При цьому, комбіноване позначення – це позначення, яке є поєднанням в собі різних за характером позначень, що є його складовими елементами (слова, зображення, кольори тощо). Найбільш поширеними комбінованими позначеннями є словесно-зображувальні композиції. Але зустрічаються і такі, що складаються з зображувальних, словесних і об'ємних елементів тощо.

Зроблено висновок, що етикетка – це засіб інформування споживачів про упаковану продукцію та її виробника, яка розміщується безпосередньо на товарі, на листках-вкладках, приклеєна або така, що додається до упакованої одиниці товару, її необхідно досліджувати у залежності від того, на яких саме товарах етикетка розміщена, для якого кола споживачів вона призначена.

Наголошено, що логічним продовженням роботи в напрямку комплексного методичного забезпечення судової експертизи торговельних марок і промислових зразків, з урахуванням новел чинного законодавства, є розроблення та затвердження в 2021-2022 роках «Методики дослідження промислових зразків» і нової редакції «Методики проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями», розроблення яких підтримано на осінньому засіданні секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності НКМР при Міністерстві юстиції України до включення до Тематичного плану науково-дослідних робіт НДУСЕ Міністерства юстиції України на 2020 рік

Ключові слова: судова експертиза, судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності, методика, методичні рекомендації, етикетка, торговельна марка, промисловий зразок.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Kovaleva Natalia Mykolayivna,

Acting Head of the Laboratory of Industrial Property Law of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert in the field of intellectual property, high qualification class, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, bldg. 26, of. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 097-576-09-09, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

FEATURES OF CONDUCTING EXPERT RESEARCH RELATED TO LABELS: METHODOLOGICAL ASPECTS

Annotation. The publication is devoted to topical issues of methodological support of forensic examination and expert research of labels, formation of theoretical and methodological bases of expert research of such intellectual property objects as trademarks and industrial designs used in labels, taking into account practical experience of forensic activity in this field. in Ukraine, as well as the provisions of the new Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse» of July 21, 2020.

It is argued that the registration of the label as a trademark is currently the most common means of protecting the rights to industrial property. This is due to the fact that in the traditional form of the label is a kind of combined verbal and pictorial notation. In this case, the combined designation is a designation that is a combination of different in nature designations that are its constituent elements (words, images, colors, etc.). The most common combined symbols are verbal and pictorial compositions. But there are also those that consist of pictorial, verbal and three-dimensional elements, and so on.

It is concluded that the label is a means of informing consumers about packaged products and their manufacturer, which is placed directly on the product, on sheets, tabs,

glued or attached to the packaged unit of goods, it should be examined depending on which ones. goods label is placed, for which range of consumers it is intended.

It is emphasized that the logical continuation of work in the direction of comprehensive methodological support of forensic examination of trademarks and industrial designs, taking into account the new legislation, is the development and approval in 2021-2022 «Methods of research of industrial designs» and a new version of «Methods of forensic examination related to inventions and utility models», the development of which was supported at the autumn meeting of the section of forensic examination of intellectual property of the NKMR at the Ministry of Justice of Ukraine to be included in the Thematic plan of research NDUSE of the Ministry of Justice of Ukraine for 2020.

Keywords: forensic examination, forensic examination of intellectual property, methodology, guidelines, label, trademark, industrial design.

Постановка проблеми. Аналіз експертних проваджень, виконаних судовими експертами на протязі останніх п'ятнадцяти років, вказує на постійне зростання таких, що спричинені копіюванням, підробкою зовнішнього вигляду товарів широкого вжитку, а саме, товарів постійного попиту які є продуктами першої необхідності та купуються досить часто. Значна частина із них припадає на дослідження таких об'єктів, як торговельні марки і промислові зразки, що застосовані в етикетках. Враховуючи можливість існування етикетки (об'єкта господарської діяльності) в якості як торговельної марки, так і промислового зразка (об'єкти права промислової власності), можемо передбачити зростання кількості таких експертиз і експертних досліджень у подальшому.

У випадках, коли досліджуваний об'єкт одночасно відноситься до сфери дії декількох спеціальних законів (щодо етикеток – це закони України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» і «Про охорону прав на промислові зразки»), виникає потреба в проведенні комплексного експертного дослідження. До того, ж, з прийняттям 21 липня 2020 року Закону України «Про внесення змін до дея-

ких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [1] охорона прав на торговельні марки та промислові зразки зазнала якісних змін.

У свою чергу, в основу дослідження етикеток мають бути покладені спеціальні теоретико-методологічні та методичні підходи. Застосування єдиних підходів до проведення експертних досліджень, пов'язаних з етикетками, є вкрай важливим, зважаючи на можливість їх реєстрації і як в якості торговельних, і в якості промислових зразків [2, с. 56]. У зв'язку з цим, на засіданні весняної секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності НКМР при Міністерстві юстиції України у 2019 році було прийнято рішення про рекомендацію до внесення до Тематичного плану науково-дослідних робіт НДУСЕ Міністерства юстиції України на 2019 рік науково-дослідної роботи на тему: «Методичні рекомендації з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг». На сьогодні відповідна науково-дослідна робота завершена, а її результати оформлюються. Разом із тим, пророблена наукова роз-

відка проблем теорії та практики дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг зумовила низку методичних аспектів обраної проблематики, які й будуть підняті в цій публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етикетка, як об'єкт судової експертизи у сфері інтелектуальної власності, а також питання їх створення, охорони та захисту залишається малодослідженою в сфері вітчизняної інтелектуальної власності та експертології. Хоча, окремі аспекти цієї проблематики висвітлювалися в наукових роботах таких науковців і судових експертів, як Г. Андрощук, О. Дорошенко, Т. Заніна, Н. Клімова, А. Копитько, П. Крайнев, В. Мельников, С. Петренко, Б. Прахов, Г. Прохаров-Лукин, К. Сопова і ін., а також авторами цієї статті [2]. У першу чергу, йдеться про науково-дослідні роботи (НДР), які виконувалися в межах методичного забезпечення судово-експертних спеціальностей 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші», 13.4 – «Дослідження пов'язані з охороною прав на промислові зразки» та 13.6. – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів та послуг), географічними зазначеннями» за останні десять років у Науково-дослідному центрі судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності), Київському науково-дослідному інституті судових експертиз (Київський НДІСЕ), Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харківський НДІСЕ), Державному підприємстві «Укрпа-

тент» та в Науково-дослідному інституті інтелектуальної власності НАПрН України [2, с. 60], а також про наукові публікації, підготовані під час виконання відповідних НДР.

Мета статті полягає в формуванні теоретико-методичних основ таких експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності як торговельні марки та промислові зразки, застосованих в етикетках, з урахуванням практичного досвіду судово-експертної діяльності в цій сфері в Україні, а також, враховуючи новелізацію влітку 2020 чинного законодавства України в частині посилення охорони і захисту прав на торговельні марки (ТМ) і промислові зразки (ПЗ).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, реєстрація етикетки саме в якості торговельної марки є на сьогодні найбільш поширеним засобом захисту прав на об'єкти промислової власності. Це зумовлено, в першу чергу тим, що в традиційному вигляді етикетка є різновидом комбінованої словесно-зображувального позначення. При цьому, комбіноване позначення – це позначення, яке є поєднанням в собі різних за характером позначень, які є його складовими елементами (слова, зображення, кольори тощо). Найбільш поширеними комбінованими позначеннями є словесно-зображувальні композиції. Але зустрічаються і такі позначення, що складаються з зображувальних, словесних і об'ємних елементів тощо.

Комбіновані позначення, виходячи із наявної в Україні судово-експертної практики, можна розділити на наступні групи:

- позначення, в яких превалює словесна частина;

- позначення, в яких превалює зображувальна частина;

- позначення, в яких словесна та зображувальна частини мають відносно однаковий вплив на формування загального образу позначення [3, с. 11-12].

Під час експертних досліджень етикетка має розглядатися саме як об'єкт інтелектуальної власності. Слід враховувати, що етикетки, як, об'єкти господарської діяльності, та торговельні марки призначені для виконання різних завдань і функцій і до них, відповідно, ставляться різні вимоги.

Так, торговельна марка – це позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [4]. У свою чергу, етикетка – це бирка, напис, ярлик, що містить малюнки чи написи, написані, надруковані, нанесені за допомогою трафарету, витиснені або вдавнені та прикріплені до одиниці упаковки з харчовими продуктами» [5].

Тобто, етикетка є джерелом інформації про товар і, на відміну від торговельної марки, яка індивідуалізує товар, виробляється конкретним суб'єктом, і не може складатися тільки з описових елементів, необхідність використання яких у господарському обігу може виникнути у будь-якого суб'єкта, що виробляє такий самий або однорідний товар, має містити, залежно від встановлених вимог до маркування товару, в першу чергу, описові елементи: вказівки виду товару; його характеристики; найменування виробника і його місце розташування та ін.

Споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до

придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Інформація про продукцію не вважається рекламою. Інформація, зазначена вище має бути доведена до відома споживачів виробником (виконавцем, продавцем) у сусправдній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом (у доступній наочній формі), прийнятим для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування [6].

Варто зазначити, що власник, захищаючи свою етикетку, може отримати свідоцтво не лише на торговельну марку, а і на промисловий зразок. Так, відповідно до Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», *«промисловий зразок – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання»* [7].

Так, художньо-дизайнерські рішення для друкованої продукції – етикетки, характеризуються, зокрема, ознаками, що відображають композиційну конструкцію зовнішнього вигляду виробу; детальну проробку графічних елементів, зображувальний мотивів, орнаменту; розташування та виконання елементів графіки шрифту (без розкриття семантики словесних елементів) колористичним рішенням.

Властивості таких об'єктів промислової власності як торговельні марки і промислові зразки постійно переплітаються, адже візуально вони можуть бути навіть тотожними і нерідко трапляються випадки, коли один і той же об'єкт одночасно захищається і ТМ, і ПЗ. Інший випадок, коли промисловий зразок містить у своєму складі ТМ, або елемент ТМ, який належить іншій особі. Однак, не зважаючи на візуальну ідентичність, що іноді має місце, ці

два об'єкти інтелектуальної власності мають абсолютно різне призначення та наданий державою обсяг правової охорони. Відповідно до положення частини другої ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» визначено: *«Промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням»* [7].

Об'єктом торговельної марки, відповідно до частини другої ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», *«... може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори, форма товарів або їх пакування, звуки, за умови що такі позначення придатні для відрізнення товарів або послуг одних осіб від товарів або послуг інших осіб, придатні для відображення їх у Реєстрі таким чином, що дає змогу визначити чіткий і точний обсяг правової охорони, що надається...»* [4].

У роботі судових експертів все частіше виникають ситуації, коли досліджуваний об'єкт одночасно відноситься до сфери дії декількох спеціальних законів і в першу чергу, це стосується саме етикеток. Проблема постає у разі їх реєстрації різними особами. Користуючись прогалинами в законодавстві окремі недобросовісні виробники реєструють етикетки, права на які їм не належать, в якості, наприклад, промислових зразків. Також промисловий зразок може містити у своєму складі знак або елемент знаку, який належить іншій особі.

Також набули поширення судові спори, пов'язані з співвідношенням правової охорони знаків для товарів і послуг та об'єктів авторського права. Взаємозв'язок зазначених об'єктів також обумовлений їх специфікою. Усі ці питання теорії, методики і практики зумовили підготовку раніше згаданих у цій статті методичних рекомендацій щодо експертних досліджень етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг. Основними завданнями при розробці цих методичних рекомендацій, є дослідження та визначення:

- особливостей дослідження етикеток, при зіткненні прав на торговельну марку і торговельну марку, або з позначенням що не має правової охорони;
- особливості дослідження етикеток при зіткненні прав на торговельну марку та зареєстрований або незареєстрований промисловий зразок;
- особливості дослідження етикеток при зіткненні прав на торговельні марки та об'єкти авторського права.

Зважаючи на те, що етикетка – це засіб інформування споживачів про упаковану продукцію та її виробника, яка розміщується безпосередньо на товарі, на листках-вкладках, приклеєна або така, що додається до упакованої одиниці товару, її необхідно досліджувати у залежності від того, на яких саме товарах етикетка розміщена, для якого кола споживачів призначена тощо.

Слід звернути увагу на дослідження етикеток, які відповідно до МКТП (Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків («Ніццька угода», 11-2020), супроводжують товари:

- Класу 25: одяг, взуття, наголовні убори для людей тощо;

- Класу 29: харчові продукти тваринного походження, а також фрукти, овочі та плоди, підготовлені або законсервовані для споживання тощо;

- Класу 30: харчові продукти рослинного походження, крім фруктів, овочів та плодів, підготовлених або законсервованих для споживання, а також добавки для поліпшення смакових якостей харчових продуктів тощо;

- Класу 31: продукти землеробства і лісівництва та продукти моря, жодним чином не підготовлені для споживання, живі тварини та живі рослини, а також корми для тварин тощо;

- Класу 32: безалкогольні напої, а також пиво;

- Класу 33: алкогольні напої, спиртові есенції та екстракти;

- Класу 34: тютюн та вироби, що використовуються для куріння, а також деякі аксесуари та вмістини, що стосуються їх використання [8].

Що стосується кола споживачів для яких призначені товари то, як свідчать практика експертних досліджень останніх років в галузі комунікацій, на різні групи споживачів реклама впливає по-різному. При дослідженні позначень не завжди потрібно орієнтуватися лише на пересічного споживача. У тому разі, коли рекламний продукт, втілений в етикетці, щодо конкретного товару спрямовано на потенційного споживача – конкретну людину, яка входить до певної соціальної групи, необхідно ідентифікувати таку групу.

Як пишуть вітчизняні учені-маркетологи, люди купують товари, виходячи з різних мотивацій і різних факторів (демографічних, соціальних тощо), які на цю мотивацію впливають. Для повнішого дослідження потреб окремих індивідів і груп здійснюють умовний розподіл покупців за різними ознака-

ми, тобто сегментацію ринку. Що краще враховано конкретні особливості та умови, то більш ефективною буде маркетингова програма і меншими витрати на неї. Зокрема, покупці можуть класифікуватися на тих, що є: 1) покупцями товарів фірми; 2) покупців товарів фірми-конкурента; 3) потенційних покупців; 4) абсолютні неспоживачі (вони не мають можливості купити або їм заважають якісь складні обставини). У свою чергу, за характером споживання, покупці підрозділяються на дві категорії: 1) покупці товарів широкого вжитку та покупці (споживачі) товарів промислового призначення. Оскільки попит на товари промислового призначення майже на 90 % визначається попитом на товари широкого вжитку, головним об'єктом рекламного бізнесу є покупець товарів широкого вжитку [9, с. 220].

Товари широкого споживання класифікуються в залежності від поведінки споживача та його реагування на товар таким чином:

1. Товари повсякденного попиту – споживаються регулярно і при їх придбанні споживач витрачає мінімум часу для вибору конкретної товарної одиниці. Вони відносяться до продукції короткочасного використання:

- 1.1. Товари постійного попиту купуються часто і є продуктами першої необхідності. Для їх реалізації необхідна велика кількість торговельних точок, які повинні бути розташовані у багатолюдних місцях. При цьому, необхідна пропозиція у них широкого асортименту товарів, щоб споживач без будь-яких проблем зміг швидко обрати необхідний об'єкт для задоволення власних потреб. До цієї групи товарів відносяться продукти харчу-

вання, миючі засоби, засоби особистої гігієни.

1.2. Товари імпульсної купівлі – це такі товари, придбання та споживання яких не планується заздалегідь. На продукцію такого типу покупець звертає увагу і придбає тільки, коли він побачить її.

1.3. Товари для екстрених випадків – це товари, які споживач придбає тільки при гострій необхідності. Вони не потрібні споживачу постійно, як товари попередніх двох груп, але при надзвичайній ситуації треба мобілізувати усі зусилля по забезпеченню ними ринку. Яскравим прикладом може бути постачання ліків при епідемії грипу, антисептиків, медичних масок, тощо.

2. Товари попереднього вибору – це товари, які купують завжди тільки на основі проведеного порівняння їх між собою за технічними показниками, функціональними можливостями, експлуатаційними характеристиками, ціною, естетичними властивостями і т. ін. Ця продукція відноситься у більшості випадків до товарів довгострокового користування, і рішення про її придбання завжди обґрунтовано.

3. Товари особливого попиту – марочні товари відомих виробників з престижними торговельними марками. Окрема частина споживачів згодна з будь-якими незручностями (підвищена ціна, віддаленість постачальника або дилера) заради володіння такими товарами.

4. Товари пасивного попиту – товари, про які споживач або не знає, або знає, але байдужий до них [10, с. 131-133].

До групи товарів широкого споживання, щодо яких частіше за інші

у споживачів виникає потреба, входить досить широкий спектр споживчих товарів які оздоблені етикетками – предмети особистої гігієни, мило, косметика, продукцію для чищення зубів і гоління, миючі засоби, інші товари нетривалого користування: посуд зі скла, лампочки, батарейки, продукцію з паперу, продукцію з пластмаси тощо.

Окремої уваги заслуговують дослідження назв лікарських засобів, які здебільшого реєструються стандартним шрифтом, заголовними літерами у чорно-білому виконанні. «При цьому вони можуть використовуватись із застосуванням будь-якої форми, гарнітури та кольору шрифту або зі сполученням додаткових елементів, а також у складі етикетки чи упаковки лікарського засобу.

Отже, при визначенні візуальної схожості необхідно також враховувати й інші зображувальні та словесні елементи, що входять до складу порівнюваних позначень, якщо назва лікарського засобу зареєстрована у складі комбінованих позначень. Важливим фактором є й сприйняття упаковок лікарських засобів споживачем» [11].

Також, враховуючи те, що основною функцією етикеток, на відміну від торговельних марок, є донесення до споживача інформації про конкретний товар шляхом використання великої кількості описових елементів, окрема увага судового експерта має присвячуватися саме таким елементам. Це, наприклад, просте найменування товару, вказівка його ваги, виду, сорту, натуралістичне зображення продукту. Такі елементи не є оригінальними і не здатні виділяти товар серед загальної маси інших товарів.

На сьогодні в Україні відбулася новелізація законодавства в сфері правової охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки, що на перспективу матиме вплив і на етикетки, які досліджуються судовими експертами. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» запровадив багато новацій щодо промислових зразків, привнесених із законодавства ЄС. Також були запроваджені зміни в категоріально-термінологічний апарат і оновлені механізми правової охорону промислових зразків, права та обов'язки суб'єктів прав на промислові зразки, порядок визнання прав на промислові зразки недійсними Апеляційною палатою. Законодавцем також було додано нову вимогу охороноздатності промислового зразка – індивідуальний характер; збільшено обсяг прав власника промислового зразка – сукупність суттєвих ознак замінили враженням, яке промисловий зразок справляє на поінформованого користувача; запроваджено можливість скасування реєстрації промислового зразка в позасудовому порядку в Апеляційній палаті; збільшено термін охорони з 15 до 25 років; введено нову форму охорони – незареєстрований промисловий зразок; змінення вигляду охоронного документа з «патенту» на «свідоцтво».

Щодо торговельних марок, то згаданим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патент-

ними зловживаннями» впроваджено єдину термінологію – «торговельна марка» замість термінів, які застосовувалися раніше: «знак для товарів і послуг» [4], «товарний знак», «торгова марка» тощо; передбачено електронну форму подання заявки та електронний документообіг; передбачено можливість реєстрації колективної торговельної марки; доповнено перелік об'єктів торговельної марки такими позначеннями як форма товарів та їх пакування; формалізовано порядок правової охорони торговельних марок в Україні за Мадридською системою; оновлено перелік підстав для відмови в реєстрації, а також визнання недійсною реєстрації ТМ; змінено порядок оскарження заявок (подання заперечень) на стадії експертизи; з'явилася можливість реєстрації колективної торговельної марки з'явилося уточнення: «Об'єктом торговельної марки може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, придатні для їх графічного відтворення» тощо.

Неоднозначність деяких термінів, що стосуються, наприклад, визначення відповідності промислових зразків критеріям охороноздатності, безсумнівно, зумовлює певні складнощі в роботі не лише для власників ПЗ та ТМ, патентних повірених, а й для судових експертів.

На сьогодні судовими експертами проводиться значна кількість таких судових експертиз та експертних досліджень. Донедавна лише судовий експерт, атестований за спеціальністю 13.4 «Дослідження пов'язані з промисловими зразками», проводив дослідження на відповідність промислового зразка умовам надання правової охорони, оскільки патентна експерти-

за проходить лише за формальними ознаками. До речі, незважаючи на певні очікування, формальна експертиза під час розгляду заявок на реєстрацію промислових зразків і надалі залишається чинною, а кваліфікаційна не проводиться.

Слід також звернути увагу на появу у новій редакції Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» визначення виробу. Так, *«промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням».*

Виріб – будь-який предмет промислового виробництва або ручної роботи, зокрема частини, призначені для збирання у складений виріб, упаковка, зовнішнє оформлення, графічні символи та типографські шрифти (елементи), крім комп'ютерних програм» [7].

Попередня ж редакція Закону містила наступне визначення: *«Об'єктом промислового зразка може бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб».*

Отже, в якості промислового зразка відтепер можна захистити зовнішній вигляд таких виробів як зовнішнє оформлення, графічні символи та типографські шрифти (елементи). При цьому, слід звернути увагу, що характер правового захисту шрифтів, перші з яких з'явилися іще з появою письмової культури в Єгипті біля 4 000 року до н.е. та в Китаї близько 3 000 років тому [12, с. 47], при переході від т.з. «картинного письма» (піктографії) до логогра-

фії (запису слів) [13, с. 42-48], на сьогодні є різним у різних держав світу.

Так, 12 червня 1973 року в Відні була відкрита для підписання Конвенція про захист шрифтів і їх міжнародної реєстрації. Вона зобов'язувала держави-учасниці або ввести спеціальні системи реєстрації шрифтів, або використовувати для цієї мети наявні в національному патентному законодавстві системи, або забезпечити захист шрифтів національним законодавством про авторське право. Однак, Віденська конвенція вступить в силу лише після ратифікації як мінімум п'ятьма країнами, тоді як на даний момент її підписали 11 держав (Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Сан-Марино, Швейцарія, Об'єднане королівство, Югославія), а ратифікували тільки Франція (в 1976-му) і Німеччина (в 1981 році) (*Vienna Agreement for the Protection of Type Faces and their International Deposit*).

Директива Ради (ЄС) № 6/2002 від 12 грудня 2001 р. про промислові зразки Співтовариства (*Official Journal L 3, 05.01.2002 р., С. 1 – 24*), прямо називає графічні символи і друкарські шрифти такими, що захищаються нею. Цей документ передбачає два типи захисту прав на промисловий зразок:

- захист зареєстрованого зразка, який виникає в момент реєстрації зразка в Відомстві ЄС по гармонізації внутрішнього ринку (*Office for Harmonization in the Internal Market, ОНІМ*) і триває п'ять років з можливістю продовження на наступні п'ятиліття аж до загального терміну в 25 років.
- захист незареєстрованого зразка, який виникає в момент, коли зразок стає публічно доступним в ЄС, і триває три роки [14].

Очевидно, що надання охорони незареєстрованим промисловим зразкам на три роки, безсумнівно, вплине на кількість досліджень, пов'язаних із цими об'єктами, в частині заборони їх використання. Це зумовлює напруження відповідних методичних рекомендацій щодо проведення відповідних експертиз і експертних досліджень.

Висновки та перспективи подальших розробок. Завершення науково-дослідної розробки «Методичні рекомендації з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг», призначеної для безпосереднього використання експертами при проведенні судових експертиз у сфері інтелектуальної власності є важливим, але не вичерпним кроком щодо методичного забезпечення відповідної судово-експертної діяльності. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» утворює новий, проєвропейський ландшафт захисту торговельних марок і промислових зразків, який уже з 2021 року, на наш погляд буде деталізований в інших, насамперед, підзаконних нормативно-правових актах, які покладуть початок правозастосовній і правосудній (юрисдикційній) практиці захисту як торговельних марок і промислових зразків, так і етикеток, в яких вони можуть застосовуватися.

У зв'язку з цим, логічним продовженням роботи в напрямку комплексного методичного забезпечення судової експертизи торговельних марок і промислових зразків, з урахуванням

положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями», є розроблення «Методики дослідження промислових зразків» і нової редакції «Методики проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями». Розроблення цих методик 16 жовтня 2020 року було підтримано на осінньому засіданні секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності НКМР при Міністерстві юстиції України до включення до Тематичного плану науково-дослідних робіт НДУСЕ Міністерства юстиції України на 2020 рік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21 липня 2020 р. // Офіційний вісник України. 2020. № 67. Ст. 2148.
2. Ковальова Н.М. Етикетка з точки зору судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності // *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання*. 2019. № 1(3). С. 53-65.
3. Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації (реєстр. № 13.6.01 від 23.03.2018р.) / НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності / Н.М. Ковальова, О.В. Голікова та ін.; за ред. В.Л. Федоренко. Київ: , 2017. 56 с.
4. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня

1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1994. №7. Ст. 36.

5. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №30. Ст.379.

7. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7 Ст. 34.

8. Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків («Ніццька класифікація», 11-2020). 11 редакція: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 13 грудня 2020 № 662. URL: <https://nice.uipr.org/>

9. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент: Навч. посібник. Київ: КНЕУ, 1998. 276 с.

10. Корж М. В. Маркетинг: Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 344 с.

11. Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки: звіт НДР (заключ.) / Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса Мін'юст; кер. Т.А. Заніна; викон.: А. П. Копитько, О. В. Мануленко. (0116U003878). Харків: ХНДІСЕ, 2017. 80 с.

12. Федоренко В.Л., Нестерович В.Ф. Утвердження та конституційне закріплення права на інформацію: від найдавніших часів до сучасності // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2019. № 41. Том. 1. С. 47-51.

13. Шницер Я.Б. Иллюстрированная всеобщая история письмен. С 155 рис. и т.д. 19 отдельными таблицами, печатными красками и золотом. С.-Петербург: Изд. А.Ф. Маркса, 1903. 264 с.

14. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом щодо проекту За-

кону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реформи патентного законодавства» (реєстр. № 2259 від 11.10.2019, Р. Підласа, Р. Стефанчук) / Веб-ресурс LIGA-360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00608K?an=1>

REFERENCES:

1. Закон Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia okhorony i zakhystu prav na torhovelni marki i promyslovi zrazky ta borotby z patentnymy zlovzhyvanniamy” : vid 21 lypnia 2020 r. [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse” from July 21, 2020]. (2020). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 67. Art. 2148 [in Ukrainian].

2. Kovalova, N.M. (2019). Etyketka z tochky zoru sudovoi ekspertyzy obektiv intelektualnoi vlasnosti [Label from the point of view of forensic examination of intellectual property]. *Ekspert: Paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: Paradigms of legal sciences and public administration*, 1(3), 53-65 [in Ukrainian].

3. Kovalova, N.M., Holikova, O.V., et al. (2017). *Metodyka provedennia ekspertnykh doslidzhen, poviazanykh iz zasobamy indyvidualizatsii (reiestr. № 13.6.01 vid 23.03.2018r.) [Methods of conducting expert research related to the means of individualization (registered № 13.6.01 from 23.03.2018)]*. V.L. Fedorenko (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].

4. Закон Ukrainy “Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh” : vid 15 hrudnia 1993 r. [Law of Ukraine “On the protection of rights to marks for goods and services” from December 15, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 36 [in Ukrainian].

5. Закон Ukrainy “Pro osnovni prynt-sypu ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti

kharchovykh produktiv” : vid 23 hrudnia 1997 r. [Law of Ukraine “On the basic principles and requirements for food safety and quality” from December 23, 1997]. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 19. Art. 98 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst prav spozhyvachiv” : vid 12 travnia 1991 r. [Law of Ukraine “On consumer protection” from May 12, 1991]. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS – Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR*, 30. Art. 379 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky” : vid 15 hrudnia 1993 r. [Law of Ukraine “On the protection of rights to industrial designs” from December 15, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 34 [in Ukrainian].

8. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy “Mizhnarodna klasyfikatsiia tovariv i posluh dlia reiestratsii znakiv («Nitska klasyfikatsiia», 11-2020). 11 redaktsiia” : vid 13hrudnia 2019, № 662 [Order of the Ministry of Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine “International Classification of Goods and Services for the Purposes of the Registration of Marks (Nice Classification, 11-2020). 11th edition” from December 13 2019, № 662]. *nice.uipv.org*. Retrieved from <https://nice.uipv.org/> [in Ukrainian].

9. Lukianets, T.I. (1998). *Reklamnyi menedzhment [Advertising Management]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

10. Korzh, M.V. (2008). *Marketynh [Marketing]*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].

11. Zanina, T.A., Kopytko, A.P., Manulenko, O.V. (2017). *Metodychni rekomendatsii*

z doslidzhennia nazv likarskykh zasobiv, zareiestrovanykh yak torhovelni marki: zvit NDR (zakliuch.) (0116U003878) [Methodical recommendations for the study of the names of drugs registered as trademarks: a report of the GDR (final) (0116U003878)]. Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].

12. Fedorenko, V.L., Nesterovych, V.F. (2019). Utverdzhennia ta konstytutsiine zakriplennia prava na informatsiiu: vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti [Affirmation and constitutional consolidation of the right to information: from ancient times to the present]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Yurysprudentsiia» – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence series*, 41(1), 47-51 [in Ukrainian].

13. Shnitser, Ya.B. (1903). *Illyustrirovana vseobshchaya istoriya pismen [Illustrated general history of writing]*. Saint Peterburg: Izd. A.F. Marksa [in Russian].

14. Vysnovok Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan intehratsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo reformypatentnoho zakonodavstva» (reiestr. # 2259 vid 11.10.2019, R. Pidlasa, R. Stefanchuk) [Opinion of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Integration of Ukraine with the European Union on the Draft Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Reform of Patent Legislation” (Reg. № 2259 of 11.10.2019, R. Pidlas, R. Stefanchuk)]. *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/XI00608K?an=1> [in Ukrainian].

Андрощук Геннадій Олександрович,

кандидат економічних наук, доцент судовий експерт лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, головний науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності НАПрН України бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; genandro1@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0003-0781-9740>

НЕДОБРОСОВІСНІСТЬ ЗАЯВНИКІВ ТОРГОВИХ МАРОК: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ І ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. В статті досліджено економіко-правові аспекти зарубіжної (в юрисдикціях Китаю, США, ЄС) та вітчизняної законодавчої і правозастосовної практики боротьби з явищем недобросовісної реєстрації засобів індивідуалізації з акцентом на торгових марках і доменних іменах. Розглянуто формування теоретико-методологічних і методичних основ захисту прав їх власників, підвищення ефективності діяльності експертів відомств інтелектуальної власності, судових експертів, інструменти цифрового пошуку та використання штучного інтелекту як ключового фактору забезпечення ефективності цього процесу.

Проаналізовано світову динаміку подання заявок на реєстрацію торгових марок, місце України, організаційно-економічний зміст явища «сквотинг торгових марок». Досліджено нормативну базу та практику діяльності Китайського відомства з торгових марок по створенню системи перевірки для виявлення і відхилення шахрайських заявок на торгові марки, розглянуто профілактичні заходи, що вживаються проти сквотерів, інструменти цифрового пошуку та використання штучного інтелекту, як ключові фактори забезпечення ефективної діяльності. Показано, що поправки до Закону про торгові марки КНР включають шість статей, мета яких більш ефективна боротьба з недобросовісними заявниками, шкідливими програмами, накладання значних штрафів за порушення торгових марок.

Досліджено засоби протидії недобросовісним заявникам в США. Відомство з патентів і торгових марок США (USPTO) розробило правила, відповідно до яких іноземні заявники і власники торгових марок при подачі документів на торгову марку в USPTO повинні бути представлені ліцензованим адвокатом США. Розглянуто особливості реєстрації в США торгових марок, що подаються китайськими громадянами. Проведено аналіз останніх змін в законодавстві України з охорони торгових марок. Показано, що нові норми змінюють підходи до реєстрації та захисту торгових марок, створюють можливість їх добросовісного використання.

Розглянуто концепцію недобросовісності заявника, її розуміння у правовій теорії, місце в законодавстві ЄС, правові наслідки недобросовісності заявника. Робиться висновок, що включення до національного законодавства визначення недобросовісності заявника при поданні заявки на реєстрацію торгової марки матиме важливе превентивне значення.

Ключові слова: експертиза, бренд, недобросовісність заявника, патентний повірений, сквотер, сума збитку, торгова марка, цифровий пошук, штучний інтелект, штраф.

Androshchuk Gennady Alexandrovich,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Forensic Expert laboratories of copyright and information technology of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Chief Researcher of the Research Institute of Intellectual Property of the National Academy of Sciences of Ukraine ; L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133; genandro1@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0003-0781-9740>

UNFAIRNESS OF TRADEMARK APPLICANTS: ANALYSIS OF FOREIGN AND DOMESTIC LEGISLATIVE AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE

Abstract. The article examines the economic and legal aspects of foreign (in the jurisdictions of China, USA, EU) and domestic legislative and law enforcement practices to combat the phenomenon of unfair registration of personalization with an emphasis on trademarks and domain names. The formation of theoretical, methodological and methodological bases for the protection of the rights of their owners, improving the efficiency of experts of intellectual property agencies, forensic experts, digital search tools and the use of artificial intelligence as a key factor in ensuring the effectiveness of this process.

The world dynamics of filing applications for trademark registration, the place of Ukraine, the organizational and economic content of the phenomenon of «trademark squatting» are analyzed. The regulatory framework and practice of the Chinese Trademark Office to establish a verification system to detect and reject fraudulent trademark applications, the preventive measures taken against squatters, digital search tools and the use of artificial intelligence as key factors to ensure effective operation. It is shown that the amendments to the Law on Trademarks of the People's Republic of China include six articles, the purpose of which is to more effectively combat unscrupulous applicants, malicious programs, and impose significant fines for trademark infringement.

The means of counteracting unscrupulous applicants in the USA have been studied. The U.S. Patent and Trademark Office (USPTO) has developed rules under which foreign applicants and trademark owners must be represented by a U.S. licensed attorney when filing trademark applications with the USPTO. Features of registration in the USA of the trademarks given by the Chinese citizens are considered. The analysis of the last changes in the legislation of Ukraine on protection of trade marks is carried out. It is shown that the new rules change the approaches to registration and protection of trademarks, create the possibility of their fair use.

The concept of dishonesty of the applicant, its understanding in legal theory, place in the EU legislation, legal consequences of dishonesty of the applicant are considered. It is concluded that the inclusion in the national legislation of the definition of bad faith of the applicant when filing an application for trademark registration will be of important preventive importance.

Key words: examination, brand, bad faith of the applicant, patent attorney, squatter, amount of damage, trademark, digital search, artificial intelligence, fine.

Постановка проблеми. Згідно доповіді ВОІВ «World Intellectual Property Indicators 2019» (Світові показники діяльності у сфері інтелектуальної власності) (WIPI), в 2018 році у всьому світі було подано 10,9 млн заявок на торгові марки, що охоплюють 14,3 млн класів. Кількість класів, зазначених в заявках, зросла на 15,5% в 2018 р., що означає зростання дев'ятий рік поспіль. Відомство інтелектуальної власності Китаю має найвищий обсяг подачі заявок з числом класів близько 7,4 млн; за ними слідує відомство інтелектуальної власності США (640 181) і Японії (512 156); Європейського союзу (EUIPO; 392 925) та відомство інтелектуальної власності Ісламської Республіки Іран (384 338). Серед 20 провідних відомств найбільше зростання в період з 2017 по 2018 рік спостерігалося у відомствах ІВ Індонезії (+ 29,1%), Китаю (+ 28,3%), Індії (+ 20,9%), Республіки Корея (+ 14, 5%) та Сполученого Королівства (+ 12,4%). Азія лідирує за кількістю заявок на реєстрацію торгових марок. На офіси, розташовані в Азії, припадало 70% всіх заявок на реєстрацію торгових марок в 2018 р. в порівнянні з 36,2% в 2008 році. Частка Європи знизилася з 38,4% у 2008 р. до 15,8% в 2018 році. На частку Північної Америки доводилося 5,8% загальносвітового обсягу в 2018 р., в той час як сукупна частка офісів, розташованих в Африці, Латинській Америці і Карибському басейні, а також в Океанії, склала 8,4% в 2018 році. За оцінками, в 2018 р. у всьому світі було зареєстровано 49,3 млн активних торгових марок, що на 13,8% більше, ніж у 2017 р., з них 19,6 млн тільки в Китаї, 2,4 млн в США та 1, 9 млн в Індії [1]. За даними ВОІВ у 2017 р. Україна очолила Топ-20

офісів з подач заявок на реєстрацію торгових марок групи країн з низькими та середніми доходами (подано резидентами – 47 531 заявок, нерезидентами – 24 484, всього – 72 015 заявок). Водночас, Україна посідає лише 22-е місце у загальному рейтингу подач заявок на реєстрацію торгових марок за Мадридською системою (у 2017 р. подано 389 заявок). США, які є лідером рейтингу, мають даний показник у 7 889 заявок.

Як видно з аналізу, Китай є світовим лідером за кількістю поданих в рік заявок на реєстрацію торгових марок. Водночас, чим більше знаків зареєстровано в країні, тим складніше зареєструвати там нову торгову марку через імовірність відмови за відносними підставами – наявності тотожних або схожих позначень, зареєстрованих або заявлених стосовно однорідних товарів і послуг. Відсоток заявок, які не проходять експертизу по суті, становить близько 38%, що цілком відображає зазначені складнощі.

В останні роки в ЗМІ та спеціалізованих блогах широко обговорюється явище «сквотинг торгових марок» (squatting of trademarks). Йдеться про ситуацію, коли компанія або приватна особа реєструє торгову марку, що стосується товару, послуги або торгового найменування іншої компанії. Ситуація зазвичай характеризується тим, що остання компанія, вклавши сили і кошти в забезпечення широкого визнання свого бренду і завоювавши для свого товару (послуги або торгового найменування) міцну репутацію, проте не зареєструвала торгову марку, що їх охороняє. Сквотери намагаються реєструвати такі торгові марки, і при цьому в більшості випадків їх намір

полягає не в тому, щоб використовувати їх в торгівлі, а в тому, щоб отримувати рентні платежі від власників компаній, що користуються такими брендами – наприклад, імпортерів іноземних товарів. Типовий сценарій розвивається так: сквотер реєструє на себе торгову марку, що стосується іноземного бренду, і чекає виходу на місцевий ринок іноземного власника бренду. При появі власника бренду на місцевому ринку сквотер може загрожувати йому судовим переслідуванням за порушення прав на торгову марку. Власник бренду може домогтися рішення відомства інтелектуальної власності або суду у цивільних справах про визнання такого знака недійсним. Але це витратний процес, може бути досить тривалим і пов'язаним із значною правовою та комерційною невизначеністю. В результаті власник бренду часто готовий заплатити сквотеру за відмову від торгової марки, її переуступлення або ліцензування.

Метою статті є економіко-правовий аналіз зарубіжної та вітчизняної законодавчої і правозастосовної практики боротьби з явищем недобросовісної реєстрації засобів індивідуалізації з акцентом на торгових марках і доменних іменах, формування теоретико-методологічних і методичних основ захисту прав їх власників, підвищення ефективності діяльності експертів відомств інтелектуальної власності, судових експертів, дослідження інструментів цифрового пошуку та використання штучного інтелекту як ключового фактору забезпечення ефективності цього процесу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми міжнародно-правової охорони торговельних марок та їх еко-

номіко-правові аспекти досліджували такі українські вчені, як Г. Андрощук, О. Бакалінська, Ю. Бошицький, О. Безух, О. Бутнік – Сіверський, В. Василенко, В. Вірченко, Т. Демченко, О. Дорошенко, Н. Іваницька, Ю. Капіца, А. Кодинець, Н. Ковальова, П. Немеш, О. Орлюк, О. Рассомахіна, Л. Романадзе, С. Савич, К. Сопова, А. Жарінова, а також зарубіжні науковці: А. Войцехович, Г. Боденгаузен, Ф. Гаррі, В. Джармакян, О. Гутніков, В. Єременко, К. Ідріс, І. Князєва, О. Сергєєв, А. Семенов, С. Сурова, В. Смірнова **та ін.** **Водночас**, зарубіжну та вітчизняну законодавчу і правозастосовну практику боротьби з явищем недобросовісної реєстрації торгових марок, зокрема в умовах трансформації цифрової економіки, досліджено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Китайське відомство з торгових марок (China Trademark Office – СТМО) 12 лютого 2019 року опублікувало проект постанови «Several Provisions on Regulating the Application for Registration of Trademarks» «Кілька положень про регулювання заявки на реєстрацію торгових марок» для громадського обговорення. Цей проект став першою спробою створення системи перевірки для виявлення і відхилення шахрайських заявок на торгові марки зловмисниками і покарання за подібні дії зловмисників та їх агентів з торгових марок. З огляду на труднощі, з якими Китайське відомство з торгових марок вже стикається при роботі з величезною кількістю щорічних заявок, успіх цієї ініціативи залежатиме від використання цифрових технологій.

Бум недобросовісних заявок. Китай, як вже зазначалось, є першою в світі системою торгових марок. В ос-

танні роки це, серед інших чинників, призвело до зростання кількості професійних сквоттрів, тобто компаній, агентів з торгових марок і приватних осіб, які недобросовісно реєструють незареєстровані в країні торгові марки інших осіб з єдиною метою – утримати їх в якості викупу. До цього часу не існувало положень, які б перешкождали сквотерам подавати такі недобросовісні заявки на торгові марки. СТМО вимагало від заявника тільки мінімальної особистої інформації, але не доводило його / її наміри використовувати зареєстрований знак в законному бізнесі. Значна частина норм законодавства була зосереджена на тому, щоб зробити засоби для відновлення більш доступними і ефективними або зменшити ризики троллінгу сквотерами. Чинний закон не описував процедури та вимоги щодо запобігання, в першу чергу, шахрайських дій. На перший погляд може здаватися парадоксальним, що приватні особи або компанії можуть мати право реєструвати торгові марки, що стосуються брендів або торговельних найменувань компаній, які створили такі бренди і в багатьох випадках вклали значні ресурси в їх формування і закріплену за ними репутацію. Однак законодавство про торгові марки покликане підтримувати належний баланс, забезпечуючи охорону виключних прав власників торгових марок без невикористаного обмеження прав інших осіб на використання нових торгових марок. На практиці межа між недобросовісними спробами дармової експлуатації існуючих торгових марок і добросовісним створенням нових часто буває розмитою. Крім того, між системами реєстрації торгових марок різних країн є істотні

відмінності, що визначають різну ступінь, в якій вони дозволяють сквотерам реєструвати чужі торгові марки. Так, відсутність експертизи заявок з відносних підстав в поєднанні з «правилом першої реєстрації» (практика Китаю) може створювати сприятливі умови для сквотингу, оскільки дотримання основних формальних критеріїв і відсутність вже зареєстрованої торгової марки в заявленому класі вважаються достатніми для реєстрації знака. Так, нещодавно китайський виробник одягу з м. Венчжоу зареєстрував торгову марку Chivas Regal в товарному класі, що стосується одягу (клас 25). Власник бренду, виробник віскі Chivas Regal, зареєстрував знак Chivas Regal по різних класах, зокрема, по класу «спиртні напої» (клас 33), але не реєстрував його по класу 25. Це класичний приклад недобросовісної конкуренції – паразитування на чужій репутації. Подібним чином, сквотери отримують додаткові можливості спекулятивної реєстрації торгових марок в країнах, законодавство яких не містить вимоги щодо фактичного використання знаків. Сквотери переважно реєструють знаки за класами товарів, а не за класами послуг. Вони працюють з широким спектром різних товарів і найбільш активні в галузях виробництва одягу і виробів розкоші, але не діють, наприклад, в сфері юридичних послуг. У зв'язку з діями сквотерів порушується значна кількість процедур заперечень і судових позовів щодо анулювання торгових марок. Те, що власники брендів частіше роблять кроки, спрямовані на скасування реєстрації торгових марок сквотерами, свідчить про цінність для них захоплених торгових марок. Заявки на реєстрацію знаків, що подаються скво-

терами, також відносно частіше відхиляються відомством реєстрації торгових марок. Разом з тим, в середньому 50% поданих сквотерами заявок на реєстрацію торгових марок задовольняється. [2]. Ці дані переконливо свідчать про наявність систематичної практики сквотингу. За даними Центру арбітражу і посередництва Всесвітньої організації інтелектуальної власності у 2017 р. було зареєстровано рекордну кількість випадків (3074 справ) кіберсквотингу. Водночас, процедура анулювання торгової марки після її реєстрації займає приблизно 2-3 роки, а відповідні витрати, за оцінками юристів, становлять близько 20 000-30 000 дол. США. Їх основний обсяг припадає на оплату юридичних консультацій і представництва інтересів клієнтів юристами. Вступ же в переговори з сквотерами забезпечує набагато більш оперативне врегулювання спорів, а середня запитувана ними ціна, за наявними даними, становить від 2 000 до 10 000 дол. США, тобто є значно нижчою. Все це показує, як працює на практиці комерційна схема сквотингу. Приклади розгляду конкретних справ щодо недобросовісних реєстрацій відомих іноземних торгових марок (брендів) в Китаї та тривалості процедури їх опротестування і захисту розглянуто автором в роботах [3-7].

За відсутності спеціального законодавства СТМО і китайські суди з інтелектуальної власності почали виявляти певні шаблони подання і реєстрації (подача не обґрунтовано великої кількості торгових марок, невикористання зареєстрованих торгових марок, спроби їх перепродажу без використання і т. п.) і визнання їх як презумпції недобросовісності з боку заявника в процедурах заперечення

і визнання недійсними. Однак Відомство не вживало жодних змін при розгляді заявок з метою перевірки і фільтрації справжніх і зловмисних.

В документі від 12 лютого 2019 року вперше реалізовано спробу запровадження норм, які дозволять експертам з торгових марок здійснити перевірку нових заявок, щоб визначити, чи належать вони до незаконної схеми подання заявок. Це дасть можливість експертам відхилити ці заявки і уникнути додаткових витрат для законних правовласників і різних підрозділів СТМО, які можуть бути засмічені фіктивними справами, що забирають час і фінансові ресурси від серйозних справ.

Профілактичні заходи проти сквотерів. Згідно з чиним до недавнього часу законодавством, не існувало документів, які заявник мав подати, щоб підтвердити свій статус або намір використовувати знак в Китаї. Однією особою, яка не має підприємства, могли бути подані заявки на сотні знаків без необхідності надавати копію ліцензії на ведення бізнесу або доказ підприємницької діяльності, пов'язаної з наміром їх використовувати.

Після набуття чинності згаданого документа експерти зможуть досліджувати і перевіряти зразки заявок і просити заявників доповнювати докази їх намірів щодо використання. Зокрема, статті 2 і 3 документу передбачають, що заявник, який подає заявку на реєстрацію торгової марки, має довести, що він веде реальний бізнес і має ділову необхідність для такої реєстрації. При прийнятті такого рішення заявники мають дотримуватися принципу добросовісності і не повинні брати участь в поданні «не-

добросовісних заявок». Зокрема, крім подачі заявок на знаки інших осіб, які відомі або мають певну репутацію в Китаї, заявка також вважається недобросовісною, якщо:

- Це одна з багатьох інших заявок, поданих однією і тією ж фізичною або юридичною особою протягом короткого періоду часу, причому всі разом перевищують ділові потреби заявника.

- Якщо заявник не продемонстрував наміри використовувати торгові марки або якщо немає реальної необхідності отримувати право на виключне використання торгової марки відносно даних товарів і послуг.

Для забезпечення конкретної реалізації зазначених положень у документі також передбачено, що заявник повинен представити відповідні докази і пояснити причини своєї заяви. У разі відсутності поважної причини або недостатності доказів заявка буде відхилена. Якщо заявка все ще проходить попередню перевірку, відсутність «пояснення» буде свідченням недобросовісності і підставою для визнання незаконно зареєстрованого знака недійсним. Такі профілактичні заходи варто запровадити і в Україні.

Виявлення недобросовісних агентів. З 1 березня 2019 р. в Китаї вступили в силу нові правила щодо патентних агентств. Колишні правила, від 1991 р., були переглянуті на постійних зборах Держради КНР. За ці роки вони відіграли позитивну роль в упорядкуванні відповідної сфери діяльності, підвищенні рівня і якості інновацій, забезпеченні функціонування патентної системи, проте прийшов час їх оновити. Нині в Китаї 42,6 тисячі осіб мають статус патентних повірених, кількість патентних агентств до-

сягло 2126. Безперервно збільшується кількість фірм, які можуть надавати міжнародні послуги, висилати попереднє попередження про нові патенти, аналізувати їх, оформляти відповідні ліцензії, складати позови про порушення патентних прав, проводити відповідне врегулювання і т.п. Водночас в Китаї дуже часто зустрічаються агенти з торгових марок, які виступають в ролі сквотерів у своїх власних інтересах або від імені інших. У Китаї немає особливих вимог до реєстрації агента з торгових марок. Отже, існує безліч дрібних агентів, якість роботи і етика яких не піддаються регулюванню. Для забезпечення ефективного виконання вищевказаних положень у проекті передбачається, що агенти з торгових марок, які беруть участь в будь-якому незвичному акті подачі заявки на реєстрацію торгової марки, повинні бути занесені в чорний список, а в серйозних випадках їх ліцензія може бути припинена [8]. Таку норму варто застосувати і в законодавстві України.

Інше положення передбачає, що в разі, якщо агент з торгових марок обізнаний про подачу недобросовісних заявок, він повинен діяти добросовісно і відмовлятися від судового переслідування за такими заявками. Якщо агент не проявляє таку стриманість, йому буде потрібно відновити виконану роботу, і до нього можуть бути вжиті дисциплінарні заходи. Крім того, заявники, які порушують вищевказані положення, можуть втратити такі привілеї, як право на отримання державних стимулів чи винагород, або такі винагороди чи стимули можуть бути скасовані, якщо вони вже надані. У серйозних випадках заявник також

може бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

Будь-яка організація або приватна особа може повідомляти у Відомство інтелектуальної власності про будь-які недобросовісні заявки на реєстрацію торгових марок. Якщо Відомство інтелектуальної власності отримує звіт або знаходить недобросовісну заявку на реєстрацію торгової марки, воно негайно розглядає справу відповідно до закону.

Довгострокові ефекти. З набуттям чинності цього проекту СТМО почне відстежувати недобросовісні заявки. Це дасть можливість експертам використовувати необхідні пошукові та статистичні інструменти для виявлення аномальних заявок і розпочати процес перевірки у разі отримання повідомлення від третіх осіб про недобросовісні заявки. Завдяки автоматичній перевірці всіх заявок, в найближчі кілька років кількість зловживань має зменшитись. З огляду на труднощі, з якими стикається СТМО при роботі з величезною кількістю щорічних заявок, успіх цієї законодавчої ініціативи значною мірою залежатиме від застосовуваних цифрових технологій. Впровадження інструментів цифрового пошуку та використання штучного інтелекту (ШІ) є ключовими факторами у забезпеченні ефективності таких положень і значного скорочення кількості непотрібних заявок, вже поданих в Китаї. З огляду на те, що компанії і приватні особи також можуть повідомляти про недобросовісні заявки, викликаючи тим самим втручання експерта, можна прогнозувати появу нових програмних продуктів, що можуть допомогти агентам, патентним повіреним і власникам торгових ма-

рок створювати такі аналітичні звіти поряд з традиційними функціями моніторингу

Аналіз нової редакції китайського закону про торгові марки. 1 листопада 2019 р. набули чинності поправки до Закону про торгові марки Китаю. Десята сесія Постійної комісії 13-го Національного народного конгресу 23 квітня 2019 р. прийняла рішення щодо внесення поправок до Закону про торгові марки КНР[9]. Докладний зміст поправок до «Закону про торгові марки Китайської Народної Республіки» наведено нижче.

1. Стаття 4, пункт 1: «Якщо будь-яка фізична, юридична особа або інша організація в ході своєї виробничої або комерційної діяльності має намір придбати виключне право на використання торгової марки для своїх товарів або послуг, заявка повинна бути подана у Відділ реєстрації торгових марок. У недобросовісних заявках на реєстрацію торгових марок, не призначених для використання, має бути відмовлено».

2. Стаття 19, пункт 3: «Агентству з торгових марок забороняється представляти клієнта в тих випадках, коли воно знає або має знати, що торгова марка, яка має бути подана для реєстрації таким клієнтом, підпадає під обставини, передбачені статтею 4, статтею 15 та статтею 32 цього Закону».

3. Стаття 33: Власник попереднього права або будь-яка зацікавлена сторона може протягом трьох місяців з дати публікації подати заперечення проти прийнятої і опублікованої заявки на реєстрацію торгової марки, якщо він виявить, що заявка порушує положення статті 13, абзац

другий або третій, ст. 15, ст. 16, абз. 1, ст. 30, ст. 31, ст. 32 цього Закону або будь-яка особа вважає, що заявка порушує положення ст. 4, ст. 10, ст. 11, ст. 12, стаття 19 абзац четвертий цього закону. Якщо в зазначений строк не подано заперечення, торгова марка реєструється, видається свідоцтво про реєстрацію і публікується реєстрація.

4. Стаття 44, пункт 1: Якщо зареєстрована торгова марка стоїть в порушення положень статті 4, статті 10, статті 11, статті 12, пункту четвертого статті 19 цього Закону або реєстрація торгової марки була отримана шляхом шахрайства або будь-яких інших недобросовісних засобів, Відомство має визнати зареєстровану торгову марку недійсною; будь-яка інша організація або приватна особа може попросити Раду з розгляду та оцінки торгових марок оголосити таку зареєстровану торгову марку недійсною.

5. Стаття 63: Розмір збитку за порушення виключного права на використання зареєстрованої торгової марки оцінюється виходячи з фактичних збитків, понесених правовласником в результаті порушення. Там, де важко визначити фактичні збитки, сума може бути оцінена на основі прибутку, який порушник отримав за порушення. У тих випадках, коли важко визначити збитки, понесені правовласником, або прибуток, отриманий порушником, сума може бути оцінена шляхом посилання на відповідну кратну суму використання зареєстрованої торгової марки відповідно до договірної ліцензії. Якщо порушення виключного права на використання зареєстрованої торгової марки скоєно недобросовісно і обставини є серйозними, сума збитку повинна бути більш

ніж один раз, але менш ніж в п'ять разів від суми, оціненої за допомогою наведеного вище розрахунку. У суму збитку також включаються розумні витрати правовласника, понесені за припинення правопорушення.

Коли правовласник щосили намагається надати докази, але бухгалтерські книги і матеріали, що стосуються акту порушення, в основному знаходяться під контролем порушника, для визначення розміру збитку Народний суд може винести постанову порушника надати рахунок книги, матеріали, пов'язані з порушенням закону. Якщо порушник відмовляється надати або надає фальшиві бухгалтерські книги і матеріали, Народний суд може визначити розмір збитку, посилаючись на позов і докази, надані правовласником.

У тих випадках, коли важко визначити збитки, понесені правовласником, прибуток, який порушник заробив, і збори за ліцензування зареєстрованої торгової марки, Народний суд надає компенсацію, яка не перевищує 5 000 000 юанів відповідно до обставин акту порушення.

При розгляді справ у спорах про торгові марки Народний суд на вимогу правовласника виносить постанову про знищення товарів з підробленими зареєстрованими торговими марками, за винятком особливих випадків; розпоряджатися знищенням матеріалів та інструментів, що в основному використовуються для виготовлення товарів з підробленими зареєстрованими торговими марками, без компенсації; або, в особливих обставинах, заборону на вищезгадані матеріали та інструменти для входу в комерційні канали без компенсації.

Товари з підробленими зареєстрованими торговими марками не повинні надходити в комерційні канали або тільки після видалення підроблених зареєстрованих торгових марок.

6. Стаття 68, абзац перший, третій: (3) Порушувати положення статті 4, статті 19 абзацу третього або четвертого.

(4) Подати заявку на реєстрацію торгової марки недобросовісно, на яку в залежності від обставин накладається адміністративне покарання, наприклад попередження або штраф; недобросовісно подати позов про порушення прав на торгову марку, який відповідно до закону накладається Народним судом.

Можна бачити, що поправки до Закону про торгові марки включають в себе шість статей, мета яких полягає в тому, щоб більш ефективно боротися з недобросовісними заявниками, шкідливими програмами, не призначеними для використання, і накладати більш значні штрафи за порушення торгових марок, щоб створити більш оптимізовану зручність, справедливу ринкову атмосферу і бізнес-середовище. І це зрозуміло, адже за даними Верховної народної прокуратури Китаю кількість випадків порушень, пов'язаних з правами інтелектуальної власності (ІВ) за останні два десятиліття зросла на 5660%. У 2019 році суди країни розглянули 418 000 справ, пов'язаних з правами ІВ, що на 45,1% більше, ніж роком раніше. Це був третій рік поспіль, коли кількість справ в області ІВ в судах Китаю росла як мінімум на 40% [10].

Засоби протидії недобросовісним заявникам в США. Китайські сквоттери вже давно вийшли за межі

піднебесної. Сьогодні вони активно моніторять іноземні ринки, аналізують успішні продукти в інших країнах. Варто зазначити, що Відомство з патентів і торгових марок США (USPTO) також розробило правила, відповідно до яких іноземні заявники і власники торгових марок повинні бути представлені ліцензованим адвокатом США при подачі документів на торгову марку в USPTO. Це правило вступило в силу після громадського обговорення, що привело до прийняття остаточного рішення, яке набуло чинності в липні 2019 року [11]. В правилах USPTO зазначено, що, для того, щоб бути кваліфікованим для подачі документів на торгові марки знаки для іноземних заявників, адвокат повинен мати хорошу репутацію в колегії вищих судових інстанцій штату США, включаючи округ Колумбія або будь-яку іншу Співдружність чи територію США. USPTO вважає, що ця вимога використання ліцензованого повіреного США гарантує, що агентство «може ефективно використовувати наявні механізми для забезпечення дотримання іноземними заявниками нормативних вимог в питаннях торгових марок; забезпечують більшу впевненість іноземних заявників і громадськості в тому, що реєстрація, що надається іноземним заявникам, не підлягає визнанню недійсними через такі причини, як неналежні підписи і використання вимог; і сприяти зусиллям USPTO щодо підвищення точності.

Реєстрації в США торгових марок, що подаються китайськими громадянами. Динаміка подання заявок на реєстрацію торгових марок постійно зростає. Якщо в 2016 р.

ними було подано 31709 заявок, то в 2017 р. – вже 51423. Нині китайські громадяни подають заявки на торгові марки США за плату в розмірі 325 доларів США і отримують близько 790 доларів США від свого уряду за успішну реєстрацію. Ці китайські субсидії надихнули підприємливих громадян на отримання реєстрацій в США за субсидії, без будь-якої щирої зацікавленості в правах на торгові марки[12]. Представляється, що правила USPTO щодо іноземних претендентів на торгові марки, які запроваджено в США, спрямовані на зменшення недобросовісних заявок від подібних китайських заявників.

Аналіз останніх змін в законодавстві України з охорони торгових марок. Введені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» № 815-IX від 21.07.2020 р. (далі – Закон № 815-IX). 16.08.2020 р. набули чинності зміни по реєстрації, захисту та використанню торговельних марок, а також інші зміни у сфері інтелектуальної власності. Розглянемо більш докладно нову редакцію Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (далі Закон) з акцентом на зміни стосуються добросовісного використання торговельної марки. **Умови надання правової охорони.** Визначено перелік позначень, які можуть бути зареєстровані, як торговельна марка: форма товарів або їх пакування, звуки, за умови що такі позначення придатні для відрізнення товарів або послуг одних осіб від інших, придатні для відображення їх у реєстрі свідоцтв Украї-

ни на торговельні марки таким чином, що дає змогу визначити чіткий і точний обсяг правової охорони, що надається. Водночас, варто звернути увагу, що окрім традиційних видів торговельних марок – зображувальних, словесних, комбінованих, об'ємних, існують специфічні види. Наприклад, голографічні, рухові, позиційні та знаки, які являють собою не візуальне позначення (звукові, нюхові, смакові знаки тощо). Їх перелік визначено Сінгапурським договором про право товарних знаків, що ратифікований Україною 15.04.2009 р. з приміткою, що договірні сторони можуть дозволити таку реєстрацію. Хоча Україна і є стороною Сінгапурського договору проте в Україні не надається правова охорона голографічним, руховим, позиційним, нюховим та смаковим знакам. Зміни у підставах для відмови в наданні правової охорони. Уточнено, що не можуть одержати правову охорону позначення, які зображують або імітують, зокрема, офіційні повні або скорочені назви держав чи міжнародні літерні коди держав. Передбачено, що загальноживаність позначення як підстава для відмови в наданні правової охорони повинна мати місце у сучасній мові або у добросовісній та усталеній торговельній практиці щодо товарів і послуг. Описовим вважаються позначення, які свідчать також про географічне походження товарів, або інші характеристики товарів чи послуг. Таким чином, перелік описових позначень розширено та він є невичерпним. Доповнено перелік позначень, що не підлягають правовій охороні: – позначення, які можуть ввести в оману щодо товарів чи послуг, зокрема щодо їх властивості, якості або

географічного походження; – відтворюють назву сорту рослин, зареєстрованого чи заявленого на реєстрацію в Україні або якому надана правова охорона відповідно до міжнародного договору України; – містять географічні зазначення (у т. ч. для спиртів та алкогольних напоїв), зареєстровані чи заявлені на реєстрацію в Україні або яким надана правова охорона відповідно до міжнародного договору України. Додано нові підстави до норми про неможливість реєстрації як торговельних марок позначень, які на дату подання заявки або якщо заявлено пріоритет, то на дату пріоритету є тотожними або схожими настільки, що їх можна сплутати, зокрема, асоціювати з: комерційними найменуваннями, що відомі в Україні і належать іншим особам, які одержали право на них до дати подання до Установи заявки щодо таких же або споріднених з ними товарів і послуг; торговельними марками, що використовуються іншою особою в іноземній державі, якщо заявка подана від свого імені агентом чи представником такої особи в розумінні статті 6 septies Паризької конвенції без дозволу такої особи і відсутні докази, що обґрунтовують таке подання, за наявності заперечення такої особи. Також «ною» підставою для відмови у реєстрації є тотожність або схожість з торговельними марками, що використовуються іншою особою в іноземній державі, якщо заявка подана від свого імені агентом чи представником такої особи без дозволу такої особи і відсутні докази, що обґрунтовують таке подання, за наявності заперечення такої особи. Фактично, ця норма розширює таку підставу для відмови, як можливість введення в оману щодо

інших осіб та/або їхніх товарів чи послуг. Листи-згоди на стадії реєстрації. До внесення змін відповідно до Закону № 815-ІХ листи-згоди чинним законодавством не були передбачені, хоча на стадії розгляду справ Апеляційною палатою та судом, такі докази приймалися. Відтепер, подання листів-згод передбачено ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», зокрема при реєстрації тотожних або схожих настільки позначень, що їх можна сплутати з раніше зареєстрованим та поданими на реєстрацію торговими марками, комерційними найменуваннями, промисловими зразками тощо. Можна очікувати появу нової судової та адміністративної практики (Апеляційної палати) у разі відкриття листів-згод; порушення умов, на підставі яких згоди отримані; строки дії такої згоди тощо. Вбачається доцільним передбачити запровадження відповідних шаблонів та рекомендації до листів-згод для їхнього прийняття відомством та врахуванні при реєстрації. В них має бути прописано умови отримання згоди, строк дії, на що розповсюджується, територія тощо.

Публікація у бюлетені, строки на заперечення та право звернення до Апеляційної палати. Запроваджено публікацію в офіційному електронному бюлетені протягом п'яти робочих днів з дати надіслання повідомлення заявнику про встановлення дати подання заявки (за фактом відповідності заявки вимог ст. 8 Закону та зарахування збору). Якщо раніше подати заперечення проти заявки можна було за «5 днів до дати прийняття рішення за заявкою», то відтепер подання заперечення проти заявки – протягом трьох місяців від дати публікації відомостей

у бюлетені або міжнародну реєстрацію торговельної марки чи територіальне поширення міжнародної реєстрації на Україну. Заперечення може подати будь-яка особа. Подане заперечення розглядається в межах мотивів, викладених у ньому, та з урахуванням відповіді заявника в разі її надання в установленний строк. Результати розгляду заперечення зазначаються у висновку експертизи за заявкою. Копія рішення Установи, прийнятого на підставі такого висновку експертизи, надсилається особі, що подавала заперечення. Особа, яка подала заперечення проти заявки, може оскаржити рішення про реєстрацію торговельної марки до Апеляційної палати протягом двох місяців від дати одержання копії такого рішення. Тобто, звертатися до Апеляційної палати може не тільки заявник.

Оскарження рішення до Апеляційної палати здійснюється шляхом подання заперечення проти рішення та сплати збору. Одержання Апеляційною палатою заперечення та сплата збору є підставою для зупинення діловодства за заявкою до затвердження рішення палати. Повідомлення про подання заперечення та його копія невідкладно надсилаються заявнику торговельної марки, якому надається право подати до Апеляційної палати обґрунтовану відповідь на заперечення. Мотивоване рішення Апеляційної палати, яке прийняте за результатами розгляду, надсилається заявнику та особі, яка подала заперечення. Таке рішення може бути оскаржено ними у судовому порядку протягом двох місяців від дати одержання.

Способи використання торговельної марки без згоди її власника. Доповнено перелік способів викори-

стання торговельної марки без згоди власника. Загалом зміни стосуються добросовісного використання торговельної марки поруч з власним брендом, на вивісці тощо. Серед них: використання під час торгівлі позначень, що стосуються виду, якості, кількості, призначення, цінності, географічного походження, часу виробництва товарів чи надання послуг або інших характеристик товарів чи послуг, за умови відсутності ознак порушення прав власника свідоцтва на торговельну марку; використання під час торгівлі торговельної марки, якщо вона необхідна для вказівки на призначення товару чи послуги, зокрема як додаткового обладнання чи запасних деталей, за умови що таке використання здійснюється відповідно до чесної підприємницької практики; застосування торговельної марки у порівняльній рекламі виключно для вирізнення товарів і послуг з метою об'єктивного підкреслення їх відмінностей, за умови що таке застосування здійснюється відповідно до чесної підприємницької практики та з дотриманням положень законодавства про захист від недобросовісної конкуренції. Варто звернути увагу, що принцип вичерпання прав також передбачений чинним законодавством – наступна реалізація оригінального та законним шляхом введеного в обіг товару третіми особами.

Інші зміни. Уточнено понятійний апарат. Введено (змінені) поняття, серед них: дефініцію «знак» як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб, замінено на термін «торговельна марка»; додані визначення «база даних заявок», «бюлетень» та «колективна торговельна марка».

Додано можливість використання кваліфікованого електронного підпису та видачі, отримання документів від Укрпатенту, подання документів в електронній формі. Спосіб подання заявки (у е-формі чи паперовій) заявник обирає на власний розсуд. Можливість подання заявок в е-формі шляхом використання спеціальних електронних систем подання була реалізована на практиці ще до прийняття зазначеного Закону. Проте лише зараз відбулося її законодавче закріплення. Змінено термін з трьох років до п'яти безперервного невикористання торговельної марки як підстави для дострокового припинення дії свідоцтва за рішенням суду. Відлік строку розпочинається від дати публікації відомостей про видачу свідоцтва. П'ятирічний строк узгоджується з положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Зменшено строк виключного права власника на повторну реєстрацію торговельної марки з трьох до двох років. Попередній висновок із викладенням вичерпного переліку підстав невідповідності заявленого позначення умовам надання правової охорони заклад експертизи може надсилати лише один раз.

Закон № 815-IX прийнятий за для посилення охорони та захисту прав торговельних марок і промислових зразків, боротьби з патентними зловживаннями, з метою забезпечення виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Нові норми змінюють підходи до реєстрації та захисту, у т. ч. розширюють та конкретизують підстави для відмови у реє-

страції та можливість добросовісного використання торговельних марок без згоди власника.

Концепція недобросовісності заявника. Більшість європейських країн (у т.ч. нові держави-члени) внесли до національного законодавства положення щодо недобросовісної реєстрації торгових марок. Однак, попри уніфікованість підходів у країнах спільного ринку до визначення правових наслідків недобросовісності заявника, основне питання щодо визначення сутності поняття недобросовісної реєстрації торгової марки все ще не знайшло однозначного розуміння у законодавчій та судовій практиці. На відміну від нормативної невизначеності поняття недобросовісної реєстрації торгових марок, його узагальнені тлумачення адміністративними та судовими органами різних країн мають спільну основу: нечесність та будь-яка інша поведінка, яка виходить за межі загальноприйнятої ділової поведінки, є недопустимими, а отже, мають бути заборонені.

Розуміння концепції недобросовісності у правовій теорії. Під недобросовісністю відносно заявки на реєстрацію торгової марки загалом розуміють будь-який прояв нечесності з боку заявника та/або будь-яку іншу поведінку заявника, яка виходить за межі загальноприйнятої ділової поведінки. Незважаючи на певну неоднозначність наукового тлумачення принципу добросовісності, на сьогодні, він, будучи інкорпорованим у цивільні кодекси різних країн, включаючи Францію, Німеччину, Італію, Бельгію, канадську провінцію Квебек, «*користується повагою як «королева правових норм».* В сучасному праві застосування

принципу добросовісності не обмежується лише рівнем національного законодавства. Він визнаний також як фундаментальний принцип побудови міжнародних відносин та включений до Статуту ООН, Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, Віденської конвенції про право міжнародних договорів, принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, принципів європейського договірної права [13].

Варто зауважити, що недобросовісність заявника може проявлятися у експропріації не лише чужої торгової марки, але й інших розрізняльних позначень, зокрема, фірмових найменувань, доменних імен. Тому законні володільці фірмових найменувань та доменних імен наділені тим самим комплексом прав для запобігання та протидії недобросовісній поведінці інших осіб, що і володільці торгових марок.

Застосування Єдиної політики врегулювання суперечок в області доменних імен (ЄПУС). Центр арбітражу і посередництва ВОІВ тільки у 2019 році розглянув приблизно 3600 скарг, що є найбільшою кількістю за весь період з моменту запуску Єдиної політики врегулювання суперечок в області доменних імен (ЄПУС) в 1999 році. Відповідно до ЄПУС подавець скарги зобов'язаний підтвердити для її обґрунтування наявність трьох умов, а саме: 1) доменне ім'я ідентичне торговій марці, що належить подавцю скарги, або схоже з ним до ступеня змішання; 2) особа, яка зареєструвала доменне ім'я, не має ніяких прав чи законних інтересів щодо цього доменного імені; і 3) доменне ім'я було зареєстровано і використовується

«недобросовісно». У разі задоволення скарги за процедурою ЄПУС її подавач може або перейняти контроль над спірним доменним ім'ям, або зажадати анулювання його реєстрації. Успіх ЄПУС і її глобальне визнання не викликають сумнівів. З моменту впровадження вона використовувалася власниками брендів з усіх куточків світу, які подали до Центру ВОІВ більше 45 тис. скарг. Більшість осіб, які подавали скарги за процедурою ЄПУС, становили резиденти США; в першу п'ятірку також входили Франція, Сполучене Королівство, Швейцарія і Німеччина. У 2019 р. на США припадало 32% власників брендів («позивачів»), які подали скарги в Центр ВОІВ. Більшість «відповідачів» у цих справах (тобто фізичних або юридичних осіб, які зареєстрували доменні імена, по відношенню до яких були подані скарги) знаходилися в США, за якими слідували Китай, Сполучене Королівство, Іспанія, Франція та Австралія. У 2019 р. на США припадало 26% «відповідачів» за скаргами до Центру ВОІВ за процедурою ЄПУС [14]. Говорячи про перспективу, що стосується охорони торгових марок, то в рамках ЄПУС експертами пропонується внести ряд змін: 1) замінити формулювання «недобросовісна реєстрація та використання» формулюванням «недобросовісна реєстрація або використання» з урахуванням ситуацій, коли за допомогою раніше зареєстрованого доменного імені відкрито порушуються права бренду, який виник пізніше; 2) впровадити правило «той, що програв платить» (аналогічно практиці, що застосовується в рамках розглядів, пов'язаних із запереченнями проти реєстрації торгових марок і вимогами про їх анулю-

вання, в ЄС); 3) розробити процедуру подачі апеляцій на рішення, прийняті за процедурою ЄПУС, з їх розглядом в рамках ВОІВ. Згідно з чинною системою апеляції повинні подаватися до суду відповідної юрисдикції, що вимагає значних витрат часу і ресурсів; і 4) передбачити можливість заборони на майбутню реєстрацію нових доменів повторним порушникам прав на доменні імена. До числа інших пропонуванних пропозицій входять додавання в текст правила про позовну давність, включаючи етап посередництва до початку арбітражної фази (наприклад, для того, щоб передбачити можливість видалення гіперпосилання, що випадково порушує правила, без необхідності вилучення у власника самого домену), а також продовження строків відповіді на скарги, пов'язані з передбачуваними порушеннями.

Підвищення ефективності експертизи за допомогою використання штучного інтелекту (ШІ). Для підвищення ефективності розгляду спорів в арбітражному процесі необхідно задіяти можливості ШІ. Аналогічні інструменти вже використовуються в інших сферах, включаючи, наприклад, автоматизацію пошуку по торгових марках. ШІ також може використовуватися для аналізу та оцінки інших об'єктивних ознак «недобросовісності». Так, організація «EURid» (реєстратор доменів в зоні .eu) успішно застосовує ШІ для розробки засобів превентивного аналізу даних про реєстрацію доменів з метою виявлення доменних імен, які реєструються в цілях ведення неправомірної або незаконної діяльності. Згідно зі звітами про роботу програми ШІ в рамках EURid, до теперішнього часу випадки

реєстрації доменів в неналежних цілях вдавалося виявляти з точністю 92%.

Правові наслідки недобросовісності заявника. Оскільки, виходячи з основних засад цивільного права, недобросовісність завжди тягне за собою певні негативні наслідки для винної особи, наслідком недобросовісного подання заявки є відмова у реєстрації відповідної торгової марки або визнання свідоцтва на нього недійсним. Зазначимо, що питання про недобросовісність заявника може виникати на різних етапах — від реєстраційної процедури у Відомстві до стадії використання недобросовісно зареєстрованого позначення. При цьому національний законодавець не обмежений у можливості самостійно визначити, з якого моменту зацікавлена особа має право розпочинати процес проти недобросовісної реєстрації належного їй позначення. У багатьох країнах недобросовісність заявника є підставою як для опротестування поданої заявки, так і для скасування проведеної реєстрації. Проте, у деяких юрисдикціях право законного володільця знака протидіяти недобросовісній реєстрації власного позначення обмежується можливістю звернення до компетентних органів з вимогою про визнання свідоцтва на такий знак недійсним.

В Україні правовою нормою, що має деяке наближення до згаданої вище концепції недобросовісності заявника, є підпункт «в» п. 1 ст. 19 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», у якому зазначено, що: *«Свідоцтво може бути визнано у судовому порядку недійсним повністю або частково у разі видачі свідоцтва внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб».*

У зарубіжній практиці недобросовісність заявника є одним із вирішальних факторів при розгляді питання про скасування чи залишення в силі реєстрації торгової марки. При цьому існуючі підходи до визначення недобросовісної реєстрації торгової марки фактично базуються на загально-правовому розумінні категорії недобросовісності. Для встановлення дійсного, а не прихованого наміру особи при подачі нею заявки про реєстрацію торгової марки, до уваги беруть обидва – суб'єктивне та об'єктивне значення недобросовісності. З точки зору суб'єктивного розуміння, недобросовісність заявника полягає у тому, що він на момент подачі заявки усвідомлював або повинен був усвідомлювати, що заявлене позначення законно використовується іншою особою та що привласнення такого позначення може порушити чийсь права. Отже, суб'єктивна недобросовісність більшою мірою співвідноситься із такими категоріями моралі як нечесність та непорядність. Об'єктивне розуміння недобросовісності заявника стосується розумно необхідних очікувань інших учасників комерційного обороту. Заявник повинен докласти зусиль для ознайомлення із звичайно існуючими стандартами добросовісного ведення комерційних справ та утримуватися від дій, які могли б порушити загальноприйняті правила поведінки у ділових відносинах.

Законодавство багатьох зарубіжних країн (Великобританії, Німеччини, Франції, Греції, Румунії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Угорщини, Чехії) вже давно використовує відповідні правові норми, як абсолютні підстави для відмови або визнання

недійсною реєстрації торгової марки. Беручи до уваги статтю 10-bis Паризької конвенції з охорони промислової власності [15], яка містить лише узагальнене визначення недобросовісної конкуренції, **вважаємо, що включення до національного законодавства навіть загального визначення недобросовісності заявника при поданні заявки про реєстрацію торгової марки матиме важливе значення.** Це особливо стосується країн, де відповідна правозастосовча практика ще не сформована. Подібне нормативне регулювання буде ще ефективнішим за умови, якщо законодавець надасть не лише загальну дефініцію недобросовісності заявника, а й передбачить ще невичерпний перелік конкретних ситуацій, при яких заявку про реєстрацію торгової марки слід вважати поданою недобросовісно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach Record Heights in 2019. URL:https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2019/article_0012.html
2. Андрощук Г.О. Недобросовісність заявника: аналіз зарубіжної практики правозастосування// Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності: теорія і практика : науково-практ. збірн.; НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. Випуск 6. К. : Інтерсервіс, 2020. С.15-24.
3. Paolo Beconcini China Trademark Office Attempts to Curb Bad Faith Filings. URL: <http://www.ipwatchdog.com/2019/03/07/china-trademark-office-attempts-curb-bad-faith-filings/id=107062/>
4. Андрощук Г.О. .Lego vs Lepin – рішення на користь LEGO//Інтелектуальна власність в Україні. – 2020 .- №7 –С.27-29.

5. Андрощук Г.О. Перемога Dunhill vs Danhouli//Інтелектуальна власність в Україні. – 2020. - №7 –С.30-32.

6. Геннадій Андрощук Битва автогігантів. Land Rover виграв у суді в китайського Jiangling Motors/ URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/bitva-avtogigantiv.html>

7. Геннадій Андрощук Шанхайський суд оголосив вирок злочинцям, які порушили авторські права Lego. URL:<https://yur-gazeta.com/golovna/shanhayskiy-sud-ogolosiv-virok-zlochincyam-yaki-porushili-avtorski-prava-lego.html>

8. Геннадій Андрощук Винороби Бордо захистили географічне зазначення в китайському суді. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vinorobibordo-zahistili-geografichne-zaznachennya-v-kitayskomu-sudi.html>

9. С 1 марта в Китае вступят в силу новые правила для патентных агентств URL:<http://russian.cri.cn/news/homeList/380/20190225/253410.html>

10. Amendments to China's Trademark Law will be implemented on November 1, 2019 CCPIT Patent & Trademark Law Office. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=c4d04dde-9f47-48ba-b862-07fb4de98bfa>

11. China IP cases surge amid US complaints, Beijing push for technology self-reliance. URL: <https://www.scmp.com/economy/global-economy/article/3086313/china-ip-cases-surge-amid-us-complaints-beijing-push>

12. Steve Brachmann USPTO to Propose Rule Requiring Foreign Trademark Applicants to Use U.S. Licensed Attorneys to File Documents URL: <http://www.ipwatchdog.com/2018/11/03/uspto-rule-require-foreign-trademark-applicants-u-s-licensed-attorneys/id=102872/>

13. Демченко Т.С. Недобросовісність заявника у законодавстві про товарні знаки: Монографія. — К.: ТОВ «Лазурит — Поліграф», 2008. — 94 с.

14. John Mc Elwaine Tackling bad faith registration of domain names in a fast-changing landscape. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2019/06/article_0006.html

15. Боденгаузен Г. Паризька конвенція з охорони промислової власності: Коментар / Переклад з англійської, передмова, наукова редакція. Г. О. Андрощука. – К.: Парламентське видавництво, 2018. – 264 с.

REFERENCES:

1. World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach Record Heights in 2018 (2019). *www.wipo.int*. Retrieved from https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2019/article_0012.html [in English].

2. Androshchuk, H.O. (2020). Nedobrosovisnist zaiavnyka: analiz zarubizhnoi praktyky pravozastosuvannia [Unscrupulousness of the applicant: analysis of foreign law enforcement practice]. *Sudova ekspertyza obektiv intelektualnoi vlasnosti: teoriia i praktyka – Forensic examination of intellectual property: theory and practice*, 6, 15-24 [in Ukrainian].

3. Beconcini, P. (2019). China Trademark Office Attempts to Curb Bad Faith Filings. *www.ipwatchdog.com*. Retrieved from <http://www.ipwatchdog.com/2019/03/07/china-trademark-office-attempts-curb-bad-faith-filings/id=107062/> [in English].

4. Androshchuk, H.O. (2020). Lego vs Lepin – rishennia na koryst LEGO [Lego vs Lepin – a solution in favor of LEGO]. *Intelektualna vlasnist v Ukraini – Intellectual property in Ukraine*, 7, 27-29 [in Ukrainian].

5. Androshchuk, H.O. (2020). Peremoha Dunhill vs Danhouli [Victory in Dunhill vs Danhouli case]. *Intelektualna vlasnist v Ukraini – Intellectual property in Ukraine*, 7, 30-32 [in Ukrainian].

6. Androshchuk, H. (2019). Bytva avtohihantiv. Land Rover vyhrav u sudi v kytaiskoho Jiangling Motors [Battle of auto

- giants. Land Rover wins in court against Chinese Jiangling Motors]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/bitva-avtoghigantiv.html> [in Ukrainian].
7. Androshchuk, H. (2020). Shanhaiskyi sud oholosyv vyrok zlochynstiam, yaki porushyly avtorski prava Lego [The Shanghai court sentenced criminals who infringed Lego's copyright]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/shanhaiskiy-sud-ogolosiv-virok-zlochyncyam-yaki-porushili-avtorski-prava-sudi.html> [in Ukrainian].
8. Androshchuk, H. (2020). Vynoroby Bordo zakhystyly heohrafichne zaznachennia v kytaiskomu sudi [Bordeaux winemakers defended the geographical indication in a Chinese court]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vinorobi-bordo-zahistili-geografichne-zaznachennya-v-kitayskomu-sudi.html> [in Ukrainian].
9. S 1 marta v Kitae vstupyat v silu novye pravila dlya patentnykh agentstv [Starting March 1, China will enter into force new rules for patent agencies]. (2019). *russian.cri.cn*. Retrieved from <http://russian.cri.cn/news/homeList/380/20190225/253410.html> [in Russian].
10. Amendments to China's Trademark Law will be implemented on November 1, 2019. (2019). *www.lexology.com*. Retrieved from <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=c4d04dde-9f47-48ba-b862-07fb4de98bfa> [in English].
11. Wang, O. (2020). China IP cases surge amid US complaints, Beijing push for technology self-reliance. *www.scmp.com*. Retrieved from <https://www.scmp.com/economy/global-economy/article/3086313/china-ip-cases-surge-amid-us-complaints-beijing-push> [in English].
12. Brachmann, S. (2018). USPTO to Propose Rule Requiring Foreign Trademark Applicants to Use U.S. Licensed Attorneys to File Documents. *www.ipwatchdog.com*. Retrieved from <http://www.ipwatchdog.com/2018/11/03/uspto-rule-require-foreign-trademark-applicants-u-s-licensed-attorneys/id=102872/> [in English].
13. Demchenko, T.S. (2008). *Nedobrosovisnist zaiavnyka u zakonodavstvi pro tovarni znaky [Unscrupulousness of the applicant in the legislation on trademarks]*. Kyiv: TOB «Lazuryt – Polihraf» [in Ukrainian].
14. Mc Elwaine, J., Casavale, C.D. (2019). Tackling bad faith registration of domain names in a fast-changing landscape. *www.wipo.int*. Retrieved from https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2019/06/article_0006.html [in English].
15. Bodenhausen, G.H.C. (2018). Paryzka konventsiiia z okhorony promyslovoi vlasnosti: Komentar [Guide to the Application of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property: Commentary]. (H. O. Androshchuk, Trans). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].

УДК 343.983

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-43-60](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-43-60)

Бондар Володимир Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Сєвєродонецьк, 93401, тел. +380-50-009-36, e-mail: bondarlivd@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ МОДЕЛЕЙ ПІСТОЛЄТА «GLOCK»

Анотація. У статті наведені конструктивні особливості та характеристики окремих моделей пістолєта «Glock» («Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X» та їх модифікації), проаналізовані результати експериментів, отримані під час проведення пострілів з даної моделі зброї та результати дослідження слідів на кулях та гільзах. Виокремлені найбільш важливі деталі, які утворюють сліди на гільзах та кулях патронів, стріляних у даному пістолєті, та є такими, що дозволяють провести ідентифікацію: а) бійок ударника; б) зачеп викидача; в) виступ відбивача; г) ребро кришки ствольної коробки; г) патронний упор; д) нарізи каналу стволу. Встановлено, що серед слідів, які утворюються на гільзах, стріляних з пістолєтів «Glock 17», «Glock 19», «Glock 26», «Glock 43X», найбільш інформативними є сліди бойка ударника, країв отвору в чашці затвора під бійок ударника, відбивача, зачепа викидача. В результаті експерименту встановлено, що в середньому з десяти стріляних гільз патронів 9x19 мм ефективна перевірка за електронною гільзотекою можлива на двох-трьох гільзах. Також експериментально встановлено, що певною варіативністю відрізняються інші сліди на гільзах, зокрема, кут між виступом відбивача та зачепом викидача варіюється від 139,37^o до 149,52^o, отже діапазон по кутовій відстані між центрами слідів відбивача та зачепа викидача варіюється в межах 10° для одного екземпляра зброї. Висунуто пропозицію щодо нанесення підприємствам-виробникам під час виробництва або при реєстрації зброї наносити на патронний упор (за діаметром капсуля) по колу мітку, яка б містила інформацію про номер та рік випуску зброї. Обґрунтовано висновок про те, що при проведенні пострілів з пістолєтів «Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X», «Glock-48», утворюється сукупність ознак, котра дозволяє проводити експертне дослідження та вирішувати поставлені сторонами кримінального провадження чи судом експертні завдання – за слідами на кулях і гільзах.

Ключові слова: балістичне дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування, вогнепальна зброя, діагностика, ідентифікація, сліди пострілу, пістолєт «Glock».

Bondar Volodymyr Serhiiovych,

PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Training Specialists for Units of the National Police of Ukraine, Luhansk State University of Internal Affairs E.O. Didorenka, Donetskaya street, 1, Severodonetsk, 93401, tel. +380-50-009-36, e-mail: bondarlivd@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

EXPERT STUDY OF INDIVIDUAL MODELS OF THE GLOCK PISTOL

Abstract. The article presents the design features and characteristics of individual models of the Glock pistol (Glock-17, Glock-19, Glock-26, Glock-43X and their modifications), analyzes the results of experiments obtained when conducting shots from this weapon model and the results of the study of traces on bullets and casings. Highlighted the most important details that form traces on the casings and bullets of cartridges fired in this pistol and allowing identification: a) striker firing pin; b) ejector hook; c) the protrusion of the reflector; d) the edge of the receiver cover; e) cartridge stop; f) rifling of the bore. It was found that among the traces that form on the casings fired from pistols «Glock 17», «Glock 19», «Glock 26», «Glock 43X», the most informative are the traces of the striker, the edges of the hole in the bolt cup for the striker, reflector, ejector hook. It has been established that, on average, out of ten spent cartridge cases of 9x19 mm cartridges, an effective check using an electronic cartridge case is possible for two or three cartridges. Also, as a result of the experiments carried out, it was found that other traces on the liners differ with a certain variability, in particular, the angle between the protrusion of the reflector and the hook of the ejector varies from 139.37° to 149.52° , therefore the range of angular distance between the centers of the traces of the reflector and the hook of the ejector varies within 100 for one a copy of the weapon.

It was proposed that manufacturers, during production or when registering a weapon, apply a mark on the cartridge stop (by the diameter of the capsule) in a circle, which would contain information about the number and year of release of the weapon.

The conclusion is substantiated that when firing shots from pistols «Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X», «Glock-48», a set of signs is formed that allows an expert study solve the expert tasks set by the parties to the criminal proceedings or by the court – following the marks on the bullets and casings.

Key words: ballistic examination of firearms and traces of their use, Forensic Science, firearms, diagnostics, firearms identification, identification, shot marks, Glock pistol.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В практиці балістичних досліджень вогнепальної зброї, слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу достатньо розповсюдженими об'єктами досліджень стають окремі моделі пістолета «Glock» калібру 9x19 мм («Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X» та їх модифікації).

В низці випадків перед експертом ставляться такі питання, котрі неможливо вирішити без інформації про матеріальну частину зброї та боеприпасів до неї, а також механізму утворення слідів, які залишаються зброєю на гільзах, кулях та перешкодах. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням або використанням вогнепальної зброї взагалі та даної її моделі зокрема, для встановлення обставин події перед експертом поряд із ідентифікаційними завданнями, ставиться також завдання встановлення дистанції пострілу, котра визначається відстанню від дульного зрізу стволу до перешкоди.

Для традиційної стрілецької вогнепальної зброї різних видів та моделей на сьогодні є достатні для вирішення зазначених завдань дані про морфологічні ознаки слідів близького пострілу на перешкодах, утворених з даних видів зброї.

Разом із тим, у спеціальній літературі практично відсутні детальні описання як конструктивних особливостей окремих моделей пістолета «Glock» та його модифікацій, що обмежує можливості судового експерта при вирішенні зазначених питань.

До невіршених дотепер проблем можливо віднести й ідентифікацію

окремих моделей пістолета «Glock» як зброї з полігональним нарізом стволу на стріляних кулях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Шляхи вирішення проблемних питань ідентифікації та діагностики вогнепальної зброї в різні роки пропонували А.Г. Андреев, Д.Ю. Гамов, В.В. Гарманов, Б.М. Ермоленко, А.В. Кокін, Ю.Г. Корухов, А.В. Коломійцев, А.В. Кофанов, С.А. Матвієнко [8, с. 108-111; 9, с. 290-300;], В.А. Ручкін, В.О. Федоренко [11] та інші автори [4-7; 10, с. 497-506; 13-15]. Предметом досліджень О.Н. Бардаченка, В.В. Гарманова, О.В. Коломійцева, С.А. Матвієнка, О.С. Соколова, І.О. Чулкова та інших фахівців у галузі експертизи вогнепальної зброї були особливості дослідження балістичних характеристик окремих видів, систем, моделей та модифікацій вогнепальної зброї та бойових припасів до неї (9,0-мм пістолетів «Glock-17», «Glock-19», ГШ-18, Яригіна, ПМ, Beretta, 5,45-мм пістолета ПСМ, 5,6-мм пістолета МЦМ, «Форт-17», Jerico мод. 941, Jerico мод. 941 FB, зброї спеціального призначення тощо) [1, с. 167-172; 2, с. 34-38; 3; 5, с. 229-249].

Водночас не всі аспекти характеристики слідів пострілу на кулях та гільзах вивчені з вичерпною повнотою. Пробіл в дослідженні утворюється в результаті появи нових моделей зброї та їх різновидів, використовуваних патронах, різну комплектацію патронів складовими різними виробниками тощо.

Окремо слід зазначити проблему ефективності проведення автоматизованих перевірок за кулетеками та гільзотеками, що містять десятки та

сотні тисяч однотипових об'єктів, що представляє сьогодні певні складнощі.

Формулювання цілей статті. На цих підставах автором були визначено мету статті: проаналізувати конструктивні особливості та проблемні питання ідентифікації окремих моделей пістолета «Glock» («Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X» та їх модифікації) калібру 9x19 мм та визначити шляхи підвищення ефективності ідентифікації за слідами на кулях та гільзах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим пістолетом, створеним у 1980 році австрійською фірмою Glock GmbH є пістолет Glock 17.

Новацією пістолета Glock 17 було виготовлення окремих деталей (рамки, спускового гачка та магазину) з високоміцного полімерного матеріалу. Саме він став базою створення всіх подальших моделей пістолетів Glock, котрі були прийняті на озброєння армій та органів правопорядку багатьох країн світу. Автоматика пістолетів базується на використанні енергії віддачі кожуху-затвору при короткому ході ствола. Поворотна пружина розташована під стволом. Запирання каналу ствола здійснюється при входженні прямокутного виступу ствола, розташованого над патронником, у вікно для викидання стріляних гільз кожуха-затвора. Зниження казенної частини ствола відбувається при взаємодії скошу нижнього приливу казенної частини ствола з виступом рамки.

Ударний механізм пістолетів Glock ударникового типу, з попереднім, частковим взведенням ударника при відході кожуха-затвора назад та довзведенням при натисканні на спусковий гачок. Він не дозволяє після осічки повторно здійснити постріл, натиснув-

ши на спусковий гачок. Прицільні пристрої є постійними, нерегульованими та позначені точками, що світяться. На моделі з покращеною купчастістю бою з подовженими стволами, як правило, встановлюються регульовані цілики.

Всі пістолети Glock мають інтегровану систему безпеки, яка складається з двох незалежно діючих автоматичних запобіжників, котрі вимикаються тільки при натиснутому спусковому гачку. Запобіжник спускового гачка розташовується на спусковому гачку, блокує його та не дозволяє рухатися назад. Вимикається тільки при сильному натисканні пальцем на спусковий гачок. Запобіжник ударника, розташовується в затворі та блокує ударник. Вимикається спеціальним виступом (товкачем) на спусковій тязі при натиснутому спусковому гачку [3, с. 21].

Залежно від розмірів пістолети Glock поділяються на чотири типи: стандартні (Standard), компактні (Compact), субкомпактні (Subcompact), субкомпактні зменшеної товщини (Subcompact Slimline).

Пістолети Glock випускаються під патрони різних калібрів: «9x19 Luger», .40 S&W, 10 мм Auto, .357 SIG, .45 ACP, .380 ACP, .45 GAP.

Моделі пістолетів Glock та їх основні тактико-технічні характеристики наведені в таблиці 1.

Пістолети кожної з цих категорій мають різні цифрові позначення, водночас ряд моделей позначаються й буквами.

Пістолети з індексом «С» (Compensator), мають компенсатор, виконаний у вигляді отворів, направлених уверх, розташованих з інтервалами в дульній частині ствола, та довгастого вирізу у верхній частині кожуха-затвора.

Таблиця 1.

Модель	Патрон	Довжина, мм	Довжина ствола, мм	Ємність магазину	Маса без магазину	Особливості
Glock 17	9x19 мм	204	114	17, 19, 24, 31, 33	625	базова модель
Glock 17C	9x19 мм	202	114	17, 19, 24, 31, 33	620	наявність компенсатора
Glock 17L	9x19 мм	242	153	17, 19, 24, 31, 33	675	подовжений ствол
Glock 18	9x19 мм	186 (233)	114 (149)	17, 19, 31, 33	625	перевідник режиму вогню
Glock 18C	9x19 мм	186	114	17, 19, 31, 33	625	наявність компенсатора
Glock 19	9x19 мм	187	102	15, 17, 19, 24, 31, 33	600	
Glock 19C	9x19 мм	185	102	15, 17, 19, 24, 31, 33	600	наявність компенсатора
Glock 19X	9x19 мм	189	102	17, 19, 24, 31, 33	625	наявність антабки, колір «Coyote»
Glock 20	10 мм Auto	205	117	15	780	
Glock 20C	10 мм Auto	205	117	15	780	наявність компенсатора
Glock 21	.45 ACP	205	117	13	745	
Glock 21C	.45 ACP	205	117	13	740	Наявність компенсатора
Glock 22	.40 S&W	204	114	15, 16, 22	645	
Glock 22C	.40 S&W	204	114	15, 16, 22	650	Наявність компенсатора
Glock 26	9x19 мм	165	87	10, 12, 15, 17, 19, 24, 31, 33	550	Субкомпактна модель
Glock 28	.380 ACP	165	87	10, 12, 15, 17	530	Субкомпактна модель, автоматика основана на віддачі вільного затвору

Індекс «FS» (Front Serrations) вказує на наявність додаткової насічки на бічних поверхнях в передній частині затвору для кращого утримання стрільцем при досиланні патрону в патронник.

Індексом «MOS» (Modular Optic System) позначається модульна оптична система, котра спрощує мон-

таж оптичних прицілів. Індекс «S» (Slimmer) говорить про зменшену ширину затвору.

Всі моделі пістолетів Glock призначені для стрільби одним зразком патрону мають однакову довжину шагу нарізу. Довжина шагу нарізів пістолетів, призначених для стрільби па-

тронами 9x19 мм, .40, .380 Auto, 10 мм Auto складає 250 мм, патронами .45 – 400 мм, патронами .357 SIG – 406 мм.

За період з 1980 року в пістолет «Glock-17» виробником були внесені певні зміни у зовнішній вигляд та функціональність даної моделі. Виходячи з внесених змін, пістолети класифікуються за «поколіннями» (модифікаціями).

Пістолети «Glock-17» першого покоління випускались з 1982 по 1988 роки, особливістю була рамка з полімерного матеріалу, з текстурованою поверхнею для більш міцного утримання в руці. В пістолеті використана гвинтова зворотна пружина з витками прямокутного перерізу. Пружина фіксується на власній напрямній осі.

Перехід до другого покоління був здійснений в 1988 році. На передню та задню поверхні руків'я стали наносити рифлення у вигляді невеликих виступів, котрі утворюють горизонтальні та вертикальні лінії, що підвищило надійність утримання пістолета в руці. Таке саме рифлення було нанесено й на передню поверхню спускової скоби (рис. 1).

Рис. 1. Пістолет «Glock-17» калібру 9x19 мм другого покоління у частково демонтованому вигляді.

В пістолетах третього покоління на передній частині руків'я були додані підпальцеві виїмки та у верхній частині руків'я заглиблення для великого пальця, обмежене знизу довгастим виступом. З 1998 року на рамці було виконано кріплення для тактичного ліхтаря або лазерного цілевказівника. Також у зв'язку з розробкою пістолетів під більш потужний патрон .357 SIG у рамці з'явився додатковий (другий) штифт, який утримує блок запірного механізму. Хоча цей штифт й не був необхідним при використанні патронів 9x19 мм, концепція уніфікації, котрої дотримується компанія, призвела до появи його й в пістолеті «Glock-17».

Рис. 2. Пістолет «Glock-17» калібру 9x19 мм третього покоління у частково демонтованому стані.

В пістолетах «Glock-17» четвертого покоління, які випускаються з 2009 року, задня частина руків'я виконана у вигляді окремої змінної пластини. Стандартно встановлюється деталь мінімального розміру SF (short frame), у цьому випадку відстань від задньої частини руків'я до спускового гачка складає 70 мм. У комплекс із

пістолетом входять дві пластини розмірами «М» (medium) та «L» (large), кожна з яких збільшує відстань до спускового гачка на 2 мм відносно попередньої. Для установки пластин необхідно замінити штифт запірного блоку на більш довгий, який додається в комплекті до пластин. Замість однієї зворотної пружини, на пістолетах четвертого покоління стали встановлювати дві пружини різних діаметрів на розташованих одному напрямляючому стрижні.

Був збільшений розмір заціпки магазину та прибрано її кутастість, також з'явилась можливість встановлювати її як на праву, так і на ліву сторону руків'я. На кожусі-затвору пістолетів «Glock-17» четвертого покоління з'явилося маркування Gen 4.

Сьогодні випускаються пістолети «Glock-17» вже п'ятого покоління, в яких оновлена форма передніх граней затворів, котра виконана в конусному вигляді, руків'я зроблені без в'їмок під пальці, подовжений передній виступ магазину. В конструкцію пістолета було введено двобічну затворну затримку, дещо змінений спусковий механізм порівняно з пістолетом «Glock-17» вже четвертого покоління (тепер він працює за принципом стиснення, а не розтягнення, як раніше), видалена ось блоку запирання. Стволи нового покоління мають оновлений профіль нарізів Glock Marksman Barrel (GMB). Затвор, рамка з руків'ям оброблені спеціальним покриттям «nPVD». На кожух-затвор пістолетів «Glock-17» п'ятого покоління наноситься маркування «Gen 5» [1, с. 167-172; 3, с. 24].

У 1988 році з'явився цільовий варіант пістолета «Glock-17» з подовженим стволом (153 мм), який отримав

додатковий індекс L. Від базової моделі «Glock-17» він також відрізняється подовженим кожух-затвором, регульованим прицілом, збільшеною заціпкою магазину, а також спеціальним ударно-спусковим механізмом зі зниженням зусилля на спусковий гачок до 2 кг. Загальна довжина пістолета «Glock 17 L» – 225 мм. Довжина ствола – 153 мм, маса без магазину – 0,670 кг.

Існує також модифікація пістолета «Glock-17», яка отримала назву «Glock-17C». Пістолет «Glock-17C» має компенсатор, виконаний у вигляді направлених уверх отворів, розташованих з інтервалами в дульній частині стволу, та довгастого вирізу у верхній частині кожуха-затвора.

Маркувальні позначення розташовуються на кожусі-затворі ліворуч, рамці знизу та праворуч, на казенній частині стволу ліворуч, праворуч та знизу, на магазині.

Пістолети «Glock-17» четвертого покоління мають наступні основні деталі, механізми та пристрої: стволу; рамку з руків'ям та спусковою скобою; кожух-затвор; ударно-спусковий, поворотний, викидний та запобіжний механізми; відбивач; затворну затримку; прицільні пристрої [2, с. 34-38; 3; 5, с. 229-249].

Правобічні нарізи пістолета мають гексагональний профіль із округленими бічними гранями, завдяки чому зменшується тертя та більш рівномірно розподіляється навантаження на ствол при проходженні по ньому кулі. Оболонка кулі щільніше прилягає до стінок каналу стволу, підвищуючи обтюрацію. Канал стволу менше вкривається шаром відкладень при пострілі. Нарізи стволів пістолетів п'ятого

покоління мають оновлений профіль Glock Marksman Barrel (GMB), котрі являють собою «гібрид» полігональних зі звичайними нарізами.

Пістолет «Glock 19» почав випускатись у 1988 р. для органів правопорядку. Це більш компактна версія пістолета «Glock 17». Крім основної моделі було створено варіант «Glock 19C», який відрізняється наявністю інтегрованого компенсатора.

З 2018 року почато випуск пістолета «Glock 19X», який являє собою своєрідний гібрид з руків'я, полишеного виїмок під пальці, повнорозмірної моделі «Glock 17» та затвору компактної моделі «Glock 19». Поверхні оброблені спеціальним покриттям «nPVD». Відмінними особливостями пістолета є його колір «Coyote», наявність антабки в задній нижній частині руків'я, збільшена кнопка защипки магазину. Важіль затворної затримки двобічний.

Рис. 3. Пістолет «Glock-19» п'ятого покоління (Gen 5) у частково демонтованому стані.

Пістолет «Glock-26» відноситься до класу субкомпактних моделей, при-

значених для прихованого носіння. Штатний магазин ємністю 10 патронів. Водночас, як і у всіх пістолетах Glock може використовуватись вся лінійка магазинів для пістолетів Glock (рис. 4).

Рис. 4. Пістолет «Glock-26» у частково демонтованому стані.

Також був створений пістолет «Glock 43X», який представляє собою гібрид з рами моделі «Glock 48» та затвору моделі «Glock 43». Їх поверхні оброблені спеціальним покриттям «nPVD». Відмінними особливостями пістолета є світло-сірий колір затвору (Silver slide), однорядний магазин на 10 патронів, наявність додаткової насічки на бічних поверхнях в передній частині затвору для кращого утримання стрільцем при досиланні патрону в патронник. Ствол має профіль нарізів (GMB) (рис. 5).

В 2018 році був випущений пістолет «Glock-48» зі зменшеною товщиною та світло-сірим затвором (Silver slide). Пістолет має однорядний мага-

зин на 10 патронів, додаткову насічку в передній частині затвору, скошені передні грані затвору, руків'я без виїмок під пальці. Поверхні деталей оброблені спеціальним покриттям «nPVD». Ствол має новий профіль нарізів (GMB). Даний пістолет має наступні тактико-технічні характеристики: калібр – 9 мм; маса пістолета без магазину – 0,524 кг; довжина пістолета – 185 мм; ширина пістолета – 28 мм; висота пістолета – 128 мм; довжина ствола – 106 мм; довжина кроку нарізів – 250 мм; число нарізів – 6; напрямки нарізів – правобічні.

Рис. 5. Пістолет «Glock-43X» п'ятого покоління (Gen 5) у частково демонтованому стані.

Ствол пістолета виконаний зі сталі методом високоточного лиття та оброблений спеціальним покриттям «теніфер» для підвищення захисту від корозії та зносостійкості.

Правобічні нарізи ствола пістолета мають гексагональний профіль зі округленими бічними гранями, завдяки чому зменшується тертя та більш рівномірно розподіляється навантаження на ствол при проходженні через нього

кулі. Оболонка кулі більш щільно прилягає до стінок каналу стволу, підвищуючи обтюрацію. Канал стволу менше покривається шаром відкладень при пострілі. Нарізи стволів пістолетів п'ятого покоління мають оновлений профіль Glock Marksman Barrel (GMB), який являє собою «гібрид» полігональних зі звичними нарізами. З кожного боку «багатокутної площини» є дуже тонке «поле», котре врізується в кулю.

Рамка пістолета спільно з руків'ям та спусковою скобою виконана з ударостійкого полімерного матеріалу чорного або оливко-зеленого кольору. В рамку при її відлитті інтегровані чотири сталеві напрямні, за якими переміщується сталевий кожух-затвор, а також невелика металева пластинка, на якій гравірується серійний номер зброї. В передній нижній частині рамки пістолетів розташовується напрямна для кріплення тактичного ліхтаря або лазерного цілевказівника. Руків'я ергономічної форми. На його передній стороні виконані заглиблення під пальці, а з обох сторін упори під великий палець.

В підстави спускової скоби є гніздо для заціпки магазину. Над спусковою скобою знаходиться гніздо для фіксатора кожуха-затвора.

Відбивач – виступ на підставі спускового механізму.

До рамки пістолета може приєднуватися телескопічний приклад та переднє руків'я.

Кожух-затвор П-подібної форми, як і ствол, виконаний зі сталі методом високоточного (прецизійного) лиття й також оброблений спеціальним покриттям «теніфер».

Ударний механізм ударниковий, з попереднім взведенням бойової пружини.

жини та її дозведенням мускульною силою стрільця в момент натискання на спусковий гачок при кожному пострілі. Для попереднього взведення бойової пружини достатньо відтягнути затвір приблизно на 15 мм назад та відпустити.

Основними деталями спускового механізму є: спусковий гачок зі спусковою тягою, пружина спускової тяги, підстава спускового механізму, коннектор.

Підстава спускового механізму кріпиться до рамки пістолета за допомогою двох осей.

Зворотний механізм складається з двох гвинтових пружин різних діаметрів, розташованих на одному напрямному стрижні.

На пістолетах першого-третього покоління зворотний механізм складався з однієї гвинтової пружини, розташованої на напрямному стрижні.

Викидний механізм пістолета гнітковий. Пістолети останніх випусків оснащуються викидним механізмом, який виконує функцію вказівника наявності патрону в патроннику.

Затворна затримка включається при витраченні патронів та фіксує кожух-затвор у задньому положенні.

Пістолет оснащений двома незалежно діючими автоматичними запобіжниками. Запобіжник спускового гачка блокує рух спускового гачка назад, звільняючи його тільки при натисканні безпосередньо на сам спусковий гачок. Запобіжник ударника робить неможливим удар бійка ударника по капсулю при випадковому зриві ударника.

Прапорцевих неавтоматичних запобіжників пістолет не має.

Прицільні пристрої відкритого типу, виготовлені з полімерного мате-

ріалу, змонтовані на верхній поверхні кожуху-затвору та включають мушку з ціликом.

Мушка оснащена яскравою точкою білого кольору, а прямокутна прорізь прицілу обрамлена яскравою рамкою.

Також пістолети в конфігурації MOS (Modular Optic System) можуть комплектуватись адаптерами для спрощення установки оптичних прицілів різних виробників, наприклад, Meopta, Trijicon, Leupold тощо.

Найбільш важливими деталями, які утворюють сліди на гільзах та кулях патронів, стріляних у пістолеті «Glock 17», та такими, що дозволяють провести групову та індивідуальну ідентифікацію є: а) бійок ударника; б) зачеп викидача; в) виступ відбивача; г) ребро кришки ствольної коробки; г) патронний упор (рис. 2); д) нарізи каналу стволу (рис. 4).

З метою отримання експериментальних гільз та куль для вивчення слідів від частин зброї здійснювалась експериментальна стрільба в волоконний кулеуловлювач. Гільзи та кулі, отримані під час експерименту, збирали та досліджували неозброєним оком, а також під мікроскопом «МБС-10» і порівняльним мікроскопом «МСК-1».

Розташування слідів на гільзі зумовлено конструктивними особливостями затвора.

Серед слідів, які утворюються на гільзах, стріляних з пістолетів «Glock 17», «Glock 19», «Glock 26», «Glock 43X», найбільш інформативними є сліди бійка ударника, країв отвору в чашці затвора під бійок ударника, відбивача, зачепа викидача (рис. 10-14). У результаті зниження казенної частини стволу у вертикальній площині в верхній частині сліду бійка розташований слід

ковзання бійка ударника, в нижній частині – слід ковзання краю вікна в затворі під ударник (рис. 10, відм. 3). Слід бійка ударника розміром 0,8-0,9x1,3-1,4 мм (рис. 10, відм. 2). Слід країв каналу ударника розміром 1,5x3,0-3,5 мм. Кут між слідом виступу відбивача та зачепа викидача – 210-215° (рис. 10, відм. 1 та 4). Положення сліду відбивача та кут між слідом відбивача та слідом викидача можуть варіюватись, тому перевірка їх за гільзотекою може ускладнюватися. Це викликає також складнощі при встановленні групової ідентифікації при загальних ознаках.

Сліди на складових частинах патронів, утворені іншими деталями зброї виражені слабо та в даному випадку є малоінформативними.

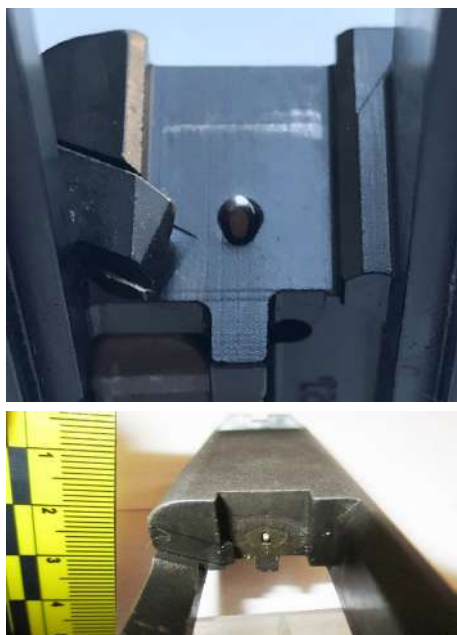

Рис. 6. Збільшене зображення передніх зрізів чашок затвора пістолетів зі слідоутворюючими частинами (зліва направо): «Glock-17» модифікації Gen 2, «Glock-19» модифікації Gen 5.

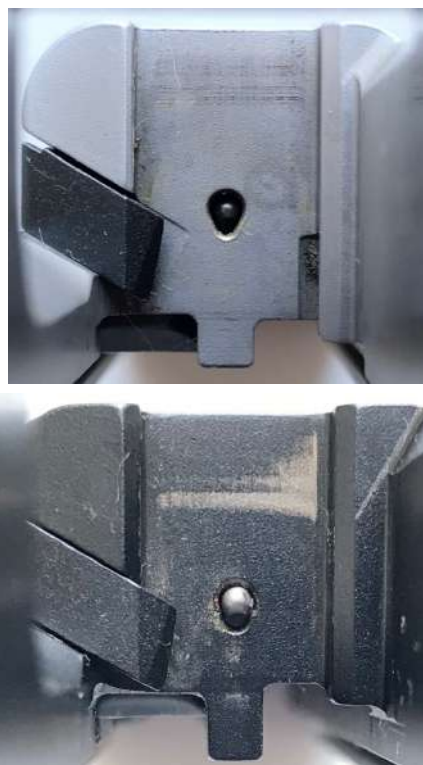

Рис. 7. Збільшене зображення передніх зрізів чашок затвора пістолетів зі слідоутворюючими частинами (зліва направо): «Glock-26» та «Glock-43X».

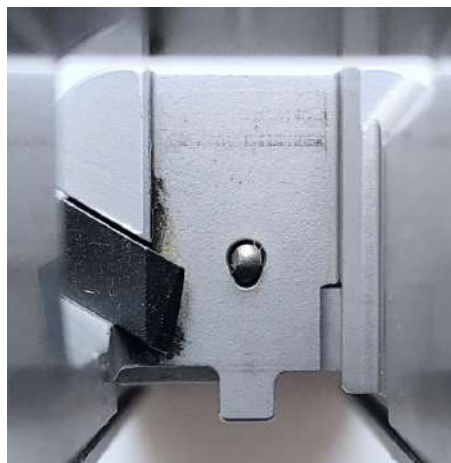

Рис. 8. Збільшене зображення переднього зрізу чашки затвора пістолета «Glock-48» зі слідоутворюючими частинами.

Рис. 9. Нарізи в каналі стволу пістолета 2-го покоління.

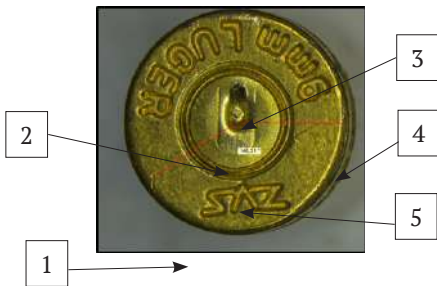

Рис. 10. Сліди на гільзі патрону, стріляного з пістолета «Glock-17» калібру 9x19 мм: 1 – відбивача; 2 – бійка ударника; 3 – країв отвору в чашці затвору під бійок ударника зачепа викидача; 4 – зачепа викидача, 5 – слід ковзання нижнього краю каналу ударника.

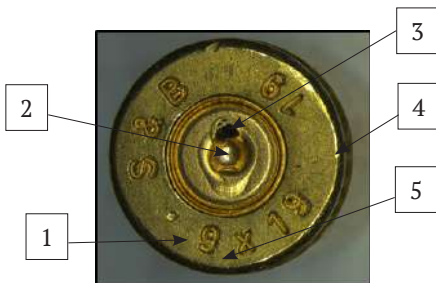

Рис. 11. Сліди на гільзі патрону, стріляного з пістолета «Glock-19» калібру 9x19 мм модифікації Gen 5: 1 – відбивача; 2 – бійка ударника; 3 – країв отвору в чашці затвору під бійок ударника зачепа викидача; 4 – зачепа викидача, 5 – слід ковзання нижнього краю каналу ударника.

Рис. 12. Сліди на гільзі патрону, стріляного з пістолета «Glock-26» калібру 9x19 мм модифікації Gen 5: 1 – відбивача; 2 – бійка ударника; 3 – країв отвору в чашці затвору під бійок ударника зачепа викидача; 4 – зачепа викидача, 5 – слід ковзання нижнього краю каналу ударника.

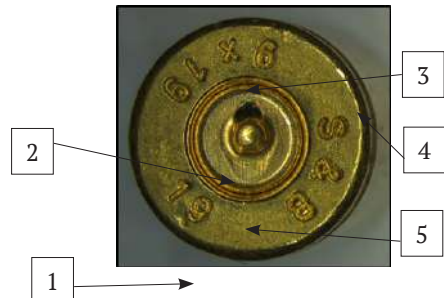

Рис. 13. Сліди на гільзі патрону, стріляного з пістолета «Glock-43X» калібру 9x19 мм модифікації Gen 5: 1 – відбивача; 2 – бійка ударника; 3 – країв отвору в чашці затвору під бійок ударника зачепа викидача; 4 – зачепа викидача, 5 – слід ковзання нижнього краю каналу ударника.

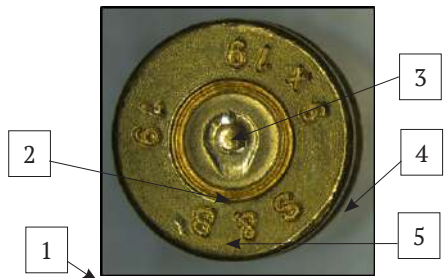

Рис. 14. Сліди на гільзі патрону, стріляного з пістолета «Glock-48» калібру 9x19 мм: 1 – відбивача; 2 – бійка ударника; 3 – країв отвору в чашці затвору під бійок ударника зачепа викидача; 4 – зачепа викидача, 5 – слід ковзання нижнього краю каналу ударника.

Для оцінки придатності слідів для ідентифікації на гільзах патронів проводився наступний експеримент. Із завідомо справного пістолета «Glock-17» здійснено стрільбу патронами калібру 9x19 мм Luger/Parabellum, які мають масу кулі від 6 до 10,7 г, початкову швидкість від 300 до 450 м/с, дульну енергію – від 450 до 550-600 Дж. Порівняльним

дослідженням встановлено, що загальні ознаки – розмір сліду бійка та розташування його відносно центру капсуля – варіюються. Виявити стійкі, такі, що збігаються особливості мікрорельєфу сліду бійка не представляється за можливе через їх високу варіативність. Дані відмінності проілюстровані на рис. 15.

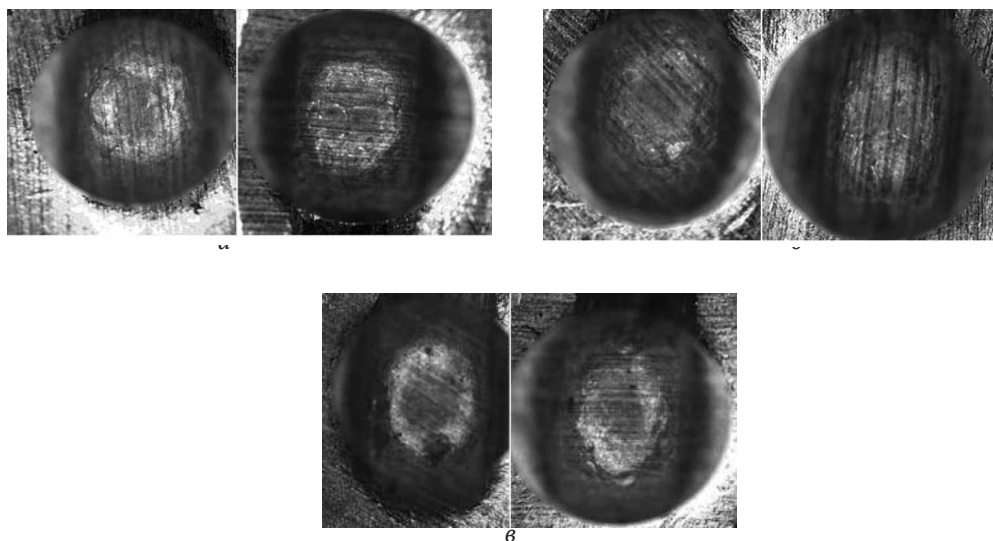

Рис. 15. Сліди бійка на гільзах, стріляних в пістолеті «Glock-17»:

a – гільзи, стріляні по рахунку № 1 та № 3; *б* – гільзи, стріляні по рахунку № 4 та № 5; *в* – гільзи, стріляні по рахунку № 8 та № 9.

На зображеннях бачимо, що сліди бійка мають різний мікрорельєф, одиничні збіги ознак спостерігаються у гільз, умовно позначених № 5 та № 9. Дані одиничні збіги не є достатніми для категоричного висновку. Експериментальні серії пострілів проводились неодноразово. В результаті було встановлено, що з десяти гільз в середньому зброя ідентифікується:

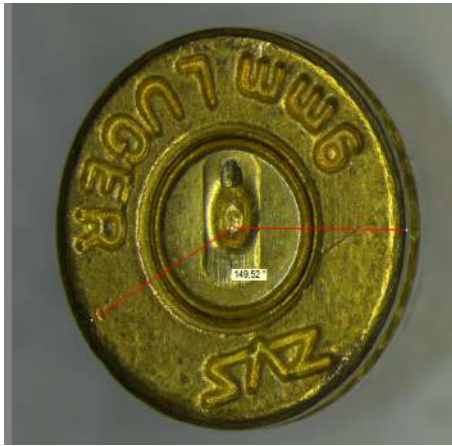
- за слідом бійка на 2–3 гільзах;
- за слідом відбивача на 2 гільзах;
- за слідом зачепа викидача на 3 гільзах.

Через те, що магазини є змінними частинами зброї, для об'єктивності

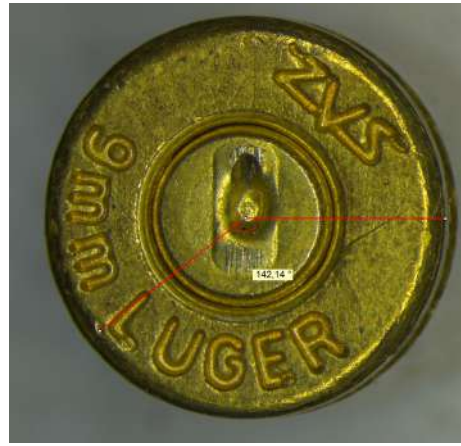
експерименту їх сліди не враховувались.

Певним висновком, на думку автора, можна вважати те, що в середньому з десяти стріляних гільз патронів 9x19 ефективна перевірка за електронною гільзо-текою можлива на двох-трьох гільзах.

Крім того, експериментами встановлено, що певною варіативністю відрізняються інші сліди на гільзах, зокрема, кут між виступом відбивача та зацепом викидача варіюється від 139,37° до 149,52°, отже діапазон по кутовій відстані між центрами слідів відбивача та зачепа викидача варіюється в межах 10° для одного екземпляра зброї (рис. 16).

а)

б)

в)

г)

р)

д)

Рис. 16. Сліди на гільзах, стріляних в пістолеті «Glock-17» із зазначенням кута між центрами слідів виступу відбивача та зачепу викидача: а) 149,52°; б) 142,14°; в) 146,31°; г) 139,37°; р) 140,38°; д) 141,53°.

Задля вирішення даної проблеми можливо запропонувати під час виробництва або при реєстрації зброї підприємствам-виробникам наносити на патронний упор (за діаметром капсуля) по колу мітку, яка б містила інформацію про номер та рік випуску зброї.

Механізм утворення та морфологія слідів на кулях, стріляних зі стволів з полігональними нарізами, мають певні особливості порівняно від стволів з традиційними профілями нарізів.

Так, при входженні кулі в конус кульного входу і далі в нарізну частину зміна форми кулі характеризує не втисканням в поля нарізів, а деформацією вигину оболонки кулі. З причини особливої будови полігонального профілю нарізів основною опорною

частиною геометрії каналу стволу є гребінь, що виступає й прилегли до нього поверхні пов'язаних площин. Тому на ведучій частині стріляної кулі найбільш виражено й достатньо стійко відображуються сліди саме даних елементів. Не є різким й перехід від поступального до поступально-обертотого руху кулі, що призводить до плавного переходу трас первинних слідів у вторинні. У зв'язку з цим чітко розмежувати первинні та вторинні сліди вкрай складно. Відсутність слідів холостої та бойової граней ускладнює вимірювання ширини слідів від гребнів каналу стволу та виключає цю ознаку з числа загальних ознак каналу стволу на кулях (рис. 17).

Рис. 17. Ведуча частина кулі патрона 9x19 мм, стріляної з пістолета «Glock 17».

На стріляних кулях формується комплекс слідів, утворених гребенями (ділянками) каналу стволу пістолетів «Glock 17», «Glock 19»:

• кількість слідів полів нарізів	6
• напрямок слідів полів нарізів	правий
• кут нахилу слідів полів нарізів, град	6,0-6,3 ⁰

Тому кут нахилу при дослідженні слідів від вказаного екземпляру зброї слід визначати як «кут, що лежить між прямою, паралельною повздовжній осі кулі, і прямою, паралельною нахилу вторинного сліду». Визначається середнє значен-

ня кута нахилу вторинних слідів, котре є найбільш близьким до істинного значення кута нахилу полів нарізів зброї. Отже, на підставі результатів проведених досліджень можна стверджувати, що кут нахилу вторинних слідів полів нарізів пістолету «Glock-17», з якого були вистріляні кулі, знаходиться в межах 6,5–7,0°, а ширина слідів полів нарізів знаходиться в діапазоні від 2,0 до 2,3 мм.

Рис. 18. Сліди на кулі, стріляної з пістолета «Glock-17» калібру 9х17 мм.

На підставі викладеного можна зробити такі **висновки**. Використання отриманих результатів в експертній практиці, на думку автора, дозволить правильно спланувати експерименти при вирішенні питання вогнепального характеру пошкоджень та відстані пострілу, а також обмежити коло моделей короткоствольної вогнепальної зброї, пострілами з яких могли бути завдані пошкодження на об'єктах, поданих на дослідження.

Підсумки проведеного дослідження свідчать про те, що при проведенні пострілів з пістолетів «Glock-17», «Glock-19», «Glock-26», «Glock-43X», «Glock-48», утворюється сукупність ознак, котра дозволяє проводити експертне дослідження та вирішувати

поставлені сторонами кримінального провадження чи судом експертні завдання – за слідами на кулях і гільзах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бардаченко А.Н., Харламова О.А. 9,0-мм пістолет «Глок-17» как объект криминалистического исследования. *Вестник МосУ МВД РФ*. 2018. № 3. С. 167–172.

2. Бардаченко А.Н., Чулков И.А., Бережнёв Г.В. Особенности судебно-баллистического исследования материальной части пистолетов Glock. *Теория и практика судебной экспертизы: международный опыт, проблемы, перспективы: сборник научных трудов II Международного форума*. М.: МосУ МВД РФ им. В. Я. Кикотя, 2019. С. 34-38.

3. Бардаченко А.Н., Чулков И.А. Стрелковое огнестрельное оружие и его следы на пулях, гильзах и преградах: пистолеты «Глок»: справочное пособие. Волгоград: ВА МВД РФ, 2019. 146 с.

4. Бондар В.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення проведення судово-балістичних експертиз. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. Київський НДІСЕ*. 2017. Вип. 62. С. 280-289.

5. Бондар В.С. Криміналістичне дослідження 9,00-мм пістолета «Glock-17». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип.1(89). С. 229-249.

6. Бондар В.С. Шляхи оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення проведення судово-балістичних експертиз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 2. С. 110-113.

7. Бондарь В.С. Общеметодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика*

ка. *Управление. Право*. Том 14. 2014. № 1-2. С. 234-238.

8. Матвієнко С.А. Про помилки у проведенні ідентифікаційних судово-балістичних досліджень нарізної вогнепальної зброї. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: Сб. мат. наук.-практ. конф.* 2019. Т. 1. С. 108-111.

9. Матвієнко С.А. Про проблемні питання ідентифікаційних судово-балістичних досліджень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 290-300.

10. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боеприпасів: навч. практич. посіб. / Б.І. Бараненко, В.С. Бондар, О.В. Бочковий, М.В. Кривонос та ін.; за заг. ред. В.М. Комарницького. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 800 с.

11. Федоренко В.А. Актуальные проблемы судебной баллистики. М.: издательство «Юрлитинформ», 2011. 208 с.

12. John Song, Theodore V. Vorburgera, Wei Chua, James Yenb, Johannes A. Soonsa, Daniel B. Otta, Nien Fan Zhangb. Estimating error rates for firearm evidence identifications in forensic science. *Forensic Science International*. 2018 (284). V. 15-32.

13. Lepik D., Vasiliev V. Comparison of injuries caused by the pistols Tokarev, Makarov and Glock 19 at firing distances of 10, 15 and 25 cm. *Forensic Sci. Int.* 2005. Vol. 151. P. 1-10.

14. Lepik D., Vasiliev V., Reisenbuk H., Pöldsam Ü. Comparison of injuries caused by the pistols Tokarev, Makarov and Glock 19 at firing distances of 25, 50, 75 and 100 cm. *Forensic Sci. Int.* 2008. Vol. 177. P. 1-10.

15. Mao-Hsiung Lin, Chun-Chieh Chen. A correlative demonstration of various tool-marks of 9 mm auto-loading pistols on the spent cartridge cases based upon the formulation mechanism. *Forensic Science Journal*. 2004; Vol. 3, № 1.

16. Riva Fabiano, 2011, Etude sur la valeur indicielle des traces présentes sur

les douilles Originally published at: Thesis, University of Lausanne.

REFERENCES:

1. Bardachenko, A. N., Harlamova, O. A. (2018) 9,0-mm pistol «Glok-17» kak obekt kriminalisticheskogo issledovaniya. *Vestnik MosU MVD-RFMosU Ministry of Internal Affairs Bulletin*, 3, 167-172. [in Russian].

2. Bardachenko, A. N., Chulkov I. A., Berezhnyov G. V. (2019) Osobennosti sudebno-ballasticheskogo issledovaniya materialnoj chasti pistolotov Glock. *Teoriya i praktika sudebnoj ekspertizy: mezhdunarodnyj opyt, problemy, perspektivy: sbornik nauchnyh trudov II Mezhdunarodnogo foruma-Forensic theory and practice: international experience, problems, prospects: Collection of Scientific Papers of the II International Forum*. Moskva: MosU MVD RF im. V. Ya. Kikotya, 34-38. [in Russian].

3. Bondar, V. S. (2017) Informatsiino-analitychne zabezpechennia provedennia sudovo-balistychnykh ekspertyz. *Kryminalistyka i sudova ekspertiza: mizhvidom. nauk.-metod. zb. Kyivskiy NDISE, issue 62, 280-289*. [in Ukrainian].

4. Bondar, V. S. (2015) Shliakhy optymizatsii informatsiino-analitychnoho zabezpechennia provedennia sudovo-balistychnykh ekspertyz. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia- Scientific Bulletin of the International Humanities University. Avg. Jurisprudence*, 14, vol. 2, 110-113. [in Ukrainian].

5. Bondar, V. S. (2014) Obshemetodicheskie problemy kriminalisticheskogo issledovaniya ognestrelnogo oruzhiya i sledov ego primeneniya. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Ekonomika. Upravlenie. Pravo-Saratov University News. New series. The Economy Series. Management. Right*, Vol. 14, 1-2, 234-238. [in Russian].

6. Matviienko, S. A. (2015) Shchodo problemnykh pytan provedennia sudovo-balistychnoi ekspertizy z identyfikatsii myslivskoi nariznoi zbroi na stadii dosudovoho rozsliduvannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetro-*

vskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav- *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 497-506. [in Ukrainian].

7. Matviienko, S. A. (2019) Pro pomylky u provedenni identyfikatsiinykh sudovobalistychnykh doslidzhen nariznoi vohnepalnoi zbroi. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychno zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: Sb. mat. nauk.-prakt. konf.- Procedural and technical forensic support*

of pre-trial investigation: Sat. mate. Research Practice Conf. Vol. 1, 108-111. [in Ukrainian].

8. Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniaiutsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv: navch. prakt. posib. (2019) B. I. Baranenko, V. S. Bondar, O. V. Bochkovyi, M. V. Kryvonos (Eds.) et al.; V. M. Komarnytskyi (Ed.). Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Sievierodonetsk: LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

Крупка Анатолій Антонович,

кандидат технічних наук, тел.: +38050472045, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>

Кралюк Марина Олександрівна,

завідувачка відділу, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел.: +380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>

Дузь Людмила Євгенівна,

кандидат технічних наук, тел.: +380506239282, e-mail: duz.ludmila1946@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8217-7808>

ЕКСПЕРТНІ ПОМИЛКИ В СУДОВИХ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Створення надійної доказової бази – найважливіший аспект встановлення істини. Серед джерел доказів особливе місце належить висновку судового експерта, який дозволяє отримати науково обґрунтовані докази. В разі, якщо висновки експертизи є неповними, необґрунтованими, необ'єктивними та суперечливими, виникає необхідність призначення та проведення додаткових судових експертиз.

В статті розглянуто причини та наслідки виникнення експертних помилок при проведенні судових інженерно-технічних експертиз з безпеки життєдіяльності при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Метою роботи є аналіз та систематизація наукових джерел і конкретних судових експертиз для профілактики експертних помилок під час проведення ситуативних інженерно-технічних експертиз з безпеки життєдіяльності.

Висновок експерта з помилками від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя, дозволяють відрізнити саме помилки, тому досягнення зазначеної мети буде реалізовано за допомогою вирішення наступних завдань: визначення поняття помилки; класифікація експертних помилок та розгляд їх класифікаційних характеристик; визначення причин їх виникнення та шляхів попередження з наведенням прикладів з експертної практики.

В результаті проведеного аналізу показано, що важливим для усунення експертних помилок в дослідженні є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. В основі всіх типів експертних помилок судової експертизи з безпеки життєдіяльності, в тій чи іншій мірі, лежить недостатня компетентність судового експерта, а в світлі використання сучасних технологій при виробництві судових експертиз підвищення компетентності експертів, постійне вивчення експертами нових методів і досягнень в області наукового знання має визначальне значення в їх профілактиці.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, виробництво, охорона праці, експертна помилка, нещасний випадок, судова експертиза, класифікація експертних помилок.

Krupka Anatoliy Antonovych,

Ph.D in Technical Sciences, tel.: +380504720453, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>

Kraliuk Maryna Oleksandrivna,

Head of Department, Odessa Research Institute of Forensic Science, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel.: + 380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>

Duz Ludmyla Yevhenivna,

Ph.D in Technical Sciences, tel.: +380506239282, e-mail: duz.ludmila1946@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8217-7808>

EXPERT FAILURES IN FORENSIC ENGINEERING IN THE DOMAIN OF HEALTH AND WELLNESS

Abstract. Formation of a reliable evidentiary basis is the most important aspect to ascertain the truth. A special place among the evidentiary sources belongs to the forensic expert's findings that make it possible to obtain scientifically substantiated evidences. If the conclusions of the examination are incomplete, unfounded, biased and contradictory, there is a need to appoint and conduct additional forensic examinations.

This article explores reasons and consequences of expert failures made in forensic engineering in the domain of health and wellness in investigating industrial safety crimes.

The purpose of this work is to analyse and systemise scientific sources and specific forensic expert assessments for averting expert failures during any situational forensic engineering in the area of health and wellness.

The failures enable to distinguish expert findings with failures from purposely wrong findings, i.e. an expert's mistake from a crime against public justice. From this perspective, the said purpose will be implemented through solving the following tasks: defining a concept of failure; classifying expert failures and studying their classification properties; establishing causes of their origin and ways to avert them by giving examples taken from the expert practice.

The results of the analysis have shown to eliminate expert failures in the research it is important to improve the set of elements: training, legal framework, technical and methodological support. In the bases of all type of expert failures in forensic engineering in the domain of health and wellness, to one degree or another, lies the insufficient competence of a forensic expert, and in light of advanced technologies increasing the competence of experts, constant study by experts of new methods and achievements in the field of scientific knowledge has the crucial for their prevention in the production of forensic examinations.

Key words: health and wellness, industry, labour safety, expert failure, accident, forensics (expert evidence), classification of expert failures.

Постановка проблеми. Висновки судових з безпеки життєдіяльності експертиз мають велике значення при розгляді кримінальних проваджень та стають підґрунтям для прийняття вірних рішень судом. Тому, в разі, якщо висновки експертизи є неповними, необґрунтованими, необ'єктивними та суперечливими, виникає необхідність призначення та проведення додаткових судових експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі з теоретичних основ криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. У загальному виді сутність, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах Белкін Р. С., Вермель І. Г., Вінберг А. І., Грановський Г. Л., Каплунов І. М., Клименко Н. І., Коновалова В. О., Кочнева Л. В., Макушкіна Г. Є., Паліашвілі Н. А., Педенчук А. К., Россинська О. Р., Скорик Н. В. На проблемі існування помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Абрамова В. М., Аубакирова А. А., Бедрін Л. М., Броннікова М. А., Дяченко Н. М., Кофанов А. В., Меленєвська З. С., Полупанов О. М., Свобода Є. Ю., Солохін А. А. Однак, проблематика даного питання не отримала глибокого і всебічного розгляду.

Метою статті є аналіз та систематизація наукових джерел і конкретних судових експертиз для профілактики експертних помилок під час проведення ситуативних інженерно-технічних експертиз з безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. При здійсненні судочинства для встановлення істини у справі завжди є важливим створення надій-

ної доказової бази. Серед джерел доказів особливе місце належить висновку судового експерта, який дозволяє отримати науково обґрунтовані докази. *Висновок судового експерта – це документ, складений у результаті дослідження експертом, якому було доручено провести експертизу і дати відповіді на поставлені перед ним запитання.* Проте, не виключені випадки здійснення помилок судовими експертами, що вважає створенню надійної доказової бази. Помилки судових експертів можуть привести до прийняття хибних рішень у діяльності слідчих та судів і завдати суттєвої шкоди правосуддю, законним інтересам громадян і установ, збільшити терміни розслідування і судового розгляду справ.

Експертна помилка, як вказує Белкін Р. С., – це судження експерта або його дії, які не відповідають об'єктивній дійсності і не призводять до мети експертного дослідження, та є результатом добросовісної помилки [1].

Як виходить з новели ст. 384 Кримінального Кодексу України добросовісна помилка відрізняє експертну помилку від завідомо неправдивого висновку, яка може бути здійснена експертом. *Неправдивим є висновок судового експерта, в якому неправильно викладені або перекручені факти чи зроблена завідомо неправильна їх оцінка.* Завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [2].

З точки зору Клименко Н. І, Белкіна Р. С. [1, 3] походження помилок експерта може бути зумовлене двома факторами: об'єктивними умовами, тобто такими, що не залежать від експерта, і суб'єктивними, які кореняться у способі мислення і діях експерта.

Загальне поняття помилки визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, та не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертизи. Тому й виникла потреба у виявленні специфічних ознак експертної помилки. По-перше, помилка судового експерта є результатом не наміру чи неосторожності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, експертна помилка реалізується у експертній діяльності. По-третє, – її суб'єктом є судовий експерт. По-четверте, вона виражається у формі не вірних висновків експертизи. Наявність ознак помилки судового експерта дозволяє відрізнити помилковий висновок експерта від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя [4, 5].

Експертні помилки неоднорідні і можуть бути розділені на три класи: 1) помилки процесуального характеру; 2) гносеологічні помилки; 3) операційні помилки. Хоча природа експертних помилок різна, в основі кожної з них лежить недостатня компетентність експерта [1, 3...5].

Помилки процесуального характеру полягають в порушенні експертом процесуального режиму і процедури виконання експертизи: відсутність заяви щодо самовідводу за наявності передбачених законодавством обставин; самостійний збір експертом матеріалів / об'єктів експертизи; самостійний

вибір вихідних даних при їх неоднороззначності; несанкціонований судом або слідчим контакт експерта з зацікавленими особами; розголошення відомостей з матеріалів кримінального провадження; вихід експерта за межі своєї компетенції, зокрема, його вторгнення в сферу правового характеру; надання висновку з питань, рішення яких не вимагає спеціальних пізнань; висловлювання експертної ініціативи в непередбачених законом формах; недотримання процесуальних вимог до висновку експерта (в т.ч. відсутність у висновку необхідних за законом реквізитів); обґрунтування висновків не результатами дослідження, а матеріалами справи; прийом експертом матеріалів для експертизи від не уповноважених осіб; внесення профілактичних пропозицій, що базуються на необґрунтованих спеціальних знаннях експерта тощо. Основною причиною процесуальних помилок є наукова, професійна невідповідність та процесуальна безграмотність експерта і непридатність його до роботи в судовій експертизі.

Причини процесуальних помилок носять суб'єктивний характер, головна з яких – некомпетентність судового експерта в області процесуального права, який є важливим компонентом в системі спеціальних знань судового експерта. Окрім цього, причиною помилок процесуального характеру може бути неухважність експерта, пов'язана з його фізичним або психологічним станом, а також відсутність інформації щодо змін в організаційно-процесуальній регламентації судово-експертної діяльності. Уникнути помилок процесуального характеру, безсумнівно, допомагають нові інформаційні техно-

логії, що дозволяють відслідковувати всі зміни в процесуальній регламентації судової експертизи.

Гносеологічні помилки можуть бути допущені експертом при пізнанні сутності, властивостей, ознак об'єктів експертизи, відносин між ними, а також при оцінці результатів пізнання, підсумків експертного дослідження. Їх поява залежить від багатьох причин: від теоретичної та практичної підготовки експерта, його досвіду, особливо при проведенні складних інженерно-технічних досліджень; від наукової розробленості окремих методик і, нарешті, від інтелектуальних можливостей експерта.

У літературі гносеологічні помилки ділять на логічні і фактичні (предметні) [6]. Логічна помилка – це порушення будь-якого закону, правил і схем логіки. Логічні помилки пов'язані з порушенням в акті мислення законів і правил логіки, некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій, наприклад, змішання причинного зв'язку з простою послідовністю в часі або обґрунтування тези аргументами, з яких дана теза логічно не випливає. Фактичні помилки обумовлені незнанням предмета і фактичного стану справ. Фактичні (предметні) помилки з'являються від спотвореного уявлення про відносини між предметами об'єктивної дійсності. Поширеною помилкою є омонімія – змішання або підміна понять. Цю помилку відносять до фактичних.

Операційні помилки пов'язані зі здійснюваними експертом операціями (процедурами) і можуть полягати в порушенні запропонованої послідовності цих процедур, в неправильному використанні ресурсів дослідження або використанні непридатних за-

собів, в одержанні не якісного порівняльного матеріалу тощо [7, 8].

Причини операційних помилок можуть бути об'єктивними та суб'єктивними.

Об'єктивні причини помилок: відсутність розробленої методики або її недосконалість; застосування помилково рекомендованих методів дослідження; застосування методів та засобів, які перебувають в стадії експериментальної розробки; в застосуванні несправного обладнання; використання методів і приладів, що не мають достатньої чутливості або роздільної здатності; використання для вимірювань фізичних величин приладів, що не відносяться до сертифікованих засобів вимірювань; застосування неповірених засобів вимірювальної техніки і еталонів; використання не атестованих методик вимірювань фізичних величин; використання неправильних математичних моделей і комп'ютерних програм; відсутність повних даних, що характеризують ідентифікаційну цінність ознак та стійкість їх відображення в слідах тощо.

Суб'єктивні причини помилок: професійна некомпетентність експерта та його професійні упущення – недбалість, поверхнєве виробництво дослідження, зневага методичними рекомендаціями тощо; неправильна оцінка ідентифікаційної значущості ознак, результатів, отриманих іншими членами комісії при виробництві комплексної експертизи тощо; неповнота або односторонність дослідження; нехтування правилами і умовами застосування методик експертного дослідження і технічних засобів.

Операційні помилки можуть бути пов'язані з характерологічними

властивостями особистості експерта (наприклад, невпевненість / самовпевненість в своїх знаннях, уміннях, досвідченості), станом здоров'я (наприклад, поганий зір, слух), підвищеною сугестивністю, підозріливістю, метушливістю тощо, прагненням проявити експертну ініціативу без достатніх для цього підстав, дефектами в організації та плануванні експертного дослідження та експерименту, некритичним осмисленням матеріалів справи, попереднього експертного висновку, поведінкою керівників, слідчого, інших учасників судочинства.

Помилки експертного дослідження можуть бути виявлені самим експертом, слідчим (судом) при виробництві комісійної або комплексної додаткової (повторної) експертизи, керівником експертної установи (підрозділу) [1].

Визначенню шляхів попередження появи судових помилок приділила увагу Свобода Є. Ю. [8].

Наведемо кілька прикладів судових експертиз в яких були встановлені різні експертні помилки.

Приклад 1. При виконанні робіт на центральній підстанції міста С. був смертельно травмований робітник районної електричної мережі Б. При виконанні судової експертизи експертом К. був зроблений висновок, що з технічної точки зору в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням нещасного випадку є дії потерпілого Б., який самовільно, після закінчення робіт, повернувся на робоче місце.

Але експерт при дослідженні не звернув увагу на те, що поразка електричним струмом Б. виникла при подачі напруги на електрообладнання без виводу бригади з території під-

станції після повного закінчення робіт.

Додатковою комісійною судовою експертизою було встановлено, що дії керівника робіт Р., який дав команду диспетчеру на подачу електричної напруги на електроустановки підстанції при знаходженні членів бригади РЕС на території підстанції, з технічної точки зору знаходилися в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням події нещасного випадку.

Приклад 2. При роботі крана ЕДК-300 на металургійному комбінаті «І.» в результаті розриву вантажозахоплювального пристрою (стропу) був смертельно травмований робітник доменного цеху В., який виконував обов'язки стропальника. Судовим експертом було встановлено, що з технічної точки зору дії механіка залізничного цеху Л., відповідального за технічний стан кранів, знаходилися в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням події нещасного випадку, так як кран знаходився в несправному стані – знімні вантажозахоплювальні пристрої були без клейм та бирок.

Але експерт при дослідженні не врахував, що механік цеху біля місяця знаходився у відпустці, роботи проводилися робітником В., який не мав посвідчення стропальника. Також не були дослідженні дії машиніста крану Н. В «Інструкції з охорони праці для машиністів вантажопідіймальних кранів» вказано, що: перед початком роботи машиніст крану повинен перевірити наявність посвідчення на право проведення робіт у стропальника, якщо для стропування вантажів призначені робітники, які не мають посвідчення стропальника, машиніст крану не повинен ставати до роботи;

повинен разом із стропальником перевірити справність знімних вантажо-захоплювальних пристроїв і наявність на них клейм або бирок із позначенням вантажопідймальності, дати випробування і номера.

Додаткова комісійна судова експертиза встановила, що в діях машиніста крану Н. були встановлені відступи від «Інструкція з охорони праці для машиністів вантажопідймальних кранів», та його дії з технічної точки зору знаходилися в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням події нещасного випадку.

Аналіз наявних інформативних даних в науковій літературі щодо експертних помилок, власний досвід з проведення судової з безпеки життєдіяльності експертизи та підготовки судових експертів дозволяє визначити шляхи попередження їх появи.

Особливості проведення судових з безпеки життєдіяльності експертиз визначають значимість професійного підбору кадрів. Наявність необхідних професійних якостей можна з'ясувати за результатами перевірки рівня освіти, досвіду роботи, а також проведення відповідних співбесід, тестувань тощо. Слід звернути увагу на тривалість підготовки експертів, котра повинна дозволити накопити необхідний досвід для самостійного виконання досліджень. На підставі аналізу багаторічної особистої практики можна сказати, що судовим експертом за даним напрямком можна стати лише виконуючи експертизи під методичним керівництвом та контролем кваліфікованого експерта протягом не менше 1,5–2 років.

Задачею удосконалення експертної практики є підвищення профе-

сійного рівня експертів. Для цього є необхідним: створення відповідного технічного оснащення робочих місць, систематичне забезпечення методичною літературою, участь у науково-дослідних розробках і різноманітних конференціях, участь та проведення науково-практичних семінарів, підготовка узагальнень експертної практики з аналізом помилок у висновках експертів і рекомендаціями щодо їх усунення. Вирішення проблеми подальшої оптимізації судово-експертної діяльності також передбачає вдосконалення експертних методів і методик та їх інструментальної бази, створення сучасних судово-експертних технологій, робочих місць експерта, автоматизованих інформаційних систем, банків даних, створених на базі даних електронних та інформаційних систем. Необхідно підтримати думку Абрамової В.М. про те, що одним із основних напрямків подолання помилок є вдосконалення організаційно-управлінського аспекту судово-експертної діяльності шляхом створення системи управління якістю судових експертиз, яка має два рівні [5]: перший рівень – система підвищення професійного рівня фахівців судово-експертних установ в межах їх спеціалізації (підготовка і перепідготовка, атестація); узагальнення експертної практики за видами експертиз (напрямами), тобто вдосконалення кадрового забезпечення судово-експертної діяльності. Другий рівень – це оперативний контроль всього технологічного ланцюга, починаючи від призначення експерта і до відправлення експертизи з судово-експертної установи. Особливого значення набуває контроль керівника за висновками. Ретельна перевірка їх

обґрунтованості сприятиме скороченню кількості таких висновків і запобігатиме тим самим зменшенню потенційних латентних помилок судового експерта, які можуть бути виявлені пізніше, при проведенні додаткових (повторних) експертиз. Таким чином, важливим для усунення експертних помилок в дослідженні є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення.

Висновки. Таким чином, в основі всіх типів експертних помилок судової експертизи з безпеки життєдіяльності, в тій чи іншій мірі, лежить недостатня компетентність судового експерта, а в світлі використання сучасних технологій при виробництві судових експертиз підвищення компетентності експертів, постійне вивчення експертами нових методів і досягнень в області наукового знання має визначальне значення в їх профілактиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук // *Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: сб. науч. трудов.* – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С.59–66.

2. Кримінальний Кодекс України: Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131. В редакції від 18.10.2018.

3. Клименко Н. И. Экспертные ошибки и их причины / Н. И. Клименко // *Криминалистика и судебная экспертиза. Респ. межведомственный научно методический сборник.* – К.: Высшая школа, 1988. – Вып. 37. – С.35–38.

4. Предупреждение экспертных ошибок. – М., ВНИИСЭ. – 1990.

5. Абрамова В. М. Классификация помилок судового експерта // *Вісник Академії правових наук.* – Х.: Право, 2004. – № 2 (37). – С. 189-197.

6. Грановский Г. Л. Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г. Л. Грановский // *Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы: Экспресс-информация.* – М.: ВНИИСЭ, 1983. – Вып. 2. – С. 1–9.

7. Кофанов А. В. Экспертні помилки при проведенні судово-балістичних експертиз / *Матеріали міжнародної конференції «Науковий потенціал України».* – 2007.

8. Свобода Є. Ю. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця / *Часопис Академії адвокатури України* – № 17 (4'2012). – С. 1-4.

REFERENCES:

1. Belkin, R.S., Pedenchuk, A.K. (1987). *Ponyatie ekspertnykh oshibok i ikh klassifikatsiya* [Concept of expert errors and their classification]. *Obshcheteoreticheskie, pravovye i organizatsionnye osnovy sudebnoy ekspertizy – General theoretical, legal and organizational foundations of forensic examination.* (pp. 59-66). Moscow: VNIISE [in Russian].

2. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26. Art.131 [in Ukrainian].

3. Klimenko, N.I. (1988). *Ekspertnye oshibki i ikh prichiny* [Expert errors and their causes]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza – Criminalistics and forensic examination*, 37, 35-38 [in Russian].

4. *Preduprezhdenie ekspertnykh oshibok* [Prevention of expert errors]. (1990). Moscow: VNIISE [in Russian].

5. Abramova, V.M. (2004). *Klasyfikatsiia pomylok sudovoho eksperta* [Classification of

errors of a forensic expert]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk – Bulletin of the Academy of Legal Sciences*, 2(37), 189-197 [in Ukrainian].

6. Granovskiy, G.L. (1983). Priroda, prichyny ekspertnykh oshibok i puti ikh ustraneniya [Nature, causes of expert errors and ways to eliminate them]. *Novye razrabotki i diskussionnye problemy teorii i praktiki sudebnoy ekspertizy: Ekspres-informatsiya – New developments and debatable problems of the theory and practice of forensic examination: Express information*, 2, 1-9 [in Russian].

7. Kofanov, A.V. (2007). Ekspertni pomylky pry provedeni sudovo-balistychnykh ekspertyz [Expert errors in conducting

forensic ballistic examinations]. *Materialy mizhnarodnoi konferentsii «Naukovyi potentsial Ukrainy» – Proceedings of the international conference «Scientific potential of Ukraine»*. Retrieved from <http://intkonf.org/288/> [in Ukrainian].

8. Svoboda, Ye.Yu. (2012). Prychyny vynyknennia ta mozhlyvosti poperedzhennia ekspertnykh pomylkov v diialnosti eksperta-pocherkoznavtsia [Causes and possibilities of prevention of expert errors in the activities of a handwriting expert]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy – Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 17, 1-4 [in Ukrainian].

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.7(477)+342.72/73(438)(043.5)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-70-85](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-70-85)

Батанов Олександр Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4 тел.: +38-(044)-278-51-55, e-mail: batanov_olexandr@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>

Голядова Тетяна Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська Юридична академія», 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23, каб. 111 телефон: +38-(048)719-87-63, e-mail: goltat@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-4864-1312>

ІНСТИТУТ БІЗНЕС-ОМБУДСМАНІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА КОНСТИТУЮВАННЯ

Анотація. У статті досліджуються актуальні конституційно-правові проблеми становлення та реалізації контрольної діяльності бізнес-омбудсманів у сучасному світі.

Доводиться, що історія розвитку, причини виникнення, процеси інституціоналізації та конституювання бізнес-омбудсманівських служб у сучасному світі, перманентна трансформація їх функцій та диференціація їх спеціалізації є свідченням удосконалення класичної системи омбудсмана.

Показана роль та значення бізнес-омбудсманів у механізмі захисту права на заняття підприємницькою діяльністю. Світовий досвід свідчить, що діяльність бізнес-омбудсмана є доволі широкою і торкається різних аспектів підприємницької діяльності. Більш того, у період економічної нестабільності і перманентних змін законодавства в сфері підприємництва, наявність такого інституту та його активна діяльність є особливо актуальною та значущою. Подекуди саме на його плечі лягає всебічна підтримка підприємницького сектора.

Розкриваються основні принципи, які знаходяться в основі функціональної відокремленості, незалежності та організаційної різноманітності бізнес-омбудсманів.

Проаналізовані основні моделі служб бізнес-омбудсманів. Основними характеристиками інституту бізнес-омбудсмана в різних країнах світу свідчать, що це: 1) напрямок спеціалізації класичної моделі омбудсмана; 2) правовий інститут, який утворюється, як правило, при уряді (урядовий омбудсман) або парламенті (парламентський омбудсман), рідше при главі держави; 3) автентична структура, специфіка діяльності якої пов'язана з певною групою суб'єктів – підприємців та захистом їх суб'єктивних прав; 4) інститут, який об'єднує в собі сукупність норм однорідного змісту, спрямованих на регулювання ста-

тусу та діяльності, які знаходяться між собою у відносинах координації бізнес-омбудсман та (за умови існування) регіональних або муніципальних бізнес-омбудсманів; 5) інститут, нормативно-правовою основою організації та функціонування якого може бути як акт уряду (Австралія, Франція), так і окремих спеціальних законів (Російська Федерація), або окремі статті чи глави у інших (як правило, профільних з точки зору регулювання підприємницької діяльності) законодавчих актах (Грузія).

Робиться висновок, що фундаментальні конституційні цінності, серед яких, насамперед, право людини на підприємницьку діяльність, вільне підприємництво, ринкова економіка та відповідальна перед громадянським суспільством влада – є функціонально-телеологічною домінантою діяльності бізнес-омбудсман, доцільність заснування та практика функціонування якого, по суті, й обумовлена вирішенням цих взаємопов'язаних завдань.

Ключові слова: омбудсман, бізнес-омбудсман, права людини, підприємництво, бізнес, контроль, контроль, правова держава, демократія.

Batanov Oleksandr Vasiliyovich,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Leading Researcher of Department of Constitutional Law and Local Government of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01001, Kyiv, Tryokhsviatitelska St., 4 tel.: + 38-(044)-279-04-06, email: batanov_olexandr@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>

Goloyadova Tatyana Oleksiyvna,

Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University «Odessa Law Academy». Fontanskaya doroga, 63, office 111, 65009, Odessa Phone: (048)719-87-63, e-mail: goltat@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-4864-1312>

INSTITUTE OF BUSINESS-OMBUDSMANS IN THE MODERN WORLD: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION AND CONSTITUTIONALITY

Abstract. The article examines current constitutional and legal issues of formation and implementation of control activities of business-ombudsmen in the modern world.

It is proved that the history of development, causes, processes of institutionalization and constitution of business-ombudsman services in the modern world, permanent transformation of their functions and differentiation of their specialization are evidence of the improvement of the classical system of ombudsman.

The role and importance of business-ombudsmen in the mechanism of protection of the right to engage in entrepreneurial activity are shown. World experience shows that the activities of the business-ombudsman are quite broad and affect various aspects of business. Moreover, in the period of economic instability and permanent changes in the legislation in the field of entrepreneurship, the existence of such an institution and its active work is especially relevant and significant. In some places, he has the full support of the business sector.

The basic principles that underlie the functional separation, independence and organizational diversity of business-ombudsmen are revealed.

The main models of business ombudsman services are analyzed. The main characteristics of the institute of business-ombudsman in different countries of the world show that it is: 1) the direction of specialization of the classical model of ombudsman; 2) a legal institution, which is formed, as a rule, under the government (government ombudsman) or parliament (parliamentary ombudsman), less often under the head of state; 3) authentic structure, the specifics of which are related to a certain group of entities – entrepreneurs and the protection of their subjective rights; 4) an institution that combines a set of norms of homogeneous content aimed at regulating the status and activities that are in a relationship of coordination of the business ombudsman and (if any) regional or municipal business-ombudsmen; 5) an institution, the legal basis for the organization and operation of which may be an act of the government (Australia, France) and a separate special law (Russian Federation), or individual articles or chapters in other (usually profile in terms of business regulation) activities) legislation (Georgia).

It is concluded that the fundamental constitutional values, including, first of all, the human right to entrepreneurship, free enterprise, market economy and responsible government to civil society – are the functional and teleological dominant of the business-ombudsman, the feasibility and practice of which, and is due to the solution of these interrelated problems.

Key words: ombudsman, business-ombudsman, human rights, entrepreneurship, business, control, control, rule of law, democracy.

Постановка проблеми. Права людини сьогодні є однією з ключових проблем юридичної доктрини та практики конституційного правокористування, які розглядаються з самих широких та різноманітних позицій – з філософсько-гуманістичної точки зору, в аспекті сутності та явища публічної влади, її завдань та функцій, принципів модернізації політичної та правової системи, проведення соціально-економічної та культурної політики, боротьби з екологічними загрозами, злочинністю, тероризмом тощо. По суті права людини «відкрили фундаментальну тему про відносини між громадянами та державами» та розкрили «внутрішній конфлікт в міжнародному співтоваристві, який існує між порядком та справедливістю, між суспільством та державою» [1, с. 482].

В Україні, в умовах реформування соціально-економічної, політичної і духовної сфер життя та активним формуванням інститутів громадян-

ського суспільства, актуальною залишається проблема удосконалення конституційно-правового механізму захисту прав людини. Саме для цього, наслідуючи правовим традиціям демократичних країн, в Україні було запроваджено інститут омбудсмана – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що став важливим способом забезпечення прав людини.

Втім, соціальна напруга та незахищеність окремих верств населення, зокрема, дітей, пенсіонерів, осіб з інвалідністю, військовослужбовців, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, етнічних меншин, осіб, які належать до ЛГБТІ-спільноти, підприємців, пацієнтів та інших категорій громадян, свідчить про необхідність удосконалення національних механізмів та форм захисту прав людини, у тому числі зміцнення відповідних контрольних функцій Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Формування нових видів, груп та поколінь прав людини у сучасному світі детермінувало виникнення у західній конституційній доктрині концепції прав людини, як ідеї, властивої міжнародному співтовариству, що відбиває певну лінію еволюції не політичної думки, а соціальної практики. Згідно цієї концепції, сучасні права людини виходять з природних прав, що відображають загальну природу людських відносин. При цьому, розглядаючи категорії людської природи і природних прав людини, ідеологи цієї концепції обґрунтовують і інше розуміння походження прав людини в сучасних міжнародних відносинах, що впливає з людських потреб, які задовольняють різні потреби, сприяють збереженню і розвитку людського роду. Тут права людини постають, як «можливість робити будь-що» [2, с. 120, 11, 27], а інститут омбудсмана стає однією з найбільш динамічних, ефективних, перевірених конституційною практикою та доступних для людини форм контролю за їх додержанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній науці різні аспекти статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та омбудсманів у зарубіжних країнах доволі плідно досліджувався у працях О. Д. Агєєва [3], С. В. Банаха [4], Л. В. Гольяк [5], К. О. Закоморної [6], О. В. Марцеляка [7], Н. С. Наулік [8] та ін., концептуальний аналіз яких переконливо доводить, що сутність інституту омбудсмана та його видову характеристику в першу чергу визначає функціональний аспект його діяльності. Саме функції, як основні організаційно-забезпечені та нормативно-регламентовані напрямки та види їх діяль-

ності є найбільш важливим елементом конституційно-правового статусу будь якого органу чи посадової особи публічної влади та інших суспільних інституцій.

Це, безперечно, стосується й інституту омбудсмана, практична діяльність якого передбачає здійснення контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який, фактично, є своєрідною титульною функцією омбудсмана, займаючи пріоритетне місце у системі його функцій.

Мета статті полягає у розкритті концептуальних проблем становлення та розвитку інституту бізнес-омбудсмана в Україні у контексті світового досвіду.

Основні результати дослідження. Історичний та сучасний світовий досвід свідчить, що становлення і розвиток інституту омбудсмана відбувався у взаємодії з іншими структурними елементами громадянського суспільства, в зв'язку з чим його функції в різних країнах можуть мати різне наповнення. Тенденція сучасної спеціалізації функцій омбудсмана полягає у використанні його можливостей у захисті прав людини в окремих сферах життєдіяльності або як інституціональної гарантії окремих прав громадян. Втім, попри динамічний розвиток функцій омбудсманів та диференціацію їх інституціональних форм, пріоритетним напрямком та видом їх діяльності залишається контроль за додержанням прав людини.

На думку О. В. Марцеляка, омбудсман – це спеціальний контрольний-наглядний, правозахисний орган державної влади (посадова особа), запровадження якого є реакцією су-

спільства на недосконалість існуючої в країні правозахисної системи, і є новим, більш ефективним інститутом, який став доповненням до існуючих форм контролю та нагляду у сфері забезпечення прав людини [9, с. 3].

У цьому аспекті доволі рельєфно показує контрольне функціонально-телеологічне призначення омбудсмана і зарубіжна конституційна практика. Так, у Чеській Республіці інститут омбудсмана (*Veřejný ochránce práv*) визначається як відносно самостійний інститут контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та діє з метою захисту осіб від актів влади та інших установ, якщо це порушує закон, не відповідає принципам демократичної верховенства права та належного врядування [10]. У Французькій Республіці у 2008 році в результаті конституційних змін інститут Посередника Республіки був замінений інститутом Захисника прав (*Defenseur des droits*), який наглядає за дотриманням прав і свобод адміністративними органами держави і територіальних колективів, публічними установами, а також будь-якою організацією, що здійснює публічні функції або повноваження згідно з органічним законом (ст. 71-1 Конституції Французької Республіки) [11]. Згідно Конституції Польської Республіки Речник з Громадянських Прав (*Rzecznik Praw Obywatelskich*) стоїть на сторожі свобод і прав людини і громадянина та є самостійним у своїй діяльності, не залежить від інших державних органів і відповідає лише перед Сеймом згідно з принципами, визначеними законом (ст. 208 Конституції Польської Республіки) [12].

Доволі ілюстративним з точки зору функціонально-телеологічної характеристики інституту омбудсмана є визначення, яке запропонувала Міжнародна асоціація юристів, згідно якого омбудсман – це служба, передбачена конституцією чи актом законодавчої влади і очолювана незалежною публічною посадовою особою високого рангу, котра відповідальна перед законодавчим органом, отримує скарги від потерпілих осіб на державні органи, службовців, наймачів або діє за своєю ініціативою і яка уповноважена проводити розслідування, рекомендувати коригуючі дії та подавати доповіді [13].

Щодо України, то, окрім названих загальносвітових тенденцій, необхідно врахувати вітчизняні проблеми конституційного правозастосування і правокористування, а також реалії сьогодення, пов'язані із анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та її збройною агресією на Сході України. Очевидно, що з точки зору захисту прав людини і основоположних свобод в такій ситуації визначальною є ефективна і скоординована діяльність усього правозахисного механізму держави, в тому числі й у сфері захисту малого та середнього бізнесу, а також сприяння суб'єктам господарювання, які зазнали впливу недобросовісної поведінки, у захисті їх права на свободу підприємницької діяльності або в захисті від неправомірного втручання в їх господарську діяльність.

Традиційно у світі цими питаннями опікується ціла система суб'єктів державної влади та громадянського суспільства, у тому числі й спеціалізовані омбудс-інституції.

Основоположним принципом, який характеризує омбудсмана як інститут, призначення якого – служіння людині, захист її прав і свобод, є принцип гуманізму, що проявляється у гуманному ставленні до громадян, які звертаються за допомогою до омбудсмана, тобто омбудсман повинен терпляче, уважно, компетентно і ввічливо роз'яснювати громадянам їх права та обов'язки, порядок їх забезпечення та процедуру правового захисту. Отже, діяльність омбудсмана, з одного боку, має супроводжувати високим професіоналізмом та компетентністю у конкретній справі, та, з іншого боку, відсутністю будь-яких бюрократичних вимог та формалізму, у тому числі і насамперед на стадії отримання звернень, скарг та повідомлень від громадян.

Саме тому, доступність, гнучкість, прозорість інституту омбудсмана власне і проявляється у тому, щоб самому розібратися із справою. Діяльності омбудсмана не властиві бюрократичні методи та стандарти, характерні слідчим органам, прокуратурі, іншим органам, які здійснюють контроль-наглядові функції. Значною мірою саме доступність та відсутність формалізму у діяльності є визначальною характеристикою інституту омбудсмана. Найбільшою мірою ці принципи реалізуються завдяки існуванню мережі омбудсманівських служб та інституцій.

Таким чином, основними атрибутивними характеристиками, іманентними для установи і розвитку інституту омбудсмана в різних країнах світу і в різні хронологічні періоди є:

- оригінальна правозахисна структура, що забезпечує належне публічне адміністрування за допомогою реалізації контрольної функції, що

компенсує недоліки правового та політичного контролю;

- володіння елементами статусу, що дозволяють інтерпретувати його в якості незалежного від політичної системи, не дивлячись на формальне співвіднесення з органами законодавчої або виконавчої влади;
- доступність процедур для громадян в порівнянні з іншими владними органами, що володіють суміжними функціями та повноваженнями;
- спеціалізація, що виражається в установі омбудсманів, діяльність яких спрямована на захист певних категорій осіб або груп суб'єктивних прав;
- позитивний вплив на консолідацію держав, що відрізняються становленням демократичного режиму тощо.

Збільшення кількості несудових правозахисних інститутів можна вважати позитивною тенденцією за умови чіткого розподілу їхніх функцій та компетенції. Уникнення дублювання діяльності як на національному, так і на регіональному рівнях, робить ефективним співробітництво комісій та омбудсманів, посилюючи не лише їхню взаємодоповнюваність, а й стимулюючи загалом розвиток механізмів захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Інститут спеціалізованих омбудсманів, як і судова система, система правоохоронних органів та інших правозахисних структур, покликаний захищати права громадянина від свавілля органів та посадових осіб публічної адміністрації, і вони всі є необхідними у демократичному суспільстві.

До відмінностей даного інституту від інших правозахисних структур відносяться такі: він розглядає справи, які не підпадають під компетенцію інших органів чи рішення, прийняті цими

органами не задовольняють заявника; під час реалізації своїх повноважень омбудсман може керуватися не лише нормами права, але й також правовими принципами, принципами моралі і справедливості; заявник не витрачає часу на різні процедури – від нього вимагається лише подання скарги чи заяви; даний інститут є персоналізованим – тобто людина звертається не до безликої держави, а до конкретної особи [детально: 14].

Інституційна гнучкість омбудсмана – це його здатність вбудовуватися в національну державно-правову систему, не змінюючи її і зберігаючи свої базові характеристики і первісний концепт. Інституційна гнучкість омбудсмана обумовлює однорідність і ідентичність природи його статусу в більшості держав: призначення на посаду та звільнення з посади парламентом або урядом, високий соціальний статус кандидата, рекомендаційний характер повноважень, деполітизованість та незалежність як найважливіша риса статусу, що має різний рівень забезпеченості в залежності від політичного режиму держави тощо. При цьому принцип незалежності у діяльності омбудсмана є вкрай важливим, оскільки він полягає у неможливості впливу органів державної влади та посадових осіб на діяльність омбудсмана, у створенні для нього таких умов здійснення своїх повноважень, за яких він міг би розглядати справи і приймати щодо рішення, керуючись тільки чинним законодавством та своїми переконаннями.

Отже, з точки зору сучасної конституційної доктрини та тенденцій розвитку конституційного права, а також внутрішніх та зовнішніх викликів

у сфері прав людини в Україні, актуальність та важливість формування та дієвого функціонування спеціалізованих служб захисту прав людини, у тому числі й насамперед спеціалізованих омбудсманів, у тому числі й бізнес-омбудсманів, не викликає сумніву, а законодавче врегулювання відповідних суспільних відносин та процесів є вимогою часу [детально: 15].

Попри те, що для України, як і для більшості країн з ринковою економікою, обсяг втручання держави в соціально-економічну сферу мінімізований і носить переважно непрямий характер, втім, в Україні простежується надмірне втручання державних структур в функціональну діяльність підприємницького співтовариства. Особливо слід відмітити, що часом таке втручання має прояв у певних формах тиску з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що часто має у своїй основі корупційний базис. Тому, враховуючи, що діяльність омбудсманів здійснюється по найбільш злободенних питаннях, установа бізнес-омбудсмана як уповноваженого із захисту прав підприємців бачиться логічною і слугує забезпеченню повноцінної реалізації закріпленого в Конституції принципу свободи підприємницької діяльності.

Світовий досвід свідчить, що діяльність бізнес-омбудсмана є доволі широкою і торкається різних аспектів підприємницької діяльності. Більш того, у період економічної нестабільності і перманентних змін законодавства в сфері підприємництва, наявність такого інституту та його активна діяльність є особливо актуальною та значущою. Подекуди саме на його пле-

чі лягає всебічна підтримка підприємницького сектора.

Так, наприклад, у Меморандумі про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12 травня 2014 року [16] прямо зазначалося, що «систематична корупція та несправедлива ділова практика спричинили значні збитки як для українського бізнес-клімату, так і для державної економіки в цілому». Сторони Меморандуму погодилися, що «для покращення бізнес-клімату в Україні та підтримки її економічного росту необхідно вжити значних зусиль для боротьби з корупцією та недобросовісною поведінкою щодо суб'єктів підприємництва». Вони не лише погоджуються, що «Україна повинна гарантувати, що її ринки є відкритими та ефективними і все її законодавство є чітким та таким, що застосовується неупереджено, послідовно і добросовісно в рівній мірі як судами, так і виконавчою владою», а й «серед іншого, визнають необхідність у існуванні нової та незалежної установи, яка реагуватиме на прояви недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва. Створення установи бізнес-омбудсмана є основною метою цієї Ініціативи. Установа бізнес-омбудсмана має бути незалежною, працювати ефективно, керуватися у своїй роботі глибоким розумінням комерційних, громадських, та регуляторних проблем в Україні».

Ідея запровадження інституту бізнес-омбудсмана не є новацією вітчизняного конституційного правопорядку. Ще в кінці ХХ століття в ряді зарубіжних країн (Нова Зеландія, Австралія, США тощо) стали з'являтися омбудсмани, що захищають права

підприємців. При цьому важливо розуміти, що, незважаючи на відмінності в найменуванні (податкові омбудсмани (Грузія, Пакистан), омбудсмани в сфері закупівель (Канада), омбудсмани, діяльність яких має лише «бізнес-компонент», тобто захист прав підприємців не є основним видом діяльності (Південна Корея), бізнес-омбудсмани з широким колом повноважень у різних сферах (США, Росія, Австралія тощо)), їх об'єднує спільна мета – здійснення контролю за дотриманням прав і законних інтересів представників бізнес-спільноти.

У контексті проблем утворення, організації та функціонування служби бізнес-омбудсмана в Україні, значний інтерес представляють питання щодо розповсюджених у світі форм нормативно-правового регулювання бізнес-омбудсманів та аналогічних ним інституцій, порядку їх утворення, суб'єктів призначення, форм діяльності бізнес-омбудсманів, форм їх реагування, гарантій діяльності тощо.

Так, наприклад, якщо звернутися до досвіду США, то захист прав підприємців з 1996 року здійснює Апарат Національного омбудсмана, створений при Адміністрації у справах малого бізнесу (Small Business Administration – федеральне агентство уряду США, що здійснює діяльність з підтримки підприємств, включаючи фінансову, які не мають можливості вийти на ринок, яку «захопили» великі підприємства). Національний омбудсман здійснює об'єднуючу роль між федеральним органом влади і бізнесом. Якщо в ході здійснення діяльності омбудсман отримує скаргу, або зауваження від представника бізнес-спільноти, то омбудсман передає її до відповідного

федерального відомства для проведення перевірки законності та обґрунтованості дій відповідного органу. Також омбудсман здійснює підтримку у випадку надмірного тиску на підприємців з боку представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування. При цьому крім Національного омбудсмана в США діє ціла система бізнес-омбудсманів, які створюються при органах і підрозділах органів, за якими здійснюється контроль. По закінченню кожного фінансового року Національний омбудсман звітує перед Конгресом США про виконану за рік роботу, а також дає оцінку існуючому підприємницькому клімату в країні [17].

Якщо звернутися до досвіду Франції, то, в першу чергу, особливість їх інституту уповноваженого із захисту прав підприємців полягає в найменуванні органу – «посередник». Ці функції здійснюються у Вищій інстанції опору дискримінації і боротьби за рівність (The High Authority Against Discrimination and for Equality (HALDE)). Дана організація здійснює захист прав підприємців у стосунках з адміністративними органами, а також між собою. Правовий статус цього посередника регулюється актом Уряду від 26 квітня 2002 року № 2002-612 [18]. У Франції існує своєрідний порядок звернення до омбудсмана – через обраних членів представницького органу, при цьому «посередник» не є елементом громадянського суспільства, і не виступає у конфлікті на будь-якій стороні, а врегулює сам спір як нейтральна особа.

У 2012 році відповідно до спеціального акту уряду посада уповноваженого у справах малого підприємництва

з'явилася в Австралії [19]. Мета діяльності уповноваженого – формування якісних умов для розвитку малого бізнесу в країні. Бізнес-омбудсман Австралії знаходиться в постійному контакті з Урядом країни, є його спеціальним структурним елементом, але не є його частиною. Призначає на посаду федерального уповноваженого – генерал-губернатор Австралії, а омбудсманів штатів – губернатори відповідних штатів. У своїй діяльності федеральний уповноважений підзвітний міністру малого бізнесу, перед яким щорічно звітує про виконану роботу. При здійсненні діяльності, австралійський бізнес-омбудсман має право отримувати і розглядати скарги від малого бізнесу; проводити розслідування, а в разі необхідності, сприяти вирішенню проблем; укладати з уповноваженими інших держав угоди для спільного вирішення спорів.

В Грузії посада податкового омбудсмана була введена Податковим кодексом в 2011 році [20]. Спочатку планувалося, що буде введений повноцінний інститут уповноваженого з захисту прав підприємців, проте згодом було вирішено обмежити повноваження виключно в сфері податкового контролю. Таким чином, податковий омбудсман здійснює захист прав підприємців тільки в сфері оподаткування, не вирішуючи проблем в інших сферах, в чому і полягає його особливість. Відповідно до статті 42 Податкового кодексу Грузії, податковий омбудсман призначається прем'єр-міністром за узгодженням з головою парламенту і є постійним незалежним органом. Також як і омбудсмани США та інших країн, він раз на рік звітує перед парламентом Грузії, зокрема перед фінан-

сово-бюджетним комітетом. Перелік прав і завдань схожий з омбудсманамі інших країн. До них відноситься: захист прав і правових інтересів платників податків; здійснення нагляду за взаємодією державних органів і бізнесу, спрямований проти зловживань органів влади; розгляд скарг бізнесу щодо державних органів; участь в роботі Ради з податкових спорів тощо.

В Російській Федерації діє окремий Федеральний закон від 7 травня 2013 р. № 78-ФЗ «Про уповноважених з захисту прав підприємців в Російській Федерації» [21], який визначає правове становище, основні завдання і компетенцію Уповноваженого при Президентові Російської Федерації щодо захисту прав підприємців, а також уповноважених із захисту прав підприємців в суб'єктах Російської Федерації. Згідно цього закону Уповноважений при Президентові Російської Федерації щодо захисту прав підприємців і його робочий апарат є державним органом з правом юридичної особи, що забезпечує гарантії державного захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та дотримання зазначених прав органами державної влади, органами місцевого самоврядування та посадовими особами, які мають розрахунковий та інші рахунки, печатку і бланки зі своїм найменуванням і з зображенням Державного герба Російської Федерації. Уповноважений призначається Президентом Російської Федерації з урахуванням думки підприємницької спільноти строком на п'ять років.

У Меморандумі про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12 травня 2014 року [22], укладеному між Кабіне-

том Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України, Українським союзом промисловців і підприємців, зазначалося, що установа бізнес-омбудсман має такі основні елементи, як, зокрема, мандат: а. Отримує, аналізує та сприяє вирішенню скарг бізнесу на прояви недобросовісної поведінки включаючи корупцію; і б. Визначає системні причини недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва та корупції та оприлюднює свої висновки громадськості та відповідним державним органам.

Також у Меморандумі закріплювалося, що для здійснення своїх повноважень установа бізнес-омбудсман повинна мати можливість використовувати всі належні засоби для виправлення ситуації. Установа бізнес-омбудсман також матиме повноваження публікувати звіти відповідно до наведеного нижче зобов'язання. Вказувалося, що установа бізнес-омбудсман не є правоохоронним органом і не матиме повноважень проводити кримінальні розслідування. Було погоджено, що установа бізнес-омбудсман повинна складатися з омбудсман, двох його (ii) заступників та секретаріату.

Підкреслювалося, що установа бізнес-омбудсман є незалежною від Уряду і всіх інших зацікавлених сторін. Вона не може бути обмежена у своїй здатності вирішувати, які питання потребують доведення до компетентних органів, або у своїх повноваженнях публічно звітувати про системні

причини недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва та про боротьбу з корупцією. ... Установа бізнес-омбудсмана, після надання звіту про системні причини існування проявів недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва та станом боротьби з корупцією Групі Сторін, згодом оприлюднює свої висновки шляхом публікації звіту.

З урахуванням положень Меморандуму про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р. та метою забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, сприяння зниженню рівня корупції та запобігання недобросовісній (нечесній) поведінці стосовно суб'єктів підприємництва в Україні, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана» [23], було вирішено утворити Раду бізнес-омбудсмана як «постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України» та схвалити відповідне Положення про Раду бізнес-омбудсмана.

Таким чином, атрибутивні характеристики, іманентні для установи і розвитку інституту бізнес-омбудсмана в різних країнах світу дозволяють розглядати його як:

- напрямок спеціалізації класичної моделі омбудсмана;
- правовий інститут, який утворюється, як правило, при уряді (урядовий омбудсман) або парламенті (парламентський омбудсман), рідше при главі держави;
- автентичну структуру, специфіка діяльності якої пов'язана з певною групою суб'єктів – підприємців та захистом їх суб'єктивних прав;

- інститут, який об'єднує в собі сукупність норм однорідного змісту, спрямованих на регулювання статусу та діяльності, які знаходяться між собою у відносинах координації бізнес-омбудсмана та (за умови існування) регіональних або муніципальних бізнес-омбудсманів;

- інститут, нормативно-правовою основою організації та функціонування якого може бути як акт уряду (Австралія, Франція), так і окремий спеціальний закон (Російська Федерація), або окремі статті чи глави у інших (як правило, профільних з точки зору регулювання підприємницької діяльності) законодавчих актах (Грузія).

Моделі бізнес-омбудсманів в зарубіжних країнах, виходячи з кола функцій та повноважень, які належні їм:

- базова (класична) модель включає ті функції та повноваження, які покладені практично на всі подібні установи, за винятком повноважень державно-владного характеру (Данія, Норвегія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, на рівні Європейського омбудсмана і ін.);

- модель «Верховенство закону» включає додаткові заходи контролю, що виходять за межі традиційних функцій та повноважень, які цілеспрямовано служать упорядкування належної адміністративної діяльності (Австрія, Боснія і Герцеговина, Іспанія, Португалія та ін.);

- модель «Права людини» включає додаткові заходи контролю, що виходять за межі традиційних функцій та повноважень, які цілеспрямовано служать забезпеченню дотримання основних прав і свобод людини (Грузія, Російська Федерація, Середньоазійські держави і ін.) [детально: 24].

Відповідні світові тенденції та фактори розвитку прав людини та

правозахисних інституцій, у тому числі й насамперед омбудсманівського типу, зокрема зарубіжного досвіду організації та функціонування служб бізнес-омбудсманів, а також вітчизняний досвід, що накопичився з моменту укладення Меморандуму про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р. та ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана», знайшли своє втілення у проекті Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» (реєстр. № 3607 від 05 червня 2020 року) [25].

Як зазначається у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» (реєстр. № 3607 від 05 червня 2020 року) метою створення ефективних механізмів сприяння у реалізації гарантій права на свободу підприємницької діяльності, а також захисту від неправомірного втручання в господарську діяльність виникла необхідність у законодавчому врегулюванні діяльності Установи бізнес-омбудсмена. Зокрема, визначення організаційних та правових засад створення і діяльності Установи, її завдань, прав та повноважень.

Завданням проекту Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» (реєстр. № 3607 від 05 червня 2020 року) є запровадження на законодавчому рівні в Україні інституту бізнес-омбудсмана, метою діяльності якого є захист малого та середнього бізнесу, а також сприяння суб'єктам господарювання, які зазнали впливу недобросовісної поведінки, у захисті їх права на свободу підприємницької

діяльності або в захисті від неправомірного втручання в їх господарську діяльність.

У даному законопроекті є низка новел, які, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи, дозволять врегулювати відповідні суспільні відносини та сформувати законодавчу модель інституту бізнес-омбудсмана. Зокрема, визначаються правові засади створення та організації діяльності Установи бізнес-омбудсмана, напрями її діяльності, а також принципи її взаємовідносин з підприємствами, установами, організаціями (незалежно від форми власності), фізичними особами – підприємцями та органами державної влади (включаючи прокуратуру, інші правоохоронні органи), органами місцевого самоврядування, державними колегіальними органами, цільовими страховими фондами, юридичними особами, що належать до сфери управління органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

Попри наявність у даному законопроекті низки недоліків, насамперед у частині щодо правової природи бізнес-омбудсмана, його функцій, форм реагування тощо, вважаємо, що утворення такого роду спеціалізованих омбудс-інститутів та прагнення унормування їх статусу на рівні окремих законів у цілому є позитивною тенденцією.

Як пропозицію щодо удосконалення даного законопроекту, вважаємо за доцільне визначити у проекті Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні» бізнес-омбудсмана саме як посадову, а не фізичну особу, оскільки виконання владних повноважень пов'язується з зайняттям певної посади, а не з визначенням особи як

учасника цивільних відносин. До того ж інституціоналізація бізнес-омбудсманна саме як посадової особи (навіть попри урядову модель його Установи (служби)) значно посилювало б його статус та правозахисну роль.

Сподіваємося, що обрана в Україні унікальна та доволі специфічна модель установи бізнес-омбудсманна як уповноваженого із захисту прав підприємців слугувати забезпеченню повноцінної реалізації закріпленого в Конституції принципу свободи підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wheeler N. J. Pluralist and Solidarist Conception of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention. *Millennium: Journal of International Studies*. 1992. № 21. P. 463–489.

2. Donnelly J. *The Concept of Human Rights*. London: Sydney Groom Helm, 1985. 120 p.

3. Агєєв О. Д. Конституційно-правовий статус омбудсманна з питань міграції: зарубіжні моделі та перспективи запровадження в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2017. 23 с.

4. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Маріуполь, 2014. 24 с.

5. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсманна: світовий досвід організації та діяльності: монографія. Львів: Видавництво «ЗУКЦ», 2011. 304 с.

6. Закоморна К. О. Інститут омбудсманна як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. канд.

юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». 1999. 19 с.

7. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсманна: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Одеса, 2004. 36 с.

8. Наулік Н. С. Інститут омбудсманна в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2007. 19 с.

9. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсманна: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Одеса, 2004. 36 с.

10. Zákon č. 349/1999 ze dne 8. prosince 1999 o Veřejném ochránci práv. URL: <http://www.zakony.cz/zakon-SB1999349> (дата звернення 30.10.2020).

11. Constitution du 4 octobre 1958. Légifrance, le service republic de la diffusion du droit. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Constitution-du-4-octobre-1958> (дата звернення 30.10.2020).

12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ISAP – Baza Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483> (дата звернення 30.10.2020).

13. American Bar Association. 2001. «Standards for the Establishment and Operation of Ombuds Offices». URL: <http://www.ombuds-toa.org/downloads/ApprABASStand.doc> (дата звернення 30.10.2020).

14. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсманна: світовий досвід організації та діяльності: монографія. Львів: Видавництво «ЗУКЦ», 2011. 304 с.

15. Batanov O., Verlos N., Lotiuk O., Sinkevych O. *Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of Reception in*

Constitutional Law. *Amazonia Investiga*. Volume 9 – Issue 29/ May 2020. P. 273–281.

16. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12 травня 2014 року URL: <https://boi.org.ua/files/6j/fs/memorandum.pdf> (дата звернення 30.10.2020).

17. The SBA National Ombudsman works for small businesses to assist them with excessive federal regulatory issues. Office of the National Ombudsman. URL: <https://www.sba.gov/ombudsman> (дата звернення 30.10.2020).

18. Décret n°2002-612 du 26 avril 2002 instituant un médiateur du ministère de l'économie, des finances et de l'industrie. Légifrance, le service public de l'accès au droit. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000407822&dateTexte=> (дата звернення 30.10.2020).

19. Small Business Commissioner Bill 2013. Australian Government. Federal Register of Legislation. URL: <http://www.comlaw.gov.au/Details/C2013B00026> (дата звернення 30.10.2020).

20. Налоговый кодекс Грузии № 3591 от 17/09/2010- Законодательный вестник Грузии. URL: https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_idmssearch&view=docView&id=1043717 (дата звернення 30.10.2020).

21. Об уполномоченных по защите прав предпринимателей в Российской Федерации: федер. закон от 07.05.2013 № 78-ФЗ. Российская газета. № 99. 2013 (в ред. от 28.11.2015). URL: <https://rg.ru/2013/05/13/prava-dok.html> (дата звернення 30.10.2020).

22. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України від 12 травня 2014 року URL: <https://boi.org.ua/files/6j/fs/memorandum.pdf> (дата звернення 30.10.2020).

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» URL: *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

[show/691-2014-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text) (дата звернення 30.10.2020).

24. Горбачев А. П. Специализация института Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации (на примере Уполномоченного по защите прав предпринимателей): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право». Елец, 2015. 151 с.

25. Проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні», внесений народними депутатами України Кисилевським Д.Д., Марчуком І.П., Наталухою Д.А. та іншими народними депутатами України. Реєстр. № 3607 від 05 червня 2020 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69055

REFERENCES:

1. Wheeler, N.J. (1992). Pluralist and Solidarist Conception of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention. *Millennium: Journal of International Studies*, 21, 463–489 [in English].
2. Donnelly, J. (1985). *The Concept of Human Rights*. London: Sydney Groom Helm [in English].
3. Ahieiev, O.D. (2017). Konstytutsiino-pravovyi status ombudsmana z pytan mihratsii: zarubizhni modeli ta perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini [Constitutional and legal status of the ombudsman on migration]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Banakh, S.V. (2014). Funktsii ombudsmaniv u suchasnomu sviti: porivnialno-pravove doslidzhennia [Functions of ombudsmen in the modern world: a comparative legal study]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Mariupol [in Ukrainian].
5. Holiak, L.V. (2011). *Instytut spetsializovanoho ombudsmana: svitovyi dosvid orhanizatsii ta diialnosti [Institute of Specialized Ombudsman: world experience of organization*

and activity]. Lviv: Vydavnytstvo «ZUKTs» [in Ukrainian].

6. Zakomorna, K.O. (2000). Instytut ombudsmana yak zasib zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna (porivnialno-pravovyi analiz) [Institute of Ombudsman as a means of ensuring the rights and freedoms of man and citizen (comparative legal analysis)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. Akad. upravlinnia [in Ukrainian].

7. Martseliak, O.V. (2004). Konstytutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: svitovyi dosvid ta ukrainska model [Constitutional and legal status of the ombudsman institute: world experience and Ukrainian model]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

8. Naulik, N.S. (2007). Instytut ombudsmana v Ukraini ta Respublitsi Polshcha: porivnialne doslidzhennia [Institute of Ombudsman in Ukraine and the Republic of Poland: a comparative study]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Martseliak, O.V. (2004). Konstytutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: svitovyi dosvid ta ukrainska model [Constitutional and legal status of the ombudsman institute: world experience and Ukrainian model]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

10. Zákon č. 349/1999 ze dne 8. prosince 1999 o Veřejném ochránci práv. *www.zakony.cz*. Retrieved from <http://www.zakony.cz/zakon-SB1999349> [in Czech].

11. Constitution du 4 octobre 1958. Légifrance, le service republic de la diffusion du droit. *www.legifrance.gouv.fr*. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Constitution-du-4-octobre-1958> [in French].

12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ISAP – Baza Internetowy System Aktów Prawnych. *prawo.sejm.gov.pl*. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU19970780483> [in Polish].

13. Standards for the Establishment and Operation of Ombuds Offices. (2001). *www.usombudsman.org*. Retrieved from http://www.usombudsman.org/wp-content/uploads/ABA_Standards.doc [in English].

14. Holiak, L.V. (2011). *Instytut spetsializovanoho ombudsmana: svitovyi dosvid orhanizatsii ta diialnosti [Institute of Specialized Ombudsman: world experience of organization and activity]*. Lviv: Vydavnytstvo «ZUKTs» [in Ukrainian].

15. Batanov, O., Verlos, N., Lotiuk, O., Sinkevych, O. (2020). Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of Reception in Constitutional Law. *Amazonia Investiga*, 9(29), 273-281 [in English].

16. Memorandum pro vzaiemorozuminnia shchodo pidtrymky antykoruptsiinoi initsiatyvy Ukrainy : vid 12 travnia 2014 roku [Memorandum of Understanding on Support of the Anti-Corruption Initiative of Ukraine from May 12, 2014]. *boi.org.ua*. Retrieved from <https://boi.org.ua/files/6j/fs/memorandum.pdf> [in Ukrainian].

17. The SBA National Ombudsman works for small businesses to assist them with excessive federal regulatory issues. *www.sba.gov*. Retrieved from <https://www.sba.gov/ombudsman> [in English].

18. Décret n°2002-612 du 26 avril 2002 instituant un médiateur du ministère de l'économie, des finances et de l'industrie. Légifrance, le service public de l'accès au droit. *www.legifrance.gouv.fr*. Retrieved from <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cid-Texte=JORFTEXT00000407822&dateTexte=> [in French].

19. Small Business Commissioner Bill 2013. (2013). Australian Government. Federal Register of Legislation. *www.comlaw.gov.au*. Retrieved from <http://www.comlaw.gov.au/Details/C2013B00026> [in English].

20. Nalogovyy kodeks Gruzii : ot 17/09/2010, № 3591 [Tax Code of Georgia from 17/09/2010, № 3591]. *matsne.gov.ge*. Retrieved from https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldms-

search&view=docView&id=1043717 [in Georgian].

21. Feder. zakon "Ob upolnomochennykh po zashchite prav predprinimateley v Rossiyskoy Federatsii" : ot 07.05.2013, № 78-FZ [Federal Law "About the ombudsmen for the protection of the rights of entrepreneurs in the Russian Federation" from 07.05.2013, No. 78-FZ]. (2013). *Rossiyskaya gazeta – Russian newspaper*, 99. Retrieved from <https://rg.ru/2013/05/13/prava-dok.html> [in Russian].

22. Memorandum pro vzaiemorozuminnia shchodo pidtrymky antykoruptsiinoi initsiatyvy Ukrainy : vid 12 travnia 2014 roku [Memorandum of Understanding on Support of the Anti-Corruption Initiative of Ukraine from May 12, 2014]. *boi.org.ua*. Retrieved from <https://boi.org.ua/files/6j/fs/memorandum.pdf> [in Ukrainian].

23. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro utvorennia Rady biznes-ombudsmana» : vid 26 lystopada 2014, №691 [Resolution of the Cabinet of Ministers of

Ukraine "On Establishment of the Business Ombudsman Council" from November 26 2014, № 691]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

24. Gorbachev, A.P. (2015). Spetsializatsiya instituta Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Rossiyskoy Federatsii (na primere Upolnomochennogo po zashchite prav predprinimateley) [Specialization of the Institute of the Commissioner for Human Rights in the Russian Federation (on the example of the Commissioner for the Protection of the Rights of Entrepreneurs)]. *Candidate's thesis*. Elets [in Russian].

25. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro Ustanovu biznes-ombudsmana v Ukraini» : vid 05 chervnia 2020 roku, № 3607 [Draft Law of Ukraine «On the Institution of Business Ombudsman in Ukraine» from June 5 2020, № 3607]. *rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69055 [in Ukrainian].

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вулиця Донецька, 1, Сєвєродонецьк, Луганська область, 93400, тел. (06452) 9-09-88, емейл: mail@lduvs.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті розкрито заборону дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. Вказано, що заборона будь-якої дискримінації є невід'ємним елементом правового статусу людини та громадянина. Зазначено, що термін «дискримінація» у загальному плані можна сформулювати як необґрунтоване обмеження у правах та свободах однієї особи або групи осіб порівняно з правами та свободами іншої особи або групи осіб. Звернуто увагу, що в історії загального утвердження прав людини в світі дискримінація вже давно встигла отримати такі змістовні конотації як антагонізм, виключення, вибірковість, відособленість, відмінність, ворожість, вразливість, гноблення, гоніння, заперечення, зверхнє ставлення, ігнорування, меншовартість, нав'язування, насаджування, неприйняття, неприязність, несправедливість, несприйняття, нетерпимість, нетолерантність, нерівноправність, нехтування, обмеженість, перевага, переслідування, пригнічення, придушення, приниження, розрізнення, упередження та утиск. За цього, людство вже встигло також пройти в різних країнах світу такі крайні форми дискримінації як антисемітизм, апартеїд, геноцид, Голокост, ксенофобія, нацизм, расизм, сегрегація, фашизм, шовінізм і це далеко невичерпний перелік. Автором підкреслено, що попри загальносвітове засудження вище наведених крайніх форм дискримінації, страшні та трагічні їхні наслідки, вони і досі продовжують мати місце в сучасному світі через різного роду неоінтерпретації та й далі сіяти ненависть, страх та розбрат між різними групами людей.

Зроблено висновок, що встановлення міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя не позбавлена трьох основних недоліків, які у свою чергу певним чином підривають довіру до міжнародного правозахисного механізму. По-перше, міжнародна заборона дискримінації в окремих сферах суспільного життя зазвичай здійснюється постфактум, коли людство вже зіткнулося з жахливими наслідками відповідної дискримінації, і лише на підставі цього слідує міжнародна реакція для того щоб не допустити подібних випадків на майбутнє. По-друге, реагування міжнародної спільноти на існуючі факти дискримінації в окремих сферах суспільного життя є доволі повільним, громіздким та забюрократизованим процесом, унаслідок чого для реального втілення в життя тієї чи іншої міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя знадобляться десятки років, що у розрізі людського життя є доволі тривалим строком. По-третє, у міжнародній прак-

тиці мають місце чисельні випадки, коли перешкодою до встановлення міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя є геополітичні інтереси провідних держав світу, які в ієрархії міжнародної політики стоять вище загальнолюдських цінностей, у результаті чого реальні дії обмежуються лише загальною декларативною «глибокою стурбованістю» щодо тих чи інших проявів дискримінації, які слід невідкладно усунути в світі.

Ключові слова: заборона, дискримінація, міжнародні договори, конституційний принцип, права людини.

Nesterovych Volodymyr Fedorovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State-Legal Disciplines, Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donetsk, 1, Severodonetsk, Luhansk Oblast, 93400, tel.: (06452) 9-09-88; email: mail@lduvs.edu.ua <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

PROHIBITION OF DISCRIMINATION AS AN IMPORTANT INTERNATIONAL AND CONSTITUTIONAL PRINCIPLE IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article reveals the prohibition of discrimination as an important international and constitutional principle in the field of human rights. It is stated that the prohibition of any discrimination is an integral part of the legal status of a person and a citizen. It is noted that the term «discrimination» in general can be formulated as an unjustified restriction in the rights and freedoms of one person or group of persons compared to the rights and freedoms of another person or group of persons. It is noted that in the history of universal human rights in the world, discrimination has long acquired such meaningful connotations as antagonism, exclusion, selectivity, isolation, difference, hostility, vulnerability, oppression, persecution, denial, superiority, ignoring, inferiority, harassment, incitement, rejection, hostility, injustice, intolerance, intolerance, inequality, neglect, limitation, superiority, persecution, oppression, repression, humiliation, discrimination, prejudice and oppression. At the same time, humanity has already managed to go through such extreme forms of discrimination in various countries as anti-Semitism, apartheid, genocide, the Holocaust, xenophobia, Nazism, racism, segregation, fascism, chauvinism, and this is a far from exhaustive list. The author emphasizes that despite the worldwide condemnation of the above extreme forms of discrimination, their terrible and tragic consequences, they still continue to take place in the modern world due to various neo-interpretations and continue to sow hatred, fear and discord between different groups.

It is concluded that the establishment of an international prohibition of discrimination in certain spheres of public life is not without three main shortcomings, which in turn in some way undermine the credibility of the international human rights mechanism. First, the international prohibition of discrimination in certain spheres of public life is usually carried out ex post facto, when humanity has already faced the terrible consequences of such discrimination, and only on this basis is the international response to prevent similar cases in the future. Secondly, the response of the international community to the existing facts of discrimination in certain spheres of public life is a rather slow, cumbersome and

bureaucratized process, as a result of which it will take decades to implement a certain international prohibition of discrimination in certain spheres of public life. human life is quite long. Third, in international practice there are numerous cases when the obstacle to the establishment of an international prohibition of discrimination in certain spheres of public life is the geopolitical interests of the world's leading states, which in the hierarchy of international politics are above universal values, resulting in real declarative action. «Deep concern» about certain manifestations of discrimination that should be eliminated immediately in the world.

Key words: prohibition, discrimination, international treaties, constitutional principle, human rights.

Постановка проблеми. Невід'ємним елементом правового статусу людини та громадянина є заборона будь-якої дискримінації. Термін «дискримінація» у загальному плані можна сформулювати як необґрунтоване обмеження у правах та свободах однієї особи або групи осіб порівняно з правами та свободами іншої особи або групи осіб. В історії загального утвердження прав людини в світі дискримінація вже давно встигла отримати такі змістовні конотації як антагонізм, виключення, вибірковість, відособленість, відмінність, ворожість, вразливість, гноблення, гоніння, заперечення, зверхнє ставлення, ігнорування, меншовартість, нав'язування, насаджування, неприйняття, неприязність, несправедливість, неприйняття, нетерпимість, нетолерантність, нерівноправність, нехтування, обмеженість, перевага, переслідування, пригнічення, придушення, приниження, розрізнення, упередження та утиск. За цього, людство вже встигло також пройти в різних країнах світу такі крайні форми дискримінації як антисемітизм, апартеїд, геноцид, Голокост, ксенофобія, нацизм, расизм, сегрегація, фашизм, шовінізм і це далеко не вичерпний перелік. Попри загальносвітове засудження вище наведених

крайніх форм дискримінації, страшні та трагічні їхні наслідки, вони і досі продовжують мати місце в сучасному світі через різного роду неінтерпретації та й далі сіяти ненависть, страх та розбрат між різними групами людей.

Зазвичай явище дискримінації носить цивілізаційний характер, за якого дискримінація особи або певної групи осіб у державі залежить від соціального, культурного, політичного та правового розвитку її суспільства. Тому те, що в одній державі буде вважатися грубим та кричущим обмеженням прав і свобод особи або певної групи осіб порівняно з іншими, в іншій державі через різні світоглядні підходи в суспільстві може розглядатися як звичайне та загальноприйняте явище. Відтак міцно укорінені соціальні стереотипи у суспільній свідомості людей цілої низки країн стали основною перешкодою для прийняття та практичної реалізації правових норм, які унеможливають дискримінацію за тією чи іншою ознакою. Як виявилось, найскладнішим питанням щодо подолання проблеми дискримінації стало не стільки прийняття відповідних прогресивних правових норм, хоча тут також мав і продовжує мати супротив, скільки переконання людей, що відсутність дискримінації – це пра-

вильно, і так має бути у цивілізованому суспільстві, яке засноване на основоположних гуманістичних цінностях.

З огляду на зазначені обставини міжнародною спільнотою почали запроваджуватися загальносвітові універсальні стандарти, які унеможливають дискримінацію незалежно від регіону світу чи країни перебування особи або групи осіб. Жахіття Другої світової війни наочно дали зрозуміти, що грубе та цілеспрямоване обмеження прав і свобод окремих етнічних груп може призвести до непередбачуваних наслідків з численними людськими жертвами. Слушним у даному разі є положення Преамбули Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (англ. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination) 1965 року, де зазначено, що «дискримінація людей за ознакою раси, кольору шкіри чи етнічного походження є перешкодою до дружніх і мирних відносин між націями і може привести до порушення миру та безпеки серед народів, а також гармонійного співіснування осіб навіть всередині однієї й тієї самої держави» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання заборони дискримінації як важливого міжнародного та конституційного принципу в галузі прав людини знайшло своє відображення у працях таких українських вчених як О. Гайдулін [2], С. Заєць [3], Н. Камінська [4], Р. Мартиновський [3], Т. Марценюк [5], Н. Палій [6], В. Федоренко [7], Г. Юрчик [8], І. Янковець [9] тощо. Окремі питання дискримінації та заходам щодо протидії їй автором було розкрито у попередніх публікаціях [10, 11]. Однак, не зважа-

ючи на вище наведені наукові праці зазначених вчених, питання заборони дискримінації як важливого міжнародного та конституційного принципу в галузі прав людини, й досі залишається не до кінця дослідженим.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття заборони дискримінації як важливого міжнародного та конституційного принципу в галузі прав людини.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні заборона дискримінації вже давно утвердилася як загальний та важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини, якого мають дотримуватися усі цивілізовані країни при визначенні прав і свобод людини і громадянина. Одним з перших міжнародних документів, який вказав на неприпустимість будь-якої дискримінації, стала Загальна декларація прав людини 1948 року (англ. Universal Declaration of Human Rights), де у ст. 7 визначено, що «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якої б то не було підбурювання до такої дискримінації» [12]. За цього, у ч. 2 ст. 23 цієї Декларації окремо додається, що «кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю» [12].

Трохи згодом заборона дискримінації була встановлена і в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (англ. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) 1950 року, де у ст. 14 було закріплено, що «користування правами та свободами, визна-

ними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [13]. Згодом стаття 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод отримала розширене тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини, який розглядає справи, що стосуються порушень норм цієї Конвенції.

У Практичному посібнику з аргументації у справах щодо дискримінації звертається увага, що специфіка справ про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій справ, полягає в тому, що аргументація в них будується на порівнянні [3, с. 6]. Тому перший крок у побудові аргументації, вказується у зазначеному Посібнику, полягає в ідентифікації неоднакового ставлення, яка відбувається, зокрема, через пошук або вибір так званого компаратора – особи або групи осіб, з якими буде здійснюватися порівняння. Така група осіб має перебувати в аналогічному або максимально схожому становищі. За цього, варто аналізувати не лише подібність ситуації, але й звертати увагу на відмінності, які часом можуть виправдати різне ставлення чи поведіння [3, с. 7, 8].

Незважаючи на прийняття вище вказаних важливих та прогресивних міжнародних документів у галузі прав людини, проблема дискримінації у багатьох країнах, у тому числі й західної демократії, у 50-60 роках ХХ століття все ще залишилася помітною та склад-

ною для вирішення проблемою, на що також було звернуто увагу і в деяких міжнародних документах, які були прийняті в цей час у рамках діяльності ООН, що стосувалися недопущення окремих форм дискримінації. Зокрема, у Преамбулі Декларації Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (англ. United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination), яка була прийнята Резолюцією 1904 (XVIII) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1963 року, зазначено, що «хоча заходи в міжнародному плані і зусилля, докладені в ряді країн, дозволили домогтися прогресу в цьому напрямку, дискримінація в деяких районах світу, заснована на расі, кольору шкіри або етнічному походженні, продовжує, проте, викликати серйозну заклопотаність» [14].

Тому міжнародною спільною у цей проміжок часу почали вживатися більш дієві та конкретні кроки, в основу яких закладаються вже не стільки загальні декларації та заклики щодо недопущення утиску прав і свобод окремих груп осіб, скільки почали напрацьовуватися та реалізовуватися конкретні заходи та чіткі механізми в галузях, в яких найбільше мали місце випадки дискримінації як окремих осіб, так і цілих груп людей. Тому з кінця 50-х років ХХ століття слід відзначити започаткування тенденції щодо спеціалізованого підходу заборони дискримінації на міжнародному рівні в найбільш вразливих до дискримінації сферах суспільного життя.

Першими спеціалізованими міжнародними документами з недопущення випадків дискримінації стали три Конвенції, які були прийняті

в рамках роботи спеціалізованих органів Організації Об'єднаних Націй:

1. Конвенція про дискримінацію в галузі найму і праці (англ. Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation (ILO Convention No. 111)) – міжнародний документ, який було прийнято 25 червня 1958 року в рамках діяльності Міжнародної організації праці з метою унеможливлення будь-якої дискримінації у сфері трудових відносин. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції термін «дискримінація» охоплює: «а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці та занять; б) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці та занять і визначається відповідним членом Організації після консультації з представницькими організаціями роботодавців і працівників, де такі є, та з іншими відповідними органами». За цього у ст. 1 цієї Конвенції також уточнюється, що «будь-яке розрізнення, недопущення або перевага відносно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається» [15]. Нагляд за дотриманням Конвенції про дискримінацію в галузі найму і праці здійснює Міжнародна організація праці (англ. International Labour Organization).

З часом положення Конвенції про дискримінацію в галузі найму і праці

були імплементовані на національному рівні переважною більшістю держав, а ціла низка держав взагалі прямо передбачила заборону дискримінації у сфері трудових відносин у своїх Конституціях. Зазвичай конституційну заборону дискримінації у сфері трудових відносин встановлюють держави, які в минулому мали колоніальний статус або були чи є по цей час соціалістичними державами. Тому географічно пряма конституційна заборона на дискримінацію у сфері трудових відносин як правило простежується в країнах Африки, Азії та Південної Америки. Обсяг та характер конституційної заборони дискримінації у сфері трудових відносин різняться від країни до країни та обумовлені передусім національною історичною спадщиною в галузі найму і праці.

Наприклад, у ст. 62 Конституції Домініканської Республіки встановлено, що «робота – це право, обов'язок і соціальна функція, яка здійснюється при захисті і підтримці держави. Забезпечення гідної і оплачуваної роботи є однією з основних цілей держави. [...] Усі види дискримінації при доступі до роботи або під час надання послуг заборонені, за винятком винятків, передбачених законом з метою захисту працівника» [16]. Відповідно до ст. 42 Конституції Куби працівники «отримують однакову зарплату за рівну роботу, без будь-якої дискримінації» [17].

Заборона дискримінації у сфері трудових відносин також прямо передбачена Конституціями Анголи (ст. 76), Болівії (ст. 48), Бразилії (ст. 7), Венесуели (ст. 89), В'єтнаму (ст. 35), Гватемали (ст. 102), Гвінея-Бісау (ст. 45), Гондурасу (ст. 128), Екватору (ст. 329), Есватіні (ст. 32), Казахстану (ст. 24),

Коста-Ріки (ст. 68), Ліберії (ст. 8), Малаві (ст. 20), Непалу (ст. 24), Нігерії (ст. 15), Нігеру (ст. 33), Нікарагуа (ст. 49), Парагваю (ст. 88), Російської Федерації (ст. 37), Руанди (ст. 30), Сенегалу (ст. 25), Словаччина (ст. 36), Сомалі (ст. 24), Сьєрра-Леоне (ст. 8), Танзанії (ст. 23), Уганди (ст. 40), Чаду (ст. 33) [18-44]. Конституція України хоч і не містить прямої заборони щодо дискримінації у сфері трудових відносин, але в ч. 2 ст. 43 встановлює, що «держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб» [45].

2. Конвенція про запобігання дискримінації в галузі освіти (англ. Convention against Discrimination in Education) – міжнародний документ, який було прийнято 14 грудня 1960 року в рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй та стосується недопущення будь-якої дискримінації в освітній галузі. У ст. 1 цієї Конвенції термін «дискримінація» охоплює «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносини в галузі освіти, і, зокрема: а. закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня або типу; б. обмеження освіти для будь-якої особи або групи осіб нижчим рівнем освіти; с. створення або збереження роздільних

систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб або групи осіб, крім випадків, передбачених положенням статті 2 цієї Конвенції; або d. положення, несумісне з гідністю людини, в яке ставиться будь-яка особа або група осіб» [46]. Нагляд за дотриманням Конвенції про запобігання дискримінації в галузі освіти здійснює Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО).

У деяких країнах принцип заборони дискримінації у галузі освіти безпосередньо закріплено у тексті Конституції держави. Наприклад, відповідно до ст. 45 Конституції Демократичної Республіки Конго «всі особи мають доступ до закладів національної освіти без дискримінації місця походження, раси, релігії, статі, політичних чи філософських поглядів, свого фізичного, психічного чи сенсорного стану відповідно до своїх можливостей» [47]. У ст. 36 Конституції Мальдів встановлено, що «кожен має право на освіту без будь-якої дискримінації» [48]. Заборона будь-якої дискримінації в галузі освіти також прямо передбачена Конституціями Болівії (ст. 17), Гватемали (ст. 71), Гондурасу (ст. 151), Еквадору (ст. 3), Єгипту (ст. 19), Парагваю (ст. 74), Південного Судану (ст. 29), Судану (ст. 62), Таїланду (ст. 27) [18, 22, 24, 25, 35, 49-52].

3. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації – основоположний міжнародний документ, який було прийнято 21 грудня 1965 року в рамках діяльності ООН з метою унеможливити будь-які прояви расової дискримінації в світі. Станом на 28 вересня 2020 року цю Міжнародну конвенцію ратифіковано 182 країни [53], що говорить про

загальносвітове визнання необхідності ліквідації всіх форм расової дискримінації практично у всіх державах з усіх континентів.

У ст. 1 цієї Конвенції термін «расова дискримінація» (англ. racial discrimination) означає «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. Ця Конвенція не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, що їх Держави-учасниці цієї Конвенції проводять чи роблять між громадянами і негромадянами». У ст. 5 цієї Міжнародної конвенції викладено зобов'язання «заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення [...] політичних прав, зокрема права брати участь у виборах – голосувати і виставляти свою кандидатуру – на основі загального і рівного виборчого права, права брати участь в управлінні країною, так само як і в керівництві державними справами на будь-якому рівні» [1].

Нагляд за дотриманням Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації здійснює Комітет з ліквідації расової дискримінації (англ. Committee on the Elimination of Racial Discrimination),

який створений у 1969 році та є спеціалізованим органом ООН. Комітет засідає в Женеві і зазвичай проводить дві сесії на рік, які тривають протягом трьох тижнів кожна. Комітет складається з 18 незалежних експертів, які обираються строком на 4 роки з числа громадян держав-учасниць цієї Конвенції. Кожна держава має право висунути не більше одного кандидата. При обранні враховується справедливий географічний розподіл та представництво різних форм цивілізації, а також головних правових систем [54].

Станом на сьогодні Комітет поширює свою діяльність на 175 країн. Усі держави-учасниці зобов'язані регулярно надавати Комітету доповіді про здійснення відповідних прав, який їх вивчає та викладає державі-учасниці свої міркування і рекомендації у вигляді заключних зауважень. Окрім цього, Комітет виконує три функції моніторингу: 1) процедура раннього реагування; 2) розгляд міждержавних скарг; 3) розгляд індивідуальних скарг. Підставою для звернення громадянина за захистом своїх прав до Комітету з ліквідації расової дискримінації може бути лише наявність расової дискримінації, у результаті якої було порушено право людини. В Україні Комітетом не було виявлено порушень прав людини з підстав расової дискримінації [54].

На сьогодні практично усі держави прямо забороняють расову дискримінацію у своїх конституціях, а країни, які безпосередньо зіткнулися з цією крайньою формою нетерпимості, окремо пояснюють у тексті конституції неприпустимість расової дискримінації з огляду на власний негативний історичний довід. Наприклад, у ст.

23 Конституції Намібії вказано, що «практика расової дискримінації та практика і ідеологія апартеїду, від якої так довго страждала більшість жителів Намібії, повинні бути заборонені, а Законом Парламенту за таку практику та поширення такої практики винні особи повинні бути притягнуті до кримінальної відповідальності звичайними судами шляхом такого покарання, яке Парламент вважає необхідним для висловлення відрази намібійського народу до такої практики» [55].

Помітно доповнили механізм реалізації Загальної декларації прав людини 1948 року та спеціалізованих міжнародних актів щодо ліквідації дискримінації в окремих сферах суспільного життя прийняті 16 грудня 1966 року в рамках діяльності ООН два Міжнародні пакти – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (англ. International Covenant on Civil and Political Rights) [56] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (англ. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) [57], які ратифікували станом на 28 вересня 2020 року понад 170 країн [58, 59]. Вказані Міжнародні пакти мали на меті доповнити та покращити вже існуючі механізми як змістовно, так і шляхом створення нових дієвих міжнародних організаційно-правових засад щодо більш ефективного унеможливлення дискримінації громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини та громадянина незалежно від контингентів та національних кордонів.

В офіційному виданні Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Цивільні і політичні пра-

ва: Виклад фактів про Комітет з прав людини», зазначається, що «ці два Міжнародних пакти з прав людини сформували основу для цілого ряду міжнародних договорів, які мають обов'язкову юридичну силу і охоплюють широкий спектр правозахисної проблематики. У цих договорах визначені права людини і основні свободи і закріплені фундаментальні норми, які послужили стимулом для розробки більш 100 міжнародних і регіональних конвенцій, декларацій, зводів правил і принципів у сфері прав людини» [60, с. 1].

Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року встановив наступні засади недопущення дискримінації у сфері особистого та політичного життя: 1. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом (ч. 2 ст. 20). 2. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави (ч. 1 ст. 24). 3. Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного

виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби (стаття 25). 4. Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини (стаття 26) [56].

Нагляд за дотриманням норм Пакту про громадянські та політичні права покладено на Комітет з прав людини (англ. Human Rights Committee), який було створено у 1976 році та є спеціалізованим органом ООН. Комітет складається з 18 експертів, що обираються строком на 4 роки. Комітет збирається в Женеві або Нью-Йорку і, як правило, проводить три сесії на рік. Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який був підписаний у 1966 році, надав Комітету з прав людини повноваження приймати та розглядати повідомлення (скарги) від осіб про те, що вони є жертвами порушень державою-учасницею Пакту та цього протоколу прав, які викладені у ньому. Україна ратифікувала Протокол та визнає юрисдикцію Комітету з прав людини. Аналіз Доповідей Комітету з прав людини дозволяє стверджувати, що ним не було виявлено суттєвих та системних порушень громадянських

та політичних прав громадян в Україні на підставі дискримінації [61].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права на держави, які беруть участь у цьому Пакті, було покладено два зобов'язання. По-перше, гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини (ч. 2 ст. 2). По-друге, особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Дітей і підлітків має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації. Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такої, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом (ч. 3 ст. 10) [57].

Нагляд за дотриманням Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права здійснює Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (англ. Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR)), який створено Резолюцією ЕКОСОП 1985/17 від 28 травня 1985 року, є спеціалізованим органом ООН та складається з 18 експертів. Всі держави-учасники зобов'язані регулярно надавати Комітету доповіді про виконання відповідних прав. Первин-

ну інформацію держави повинні надати протягом 2 років після приєднання до Пакту, а в подальшому – кожні 5 років. Комітет вивчає кожну доповідь і викладає державі-учасниці свої міркування і рекомендації у формі «заключених зауважень» (англ. «concluding observations») [62].

Отже, спеціалізований підхід щодо міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя довів свою дієвість та ефективність, унаслідок чого встановлення заборони дискримінації продовжилося і щодо інших питань та сфер, в яких вона і досі залишалася помітною і тривалою проблемою та потребувала на своє невідкладне вирішення. Тому в рамках спеціалізованого підходу щодо міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя в рамках діяльності ООН були прийняті наступні міжнародні договори:

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (англ. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) – міжнародний документ, який було прийнято 18 грудня 1979 року та гарантував недопущення будь-якої дискримінації щодо жінок. Станом на 28 вересня 2020 року цю Конвенцію ратифікувало 189 країн [63], що говорить про помітний прорив у світі щодо забезпечення рівності прав жінок поряд з чоловіками. Поняття «дискримінація щодо жінок» (англ. discrimination against women), згідно з ст. 1 цієї Конвенції, означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно

від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» [64].

Нагляд за дотриманням Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року здійснює Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (англ. Committee on the Elimination of Discrimination against Women), який було створено у 1982 році та є спеціалізованим органом Організації Об'єднаних Націй, що складається з 23 незалежних експертів. Відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції, який було прийнято 6 жовтня 1999 року та набув чинності 22 грудня 2000 року, Комітет уповноважений: 1) отримувати повідомлення від окремих осіб або груп осіб, які заявляють Комітетові про порушення прав, гарантованих Конвенцією; 2) ініціювати розслідування грубих або систематичних порушень прав жінок. Ці процедури є факультативними і можуть проводитися тільки в разі, якщо відповідна держава з ними погодилася. Комітет також розробляє загальні рекомендації та пропозиції, які зверненні до держав і стосуються статей або тем Конвенції [65].

Окрему увагу Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок приділяє забезпеченню рівності політичних прав нарівні з чоловіками, особливо коли мова йде про реалізацію жінками свого активного та пасивного виборчого права. Підставою для звернення громадянина за захистом своїх виборчих прав до Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок є порушення ст. 7 Конвенції ООН про ліквідацію

всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, яка гарантує недопущення дискримінації щодо жінок у сфері виборчого права. Комітет систематично оприлюднює Доповіді по Україні щодо забезпечення гендерної рівності у нашій державі, у тому числі й у сфері виборчого права.

Зокрема, у пп. 32 та 33 Заключних зауважень Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок по Україні від 5 лютого 2010 року ним було заявлено стурбованість щодо недостатньої представленості жінок на високому рівні в виборних органах, в тому числі в якості членів парламенту, в якому жінки складають тільки 8%. Більше того, Комітет із занепокоєнням відзначив затримку з прийняттям представлено ще в 2007 року закону № 1232, в якому пропонуються поправки до деяких законодавчих актів з метою забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків в ході виборчого процесу, в тому числі досягнення мінімального співвідношення в 30% між представниками обох статей у складі парламенту. Тому Комітет рекомендував Україні прискорити прийняття законодавчих ініціатив з метою забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків у виборчому процесі та у складі парламенту [66].

Важливим кроком України щодо виконання цієї рекомендації Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок стало внесення змін у 2015 році до ст. 8 Закону України «Про політичні партії», яка передбачає, що статут політичної партії серед іншого має містити такі відомості: розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати Укра-

їни від політичної партії у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад в багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [67]. Така вимога також отримала своє закріплення і у новій редакції Закону України «Про місцеві вибори» [68], на підставі якого 25 жовтня 2015 року були проведенні місцеві вибори в Україні.

Більш розширений підхід щодо гарантування висування жінок у виборчих списках політичних партій на виборах народних депутатів України та місцевих організацій політичних партій на місцевих виборах можна простежити у Виборчому кодексі України 2019 року. Зокрема, у Виборчому кодексі України встановлено:

1. Під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). У разі формування партією загальнодержавного та регіональних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку (ч. 12 ст. 154).

2. Під час формування єдиного та територіальних виборчих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). У разі фор-

мування організацією партії єдиного та територіальних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку (ч. 9 ст. 219).

3. Під час формування переліку кандидатів до відповідної ради організація партії повинна забезпечити представництво не менше 30% осіб однієї статі у загальній кількості кандидатів до відповідної ради [69].

У цілому принцип заборони дискримінації жінок та рівності їхніх прав з чоловіками встановлено в переважній більшості Конституцій світу. За цього, в Конституціях деяких країн визначаються заходи так званої «позитивної дискримінації», які додатково мають забезпечити рівність прав жінок та чоловіків. Наприклад, у ст. 35 Конституції Ефіопії, яка називається «Права жінок», вказано «враховуючи історичну спадщину нерівності та дискримінації, яку зазнали жінки в Ефіопії, жінки, щоб виправити цю спадщину, мають право на позитивні заходи. Метою таких заходів є надання особливої уваги жінкам, щоб дати їм змогу конкурувати та брати участь на основі рівності з чоловіками у політичному, соціальному та економічному житті, а також у державних та приватних установах» [70].

Відповідно до ст. 95 Конституції Коста-Ріки 1949 року держава встановлює гарантії висунення кандидатів від політичних партій відповідно до демократичних принципів та без дискримінації за ознакою статі [28]. У ст. 11 Конституції Єгипту 2014 року визначено, що «держава зобов'язується

вживати необхідних заходів для забезпечення належного представництва жінок в палатах парламенту в порядку, встановленому законом. Він надає жінкам право займати державні посади і високі керівні посади в державі, а також бути призначеними в судові органи та установи без дискримінації» [49]. Відповідно до ст. 116 Конституції Греції прийняття позитивних заходів щодо сприяння рівності між чоловіками та жінками не означає дискримінації за ознакою статі. Держава вживає заходів для усунення фактично існуючої нерівності, зокрема на шкоду жінкам [71]. У ст. 32 Конституції Південної Кореї вказано, що «спеціальний захист надається працюючим жінкам, і вони не підлягають несправедливій дискримінації щодо зайнятості, заробітної плати та умов праці» [72]. Відповідно до ст. 38 Конституції Непалу жінки мають право на особливі можливості у сферах освіти, охорони здоров'я, зайнятості та соціального забезпечення на основі позитивної дискримінації [31].

2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (англ. Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) – міжнародний документ, який прийнятий 10 грудня 1984 року в рамках діяльності ООН та встановив заборону здійснювати катування у тому числі й на підставі дискримінації [73]. Станом на 28 вересня 2020 року цю Конвенцію ратифікувало 171 країна [74], що говорить про загальносвітове розуміння необхідності усунення проблеми катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що

принижують гідність, видів поведження і покарання.

У ч. 1 ст. 1 цієї Конвенції під терміном «катування» розуміється «будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди» [73]. У ч. 2 ст. 1 цієї Конвенції додається, що в термін «катування» «не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [73].

Нагляд за дотриманням Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання здійснює Комітет проти тортур (англ. Committee Against Torture), який було створено в 1987 році та є спеціалізованим органом ООН, що складається з 10 незалежних експертів [75]. Факультативний протокол до Конвенції, який набрав чинності в червні 2006 року, створює Підкомітет з запобігання катуванням (англ. Subcommittee on Prevention of Torture), який має мандат відвідувати місця, де особи позбавлені волі в державах-учасниках. Відповідно до Факультативного протоколу, держави-учасниці

встановлюють незалежні національні превентивні механізми запобігання катуванням на національному рівні, який також має повноваження інспектувати місця затримання [76]. Заборона щодо катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання встановлена практично усіма Конституціями держав світу.

3. Конвенція про права дитини (англ. Convention on the Rights of the Child) – міжнародний документ, який було прийнято 20 листопада 1989 року в рамках діяльності ООН та закріплює міжнародні стандарти правового статусу дитини, в тому числі шляхом покладення на держав учасниць цієї Конвенції зобов'язання щодо вжиття заходів, які унеможливають будь-яку дискримінацію щодо дітей [77]. Станом на 28 вересня 2020 року Конвенцію про права дитини ратифікувало 196 країн [78], що робить її найбільш загальновизнаним міжнародним документом у сфері заборони дискримінації, оскільки жоден інший міжнародний договір, який встановлює заборону дискримінації, не зібрав такої великої кількості ратифікаційних грамот.

У ст. 2 Конвенції про права дитини встановлено, що держави-учасниці: по-перше, поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-не-

будь інших обставин; по-друге, вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї [77]. Нагляд за дотриманням Конвенції про права дитини здійснює Комітет з прав дитини (англ. Committee on the Rights of the Child), який було створено у 1991 році та є спеціалізованим органом ООН.

В основі принципу недискримінації, зазначається в Офіційній доповіді Комітету з прав дитини, є «забезпечення рівності можливостей. Дівчата повинні мати рівні з хлопчиками можливості. Діти з числа біженців, діти іноземного походження, діти, що належать до корінних народів або меншин, повинні мати такі ж права, якими володіє решта населення. Неповноцінним дітям повинна бути надана однакова з усіма можливість користуватися правом на належний життєвий рівень» [79, с. 2].

На виконання міжнародного принципу недискримінації дітей деякі держави закріпили заборону дискримінації дітей безпосередньо в тексті Конституції держави. Наприклад, у ст. 35 Конституції Анголи зазначається, що «діти рівні перед законом, і будь-яка дискримінація або використання будь-якої дискримінаційного підходу щодо походження заборонені» [80]. Відповідно до ст. 9 Конституції Бутану «державна намагається вжити відповідних заходів, щоб забезпечити захист дітей від усіх форм дискримінації та експлуатації, включаючи торгівлю людьми, проституцію, жорстоке поводження, насильство, принизливе пово-

дження та економічну експлуатацію» [81]. У ст. 44 Конституції Кабо-Верде зазначено, що «не може бути дискримінації щодо дітей, народжених поза шлюбом, та дискримінаційного призначення щодо їх батьківства» [82]. На додаток до цього у ст. 87 Конституції Кабо-Верде встановлено, що «сім'я, суспільство та держава повинні гарантувати захист дітей від будь-якої форми дискримінації або утиску, а також жорстокого повноваження з боку сім'ї, державних чи приватних установ, яким вони доручені, а також від експлуатації через дитячу працю» [82].

Заборона дискримінації дітей також прямо передбачена Конституціями Болівії (ст. 59), Бразилії (ст. 227), Гватемали (ст. 50), Індонезії (ст. 28B), Лесото (ст. 32), Мозамбик (ст. 121), Нігеру (ст. 22), Португалії (ст. 36), Південного Судану (ст. 17), Республіки Конго (ст. 39), Сан-Томе і Принсіпі (ст. 26), Сурінам (ст. 35), Східного Тімору (ст. 18), Таїланду (ст. 27), Тунісу (ст. 47), Шрі-Ланки (ст. 27) [18, 19, 22, 33, 52, 83-91].

4. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (англ. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families) – міжнародний документ, який було прийнято 18 грудня 1990 року в рамках діяльності ООН з метою недопущення дискримінації всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей. У ст. 7 цієї Міжнародної конвенції встановлено, що «держави-учасниці зобов'язуються відповідно до міжнародних документів з прав людини поважати і забезпечувати права всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей,

які перебувають на їх території або під їх юрисдикцією, передбачені в цій Конвенції, без якого б то не було різниці як то в щодо статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії або переконань, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, громадянства, віку, економічного, майнового, сімейного і станового положення або з будь-якого іншого ознакою» [92]. Нагляд за дотриманням Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей здійснює Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів (англ. Committee on Migrant Workers), який було створено в 2004 році та є спеціалізованим органом ООН.

Прийняття цієї Міжнародної конвенції було доволі непростим кроком через відсутність протягом тривалого проміжку часу політичної волі серед держав-членів ООН. Зокрема, в офіційному виданні ООН зазначається, що Організація Об'єднаних Націй уперше висловила занепокоєння правами робітників-мігрантів ще в 1972 році, коли Економічна і Соціальна Рада у своїй резолюції 1706 (LIII) висловила тривогу щодо незаконного транспортування робочої сили до деяких європейських країн та експлуатації робітників з деяких африканських країн «в умовах, подібних до рабства та примусової праці». У тому ж році Генеральна Асамблея у своїй резолюції 2920 (XXVII) засудила дискримінацію іноземних робітників та закликала уряди припинити таку практику та вдосконалити механізми прийому трудящих-мігрантів [93, р. 2]. Однак попри прийняті резолюції та проведення інших чисельних заходів у рамках органів ООН Міжнародну конвенцію

про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей вдалося прийняти лише у 1990 році, а сама Конвенція набула чинності лише через 13 років – 1 липня 2003 року, коли її ратифікувала 20 держава, що було умовою набуття чинності цієї Конвенції.

Сам процес ратифікації Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей також йшов досить повільно та не достатньо результативно. Аналіз процесу ратифікації цієї Конвенції, який викладений на офіційній сторінці ООН [94], свідчить, що протягом перших 10 років Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей ратифікувало лише 15 країн. Зокрема, у 1993 році її ратифікували Єгипет та Марокко, у 1994 році – Сейшельські Острови, у 1995 році – Колумбія, Філіппіни та Уганда, у 1996 році – Боснія і Герцеговина та Шрі-Ланка, у 1997 році – Кабо-Верде, у 1998 році не відбулося жодної ратифікації, у 1999 році – Азербайджан, Мексика та Сенегал, у 2000 році – Болівія, Гана та Гвінея. Станом на 28 вересня 2020 року Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей ратифікувало лише 55 країн, що є найнижчим показником з усіх міжнародних договорів ООН, що стосуються заборони дискримінації.

Зазвичай до ратифікації цієї Міжнародної конвенції приєднуються країни, чиї громадяни найчастіше виступають у ролі трудящих-мігрантів. Натомість заможні та розвинені країни, у тому числі західної демократії, до яких найчастіше прямують мігранти у пошуках роботи, не поспішають ратифікувати Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігран-

тів та членів їх сімей. Станом на сьогодні не ратифікували цю Міжнародну конвенцію такі заможні арабські держави як Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Катар та Кувейт. Більше того, жодна країна з «G7» або «Великої сімки» (Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія) не тільки не ратифікувала цю Міжнародну конвенцію, але й навіть її не підписала. Не ратифікувала Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей також жодна з 27 країн-членів Європейського Союзу.

Цікавим моментом є те, що трудові мігранти в вище зазначених заможних арабських країнах, країнах «Великої сімки» та країнах Європейського Союзу складають досить помітний відсоток працівників серед усіх працюючих та саме на ці країни припадає більшість трудових мігрантів у світі. Наприклад, Департамент з економічних та соціальних питань ООН (англ. United Nations/Department of Economic and Social Affairs (UN/DESA)) на основі даних за 2017 рік вказав, що у світі нараховується 234 мільйона мігрантів працездатного віку (15 років і старше) та 164 мільйони робітників-мігрантів, з яких 60,8% всіх робітників-мігрантів знаходиться в трьох субрегіонах: Північній Америці (23,0%), Північній, Південній та Західній Європі (23,9%) та арабських державах (13,9%) [95]. Наведені факти наочно демонструють черговий приклад у міжнародному праві, за якого ціна питання завжди бере гору над загальнолюдськими цінностями при вирішенні складних гуманітарних питань.

Натомість деякі країни прямо закріпили у своїх конституціях принцип

заборони дискримінації у сфері трудових відносин за ознакою громадянської належності. Наприклад, відповідно до ст. 68 Конституції Коста-Ріки «жодна дискримінація не може бути здійснена щодо заробітної плати, переваг чи умов роботи між костариканцями та іноземцями, або щодо певної групи працівників» [28]. У ст. 11 Конституції Еквадору визначено, що ніхто не підлягає дискримінації з причин міграційного статусу [25].

5. Конвенція про права осіб з інвалідністю (англ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities) – міжнародний документ, який було прийнято 13 грудня 2006 року в рамках діяльності ООН та спрямований на унеможливлення дискримінації осіб на підставі інвалідності. У п. h Преамбули цієї Конвенції вказано, що «дискримінація стосовно будь-якої особи за ознакою інвалідності є ущемленням достоїнства й цінності, притаманних людській особистості» [95]. Станом на 28 вересня 2020 року цю Конвенцію ратифікувало 182 країни [97], що говорить про загальносвітове сприйняття міжнародних стандартів, що стосуються прав осіб з інвалідністю.

Термін «дискримінація за ознакою інвалідності», згідно з ст. 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю, означає «будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосу-

ванні» [95]. Нагляд за дотриманням Конвенції про права осіб з інвалідністю здійснює Комітет з прав людей з інвалідністю (англ. Committee on the Rights of Persons with Disabilities), який було створено в 2008 році та є спеціалізованим органом ООН. Комітет складається з 18 незалежних експертів, які виступають у своїй особистій якості, не представляючи жодної держави. Вони вибираються зі списку осіб, запропонованих державами на Конференції держав-учасників, строком на чотири роки з можливістю переобратися на другий термін [96].

Прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю стало більш ніж виправданим кроком з метою усунення дискримінації цієї категорії осіб, оскільки за підрахунками ООН, понад 650 мільйонів людей, що становить 10% населення світу, мають інвалідність, з яких 80% проживають у країнах, що розвиваються. У Доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо моніторингу Конвенції про права осіб з інвалідністю 2010 року вказується, що «переважна більшість [осіб з інвалідністю] стикається з дискримінацією, відторгненням, ізоляцією та навіть зловживанням. Багато людей з обмеженими можливостями живуть в умовах крайньої бідності, в закладах, без освіти та можливостей працевлаштування та стикаються з низкою інших маргіналізуючих факторів. У деяких країнах їм відмовляють у праві володіння власністю, і часто для людей з інвалідністю відмовляють у праві приймати рішення самостійно» [98, с. 7].

Конституції деяких країн безпосередньо закріплюють позитивні зобов'язання держави щодо усунення

будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Наприклад, у ст. 33 Конституції Кот-д'Івуару встановлено, що «держава та громадські об'єднання захищають осіб з інвалідністю від будь-якої форми дискримінації. Вони сприяють їхній інтеграції, полегшуючи доступ до всіх державних та приватних послуг» [99]. Відповідно до ст. 7 Конституції Бразилії забороняється будь-яка дискримінація щодо оплати праці та критерії найму працівників з інвалідністю [19]. Заборона будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності також передбачена Конституціями Гамбії (ст. 31), Еквадору (ст. 11), Домініканської Республіки (ст. 39), Замбії (ст. 266), Куби (ст. 42), Нігеру (ст. 22), Сомалі (ст. 27), Судану (ст. 41), Таїланду (ст. 27), Тунісу (ст. 48) [16, 17, 25, 33, 40, 51, 52, 90, 100, 101].

6. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (англ. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance) – міжнародний документ, який було прийнято 20 грудня 2006 року в рамках діяльності ООН та забороняє застосування насильницьких зникнень, у тому числі як крайнього способу дискримінації певної особи або групи осіб [102]. Станом на 28 вересня 2020 року цю Конвенцію ратифікувало лише 63 країни [103]. Нагляд за дотриманням Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень здійснює Комітет з насильницьких зникнень (англ. Committee on Enforced Disappearances), який створено в 2010 році та є спеціалізованим органом ООН. Комітет з насильницьких зникнень складається з незалежних ек-

пертів, збирається в Женеві і проводить дві сесії на рік [104].

У ст. 2 цієї Конвенції вказується, що «насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону» [102]. Найчастіше насильницьким зникненням піддаються представники політичної опозиції та незалежні журналісти в недемократичних режимах, представники певних етнічних груп чи релігійних конфесій, мирне населення під час збройного конфлікту тощо.

Отже, в основі спеціалізованого підходу щодо міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя лежить доволі проста, але разом з тим ефективна формула, зміст якої полягає у здійсненні наступних чотирьох основних кроків щодо вирішення цієї складної проблеми.

Першим кроком є прийняття під егідою ООН міжнародного акта, який встановлює заборону дискримінації в окремій сфері суспільного життя, наприклад, у сфері трудових відносин чи в освітній галузі, або передбачає заборону за окремою ознакою, як наприклад, расова дискримінація чи дискримінація жінок, дітей, трудящих-мігрантів або людей з інвалідністю. До числа спеціалізованих міжнародних договорів, які забороняють дискримінацію в окремих сферах суспільного життя чи за окремою озна-

кою, слід віднести: 1) Конвенцію про дискримінацію в галузі найму і праці 1958 року; 2) Конвенцію про запобігання дискримінації в галузі освіти 1960 року; 3) Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року; 4) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року; 5) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року; 6) Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року; 7) Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року; 8) Конвенцію про права дитини 1989 року; 9) Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року; 10) Конвенцію про права осіб з інвалідністю 2006 року; 11) Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року.

Зазначені міжнародні договори гармонійно взаємопов'язані та доповнюють один одного. Тому цілком закономірною є практика, за якої міжнародні договори, що стосуються заборони дискримінації в різних сферах суспільного життя, доволі часто застосовуються міжнародними та національними органами разом у своїй сукупності при виявленні фактів дискримінації у певній сфері суспільних відносин та здійсненні заходів щодо їх усунення. На додаток до цього вказані міжнародні договори стали підґрунтям для прийняття чисельних регіональних та субрегіональних міжнародних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру щодо заборони тієї чи іншої дискримінації.

У той же час встановлення міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя не позбавлена трьох основних недоліків, які у свою чергу певним чином підривають довіру до міжнародного правозахисного механізму. По-перше, міжнародна заборона дискримінації в окремих сферах суспільного життя зазвичай здійснюється постфактум, коли людство вже зіткнулося з жахливими наслідками відповідної дискримінації, і лише на підставі цього слідує міжнародна реакція для того щоб не допустити подібних випадків на майбутнє. По-друге, реагування міжнародної спільноти на існуючі факти дискримінації в окремих сферах суспільного життя є доволі повільним, громіздким та забюрократизованим процесом, унаслідок чого для реального втілення в життя тієї чи іншої міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя знадобляться десятки років, що у розрізі людського життя є доволі тривалим строком. Наприклад, для прийняття та набуття чинності Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей знадобилося більше 30 років кропіткої роботи в рамках спеціалізованих органів ООН. По-третє, у міжнародній практиці мають місце чисельні випадки, коли перешкодою до встановлення міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя є геополітичні інтереси провідних держав світу, які в ієрархії міжнародної політики стоять вище загальнолюдських цінностей, у результаті чого реальні дії обмежуються лише загальною декларативною «глибокою стурбованістю» щодо тих чи інших проявів

дискримінації, які слід невідкладно усунути в світі.

Другим кроком є визначення відповідального спеціалізованого міжнародного органу в структурі ООН, який буде здійснювати міжнародний нагляд щодо недопущення дискримінації в окремо взятій сфері суспільних відносин. У визначенні спеціалізованого відповідального міжнародного органу за недопущення дискримінації міжнародна спільнота пішла двома шляхами. Перший шлях полягав у наділенні вже існуючих міжнародних міжурядових організацій, які вже довели свою дієвість, наприклад, Міжнародної організації праці чи ЮНЕСКО, додатковим повноваженням здійснювати міжнародний нагляд за недопущенням дискримінації у сферах, що відносяться до відання цих міжнародних організацій. Другий шлях полягав у створенні нових міжнародних органів у складі ООН, які б опікувалися у тому числі питаннями недопущення дискримінації в нових сферах суспільного життя, які не покривалися моніторингом вже існуючих міжнародних організацій. До числа новостворених спеціалізованих міжнародних органів у складі ООН, які почали роботу з унеможливлення дискримінації в окремих сферах суспільного життя чи за окремими ознаками, слід віднести Комітет з ліквідації расової дискримінації (1969), Комітет з прав людини (1976), Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (1982), Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (1985), Комітет проти тортур (1987), Комітет з прав дитини (1991), Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів (2004), Підкомітет з запобігання катуванням (2006), Комітет з прав людей з інвалідністю

(2008), Комітет з насильницьких зникнень (2010).

Третім кроком є поширення обов'язковості дії міжнародних договорів, які встановлюють заборону дискримінації в окремих сферах суспільного життя, на національному рівні шляхом його ратифікації державами-членами ООН. Процес приєднання держав до дії міжнародних договорів, які встановлюють заборону дискримінації в окремих сферах суспільного життя, доволі розтягнутий у часі та може тривати декілька десятків років.

У рамках заходів щодо долучення більшої кількості країн до міжнародної заборони дискримінації в окремих сферах суспільного життя було запроваджено встановлення Міжнародних днів ООН у сферах, де має місце дискримінація або категорії осіб, які піддані найбільшій дискримінації. Щорічне відзначення Міжнародного дня ООН хоч і є символічним кроком, але в той же час дозволяє на постійній основі привертати увагу світової громадськості до проблеми дискримінації у певній сфері чи за певною ознакою.. Міжнародні дні ООН проходять шляхом проведення по усьому світу публічних заходів у формі конференцій, симпозіумів, з'їздів, форумів, тематичних виставок, відкриття різного роду інсталяцій, здійснення походів, демонстрацій, флешмобів тощо, на яких в котре привертається увага до неприпустимості будь-якої дискримінації. Міжнародні дні ООН широко висвітлюються у засобах масової інформації та соціальних мережах, до того ж в Міжнародних днях ООН постійно приймають участь представники національних органів публічної влади,

від яких залежить прийняття рішень в державах.

Наприклад, Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН встановлено такі офіційні міжнародні пам'ятні дні як Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (27 січня), Всесвітній день соціальної справедливості (20 лютого), Міжнародний день жінок і дівчат в науці (11 лютого), Міжнародний день боротьби за права жінок і міжнародний мир (8 березня), Всесвітній день людей з синдромом Дауна (21 березня), Міжнародний день боротьби за ліквідацію расової дискримінації (21 березня), Всесвітній день поширення інформації про зловживання відносно літніх людей (15 червня), Всесвітній день біженців (20 червня), Міжнародний день на підтримку жертв тортур (26 червня), Міжнародний день корінних народів світу (9 серпня), Міжнародний день людей похилого віку (1 жовтня), Міжнародний день дівчат (11 жовтня), Міжнародний день сільських жінок (15 жовтня), Міжнародний день боротьби з бідністю (17 жовтня), Всесвітній день дитини (20 листопада), Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок (25 листопада), Всесвітній день боротьби зі СНІДом (1 грудня), Міжнародний день людей з інвалідністю (3 грудня), День прав людини (10 грудня), Міжнародний день мігрантів (18 грудня).

Окремі пам'ятні міжнародні дні було запроваджено в рамках спеціалізованих органів ООН, які опікуються питанням недопущення дискримінації в окремих сферах суспільного життя. Наприклад, у рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) запроваджено у 1995 році щорічне свят-

кування 16 листопада Міжнародного дня толерантності (англ. International Day for Tolerance), а в 2000 році встановлено щорічне відзначення 21 лютого Міжнародного дня рідної мови (англ. International Mother Language Day). У рамках дії Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС) у 2004 році було запроваджено щорічне відзначення 1 березня Дня нульової дискримінації (англ. Zero Discrimination Day). Вище наведені пам'ятні міжнародні дні в черговий раз демонструють наскільки великою, різноплановою та багатосуб'єктною є проблема дискримінації в сучасному світі.

Четвертим кроком є імплементація державами міжнародних стандартів щодо недопущення дискримінації в окремих сферах суспільного життя до національного законодавства та вироблення відповідних внутрішньодержавних організаційно-правових механізмів, які б дозволили втілити взяті на себе міжнародні зобов'язання в реальне життя. На виконання державами взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо недопущення дискримінації вживається цілий комплекс нормативно-правових та організаційно-правових заходів на національному рівні.

Вихідною точкою щодо утворення заборони дискримінації як важливого конституційного принципу в галузі прав людини є його безпосереднє закріплення в тексті конституції держави. Наразі заборона щодо дискримінації безпосередньо закріплена практично у всіх конституціях держав, а сам термін «дискримінація» застосовується в тексті щонайменше 150 країн з усіх регіонів світу. Термін «дискримінація» навіть отримав визначен-

ня безпосередньо у тексті Конституцій деяких країн. Наприклад, відповідно до ст. 32 Конституції Гамбії 1996 року, термін «дискримінація» означає «надання різного поводження з різними особами, що пов'язано повністю або переважно з їх відповідними ознаками за расою, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією, політичною чи іншою думкою, національним чи соціальним походженням, майном, народженням чи іншим статусом, згідно з яким особи однієї такої категорії зазнають утисків або обмежень, яким не підлягають особи іншої такої категорії, або надаються привілеї чи переваги, які не надаються особам іншої такої категорії» [100].

У ст. 266 Конституції Замбії під терміном «дискримінація» розуміється «пряме або опосередковане поводження з людиною по-різному на основі народження, раси, статі, походження, кольору шкіри, віку, інвалідності, релігії, совісті, переконань, культури, мови, племені, вагітності, здоров'я чи шлюбу, етнічного, соціального чи економічного статусу» [101].

У ст. 13 Конституції Танзанії термін «дискримінувати» визначено як «задоволення потреб, прав чи інших вимог різних осіб на основі їх національності, племені, місця походження, політичної думки, кольору шкіри, релігії, статі чи місця проживання, таких як що певні категорії людей розглядаються як слабкі або неповноцінні і піддаються обмеженням чи умовам, тоді як до осіб інших категорій по-різному ставляться або їм надаються можливості або переваги поза визначеними умовами або встановленими необхідними кваліфікаціями, за винятком того, що слово «дискримінація» бути

витлумаченим таким чином, що заборонить уряду робити цілеспрямовані кроки, спрямовані на покращення статусу осіб з інвалідністю в суспільстві» [42].

Аналіз близько 190 Конституцій держав з різних регіонів світу дозволяє виокремити чотири підходи щодо заборони будь-якої дискримінації:

1. У Конституції держави встановлюється загальна заборона щодо будь-якої дискримінації без встановлення конкретних ознак, за якими не може бути допущено обмеження прав людини і громадянина. Наприклад, у ст. 22 Конституції Афганістану визначено, що «будь-яка дискримінація та розрізнення між громадянами Афганістану забороняються. Громадяни Афганістану, чоловіки та жінки, мають рівні права та обов'язки перед законом» [105]. У ст. 9 Конституції Єгипту встановлено, що «державна забезпечує рівні можливості для всіх громадян без дискримінації» [49]. У ст. 91 Конституції Латвії зазначено, що «права людини реалізуються без будь-якої дискримінації» [106]. Відповідно до ст. 11 Конституції Бельгії «надання прав та свобод, визнаних бельгійцями, повинно забезпечуватися без дискримінації» [107]. Схожий підхід можна простежити і в Конституції Белізу, де в ст. 6 встановлено, що «усі особи рівні перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону» [108].

У деяких державах недискримінація визнана конституційним обов'язком людини. Наприклад, у ст. 22 Конституції Анголи встановлено, що кожен серед іншого зобов'язаний «поважати та бути уважним до інших без будь-якої дискримінації та під-

тримувати відносини, що сприяють, захищають та зміцнюють взаємну повагу та толерантність» [80]. Відповідно до ст. 36 Конституції Беніну «кожен житель Беніну зобов'язаний поважати і поводитись за своїми рідними без будь-якої дискримінації; і підтримувати стосунки з іншими, які дозволять захищати, зміцнювати та сприяти повазі, діалогу та взаємній толерантності з метою миру та національної згуртованості» [109]. У ст. 81 Конституції Кабо-Верде встановлено, що «всі особи зобов'язані поважати своїх співгромадян без будь-якої дискримінації та підтримувати відносини, що сприяють, захищають та зміцнюють взаємну повагу та толерантність» [82]. Недискримінація як конституційний обов'язок людини також встановлена Конституціями Демократичної Республіки Конго (ст. 66) [47] та Коморських островів (ст. 47) [110].

2. У Конституції держави встановлюється не лише загальна заборона щодо будь-якої дискримінації, але й вказуються конкретні ознаки, за якими не може бути допущено обмеження прав людини і громадянина. До такого роду ознак як правило належить недопущення обмежень за етнічною, релігійною, гендерною, політичною, мовною, соціальною, та майновою ознакою. Перелік ознак, за якими Конституцією держави прямо забороняється дискримінація, залежить у першу чергу від історичного досвіду конкретної держави та національно-правової традиції. Наприклад, у ст. 18 Конституції Бахрейну встановлено, що «люди рівні в людській гідності, а громадяни рівні перед законом у сфері публічних прав та обов'язків. Серед них не повинно бути дискри-

мінації за ознакою статі, походження, мови, релігії чи віросповідання» [111]. Відповідно до ст. 2 Конституції Малі забороняється будь-яка дискримінація, заснована на соціальному походженні, кольорі шкіри, мові, расі, статі, релігії та політичній думці [112].

У Конституціях деяких держав встановлені заборони щодо особливих форм дискримінації, які обумовлені національним контекстом та історичним досвідом певної країни. Наприклад, у ст. 3 Конституції Еквадору визначено, що держава гарантує без будь-якої дискримінації справжнє володіння правами на охорону здоров'я, харчування, соціальне забезпечення та воду для своїх мешканців, а в ст. 11 Конституції Еквадору вказано, що ніхто не може підданий дискримінації з причин того, що він є носієм ВІЛ [25]. Відповідно до ст. 1 Конституції Буркіна-Фасо, серед іншого забороняється будь-яка дискримінація, що заснована на касті, багатстві та народженні [113]. На Гаїті в Преамбулі Конституції встановлено, що завданням держави є усунення будь-якої дискримінації між населенням міст і сіл [114]. У ст. 26 Конституції Фіджі зазначено, що «кожна людина має право на доступ, членство або допуск без будь-якої дискримінації за забороненими ознаками в магазини, готелі, гуртожитки, громадські ресторани, місця громадської розваги, клуби, навчальні заклади, послуги громадського транспорту, таксі та громадські місця» [115].

Доволі цікавий перелік форм та можливостей для дискримінації, які є прямо заборонені, наведені у ст. 4 Конституції Нігеру, де вказано, що при здійсненні державної влади є незаконними та караються законом

особиста влада, регіоналізм, етноцентризм, дискримінація, кумівство, сексизм, клановий дух, феодалний дух, рабство у всіх його формах, незаконне збагачення, фаворитизм, корупція, рекет і торгівля впливом [33]. В Омані, згідно з ст. 17 Конституції, не може бути дискримінації за ознакою належності до певної секти [116].

У рамках видової конституційної заборони дискримінації слід окремо виокремити підхід щодо визначення заборони дискримінації за окремими ознаками як однієї з засад здійснення зовнішньої політики. Наприклад, у Конституціях деяких країн заборона дискримінації визнається як один з основних векторів міжнародних відносин. Такого роду підхід можна простежити в Конституції Алжиру, де в ст. 30 встановлено, що «Алжир поширює свою солідарність з усіма народами, які борються за політичне та економічне визволення, за право самовизначення та проти всіх форм расової дискримінації» [117]. Відповідно до ст. 416 Конституції Еквадору відносини Еквадору з міжнародним співтовариством мають ґрунтуватися на принципах, що «відкидає расизм, ксенофобію та всі форми дискримінації» [25]. У ст. 17 Конституції Куби визначено, що «Республіка Куба може надати притулок відповідно до закону тим, хто знає переслідувань за свої ідеали або боротьбу за національне визволення, прогресивну діяльність, соціалізм і мир, демократичні права і їх відстоювання, а також тим, хто бореться проти імперіалізму, фашизму, колоніалізму, неокolonіалізму і будь-яких інших форм панування, дискримінації або расизму» [17].

3. У Конституції держави встановлюється як загальна заборона щодо будь-якої дискримінації, так і вказуються конкретні ознаки, за якими може мати місце дискримінація, але такого роду ознаки не носять вичерпного характеру. Наприклад, у ст. 29 Конституції Вірменії встановлено, що «забороняється дискримінація залежно від статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних ознак, мови, релігії, світогляду, політичних чи інших поглядів, належності до національної меншини, майнового стану, народження, інвалідності, віку або інших обставин особистого чи соціального характеру» [118].

У деяких державах усунення будь-якої дискримінації визнається одним з основних завдань держави. Наприклад, у ст. 21 Конституції Анголи серед основних завдань ангольської держави визначено «сприяти рівним правам та можливостям між анголами незалежно від походження, раси, партійної належності, статі, кольору шкіри, віку чи будь-якої іншої форми дискримінації» [80]. Відповідно до ст. 3 Конституції Бразилії серед основних завдань держави закріплено «сприяти благополуччю всіх незалежно від походження, раси, статі, кольору шкіри, віку чи дискримінації за будь-якою іншою ознакою» [19]. У ст. 56 Конституції Республіки Конго передбачено, що «кожен громадянин, обраний або призначений на державну посаду, зобов'язаний виконувати свої повноваження без дискримінації» [119].

У ст. 39 Конституції Домініканської Республіки закріплено, що «державою сприяє створенню судових та адміністративних умов для того, щоб рів-

ність бути реальною та ефективною, і повинна застосовувати методи запобігання та боротьби з дискримінацією, маргіналізацією, вразливістю та відчуження» [16]. Схожий підхід можна побачити і в Конституції Еритреї, де зазначено, що судді повинні бути вільні від корупції чи дискримінації, і, висловлюючи рішення, вони не повинні робити різниці між особами (стаття 10). Усі адміністративні установи повинні бути вільними від корупції, дискримінації та затримок у наданні ефективних та справедливих державних послуг (стаття 11) [120].

Деякі країни пішли ще далі та передбачили Конституцією створення спеціальної правозахисної національної інституції, яка буде опікуватися питаннями усунення будь-яких форм дискримінації в державі. Наприклад, у ст. 45 Конституції Фіджі встановлено, що Комісія з прав людини, створена згідно з Указом Комісії з прав людини 2009 року, продовжує існувати як Комісія з прав людини та боротьби з дискримінацією (англ. Human Rights and Anti-Discrimination Commission) [115]. Відповідно до ст. 53 Конституції Єгипту держава вживає всіх необхідних заходів для усунення всіх форм дискримінації, а закон регулює створення незалежної комісії для цієї мети [49]. В інших країнах створено інститут Уповноваженого з прав людини, який опікується у тому числі питаннями щодо унеможливлення будь-якої дискримінації в країні.

4. У Конституції держави відсутній термін «дискримінація», але у тесті встановлюються засади щодо недопущення необґрунтованого утиску прав і свобод особи або групи осіб. Наприклад, Конституція

України хоч і не містить безпосередньо терміну «дискримінація», але в ч. 2 ст. 24 чітко встановлює, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [45].

Висновки. Заборона дискримінації вже давно утвердилася як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. Світовою спільнотою докладено чимало зусиль на міжнародному та національному рівнях щодо викорінення дискримінації як чинника, що підживлює ненависть та конфлікти як між народами, так і в середині окремих суспільств. Очевидно, що розвиток та ускладнення сучасних суспільних відносин цілком ймовірно принесуть з собою нові форми дискримінації, тому головне завдання людства полягає у тому щоб своєчасно та на випередження зреагувати на нові прояви нетерпимості та утисків поки вони не вилилися у різного роду конфлікти та війни з численними людськими жертвами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.
2. Гайдунін О. О. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення: навчальний посібник: / О.О. Гайдунін, В.Ю. Худолей, І.М. Шаркова. Харків: Лисенко І. Б., 2019. 298 с.

3. Заєць С., Мартиновський Р. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації. Київ: Рада Європи, 2015. 72 с.
4. Каминская Н.В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. Международное право. 2014. № 2. С. 20-33.
5. Марценюк Т. Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз. Праця і закон. 2008. № 2. С. 16-19.
6. Палій Н. О. Правові аспекти протидії дискримінації жінок (міжнародний досвід). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2019. С. 47-51.
7. Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
8. Юрчик Г. М. Дискримінація на ринку праці: прояви, вітчизняний та європейський спосіб подолання. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2016. № 2. С. 80-87.
9. Янковець І. В. Дискримінація як об'єкт конституційно-правового дослідження. Молодий вчений. 2017. № 8. С. 389-394.
10. Нестерович В.Ф. Лобювання як конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 3. С. 83-93.
11. Нестерович В.Ф. Громадянство як одна з ключових вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 1. С. 64-83.
12. Assembly, U. G. (1948). Universal declaration of human rights. UN General Assembly, 302(2).
13. Council of Europe (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.
14. Assembly, U. G. (1963). United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.
15. United Nations, ILO (1958). Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation.

16. Constitution of Dominican Republic 2015. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015.pdf?lang=en.
17. Constitution of Cuba 2019. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019.pdf?lang=en.
18. Constitution of Bolivia (Plurinational State of) 2009. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf?lang=en.
19. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017.pdf?lang=en.
20. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en.
21. Constitution of Viet Nam 1992 (rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Socialist_Republic_of_Vietnam_2013.pdf?lang=en.
22. Constitution of Guatemala 1985 (rev. 1993). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Guatemala_1993.pdf?lang=en.
23. Constitution of Guinea-Bissau 1984 (rev. 1996). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Guinea_Bissau_1996.pdf?lang=en.
24. Constitution of Honduras 1982 (rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013.pdf?lang=en.
25. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015.pdf?lang=en.
26. Constitution of Eswatini 2005. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Swaziland_2005.pdf?lang=en.
27. Constitution of Kazakhstan 1995 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Kazakhstan_2017.pdf?lang=en.
28. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en.
29. Constitution of Liberia 1986. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Liberia_1986.pdf?lang=en.
30. Constitution of Malawi 1994 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Malawi_2017.pdf?lang=en.
31. Constitution of Nepal 2015 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nepal_2016.pdf?lang=en.
32. Constitution of Nigeria 1999 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nigeria_2011.pdf?lang=en.
33. Constitution of ECU 2010 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Niger_2017.pdf?lang=en.
34. Constitution of Nicaragua 1987 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014.pdf?lang=en.
35. Constitution of Paraguay 1992 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011.pdf?lang=en.
36. Constitution of Russian Federation 1993 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014.pdf?lang=en.
37. Constitution of Rwanda 2003 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Rwanda_2015.pdf?lang=en.
38. Constitution of Senegal 2001 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Senegal_2016.pdf?lang=en.
39. Constitution of Slovakia 1992 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017.pdf?lang=en.

40. Constitution of sudlia 2012. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Somalia_2012.pdf?lang=en.
41. Constitution of Sierra Leone 1991 (reinst. 1996, rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sierra_Leone_2013.pdf?lang=en.
42. Constitution of Tanzania (United Republic of) 1977 (rev. 2005). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Tanzania_2005.pdf?lang=en.
43. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017.pdf?lang=en.
44. Constitution of Chad 2018. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Chad_2018?lang=en.
45. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
46. United Nations, UNESCO (1960). Convention against Discrimination in Education.
47. Constitution of Congo (Democratic Republic of the) 2005 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Democratic_Republic_of_the_Congo_2011.pdf?lang=en.
48. Constitution of Maldives 2008. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008.pdf?lang=en.
49. Constitution of Egypt 2014 (rev. 2019). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019.pdf?lang=en.
50. Constitution of South Sudan 2011 (rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/South_Sudan_2013.pdf?lang=en.
51. Constitution of Sudan 2019. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2019.pdf?lang=en.
52. Constitution of Thailand 2017. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2017.pdf?lang=en.
53. Status of Treaties. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mt_dsg_no=IV-2&chapter=4&clang=en.
54. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIndex.aspx.
55. Constitution of Namibia 1990 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Namibia_2014.pdf?lang=en.
56. Assembly, U. G. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights.
57. Assembly, U. G. (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.
58. Status of Treaties. International Covenant on Civil and Political Rights [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mt_dsg_no=IV-4&chapter=4&clang=en.
59. Status of Treaties. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mt_dsg_no=IV-3&chapter=4&clang=en.
60. Fact Sheet No. 15 (Rev.1), Civil and Political Rights: The Human Rights Committee, United Nations. Geneva, 2005.
61. Human Rights Committee. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx.
62. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. The Office of the High

Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIntro.aspx.

63. Status of Treaties. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=en.

64. Assembly, U. G. (1979). Convention on the elimination of all forms of discrimination against women. Retrieved April, 20, 2006.

65. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/pages/cedawindex.aspx.

66. Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2010). Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women [Ukraine]. CEDAW/C/UKR/CO/7.

67. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст.118.

68. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 37-38. Ст.366.

69. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. №№ 7, 8 9. Ст. 48.

70. Constitution of Ethiopia. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ethiopia_1994.pdf?lang=en.

71. Constitution of Greece 1975 (rev. 2008). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf?lang=en.

72. Constitution of Korea (Republic of) 1948 (rev. 1987). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Republic_of_Korea_1987.pdf?lang=en.

73. Assembly, U. G. (1984). Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

74. Status of Treaties. Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&clang=en.

75. Monitoring the prevention of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CAT/Pages/CATIntro.aspx.

76. Committee Against Torture. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CAT/pages/catindex.aspx.

77. Assembly, U. G. (1989). Convention on the Rights of the Child. United Nations, Treaty Series, 1577(3).

78. Status of Treaties. Convention on the Rights of the Child [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=en

79. Fact Sheet No.10 (Rev.1), The Rights of the Child. The Committee on the Rights of the Child, United Nations. Geneva, 1996. 11 p.

80. Constitution of Angola 2010. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en.

81. Constitution of Bhutan 2008. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bhutan_2008.pdf?lang=en.

82. Constitution of Cape Verde 1980 (rev. 1992). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en.

83. Constitution of Indonesia 1945 (reinst. 1959, rev. 2002). Constitute

Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002.pdf?lang=en.

84. Constitution of Lesotho 1993 (rev. 2018). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lesotho_2018.pdf?lang=en.

85. Constitution of Mozambique 2004 (rev. 2007). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mozambique_2007.pdf?lang=en.

86. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf?lang=en.

87. Constitution of Sao Tome and Principe 1975 (rev. 2003). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sao_Tome_and_Principe_2003.pdf?lang=en.

88. Constitution of Suriname 1987 (rev. 1992). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Surinam_1992.pdf?lang=en.

89. Constitution of Timor-Leste 2002. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/East_Timor_2002.pdf?lang=en.

90. Constitution of Tunisia 2014. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf?lang=en.

91. Constitution of Sri Lanka 1978 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sri_Lanka_2015.pdf?lang=en.

92. Assembly, U. G. (1990). International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families.

93. The International Convention on Migrant Workers and its Committee. Fact Sheet No. 24 (Rev.1). The Office of the High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2005. 62 p.

94. Status of Treaties. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [Status as at: 28-09-

2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=_en.

95. International Labour Organization (2018). ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Results and Methodology Executive Summary. Labour Migration Branch; Conditions of Work and Equality Department; Department of Statistics.

96. Assembly, U. G. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

97. Status of Treaties. Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=_en.

98. Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Guidance for human rights monitors. Professional training series No. 17. The Office of the High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2010. 67 p.

99. Constitution of Côte d'Ivoire 2016. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cote_DIvoire_2016?lang=en.

100. Constitution of Gambia (The) 1996 (rev. 2018). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2018.pdf?lang=en.

101. Constitution of Zambia 1991 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2016.pdf?lang=en.

102. Assembly, U. G. (2006). International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance.

103. Status of Treaties. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&clang=_en.

104. Committee on Enforced Disappearances. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CED/Pages/CEDIntro.aspx.

105. Constitution of Afghanistan 2004. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004?lang=en.

106. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en.

107. Constitution of Belgium 1831 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en.

108. Constitution of Belize 1981 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Belize_2011?lang=en.

109. Constitution of Benin 1990. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Benin_1990.pdf?lang=en.

110. Constitution of Comoros 2018. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Comoros_2018.pdf?lang=en.

111. Constitution of Bahrain 2002 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017?lang=en.

112. Constitution of Mali 1992. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Mali_1992.pdf?lang=en.

113. Constitution of Burkina Faso 1991 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Burkina_Faso_2015.pdf?lang=en.

114. Constitution of Haiti 1987 (rev. 2012). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Haiti_2012.pdf?lang=en.

115. Constitution of Fiji 2013. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Fiji_2013.pdf?lang=en.

116. Constitution of Oman 1996 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011.pdf?lang=en.

117. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). Constitute Project. URL: www.coegynstituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en.

118. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en.

119. Constitution of Congo (Republic of the) 2015. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Congo_2015.pdf?lang=en.

120. Constitution of Eritrea 1997. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Eritrea_1997.pdf?lang=en.

REFERENCES:

1. United Nations (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [in English].

2. Haydulyn O. O. (2019) *Pretsedentne pravo Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo zakhystu prav urazlyvykh verstv naseleण्या: navchal'nyy posibnyk* [Case law of the European Court of Human Rights regarding the protection of the rights of vulnerable groups: a textbook] / O.O. Haydulyn, V.Y. Khudoley, I.M. Sharkova. Kharkiv: Lysenko I. B. [in Ukrainian].

3. Zayets' S. & Martynovs'kyi R. (2015) *Praktychnyy posibnyk z arhumentatsiyi u spravakh shchodo dyskryminatsiyi* [Practical guide to argumentation in cases of discrimination]. Kyiv: Rada Yevropy [in Ukrainian].

4. Kamynskaya N.V. (2014) *Vlyyanye hlobalyzatsyonnykh tendentsyy na stanovlenye rehyonal'nykh pravovykh system* [Influence of globalization tendencies on formation of regional legal systems]. *Mezh-dunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. [in Ukrainian].

5. Martsenyuk T. (2008) Genderna dyskryminatsiya na rynku pratsi v Ukrayini: sotsiologichnyy analiz [Gender discrimination in the labor market in Ukraine: a sociological analysis]. *Pratsya i zakon, Labor and law*, 2, 16-19 [in Ukrainian].
6. Paliy N. O. (2019) Pravovi aspekty protydyi dyskryminatsiyi zhinok (mizhnarodnyy dosvid) [Legal aspects of combating discrimination against women (international experience)]. *Byuleten' Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 2, 47-51 [in Ukrainian].
7. Fedorenko V.L. (2016). *Konstitutsiynе pravo Ukrayiny: Pidruchnyk [Constitutional Law of Ukraine: Textbook]* Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
8. Yurchyk H. M. (2016) Dyskryminatsiya na rynku pratsi: proyavy, vitchyznyanyy ta yevropeys'kyy sposib podolannya [Discrimination in the labor market: manifestations, domestic and European way of overcoming]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka, Social and labor relations: theory and practice*, 2, 80-87 [in Ukrainian].
9. Yankovets I.V. (2017) Dyskryminatsiya yak ob'ekt konstitutsiyno-pravovoho doslidzhennya [Discrimination as an object of constitutional and legal research]. *Molodyy vchenyy, A young scientist*, 8, 389-394 [in Ukrainian].
10. Nesterovych V.F. (2010) Lobiyuvannya yak konstitutsiyno-pravovyy mekhanizm zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyany [Lobbying as a constitutional and legal mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny, Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3, 83-93 [in Ukrainian].
11. Nesterovych V.F. (2020) Hromadyanstvo yak odna z klyuchovykh vymoh dlya nabuttya ta realizatsiyi sub'yektyvnoho vyborchoho prava [Citizenship as one of the key requirements for the acquisition and exercise of subjective suffrage]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya, Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1, 64-83 [in Ukrainian].
12. Assembly, U. G. (1948). Universal declaration of human rights. UN General Assembly, 302(2) [in English].
13. Council of Europe (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [in English].
14. Assembly, U. G. (1963). United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [in English].
15. United Nations, ILO (1958). Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation [in English].
16. Constitution of Dominican Republic 2015. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015.pdf?lang=en [in English].
17. Constitution of Cuba 2019. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019.pdf?lang=en [in English].
18. Constitution of Bolivia (Plurinational State of) 2009. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf?lang=en [in English].
19. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017.pdf?lang=en [in English].
20. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en [in English].
21. Constitution of Viet Nam 1992 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Socialist_Republic_of_Vietnam_2013.pdf?lang=en [in English].
22. Constitution of Guatemala 1985 (rev. 1993). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Guatemala_1993.pdf?lang=en [in English].
23. Constitution of Guinea-Bissau 1984 (rev. 1996). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Guinea_Bissau_1996.pdf?lang=en [in English].

24. Constitution of Honduras 1982 (rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013.pdf?lang=en [in English].
25. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015.pdf?lang=en. [in English].
26. Constitution of Eswatini 2005. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Swaziland_2005.pdf?lang=en. [in English].
27. Constitution of Kazakhstan 1995 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Kazakhstan_2017.pdf?lang=en. [in English].
28. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en. [in English].
29. Constitution of Liberia 1986. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Liberia_1986.pdf?lang=en. [in English].
30. Constitution of Malawi 1994 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Malawi_2017.pdf?lang=en. [in English].
31. Constitution of Nepal 2015 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nepal_2016.pdf?lang=en. [in English].
32. Constitution of Nigeria 1999 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nigeria_2011.pdf?lang=en. [in English].
33. Constitution of ecu 2010 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Niger_2017.pdf?lang=en [in English].
34. Constitution of Nicaragua 1987 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014.pdf?lang=en. [in English].
35. Constitution of Paraguay 1992 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011.pdf?lang=en. [in English].
36. Constitution of Russian Federation 1993 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014.pdf?lang=en. [in English].
37. Constitution of Rwanda 2003 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Rwanda_2015.pdf?lang=en. [in English].
38. Constitution of Senegal 2001 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Senegal_2016.pdf?lang=en [in English].
39. Constitution of Slovakia 1992 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017.pdf?lang=en [in English].
40. Constitution of sudlia 2012. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Somalia_2012.pdf?lang=en [in English].
41. Constitution of Sierra Leone 1991 (reinst. 1996, rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sierra_Leone_2013.pdf?lang=en [in English].
42. Constitution of Tanzania (United Republic of) 1977 (rev. 2005). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Tanzania_2005.pdf?lang=en [in English].
43. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017.pdf?lang=en [in English].
44. Constitution of Chad 2018. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Chad_2018?lang=en. [in English].
45. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynyata na p"yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

46. United Nations, UNESCO (1960). Convention against Discrimination in Education [in English].

47. Constitution of Congo (Democratic Republic of the) 2005 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Democratic_Republic_of_the_Congo_2011.pdf?lang=en [in English].

48. Constitution of Maldives 2008. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008.pdf?lang=en [in English].

49. Constitution of Egypt 2014 (rev. 2019). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019.pdf?lang=en. [in English].

50. Constitution of South Sudan 2011 (rev. 2013). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/South_Sudan_2013.pdf?lang=en. [in English].

51. Constitution of Sudan 2019. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2019.pdf?lang=en. [in English].

52. Constitution of Thailand 2017. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2017.pdf?lang=en. [in English].

53. Status of Treaties. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en.

54. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIndex.aspx [in English].

55. Constitution of Namibia 1990 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Namibia_2014.pdf?lang=en. [in English].

56. Assembly, U. G. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights [in English].

57. Assembly, U. G. (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [in English].

58. Status of Treaties. International Covenant on Civil and Political Rights [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en [in English].

59. Status of Treaties. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en [in English].

60. Fact Sheet No. 15 (Rev.1), Civil and Political Rights: The Human Rights Committee, United Nations. Geneva, 2005 [in English].

61. Human Rights Committee. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIntro.aspx [in English].

62. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIntro.aspx [in English].

63. Status of Treaties. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=_en [in English].

64. Assembly, U. G. (1979). Convention on the elimination of all forms of discrimination against women. Retrieved April, 20, 2006 [in English].

65. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/pages/cedawindex.aspx [in English].

66. Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2010). Concluding observations of the Committee on

the Elimination of Discrimination against Women [Ukraine]. CEDAW/C/UKR/CO/7 [in English].

67. Pro politychni partiyi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku № 2365-III [On political parties in Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2365-III]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

68. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lypnya 2015 roku № 595-VIII [On local elections: Law of Ukraine of July 14, 2015 № 595-VIII]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

69. Vyborchyy kodeks Ukrainy vid 19 hrudnya 2019 roku № 396-IX [Electoral Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

70. Constitution of Ethiopia. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ethiopia_1994.pdf?lang=en. [in English].

71. Constitution of Greece 1975 (rev. 2008). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf?lang=en. [in English].

72. Constitution of Korea (Republic of) 1948 (rev. 1987). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Republic_of_Korea_1987.pdf?lang=en [in English].

73. Assembly, U. G. (1984). Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [in English].

74. Status of Treaties. Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&clang=en [in English].

75. Monitoring the prevention of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. The Office of the High

Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CAT/Pages/CATIntro.aspx [in English].

76. Committee Against Torture. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CAT/pages/catindex.aspx.

77. Assembly, U. G. (1989). Convention on the Rights of the Child. United Nations, Treaty Series, 1577(3) [in English].

78. Status of Treaties. Convention on the Rights of the Child [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=en [in English].

79. Fact Sheet No.10 (Rev.1), The Rights of the Child. The Committee on the Rights of the Child, United Nations. Geneva, 1996. [in English].

80. Constitution of Angola 2010. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en. [in English].

81. Constitution of Bhutan 2008. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bhutan_2008.pdf?lang=en [in English].

82. Constitution of Cape Verde 1980 (rev. 1992). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en. [in English].

83. Constitution of Indonesia 1945 (re-inst. 1959, rev. 2002). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002.pdf?lang=en. [in English].

84. Constitution of Lesotho 1993 (rev. 2018). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lesotho_2018.pdf?lang=en [in English].

85. Constitution of Mozambique 2004 (rev. 2007). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mozambique_2007.pdf?lang=en [in English].

86. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005). Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf?lang=en [in English].

87. Constitution of Sao Tome and Principe 1975 (rev. 2003). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sao_Tome_and_Principe_2003.pdf?lang=en [in English].

88. Constitution of Suriname 1987 (rev. 1992). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Surinam_1992.pdf?lang=en [in English].

89. Constitution of Timor-Leste 2002. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/East_Timor_2002.pdf?lang=en [in English].

90. Constitution of Tunisia 2014. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf?lang=en [in English].

91. Constitution of Sri Lanka 1978 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Sri_Lanka_2015.pdf?lang=en [in English].

92. Assembly, U. G. (1990). International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [in English].

93. The International Convention on Migrant Workers and its Committee (2005). Fact Sheet No. 24 (Rev.1). The Office of the High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva. [in English].

94. Status of Treaties. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=en [in English].

95. International Labour Organization (2018). ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Results and Methodology Executive Summary. Labour Migration Branch; Conditions of Work and Equality Department; Department of Statistics [in English].

96. Assembly, U. G. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities [in English].

97. Status of Treaties. Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en [in English].

98. Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Guidance for human rights monitors. Professional training series No. 17. The Office of the High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2010. [in English].

99. Constitution of Côte d'Ivoire 2016. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cote_Divoire_2016?lang=en. [in English].

100. Constitution of Gambia (The) 1996 (rev. 2018). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2018.pdf?lang=en [in English].

101. Constitution of Zambia 1991 (rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2016.pdf?lang=en [in English].

102. Assembly, U. G. (2006). International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance [in English].

103. Status of Treaties. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance [Status as at: 28-09-2020]. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&clang=en [in English].

104. Committee on Enforced Disappearances. The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: www.ohchr.org/EN/HRBodies/CED/Pages/CEDIntro.aspx [in English].

105. Constitution of Afghanistan 2004. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004?lang=en. [in English].

106. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en [in English].

107. Constitution of Belgium 1831 (rev. 2014). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en [in English].
108. Constitution of Belize 1981 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Belize_2011?lang=en. [in English].
109. Constitution of Benin 1990. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Benin_1990.pdf?lang=en [in English].
110. Constitution of Comoros 2018. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Comoros_2018.pdf?lang=en [in English].
111. Constitution of Bahrain 2002 (rev. 2017). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017?lang=en. [in English].
112. Constitution of Mali 1992. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Mali_1992.pdf?lang=en. [in English].
113. Constitution of Burkina Faso 1991 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Burkina_Faso_2015.pdf?lang=en [in English].
114. Constitution of Haiti 1987 (rev. 2012). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Haiti_2012.pdf?lang=en [in English].
115. Constitution of Fiji 2013. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Fiji_2013.pdf?lang=en [in English].
116. Constitution of Oman 1996 (rev. 2011). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011.pdf?lang=en [in English].
117. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). Constitute Project. URL: www.coegynstituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en. [in English].
118. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en. [in English].
119. Constitution of Congo (Republic of the) 2015. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Congo_2015.pdf?lang=en [in English].
120. Constitution of Eritrea 1997. Constitute Project. URL: www.constituteproject.org/constitution/Eritrea_1997.pdf?lang=en [in English].

Олькіна Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65000, тел.: (093) 282-90-13, e-mail: lolkina@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2508-1869>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. В статті розглянуто проблему унормування громадського контролю органів виконавчої влади.

Встановлено, що стан чинного нормативно-правового регулювання громадського контролю органів виконавчої влади характеризується наявністю великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують окремі форми громадського контролю, а також, здебільшого, їх підзаконним характером.

Наголошено на необхідності прийняття даного закону «Про громадський контроль», в основі якого має бути розуміння громадського контролю як юридично значущої діяльності, що здійснюється у певному, нормативно визначеному, порядку, а результати якої є обов'язковими для підконтрольного суб'єкту. Саме остання риса відрізняє громадський контроль від інших видів діяльності (нагляду, моніторингу тощо).

Визначено, що метою громадського контролю органів виконавчої влади є забезпечення законності функціонування органів виконавчої влади, попередження можливих відхилень від суспільних інтересів, а у разі їх появи усунення їх негативних наслідків.

Запропоновано на законодавчому рівні не тільки перерахувати заходи громадського контролю, а й врегулювати процедуру їх здійснення, включаючи строки та регулярність проведення, а також фахові вимоги, до осіб, що здійснюють певні контрольні заходи, зокрема експертизи та аналітичні дослідження, у разі їх обов'язковості для прийняття певних управлінських рішень.

Виокремлено такі структурні елементи у майбутньому Законі України «Про громадський контроль»: загальні положення, що включатимуть визначення термінів, принципи та завдання громадського контролю, суб'єктів громадського контролю; права та обов'язки суб'єктів громадського контролю та органів виконавчої влади; обов'язковий громадський контроль, що закріпить питання, що підлягатимуть такому контролю, порядок його організації та проведення, за який відповідатиме уповноважений орган виконавчої влади; порядок проведення різних заходів громадського контролю; відповідальність як суб'єктів громадського контролю, так і органів виконавчої влади.

Ключові слова: права людини, громадський контроль, громадянське суспільство, органи виконавчої влади, публічна влада.

Olkina Olena Volodymyrivna,

*PhD in Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University «Odessa Law Academy», Fontans'ka Road, 23, Odesa, 65000, tel: (093) 282-90-13, e-mail: lolkina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2508-1869>*

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONTROL OF THE EXECUTIVE POWER: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The article considers the problem of standardization of public control over executive bodies of state authority.

It is deemed that applicable legislation is replete with a large number of by-laws, that regulate separate issues of public control.

The article stressed the need for adoption the law «On Public Control». It should be based on fullest understanding of public control as a legally significant activity carried out in a certain, normatively defined manner. Executive bodies must be binding by the results of such activity.

It is determined that the purpose of public control of executive bodies is to ensure the legality of the functioning of executive bodies, prevention of possible deviations from public interests elimination of their negative consequences in case it's necessary.

It is proposed at the legislative level not only list the measures of public control, but also regulate the procedure for their implementation, including timing and regularity, as well as professional requirements for persons carrying out certain control measures, including examinations and analytical studies, if necessary. to make certain management decisions.

The following structural elements are singled out in prospective Law of Ukraine “On Public Control”: general provisions that will include the definition of terms, principles and tasks of public control, subjects of public control; rights and responsibilities of subjects of public control and executive bodies; mandatory public control, which will determine the issues to be subject to such control, the procedure for its organization and conduct, for which the authorized body of executive power will be responsible; the procedure for conducting various public control measures; responsibility of both public control entities and executive bodies.

Key words: human rights, public control, civil society, executive bodies, public authority.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, правової держави безпосередньо залежить від розвитку громадянського суспільства, активного залучення до здійснення державної влади громадян України, стимулювання громадської ініціативи, а також ефективності впливу громадськості на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Інститут громадського контролю є частиною конституційного права громадян України брати участь в управлінні державними справами. Однак, наразі має місце систематичне ігнорування з боку органів державної влади при прийнятті остаточних рішень як громадської думки в цілому, так і громадських позицій, висловлених у процесі консультацій, проведених експертизах, моніторингах, слуханнях тощо. Внаслідок чого ефективними, наприклад, публічні консультації, згідно з експертним опитуванням ВГО «Комітет виборців України», на центральному рівні вважають лише 18% респондентів, тоді як неефективними — 58% опитаних [1, с. 49]. Серед причин неефективності консультацій з громадськістю дане опитування фіксує передусім небажання органів виконавчої влади враховувати пропозиції інститутів громадянського суспільства при проведенні консультацій (саме цю причину зазначило 85% опитаних респондентів); низьку якість (невдалі формулювання, відсутність обґрунтування, невідповідність законодавству тощо) пропозицій, що вносяться інститутами громадянського суспільства (53% учасників опитування); відсутність належного інформування про про/ ведення кон-

сультацій (48% опитаних); корупцію, яка не сприяє прозорості ухвалення рішень (45% респондентів) [1, с. 50]. Наведені обставини актуалізують як дослідження конституційно-правової природи громадського контролю виконавчої влади, так і вироблення наукових рекомендацій з вдосконалення нормативно-правового регулювання даних правовідносин.

Аналіз публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженням питань щодо участі громадськості в державному управлінні та її контрольній діяльності присвячені праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Л. Р. Білої-Тіунової, Ю.П.Битяка, А.С.Васильєва, І.П.Голосніченка, С.А.Косінова, А.О.Неугоднікова, Т. М. Слінько, О.Г.Пукхал, М. М. Тищенко, О. Б. Червякової, Ю. С. Шемшученка та інших вчених-адміністративістів та теоретиків права. Однак, проблема комплексного конституційно-правового регулювання громадського контролю виконавчої влади ними не підіймалась і має лише фрагментарне наукове підґрунтя.

Формулювання цілей (мети) статті. Розмежування громадського контролю з іншими способами реалізації влади народу та створення наукової основи для уніфікації конституційно-правового регулювання громадського контролю виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вихідною константою дослідження громадського контролю виконавчої влади є розуміння його обмежувальної природи, наявність реального впливу на діяльність органів виконавчої влади, адже саме «інсти-

туціоналізований зворотний зв'язок держави з громадською думкою забезпечує контроль суспільства над державним апаратом» [2, р. 51].

А. Неугодніков визначає громадський контроль за діяльністю публічної адміністрації як «діяльність громадськості (окремих приватних осіб та/або громадських об'єднань), яка має на меті перевірку або спостереження у сфері публічного адміністрування. Відповідно до ознак громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації належатимуть наступні:

1) суб'єктом здійснення громадського контролю є громадяни та громадські об'єднання, які є організаційно та функціонально незалежні від об'єктів контролю;

2) об'єктом здійснення громадського контролю є сфера публічного адміністрування;

3) метою громадського контролю є забезпечення публічного інтересу;

4) громадський контроль здійснюється виключно у формах, яких передбачено законом;

5) забезпечується морально-правовими заходами впливу;

6) результати громадського контролю можуть бути підставою для здійснення інших видів публічного контролю, що забезпечуються державним примусом [3, с. 69-70].

Наведене розуміння сутності громадського контролю виконавчої влади цілком відповідає стану чинного нормативно-правового регулювання даного інституту, який характеризується наявністю великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують окремі форми громадського контролю, а також, здебільшого, їх підзаконний характер (Постанова Кабінету

Міністрів України від 26 лист. 2009 р. №1302 «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лист. 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постанова Кабінету Міністрів України від 5 лист. 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 589-р «Про схвалення Концепції створення Національної системи опрацювання звернень до органів виконавчої влади» тощо). Зазначене призводить до низької ефективності громадського контролю та неможливості здійснювати реальний вплив на діяльність органів виконавчої влади. Вирішенню цих проблем у здійсненні громадського контролю виконавчої влади сприятиме прийняття комплексного Закону України «Про громадський контроль».

Базою для прийняття даного закону має бути розуміння громадського контролю як юридично значущої діяльності, що здійснюється у певному, нормативно визначеному, порядку, а результати якої є обов'язковими для підконтрольного суб'єкту. Саме остання риса відрізняє контроль від інших видів діяльності (нагляду, моніторингу тощо).

Найголовніше завдання громадського контролю виконавчої влади як виду участі громадян України в управлінні державними справами – здійснення оперативного впливу на діяльність органів та посадових осіб

виконавчої влади, усунення порушень та подолання їх негативних наслідків.

Означене має стати ключовим для розмежування громадського контролю із суміжними та пов'язаними з ним інститутами доступу до інформації (інформування); виборами, спрямованими на формування кадрового складу представницьких органів влади; референдумом як способом безпосереднього вирішення важливих питань державного та місцевого значення.

Наразі було дві законодавчі ініціативи з цього питання. Так, Проект Закону України «Про громадський контроль» від 13.05.2015р. №2737-1 фіксує таку дефініцію «громадський контроль – це суспільна діяльність громадських об'єднань, предметом якої є здійснення нагляду за відповідністю діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб Конституції України, законам України, іншим нормативно-правовим актам та за дотриманням ними державної дисципліни. Під державною дисципліною розуміється точне і неухильне дотримання об'єктами громадського контролю встановлених законодавством правил поведінки, діяльності, стосунків, посадових обов'язків, а також своєчасне і у повному обсязі виконання ними державних завдань і зобов'язань, в тому числі формування та витрачання бюджетів коштів» [4].

Такий підхід до визначення сутності громадського контролю виконавчої влади зводиться виключно до забезпечення законності функціонування публічно-владних суб'єктів, а не вплив економічного, соціального, екологічного характеру. Невиправдано звуженим видається визначення

суб'єктів громадського контролю як «zareєстрованим в установленому законом порядку громадським об'єднанням, до мети діяльності яких статутом віднесено здійснення громадського контролю» [4]. Дане формулювання позбавляє можливості здійснювати громадський контроль як окремих громадян, які можуть бути визнаними фахівцями в певних сферах, так і різних недержавних суб'єктів (зокрема, професійні спілки, релігійні організації тощо), що покликані сприяти реалізації та захисту прав громадян України та належному врядуванню.

За проектом Закону України «Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб» від 07.08.2018р. №9013 «громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб – одна з форм здійснення влади народом, що полягає у безпосередньому контролі громадянами України, зокрема громадянами України – членами політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства (далі – суб'єкти громадянського контролю), за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб із застосуванням цими суб'єктами заходів громадянського спротиву в разі невиконання або неналежного виконання органами влади, їх посадовими і службовими особами вимог актів законодавства. Правами, передбаченими цим Законом, користуються також особи без громадянства та іноземні громадяни, які на законних підставах перебувають в Україні, якщо інше не встановлено цим або іншими законами України чи міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою

України». При цьому, громадянський спротив – право суб'єктів громадянського контролю висловити в мирній формі публічну незгоду з рішеннями або діями органів влади, їх посадових і службових осіб, вимагати від них належного виконання вимог актів законодавства [5].

Не можна погодитись з розширенням кола суб'єктів громадського контролю за рахунок осіб без громадянства та іноземних громадян, які на законних підставах перебувають в Україні, а також використання громадського супротиву як інструменту тиску на органи публічної влади.

Предметом громадського контролю є діяльність органів виконавчої влади з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Виходячи із сутності народовладдя, вищої соціальної цінності людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки необхідно у даному законі закріпити перелік питань, які мають підпадати під обов'язковий громадський контроль. Зокрема, у Законі України «Про громадський контроль» необхідно закріпити, що суб'єкти громадського контролю беруть участь у визначенні основних прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення, розробці соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини, її освіти, працю та соціальний захист, дотримання основних принципів і засад регулювання господарської діяльності, вирішення екологічних та природоохоронних питань, у тому числі в сфері містобудування. При цьому, з цих

питань має бути надано схвальний висновок не менш ніж двома суб'єктами громадського контролю.

Важливим для здійснення ефективного громадського контролю є наділення суб'єктів громадського контролю таких прав як одержувати від органів виконавчої влади у встановленому законодавством порядку інформацію, що стосується їх діяльності, крім інформації з обмеженим доступом; проводити громадську експертизу управлінських рішень та проектів нормативно-правових актів, прогнозувати їх наслідки, визначати причини негативних наслідків, інформувати про висновки експертизи громадськість, державні органи, органи місцевого самоврядування; брати участь у роботі експертних, консультативних, дорадчих та наглядових органів, створених органами виконавчої влади, з питань, які пов'язані із завданнями громадського контролю; брати участь у проведенні, у тому числі за своєю ініціативою, самостійно або спільно із спеціально уповноваженими державними органами, перевірок інформації про порушення органами виконавчої влади чинного законодавства України, в тому числі щодо цільового використання бюджетних коштів; надавати об'єктам громадського контролю пропозиції щодо усунення порушень чинного законодавства та державної дисципліни; у встановленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади; ініціювання та проведення громадського публічного розслідування в разі виявлення фактів порушення вимог актів законодавства, інформування за його результатами громадськості; на захист правоохо-

ронними органами у разі виникнення загрози безпеці уповноважених осіб суб'єктів громадського контролю або вчинення протидії виконанню ними своїх обов'язків.

Разом з цими правами, суб'єкти громадського контролю зобов'язані: у своїй діяльності керуватися Конституцією України, законами України, іншими нормативно-правовими актами; захищати публічні інтереси; при виявленні порушень законодавства органами виконавчої влади в межах компетенції вживати заходи для їх припинення; у разі виявлення порушень, які підпадають під ознаки кримінальних чи адміністративних правопорушень, повідомляти про це правоохоронні органи; не розголошувати конфіденційну інформацію чи інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома під час здійснення громадського контролю.

При цьому, органи виконавчої влади, їх посадові і службові особи зобов'язані оперативно та ефективно реагувати на заходи громадянського контролю, невідкладно вирішувати питання, порушені суб'єктами громадянського контролю та виконувати рішення, прийняті у результаті громадського контролю. Органи виконавчої влади мають право оскаржити рішення, прийняті у результаті громадського контролю до суду.

Основними заходами громадянського контролю виконавчої влади є:

- організація та проведення громадських слухань з питань діяльності органів виконавчої влади, їх посадових і службових осіб;
- участь у роботі консультативно-дорадчих та інших органів, які утворюються при органах виконавчої влади;

- подання звернень до органів виконавчої влади, їх посадових і службових осіб з вимогою про усунення порушень у виданих (прийнятих) актах законодавства, насамперед в тих, що стосуються прав та законних інтересів громадян, або скасування таких актів;

- проведення аналітичних досліджень з питань діяльності органів виконавчої влади та внесення відповідних пропозицій, у тому числі про притягнення винних у певних порушеннях осіб до відповідальності;

- проведення громадської, зокрема антикорупційної, експертизи проектів нормативно-правових актів, а також чинних актів законодавства.

Дієвим громадський контроль стане лише тоді, коли набуде правової форми, тому на законодавчому рівні варто не тільки перерахувати заходи громадського контролю, а й врегулювати процедуру їх здійснення, включаючи строки та регулярність проведення, а також фахові вимоги, до осіб, які здійснюють певні контрольні заходи, зокрема експертизи та аналітичні дослідження, у разі їх обов'язковості для прийняття певних управлінських рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з викладених вище напрацювань, можна виділити структурні елементи у майбутньому Законі України «Про громадський контроль»: загальні положення, що включатимуть визначення термінів, принципи та завдання громадського контролю, суб'єктів громадського контролю; права та обов'язки суб'єктів громадського контролю та органів виконавчої влади; обов'язковий громадський контроль, що закріпить питання, що підлягатимуть такому контролю, порядок його організації та проведен-

ня, за який відповідатиме уповноважений орган виконавчої влади; порядок проведення різних заходів громадського контролю; відповідальність як суб'єктів громадського контролю, так і органів виконавчої влади.

Основою для конституційно-правового регулювання громадського контролю виконавчої влади як форми участі громадян України в управлінні державними справами є його розуміння як діяльності громадськості, яка полягає у перевірці рішень та нормативно-правових актів(їх проектів) органів виконавчої влади та їх посадових осіб з метою забезпечити законність функціонування виконавчої влади, попередити можливі відхилення від суспільних інтересів, а у разі появи цих відхилень усунути їх негативні наслідки.

Проведене дослідження покликано привернути увагу до питань конституційно-правового регулювання громадського контролю виконавчої влади та викликати жваве обговорення проблем у цій царині як на науковому рівні, так і серед політиків під час прийняття відповідного закону, та звичайних громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фінальний аналітичний звіт «Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадськості та влади» / за ред. К. С. Ковриженко. К.: КВУ, 2012. 105 с.
2. Heilbroner R. L. Business Civilization in Decline. – New York ; London, 1976. 127 p.
3. Неугодніков А. О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів / *Lex Portus : юрид. наук. журн.* 2019. № 6. С. 66 – 80.
4. Проект Закону України «Про громадський контроль» від 13.05.2015

№ 2737-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101

5. Проект Закону України «Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб» від 07.08.2018 № 9013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64506

REFERENCES:

1. Kovryzhenko, K. S. (Eds.). (2012) Final'nyy analitychnyy zvit «Udoskonalennyya konsul'tatsiy z hromads'kistyuu. Propozytsiyi hromads'kosti ta vlady» [Final analytical report «Improvement of public consultations. Proposals of the public and the authorities»]. Kyiv: KVV [in Ukrainian].
2. Heilbroner, R. L. (1976) Business Civilization in Decline. New York; London [in English].
3. Neuhodnikov, A. O. (2019) Hromads'kyi kontrol' za diyal'nistyuu sub'yektiv publichnoyi administratsiyi: nablyzhennyya do mizhnarodnykh standartiv [Civil society control of public administration activities: alignment to international standards]. *Lex Portus : yurydychnyy naukovyy zhurnal – Lex Portus: legal scientific journal*, 6, 66-80 [in Ukrainian].
4. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro hromads'kyi kontrol'» vid 13.05.2015 № 2737-1 [Draft Law of Ukraine “On Public Control” 13.05.2015 № 2737-1]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101 [in Ukrainian].
5. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro hromadyans'kyi kontrol' za diyal'nistyuu orhaniv vlady, yikh posadovykh i sluzhbovykh osib» vid 07.08.2018 № 9013 [Draft Law of Ukraine «On Public Control over the Activities of Authorities, Their Officials and Officials» 07.08.2018 № 9013]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64506 [in Ukrainian].

УДК 342.92

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-131-145](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-131-145)

Романенко Євген Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

Анотація. На сучасному етапі розвитку українського суспільства потребують нової оцінки місце і роль держави. Зокрема, Конституція України проголошує головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також встановлює принцип, згідно з яким саме ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (стаття 3 Конституції України).

Положеннями Конституції України визначено, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (стаття 40). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

Україна повинна гарантувати кожній особі право на неупереджене, чесне вирішення її справи за обґрунтований проміжок часу. Це право повинно включати: право особи бути вислуханою до прийняття будь-якого індивідуального рішення, що може на неї негативно вплинути; право кожної особи на доступ до матеріалів справи, які її стосуються; зобов'язання адміністративних органів обґрунтовувати свої рішення тощо. Зазначені права особи повинні бути закріплені на законодавчому рівні та стосуватися всіх органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції.

Адміністративне законодавство України потребує радикального оновлення, результатом якого має стати запровадження нової ідеології функціонування органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції.

Отже, саме на реалізацію положень Конституції України та виконання завдань адміністративної реформи в Україні спрямований розроблений проект Закону, який має стати «загальним» нормативно-правовим актом, що запровадить

якісно новий рівень законодавчої регламентації процедур зовнішньо-управлінської діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах із державою.

Ключові слова: реалізація прав людини. принцип, правова процедура, адміністративна процедура, адміністративний процес.

Romanenko Yevhen Oleksandrovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in public administration, vice-rector, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

LAW OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Abstract. At the present stage of development of Ukrainian society, the place and role of the state need to be re-evaluated. In particular, the Constitution of Ukraine proclaims the main duty of the state to affirm and ensure human and civil rights and freedoms, and establishes the principle according to which these rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity (Article 3 of the Constitution of Ukraine).

The provisions of the Constitution of Ukraine stipulate that everyone has the right to send individual or collective written appeals or personally apply to public authorities, local governments and officials of these bodies, which are obliged to consider the appeal and give a reasoned response within the statutory period (Article 40). Public authorities and local governments, their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine (part two of Article 19).

Ukraine must guarantee everyone the right to an impartial, fair resolution of their case within a reasonable period of time. This right should include: the right of the person to be heard before any individual decision is taken which may adversely affect him or her; the right of every person to access the materials of the case concerning him; obligations of administrative bodies to substantiate their decisions, etc. These rights of the individual should be enshrined in law and apply to all executive and local governments, their officials and other entities that are authorized by law to exercise governmental functions.

The administrative legislation of Ukraine needs to be radically updated, which should result in the introduction of a new ideology of the functioning of executive and local governments, their officials and other entities authorized by law to exercise governmental functions.

Thus, the draft law is aimed at implementing the provisions of the Constitution of Ukraine and fulfilling the tasks of administrative reform in Ukraine, which should become a «general» legal act that will introduce a qualitatively new level of legislation, their officials and other entities that are authorized by law to exercise power management functions, and the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities in relations with the state.

Key words: realization of human rights. principle, legal procedure, administrative procedure, administrative process.

Постановка проблеми. Якщо головне завдання адміністративного процесу – захист і охорона права, то завдання адміністративних процедур – сприяння реалізації прав і законних інтересів. Процедурні норми повинні становити основу позитивної діяльності органів виконавчої влади. Чітке встановлення адміністративних процедур сприяє створенню комфортних умов взаємодії. Критеріями адміністративного права, де поняття адміністративна процедура й адміністративний процес чітко розділені. Так, адміністративно-процедурні норми регулюють переважно порядок прийняття адміністративних актів та укладення публічно-правових договорів публічною адміністрацією. Своєю чергою, адміністративно-процесуальні норми – вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами. При цьому варто зазначити, що в правовій доктрині щодо останньої групи вживається також термін «адміністративно-процесуальне провадження» [2, с. 85]. Узагалі, у різних державах з розвинутим адміністративним правом на позначення встановленого законом порядку функціонування публічної адміністрації та судів, які розглядають публічно-правові спори, використовують цілковито відмінні терміни [3, с. 187].

У світі по-різному підходять до правового регулювання адміністративної процедури. Так, починаючи з 20-х років ХХ століття і до сьогодні багато держав стало на шлях систематизації законодавства про адміністративну процедуру та прийняття окремих законодавчих актів (Австрія – 1925 р., Польща і Чехословаччина – 1928 р., Югославія – 1930 р., США – 1946 р., Угорщина – 1957 р., Іспанія – 1958 р.,

ФРН – 1976 р., Данія – 1985 р., Італія, Австрія – 1990 р., Нідерланди – 1992 р. (діє з 1994 р.), Японія – 1994 р., Греція, Грузія, Литва -1999р., Естонія, Латвія – 2001р., Вірменія, Киргизстан – 2004р, Азербайджан – 2005р. Саме з процесом кодифікації пов'язують виникнення так званого адміністративного процедурного права. В західних демократичних країнах розвиток законодавства про адміністративну процедуру характеризує здебільшого діяльність публічної адміністрації. В деяких державах правові норми, які здійснюють регулювання адміністративної процедури, не систематизовані й містяться у різних нормативних актах. Крім того, є країни, які також не мають загального кодифікованого акта з адміністративних процедур, зокрема Велика Британія, Ірландія, Португалія, Греція, Бельгія, Голландія. Пояснюється це: 1) непридатною юридичною технікою, яка значну увагу приділяє фіксації дрібниць на папері, на відміну від континентальної, що дозволяє задовольнятися в певних ситуаціях лише принципами, котрі в подальшому переростають у конкретні правила застосування; 2) адміністрації цих країн залишаються маловідкритими. Наприклад, у Великій Британії та Ірландії діє закон про секрет у адміністративній сфері.

Наша держава обрала шлях розробки узагальнюючого законодавчого акта про адміністративні процедури за участю громадян. Відповідне завдання міститься в Концепції адміністративної реформи в Україні [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення поняття, сутності та змісту адміністративної процедури у своїх працях

досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: В. Б. Авер'янов, С. Г. Братель, В. К. Колпаков, О. В. Левченко, Ю. Ю. Басова, І. В. Бойко, Н. В. Галіцина, В. Р. Біла, Ю. Д. Кунєв, Л. Р. Баязітов, І. Н. Барциц, Ю. М. Фролов, Ебергарт Шмідт-Ассман, В. В. Галунько, Т. О. Коломоець, О. І. Миколенко, В. В. Ратніков, А. В. Філатова, Л. Л. Попов, С. Д. Хазанов, А. В. Щерба, О. С. Лагода, М. О. Єфремов, Р. С. Мельник та інші. Однак, не зважаючи на наявність великої кількості наукових праць із зазначеної проблематики, чимало питань залишаються недослідженими або дослідженими фрагментарно.

Метою статті є дослідження положень доктрини адміністративного права щодо визначення поняття «адміністративна процедура», а також аналіз змісту та сутності проекту закону про адміністративну процедуру.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове регулювання механізму реалізації повноважень органів виконавчої влади з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб – важливий напрям адміністративної реформи. Правовий механізм реалізації повноважень органів виконавчої влади являє собою один із найважливіших складників адміністративної реформи, що заснований насамперед на конституційних приписах, а також нормах інших правових актів переважно адміністративно-правового характеру. Процедура служить проявом специфічних юридичних режимів правозастосування [5, с. 124].

Слово «процедура» походить від латинського «procedo», що означає «проходжу, просуваюся». В англійській мові термін «procedure (procedere)»

має значення «вперед, для просування, прогресу» [6, с. 2567]. Незважаючи на термінологічну тавтологію, всі ці визначення мають низку спільних сутнісних рис: 1) це ряд послідовних дій; 2) всі вони спрямовані на досягнення певного результату [1, с. 166].

На сучасному етапі розвитку адміністративного права України поняття «адміністративна процедура» не тільки чітко не визначене ні вітчизняними науковцями, ні законодавством, але і чітко не розділене з поняттям «адміністративний процес». Наукова дискусія щодо визначення співвідношення цих понять триває і досі, що зумовило відсутність єдиного та уніфікованого підходу до тлумачення цих правових феноменів. Якщо проаналізувати наукову доктрину вчених адміністративістів, можна констатувати, що натеper існує три основні концепції розуміння адміністративного процесу: судова, вузька та широка [7, с. 187]. Згідно з першим підходом адміністративний процес розглядається виключно як форма правосуддя, тобто тільки як судовий розгляд публічно-правових спорів, віднесених до компетенції адміністративних судів [1, с.165]. У сучасній юридичній літературі адміністративний процес у вузькому розумінні здебільшого розглядається як урегульований нормами адміністративно-процесуального права порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення та застосування до правопорушника адміністративних стягнень, а також як розгляд справ щодо застосування заходів адміністративного примусу [8, с. 238]. Так звана широка концепція розуміння адміністративного процесу натеper домінує серед вітчизняних вчених-адміністративістів. У широко-

му, або управлінському, розумінні адміністративний процес пропонується розглядати як урегульований нормами адміністративно-процесуального права порядок розгляду індивідуально-визначених справ у сфері виконавчої діяльності органів державної влади, а у передбачених законом випадках і іншими уповноваженими на те органами [1, с. 164].

Разом із тим останнім часом науковці все більше виділяють категорію «адміністративні процедури» в окремий інститут адміністративного права, який знаходиться поза межами адміністративного процесу.

Як вказувалося раніше цікавим досвідом для України є особливості правового регулювання та співвідношення понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес» у Федеративній Республіці Німеччина, який показує нам, що співвідношення між адміністративними процедурами й адміністративним процесом характеризують два протилежні явища – розмежування обох типів процедур і функціональний взаємозв'язок між ними. Принцип розмежування вказує на обидві процедури як чітко відокремлені один від одного заходи з відповідними власними завданнями, ролями сторін і правничими положеннями, але передусім із різними рівнями відповідальності: органи публічної адміністрації в усіх процедурах, навіть у тих, де вони в багатополюсних правових відносинах виконують завдання із владнання суперечностей між протилежними приватними інтересами, залишаються зв'язаними публічними інтересами, передбаченими у відповідних спеціальних законах, і в такому разі ніколи не можуть бути повністю нейтральною інстанцією. На противагу

цьому суд має на меті лише забезпечення дотримання права. З іншого боку, адміністративна процедура та судове провадження перебувають у функціональному взаємозв'язку. Адміністративні процедури можуть розвантажити судові провадження. Висококваліфікована адміністративна процедура може в деяких галузях бути підставою для нормативного допущення остаточності й обов'язковості рішення адміністративного органу та обмеження судового контролю [9, с. 433].

Ці питання є особливо актуальними для України, оскільки досі більшість процедурних елементів відносин органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, з громадянами або не регулюються законодавством взагалі або ж регулюються підзаконними нормативно-правовими актами. Отже, необхідність законодавчого регулювання порядку діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, і особливо їх відносин із приватними особами сьогодні не викликає сумнівів.

Адміністративне законодавство України потребує радикального оновлення, результатом якого має стати запровадження нової ідеології функціонування органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції.

До того ж прийняття країнами-членами Ради Європи актів, які регулюють адміністративні процеду-

ри, передбачено, зокрема, прийняти-ми Комітетом Міністрів Ради Європи Резолюціями та Рекомендаціями Ради Європи (наприклад, Резолюція (77) 31 про захист особи відносно актів адміністративних органів [10], Рекомендація № R (80) 2 стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами [11], Рекомендація № R (87) 16 щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб та інші).[12] У більшості європейських країн ефективно діють кодифіковані акти, присвячені детальній регламентації процедур у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в частині їх взаємовідносин з фізичними та юридичними особами.

Отже, саме на реалізацію положень Конституції України та виконання завдань адміністративної реформи в Україні спрямована розробка проекту Закону, який має стати «загальним» нормативно-правовим актом, що запровадить якісно новий рівень законодавчої регламентації процедур зовнішньо-управлінської діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах із державою

Нагадаємо, що цей законопроект має вже 20-річну долю підготовки в сучасній Україні. Тривалий час він мав назву «Проект Адміністративно-процедурного кодексу». За цей час законопроект кілька разів подавався різними складами уряду до парламенту. Законопроекти аналогічного предмету регулювання вже вносились на розгляд парламенту (реєстр. №

8413 від 29.12.2001; реєстр. № 5462 від 29.04.2004 (відкликаний 08.02.2005), реєстр. № 2789 від 18.07.2008 (відкликаний 11.03.2010), реєстр. № 11472 від 03.12.2012 (відкликаний 12.12.2012), реєстр. № 9456 від 28.12.2018 (відкликаний 29.08.2019)), а суб'єктом права законодавчої ініціативи в усіх зазначених вище випадках був Кабінет Міністрів України. Але лише одного разу (у 2009 році) виносився на голосування у першому читанні і недоотримав кілька голосів. У 2019 році у цього законопроекту практично не було шансів у парламенті IX скликання, адже спочатку президентські, а потім дострокові парламентські вибори не давали достатнього часу на його проходження.

Адже відомо, що однією з основних перешкод до ухвалення цього закону є не стільки цілеспрямований супротив, як «невідомість» цього законопроекту і для політикуму, і для абсолютної більшості службовців та представників громадськості, брак інформації про нього та про потребу такого закону. Все це зумовлено насамперед радянською спадщиною, коли у відповідному регулюванні між державою та громадянами не було необхідності в принципі. А отже, й досвіду такого в Україні не було. Дослідження питань становлення і розвитку принципів адміністративно-процедурного права безпосередньо пов'язано з розвитком самого адміністративно-процедурного права як підгалузі адміністративного права та з розвитком доктринальних та законодавчих положень, які стосуються адміністративної процедури. Виокремлення адміністративно-процедурного права як підгалузі адміністративного права вченими-адміністративістами почалося відносно

недавно, як і вживання самого терміна «адміністративно-процедурне право». Узагальнений аналіз наявних різноманітних джерел свідчить, що «традиційно увага дослідників зосереджувалася на процесуальних нормах і відносинах, а приблизно з початку XXI ст. усе частіше можна зустріти використання цього терміна в наукових, навчальних, публіцистичних галузевих джерелах, а також певну спеціалізацію дослідження аналізованого поняття» [13].

Можна відзначити, що низка навчальних посібників і підручників з адміністративного права різних років видання взагалі не містить положень про адміністративно-процедурний складник у цілому і про принципи адміністративно-процедурного права, або принципи адміністративної процедури. І якщо відсутність наукових положень щодо адміністративно-процедурного складника адміністративного права (та його структурних елементів) у спеціалізованих виданнях початку XXI стаття цілком логічно пов'язана з «традиційним» поглядом на структуру адміністративного права (матеріальний і процесуальний складники), то подібна ситуація у «більш пізніх» виданнях може пояснюватись відсутністю єдності поглядів адміністративної наукової спільноти на сутність, зміст, місце адміністративно-процедурного права як підгалузі адміністративного права або ж взагалі із запереченням його існування як окремого складника.

Проте водночас варто відзначити і наукові роботи, які характеризуються наявністю положень щодо принципів адміністративної процедури (хоча і не адміністративно-процедурного права, однак вони мають ключове значення для дослідження останніх). Умовно ви-

діляючи початковий етап дослідження принципів адміністративно-процедурного права в адміністративно-правовій науці, який характеризується обґрунтуванням існування адміністративно-процедурного складника в межах адміністративного права та фрагментарним зазначенням переліку притаманних йому принципів, слід зазначити, що у книзі «Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики» за редакцією В.Б. Авер'янова (2003 р.)

Слід відзначити, що наукові дискусії щодо сутності, призначення, місця адміністративно-процедурного права та його структурних елементів (зокрема, принципів) тривають, що знайшло своє відображення у роботі IV Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення» (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.), зокрема у працях І.В.Бойко «Становлення інституту адміністративної процедури в сучасній правовій науці», Г.Г. Куневича «Административные процедуры в Республике Беларусь и зарубежный опыт», А.В. Макаренка «Структура адміністративної процедури прийняття попередніх рішень щодо визначення країни походження товару», В.М. Гарашука та І.М. Коросташової «Адміністративні послуги: проблемні питання та шляхи їх вирішення», Д.М. Лук'янця «Концептуальні засади правового регулювання адміністративної процедури», О.Ю. Синявської «До питання нормативного закріплення принципів надання адміністративних послуг».[14]

Нагальна потреба у прийнятті згаданого законодавчого акта зумовлена тим, що в Україні, на відміну від біль-

шості демократичних держав, донині законодавчо не регламентовані єдині процедурні правила взаємостосунків органів і посадових осіб виконавчої влади і місцевого самоврядування з приватними особами. Це не дозволяє органам виконавчої влади діяти неупереджено та ефективно, а громадянам – відчутти себе захищеними від зловживань з боку чиновників.

Закон України “Про звернення громадян” деякою мірою регламентує процес розгляду заяв та скарг громадян. Стаття 1 цього Закону зазначає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов’язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Таким чином, з огляду на проведений аналіз доктринальних джерел, варто відзначити неоднозначність позицій учених-адміністративістів як щодо адміністративно-процедурного складника адміністративного права, так і щодо його принципів у доктринальних джерелах. Специфічною особливістю дослідження принципів адміністративно-процедурного права в адміністративно-правовій науці слід визначити абсолютно полярний рівень їх зазначення у навчальній та науковій галузевій літературі: від відсутності будь-яких положень про принципи адміністративно-процедурного права (навіть у деяких сучасних виданнях)

до детального їх визначення і характеристики. Сучасний розвиток адміністративного законодавства України свідчить про те, що категорія «адміністративна процедура» як відносно самостійна складова частина адміністративного (матеріального) права досі не сформована у зв’язку з відсутністю єдиного та уніфікованого підходу до визначення її змісту, співвідношення з поняттям «адміністративний процес» та належного правового регулювання (натомість їх правове регулювання зосереджено лише в спеціальних нормативно-правових актах) у вигляді загального закону, що має наслідком неможливість виділити інституту адміністративних процедур належного місця в системі загального адміністративного права.

14 травня 2020 року в шосте було внесено до Верховної Ради вже оновлений законопроект «Про адміністративну процедуру», ініціатором якого є Кабінет Міністрів України.[15] Поданий законопроект переважно повторює зміст положень поданих раніше законопроектів. 2 вересня 2020р. Верховна Рада України ухвалила за основу урядовий законопроект №3475 про адміністративну процедуру. Відповідне рішення підтримали 290 народних депутатів України.

Законопроект визначає єдині правила відносин між особою і державою. Одне із ключових місць у комплексному розумінні суті адміністративної процедури посідають принципи, за якими вона здійснюється, тому розділ I «Загальні положення» законопроекту майже повністю присвячений принципам, зокрема: верховенства права, законності, рівності перед законом, обґрунтованості та визначеності, безсторонності (неупередженості) адміністративного

органу, добросовісності і розсудливості, пропорційності, відкритості, своєчасності і розумного строку, ефективності, презумпції правомірності дій та вимог особи, офіційності, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, гарантування ефективних засобів правового захисту. Ці принципи наповнені також конкретними механізмами через права та обов'язки учасників адміністративної процедури.

Суб'єктний склад адміністративного провадження визначений у розділі II законопроекту. Крім того, у розділі II запропоновано врегулювати питання забезпечення неупередженості адміністративного органу, а також об'єктивності в діяльності осіб, які сприяють розгляду справи, а саме визначити підстави для їх можливих відводів.

Однією з новацій також є врегулювання в розділі II проекту важливого питання реалізації механізму публічного правонаступництва внаслідок припинення первісного адміністративного органу або внаслідок повного чи часткового припинення його адміністративної компетенції.

Розділ III законопроекту стосується порядку подання та реєстрації заяви.

Розділом IV проекту Закону визначаються питання щодо прийняття рішення у справі.

Адміністративне оскарження виділено в окремий **розділ V**. Суб'єктом розгляду скарги за проектом є адміністративний орган вищого рівня, а також комісія, утворена адміністративним органом для розгляду скарг.

Розділом VI визначається порядок відкликання або визнання акта недійсним, встановлюється можливість перегляду адміністративного акта за нововиявленими обставинами тощо.

У розділі VII встановлюється порядок виконання адміністративного акта.

Розділом VIII визначається порядок обчислення строків в адміністративному провадженні та встановлюються строки вирішення (перегляду) справи.

Головне науково-експертне управління ВР у своєму висновку від 16.06.2020 р. визнало слухними ряд вміщених у проекті новел, зокрема: пропозиції щодо встановлення основоположних правил взаємовідносин адміністративних органів не лише з фізичними, а й з юридичними особами; зобов'язання адміністративних органів обґрунтовувати свої рішення; наділення учасників адміністративних правовідносин суттєвими процедурними правами (право особи бути вислуханою до прийняття будь-якого індивідуального рішення, що може на неї негативно вплинути, та надати необхідні докази; право кожної особи на доступ до матеріалів справи, які її стосуються), що сприятиме реалізації громадянами конституційного права на звернення; встановлення деяких вимог до адміністративних актів та правил набрання ними чинності; регламентація оскарження адміністративних актів у позасудовому порядку. Разом із тим, результати аналізу положень проекту дають підстави для висновку про неможливість підтримки багатьох із них.

Зокрема, у проекті зроблено спробу передбачити спільні для всіх адміністративних органів процедурні правила їх діяльності, пов'язаної із взаємовідносинами з фізичними та юридичними особами «щодо прийняття та виконання адміністративних актів» (ч. 1 ст. 1 проекту). Головне управління, як і рані-

ше, вважає, що в запропонованих приписах не враховано (і це неможливо здійснити в межах одного загального закону) різноманітну правову природу та організаційні особливості суб'єктів владних повноважень, що здійснюють свою діяльність у сфері виконавчої влади та місцевого самоврядування (яких у проекті пропонується називати «адміністративними органами»), вирішення ними дуже різнопланових завдань різного обсягу і характеру, і в достатньо різноманітний спосіб. У зв'язку з цим досить важко співвіднести запропоновані у проекті процедурні правила з діяльністю колегіальних органів, або з встановленими іншими законами правовими механізмами вирішення тих чи інших питань управлінської діяльності. Наприклад, у проекті запропонований інститут «заінтересованих осіб» (ст. 46) розрахований на певне дослідження впливу адміністративних актів, які передбачається прийняти, на права та інтереси інших суб'єктів суспільних відносин. Але чинне галузеве законодавство, як правило, передбачає інші шляхи з'ясування таких питань (наприклад, громадські слухання, загальні збори громадян, здійснення регуляторними органами аналізу регуляторного впливу своїх рішень тощо), однак зміни до відповідних актів законодавства у проекті не пропонуються. У ч. 2 ст. 3 проекту передбачається, що «особливості адміністративного провадження в окремих категоріях справ, визначені іншими законами України та прийнятими відповідно до них актами законодавства, *не повинні суперечити загальним* принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом», однак це не виключає обов'язку адміністративних органів одночасно дотримуватись *різних* про-

цедурних правил, визначених даним законопроектом та відповідними галузевими механізмами. Немає необхідності доводити, що така ситуація, значно ускладнить діяльність, наприклад, органів, які здійснюють адміністративні перевірки різних видів діяльності суб'єктів суспільних відносин.

З тексту проекту випливає, що «заінтересовані особи» мають залучатись, наприклад, при прийнятті рішень, якими встановлюються ціни/тарифи на житлово-комунальні послуги, однак практичне здійснення відповідної процедури та її ефективність виглядають вкрай сумнівними. Можливість залучення «заінтересованих осіб» до проваджень в адміністративних справах містить також ризики безпідставних втручань сторонніх осіб у приватне життя громадян та реалізацію ними своїх прав і обов'язків.

Наведене дає підстави для висновку, що запропонований законодавчий акт має бути *рамковим*. В ньому, мають міститися лише уніфіковані, загальні для державного апарату принципи та правила поведінки суб'єктів владних повноважень, права і обов'язки сторін у процесі вирішення адміністративних справ, вимоги до адміністративних рішень та правил набрання ними чинності. Встановлення ж інших, передбачених у проекті правил, які містять фрагменти процедурних дій, має супроводжуватись детальним узгодженням та кореляцією з усіма видами діяльності адміністративних органів.

У своїх висновках на аналогічні законопроекти Головне управління неодноразово звертало увагу на те, що запропоновані у проекті процедури провадження є надзвичайно подібними до правил судочинства (зокрема, положення про докази, заперечення,

слухання, клопотання, відвід посадової або службової особи, проведення огляду місця та речей, допит спеціалістів, експертів та свідків тощо). Такий підхід виглядає недостатньо обґрунтованим з огляду на суттєву різницю у правовому призначенні, завданнях та функціях органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та органів судової влади. Тому адміністративний орган не може бути прирівняний за своїм процесуальним статусом до судових органів, а запропоновані для них процедурні правила діяльності викликають вагомні сумніви щодо їх безпроблемного застосування на практиці та раціональності з точки зору забезпечення оперативності та правомірності адміністративних актів.

Такий підхід виглядає недостатньо обґрунтованим з огляду на суттєву різницю у правовому призначенні, завданнях та функціях органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та органів судової влади. Тому адміністративний орган не може бути прирівняний за своїм процесуальним статусом до судових органів, а запропоновані для них процедурні правила діяльності викликають вагомні сумніви щодо їх безпроблемного застосування на практиці та раціональності з точки зору забезпечення оперативності та правомірності адміністративних актів.

Водночас ще більш неприйнятними виглядають новели проекту стосовно *самостійного перегляду* (шляхом відкриття та визнання недійсними адміністративних актів) рішень, прийнятих в межах системи адміністративних органів, та *примусового виконання ними своїх рішень* (включаючи *накладення грошових стягнень*). Адже, по суті, вони передбачають вирішення

органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування спорів про право, усунення правопорушень та покарання винних за їх вчинення. Іншими словами адміністративний орган володітиме широкими дискреційними повноваженнями в регулюванні суспільних відносин, і фактично здійснюватиме «квасисудові» функції.

На думку Головного науково-експертного управління забезпечення правового контролю, примушування суб'єктів суспільних відносин відповідати у своїх діях вимогам законодавства та виконувати приписи правових актів, здійснення правосуддя є завданнями та функціями судових органів, тоді як соціально-правовим призначенням органів, що функціонують у системі виконавчої влади, є організація виконання законів, реалізація державної політики. Тим більше, що в Україні вже створена система адміністративних судів, завданням яких якраз і є розгляд спірних питань між громадянами та На думку Головного управління, забезпечення правового контролю, примушування суб'єктів суспільних відносин відповідати у своїх діях вимогам законодавства та виконувати приписи правових актів, здійснення правосуддя є завданнями та функціями судових органів, тоді як соціально-правовим призначенням органів, що функціонують у системі виконавчої влади, є організація виконання законів, реалізація державної політики. Тим більше, що в Україні вже створена система адміністративних судів, завданням яких якраз і є розгляд спірних питань між громадянами та суб'єктами владних повноважень.

На наше переконання, для адміністративних органів не повинно існувати широких можливостей «від-

кликання» чи «визнання недійсним» адміністративного акта (як це впливає зі змісту положень проекту). В протилежному випадку виникає загроза, що адміністративні акти, які стосуються реалізації прав громадян, на цілком законних підставах будуть неодноразово змінюватись за рішеннями адміністративних органів різного рівня, що не відповідає принципу правової передбачуваності та правової визначеності, які є невід'ємними елементами принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України).

Викликають заперечення приписи проекту, які допускають можливість для адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт, несподівано скасовувати власні рішення. При розгляді цих новел проекту варто враховувати природу адміністративних актів, зокрема, таку їх властивість, як обов'язковість, і те, що в них проявляється сила та воля держави на виникнення, зміну, припинення певних правовідносин. Одностороння відмова від них, на наш погляд, є порушенням прав інших учасників цих правовідносин.

Викликають заперечення приписи проекту, які допускають можливість для адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт, несподівано скасовувати власні рішення. При розгляді цих новел проекту варто враховувати природу адміністративних актів, зокрема, таку їх властивість, як обов'язковість, і те, що в них проявляється сила та воля держави на виникнення, зміну, припинення певних правовідносин. Одностороння відмова від них, на наш погляд, є порушенням прав інших учасників цих правовідносин.

Викликає також заперечення припис абз. 2 ч. 1 ст. 75 про те, що «суб'єктом розгляду скарги, пов'язаної із

здійсненням органом місцевого самоврядування делегованого йому повноваження органу виконавчої влади, є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику щодо делегованого повноваження». Адже конституційними нормами передбачається лише судовий порядок перевірки рішень органів місцевого самоврядування на предмет відповідності Конституції та законам України (ч. 2 ст. 144 Конституції України). Натомість запропоновані новели не відповідають принципу правової та організаційної самостійності органів місцевого самоврядування.

Не можна беззаперечно погодитись із новелами ст. 65 проекту, де передбачена можливість прийняття адміністративного акту «в автоматичному режимі», та ст. 66 проекту, де передбачена можливість прийняття адміністративного акту в усній формі, оскільки йдеться про правові акти, які за теоретичними уявленнями та вітчизняною правовою доктриною і практикою є належним чином офіційно оформленим результатом зовнішнього волевиявлення суб'єкта владних повноважень.

У приписах проекту зустрічаються незрозумілі і не визначені в тексті проекту терміни та юридичні конструкції (наприклад, «адміністративний акт може бути відкликаний на шкоду особі, в тому числі із зворотною дією в часі» (ч. 3 ст. 84); «адміністративний акт може бути відкликаний на шкоду особі, з дією на майбутнє» (ч. 4 ст. 84)). Відповідні механізми та їх правові наслідки потребують уточнення. В цілому текст законопроекту потребує редакційного та стилістичного доопрацювання.

В п. 4 пояснювальної записки до проекту зазначається, що «реалізація

положень проекту Закону додаткових фінансових витрат не потребуватиме. Проте, реалізація положень проекту потребуватиме додаткових видатків з Державного бюджету України. Так, для належного виконання законопроекту, у разі його схвалення, необхідно забезпечити достатнє фінансування і навчання адміністративного персоналу. Також необхідною буде розробка і вжиття певних заходів, насамперед, фінансових, з інформування та навчання для того, щоб населення і посадові особи, які виконуватимуть закон (у разі його схвалення), мали уявлення про свої права та обов'язки відповідно до нього [16].

Висновки. На сучасному етапі розвитку адміністративного права України поняття «адміністративна процедура» не тільки чітко не визначене ні вітчизняними науковцями, ні законодавством, але і чітко не розділене з поняттям «адміністративний процес». Наукова дискусія щодо визначення співвідношення цих понять триває і досі, що зумовило відсутність єдиного та уніфікованого підходу до тлумачення цих правових феноменів. Як наслідок цього підготовлений законопроект має вже 20-річну долю підготовки в сучасній Україні. Тривалий час він мав назву «Проект Адміністративно-процедурного кодексу» та в шосте був внесений до Верховної Ради. Поданий законопроект переважно повторює зміст положень вказаних раніше законопроектів. Однак все ще актуальними залишається ціла низка вказаних вище концептуальних зауважень. Можуть висловлені також інші зауваження, подальше викладення яких є недоцільним у зв'язку з обсягом і характером вже висловлених. Законопроект потребує істотного доопрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу / Н. В. Галіцина // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 163-177.
2. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині : збірник матеріалів. – К.: Німецький фонд міжнародного правового співробітництва, 2006. – 180 с.
3. Школик А.М. Адміністративна процедура та її співвідношення з суміжними поняттями / А.М. Школик // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2014. – № 59. – С. 185-193.
4. Концепція адміністративної реформи в Україні. Затверджено Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/980 // Офіційний вісник України. – 1999. -- № 21. – с. 32.
5. Барциц И. Н. Административные процедуры: перспективы правовой регламентации и «чувство меры» / И. Н. Барциц // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2008. – № 1. – С. 124-142.
6. A Short Etymological Dictionary of modern English // Eric Partridge / Taylor&FranciseLibrary – London and New York. – 2006. – 4218 p.
7. Мотрук Т. В. Поняття адміністративної процедури у співвідношенні до поняття адміністративного процесу / Т. В. Мотрук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – Випуск 42. – С. 186-189. – (Серія : Право).
8. Адміністративний процес: основні підходи до розуміння / М. В. Лошицький, С. О. Короед // Держава і право. – 2012. – Вип. 55. – С. 236-242.
9. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Ебергард Шмідт-Ассманн; [пер. з нім. Г. Рижков, І. Соїко, А. Баканов]; відп. ред. О. Сироїд. – 2-ге вид., перероблене та доповнене. – К.: «К.І.С.», 2009. – 552 с.
10. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи (77) 31 про захист особи від

носно актів адміністративних органів від 28.09.1977. URL: <http://ruh.znaimo.com.ua/index12807.html?page=57>

11. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи №R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень від 11.03.1980. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon / Rec_1991.pdf

12. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи №R(87) 16 щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб від 17.09.1987 / Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П.Тимошук. К.: Факт, 2003. 496 с.

13. Коломоєць Т.О., Гаджиева Ш.Н. Кодекс як джерело адміністративно-процедурного права України: пріоритети розробки в умовах сучасних правотворчих процесів. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 137–148.

14. Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення : зб. наук. пр. за матеріалами ІV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 квіт. 2020 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; [відп. за вип.: Н. П. Матюхіна, Г. А. Гончаренко, М. С. Ковтун, С. А. Федчишин]. – Харків : Право, 2020. – 522 с.

15. Проект Закону про адміністративну процедуру. №3475 від 14.05.2020 Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834

16. Романенко Е.А. Жукова И.В. Генезис коммуникационного развития в условиях политическо-общественных трансформаций. – «Қазақстандағы PR және БАҚ. Ғылыми еңбектер жинағы», 2019. – № 18 2019. – С. 68-75.

REFERENCES:

1. Halitsyna, N.V. (2010). Administrativna protsedura yak instytut administrativnoho protsesu [Administrative procedure as an institution of administrative process].

Forum prava – Forum of Law, 4, 163-177 [in Ukrainian].

2. *Administrativni protsedury i administrativne sudochynstvo v Nimechchyni* [Administrative procedures and administrative proceedings in Germany]. (2006). Kyiv: Nimetskyi fond mizhnarodnoho pravovoho spivrobitnytstva [in Ukrainian].

3. Shkolyk, A.M. (2014). Administrativna protsedura ta yii spivvidnoshennia z sumizhnymy poniattiamy [Administrative procedure and its relationship with related concepts]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia «Yurydychna» – Visnyk of Lviv National University. Legal series*, 59, 185–193 [in Ukrainian].

4. Kontsepsiia administrativnoi reformy v Ukraini. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy : vid 22 lypnia 1998 roku # 810/980 [The concept of administrative reform in Ukraine. Approved by the Decree of the President of Ukraine from July 22, 1998 № 810/980]. (1999). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 21 [in Ukrainian].

5. Bartsits, I.N. (2008). Administrativnye protsedury: perspektivy pravovoy reglamentatsii i «chuvstvo mery» [Administrative procedures: perspectives of legal regulation and «sense of proportion»]. *Voprosy gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleni-ya – Issues of state and municipal management*, 1, 124-142 [in Ukrainian].

6. Partridge, E.A. (2006). *Short Etymological Dictionary of modern English*. London; New York: Taylor&FranciseLibrary [in Ukrainian].

7. Motruk, T.V. (2017). Poniattia administrativnoi protsedury u spivvidnoshenni do poniattia administrativnoho protsesu [The concept of administrative procedure in relation to the concept of administrative process]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 42, 186-189 [in Ukrainian].

8. Loshytskyi, M.V., Koroied, S.O. (2012). Administrativnyi protses: osnovni pidkhody do rozuminnia [Administrative process: basic approaches to understanding].

Derzhava i pravo – State and Law, 55, 236-242 [in Ukrainian].

9. Schmidt-Aßmann, E. (2009). *Zahalne administrativne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava* [General administrative law as an idea of settlement: the basic principles and objectives of the system of administrative law]. (2nd ed.). O. Syroid (Eds.). (H. Ryzhkov, I. Soiko, A. Bakanov, Trans). Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].

10. Rezoliutsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy (77) 31 pro zakhyst osoby vidnosno aktiv administratyvnykh orhaniv vid 28.09.1977 [Resolution of the Committee of Ministers of the Council of Europe (77) 31 on the protection of individuals with regard to acts of administrative bodies of 28.09.1977]. *ruh.znaimo.com.ua*. Retrieved from <http://ruh.znaimo.com.ua/index12807.html?page=57> [in Ukrainian].

11. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy №R(80)2 stosovno zdiisnennia administratyvnymi orhanamy vlady dyskretsiinykh povnovazhen vid 11.03.1980 [Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe №R (80) 2 concerning the exercise by the administrative authorities of discretionary powers of 11.03.1980]. *pravo.org.ua*. Retrieved from http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf [in Ukrainian].

12. Tymoshchuk, V.P. (2003). Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy №R(87)16 shchodo administratyvnykh protsedur, yaki zachipaiut velyku killist osib vid 17.09.1987 [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe №R(87)16 on administrative procedures affecting a large number of persons from 17.09.1987]. *Administrativna protsedura ta administratyvni posluhy*.

Zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy – Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

13. Kolomoiets, T.O., Hadzhyieva, Sh.N. (2014). Kodeks yak dzherelo administratyvno-protsedurnoho prava Ukrainy: priorytety rozrobky v umovakh suchasnykh pravotvorchykh protsesiv [Code as a source of administrative-procedural law of Ukraine: development priorities in the conditions of modern law-making processes]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, 74, 137–148 [in Ukrainian].

14. Matiukhina, N.P., Honcharenko, H.A., Kovtun, M.S., Fedchyshyn, S.A. (Eds.). (2020). *Publichne administruvannia v umovakh zmin ta peretvoren: problemy orhanizatsii ta pravovoho zabezpechennia : zb. nauk. pr. za materialamy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Public administration in terms of change and transformation: problems of organization and legal support: Proceedings of the IV International scientific practical conference]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

15. Proekt Zakonu pro administrativnu protseduru : vid 14.05.2020, № 3475 [Draft Law on Administrative Procedure from 14.05.2020, № 3475]. *rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834 [in Ukrainian].

16. Romanenko, E.A., Zhukova, I.V. (2019). Genezis kommunikatsionnogo razvitiya v usloviyakh politicheskoo-shchestvennykh transformatsiy [The genesis of communication development in the context of political and social transformations]. *PR and media in Kazakhstan*, 18, 68-75 [in Russian].

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: 050-922-15-35, e-mail: pkoj@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

СИСТЕМНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті аналізуються наукові підходи до принципу системності та визначаються основні його складові. Обґрунтовується, що принцип системності реалізації адміністративних послуг полягає у комплексному наданні та отриманні системи адміністративних послуг та збереження цілісного забезпечення права громадян на певні матеріальні та нематеріальні блага. Принцип системності передбачає запровадження єдиного органу державної влади – зокрема, Міністерства, Державного комітету чи Національного агентства з метою охоплення всіх баз даних, які потрібно для системного надання адміністративних послуг. Системність реалізації адміністративних послуг як основи формування сервісної держави передбачає об'єднання таких елементів: надавачі адміністративних послуг; система комунікацій; регламентація стандартів якості надання адміністративних послуг; систематизація баз даних, які потрібні для отримання адміністративних послуг; формування системи моніторингу якості надання адміністративних послуг; адміністративні послуги; по-сьоме, сукупність отримувачів адміністративних послуг. На нашу думку, на сьогодні виникла проблема формування електронних кабінетів всіх отримувачів адміністративних послуг з їх ідентифікацією. З цією метою потрібно створити єдиний центральний орган виконавчої влади, який би формував державну політику з надання та контролю якості адміністративних послуг. У статті запропонована потреба у прийнятті проекту Закону України «Про електронні адміністративні послуги», який би регламентував порядок та систему надання адміністративних послуг. Це спростить порядок отримання адміністративних послуг, вирішить питання надання адміністративних послуг он-лайн, особливо коли громадянин не може відвідувати центри надання адміністративних послуг. Крім того, такий порядок отримання адміністративних послуг значно наблизить такі послуги до населення, а також зменшить фінансової витрати з Державного та місцевого бюджетів на оренду офісів, канцелярські прилади, обслуговування оргтехніки тощо.

Ключові слова: публічне управління, адміністративні послуги, принципи надання адміністративних послуг, системність, отримувачі адміністративних послуг.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Igorevna,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometivska, 2, tel.: 050-922-15-35, e-mail: pkoi@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

SYSTEM OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE SERVICES AS THE BASIS OF FORMATION OF THE SERVICE STATE

Abstract. The article analyzes the scientific approaches to the principle of systematicity and identifies its main components. It is substantiated that the principle of systematic implementation of administrative services consists in the comprehensive provision and receipt of the system of administrative services and preservation of the integral provision of the right of citizens to certain tangible and intangible benefits. The principle of systematization provides for the introduction of a single public authority – in particular, the Ministry, the State Committee or the National Agency in order to cover all the databases required for the systematic provision of administrative services. Systematic implementation of administrative services as a basis for the formation of the service state involves the combination of the following elements: providers of administrative services; communication system; regulation of quality standards for the provision of administrative services; systematization of databases required for obtaining administrative services; formation of a system for monitoring the quality of administrative services; administrative services; seventh, the set of recipients of administrative services. In our opinion, today there is a problem of forming electronic offices of all recipients of administrative services with their identification. To this end, it is necessary to create a single central executive body that would shape the state policy on the provision and quality control of administrative services. The article proposes the need to adopt the draft Law of Ukraine «On Electronic Administrative Services», which would regulate the procedure and system of providing administrative services. This will simplify the procedure for obtaining administrative services, solve the issue of providing administrative services online, especially when a citizen can not visit the centers of administrative services. In addition, this procedure for obtaining administrative services will significantly bring such services closer to the population, as well as reduce financial costs from the state and local budgets for office rent, office supplies, office equipment maintenance, etc.

Key words: public administration, administrative services, principles of providing administrative services, system, recipients of administrative services.

Постановка проблеми. Проблеми надання адміністративних послуг, їх якості, комплексності, ефективності, задоволеності такими послугами, зменшення терміну надання адміністративних послуг та покращення обслуговування актуалізується у зв'язку з подальшою розбудовою державних інституцій, розвитком децентралізації регіонів, глобалізаційними процесами, а також вимогою сьогодення.

Крім того, проблем надання он-лайн адміністративних послуг загострілася у зв'язку із запровадженням карантинних заходів в країні та світі. Громадяни зіштовхнулися з проблемою необхідності отримання певних документів, дозволів, переоформлення майнових та немайнових прав безконтактно через Інтернет або засоби зв'язку з чим органи державної влади та місцевого самоврядування не були готові. Тому тема системності реалізації адміністративних послуг актуалізується на даний час та є потреба у розвитку надання таких послуг через он-лайн безконтактно.

Окремо постає проблема якості надання адміністративних послуг, їх комплексного отримання в одному місці (територіально) або через електронні засоби зв'язку, адже не всі мають можливість особисто звернутися за певними адміністративними послугами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам надання адміністративних послуг, їх систематизації, визначення суб'єктів та об'єктів надання адміністративних послуг адміністративних послуг присвячено багато праць вітчизняних та закордонних фахівців, у тому числі: М. Ажажа, О. Бабінова, Г. Борщ, О. Григораш,

Р. Гринюк, М. Гурковський, С. Дубенко, О. Карпенко, Ю. Ковбасюк, І. Коліушко, В. Латишева, В. Мамонова, Я. Михайлюк, О. Оболенський, Г. Писаренко, В. Сороко, В. Тимошук, В. Чорна та ін. Зазначені автори розглядають питання стандартизації надання адміністративних послуг, систему понять, реалізація права громадян на отримання адміністративних послуг, визначають принципи надання послуг тощо.

Метою статті є здійснення аналізу системності реалізації адміністративних послуг як основа формування сервісної держави.

Виклад основного матеріалу. Слід звернути увагу, що сервісна ідея розвитку системи публічного управління ґрунтується на класичній економічній схемі: «виробник послуг – споживач», де стійкість і легітимність публічних інститутів пов'язана з ефективністю виявлення, моделювання та реалізації індивідуальних і групових інтересів і потреб. Інші, так звані «глобальні інтереси», пов'язані з етно-національними, духовно-моральними, етнічними та іншими засади суспільної єдності, втрачають свою «актуальність» для публічного управління, особливо у повсякденному поточному управлінні. Так, сервісна система передбачає не тільки надання адміністративних послуг, а й забезпечення прав громадян на певні матеріальні та нематеріальні блага.

Проаналізуємо принцип системності як основи формування ефективною системи надання адміністративних послуг.

Так, поняття «системність» – це, по-перше, термін (поняття), що розкриває визначальну (основоположну) властивість світу, в якому живуть

люди і переконує, що навколишній світ (матеріальний і духовний) являє собою не ізольовані одне від одного явища і процеси, а сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих складових на всіх етапах і рівнях їх розвитку як системних, цілісних утворень; по-друге, основоположний принцип наукового пізнання і соціальної практики, сутність якого виявляється у застосуванні системного (комплексного) підходу в дослідженні складних об'єктів (систем) і орієнтує дослідження на розкриття їх цілісності та виявлення всіх типів зв'язків у ньому, зведення їх у єдину систему знань.

Основними ознаками системи є: а) наявність елементів, які її складають; б) наявність підсистем як результат взаємодії елементів; в) наявність компонентів як результат взаємодії підсистем; г) наявність зв'язків між підсистемами та компонентами; ґ) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегрований результат; д) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища [1].

Системне пізнання як оптимальне й розвинуте виникає тоді, коли пізнані основні закони розвитку природи і суспільства, розкриті закономірності пізнання «видів» і «родів» взаємодіючих явищ і процесів.

Принцип системності полягає у наступному:

- це особливий тип методології, що використовує в своїй концептуально-теоретичній конструкції такі фундаментальні поняття як цілісність, ставлення, елемент, структура, ієрархія тощо [2];

- цілісне утворення, що представляє собою організований, упоряд-

кований комплекс елементів, змістовно і структурно пов'язаних між собою. На відміну від безсистемних утворень з їх випадковими зв'язками і відносинами, системи вплетені в ланцюг істотних, закономірних зв'язків і відносин, характеризуються досить жорсткою, чітко вираженою ієрархією, підпорядкуванням систем нижчого порядку системам вищого порядку [2];

- це властивість не об'єктивної, а суб'єктивної реальності, що формується свідомістю в процесі наукового дослідження [3, с. 906];

- в його зміст входять філософські представлення про цілісність об'єктів світу, про співвідношення цілого і його частин, про взаємодію системи із середовищем як про одну з умов існування системи, про загальні закономірності функціонування і розвитку системи, про структурованість кожного системного об'єкту і т.п. [4, с.54];

- всі знання повинні розташовуватись таким чином, щоб наступне завжди засновувалось на попередньому, а попереднє закріплювалось наступним» [5, с. 303-303];

- якість деякої сукупності знань, що характеризує наявність у свідомості учня структурних зв'язків ..., адекватних зв'язкам між знаннями всередині наукової теорії [6, с. 3].

Таким чином, принцип системності реалізації адміністративних послуг полягає у комплексному наданні та отриманні системи адміністративних послуг та збереження цілісного забезпечення права громадян на певні матеріальні та нематеріальні блага.

Цей принцип має більш глибоку природу, адже передбачає забезпечення всього спектру отримання адміністративних послуг пов'язаних з реалізацією прав громадян. Так. послуга купівлі-продажу житла (житлового

приміщення) повинна включати також переоформленні договорів (угод) постачальниками житлових та комунальних послуг, інститут реєстрації (або зняття з реєстрації), а також видачі всіх потрібних для такого правочину або супроводження правочину довідок.

Принцип системності передбачає запровадження єдиного органу державної влади – зокрема, Міністерства, Державного комітету чи Національного агентства з метою охоплення всіх баз даних, які потрібно для системного надання адміністративних послуг.

Сервісну державу слід розглядати як інноваційну стадію розвитку людської спільноти, в рамках якої владні структури розглядаються як постачальники певного виду послуг, а громадяни – як їх споживачі, і де для здійснення виникають при цьому соціальних взаємодій активно використовуються електронні засоби комунікації.

Таким чином, системність також передбачає канали комунікації як основи формування сервісної держави. На нашу думку, активне запровадження надання адміністративних послуг через Інтернет є вимогою сьогодення та скорочує не лише терміни надання адміністративних послуг, а й фінансові витрати на органи державної влади.

Принцип системності надання адміністративних послуг часто розглядають як принцип «єдиного вікна», який є базовим і передбачає виключення або максимально можливе обмеження участі отримувачів послуг у процесах збору з різних інстанцій і надання в різні інстанції різних документів і довідок, що підтверджують права отримувача на отримання державних

послуг [7]. Основними цілями реалізації даного принципу є: спрощення процедур отримання громадянами та юридичними особами адміністративних послуг і скорочення термінів їх надання; підвищення комфортності отримання громадянами та юридичними особами державних послуг; уніфікація і автоматизація адміністративних процедур надання державних послуг на території; підвищення якості інформаційного забезпечення діяльності виконавчих органів державної влади і підвідомчих їм організацій при наданні державних послуг; підвищення задоволеності одержувачів державних послуг якістю їх надання; підвищення інформованості населення про порядок, способи та умови отримання державних послуг [8].

Водночас, принцип системності надання адміністративних послуг передбачає не лише зазначені вище пріоритети, а й зменшення надавачів адміністративних послуг через їх об'єднання або отримання інформації без заяви отримувача адміністративної послуги.

Системність реалізації адміністративних послуг як основи формування сервісної держави передбачає об'єднання таких елементів:

- по-перше, надавачі адміністративних послуг – система органів державної влади та місцевого самоврядування, які є надавачами адміністративних послуг. В цьому контексті доцільно формування єдиного центру координації таких адміністративних послуг, наприклад, створення Міністерства з надання адміністративних послуг на базу Міністерства соціальної політики України.

- по-друге, система комунікацій, які передбачається засоби зв'язку

як надавачів і отримувачів адміністративних послуг, так і комунікації між надавачами послуг різних рівні;

- по-третє, регламентація стандартів якості надання адміністративних послуг;

- по-четверте, систематизація всіх баз даних, які потрібні для отримання адміністративних послуг;

- по-п'яте, формування системи моніторингу якості надання адміністративних послуг;

- по-шосте, адміністративні послуги, які розуміються як результат безпосередньої взаємодії виконавця і споживача, а також власної діяльності виконавця щодо задоволення потреби споживача. У свою чергу, діяльність виконавця послуги, необхідна для забезпечення виконання послуги, характеризується як надання адміністративної послуги. Іншими словами, адміністративна послуга – це результат діяльності з її надання, а не сама ця діяльність.

- по-сьоме, сукупність отримувачів адміністративних послуг.

На нашу думку, на сьогодні виникла проблема формування електронних кабінетів всіх отримувачів адміністративних послуг з їх ідентифікацією. З цією метою потрібно створити єдиний центральний орган виконавчої влади, який би формував державну політику з надання та контролю якості адміністративних послуг.

Це в свою чергу потребує прийняття проекту Закону України «Про електронні адміністративні послуги», який би регламентував порядок та систему надання адміністративних послуг. Це спростить порядок отримання адміністративних послуг, вирішить питання надання адміністративних послуг он-лайн, особливо коли громадянин не може відвідати центри надання

адміністративних послуг. Крім того, такий порядок отримання адміністративних послуг значно наблизить такі послуги до населення, а також зменшить фінансової витрати з Державного та місцевого бюджетів на оренду офісів, канцелярські прилади, обслуговування оргтехніки тощо.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що системність надання адміністративних послуг є базовим принципом, який об'єднує всі елементи системи надання таких послуг, відображає потреби у отриманні послуг через єдиний орган державної влади із застосуванням засобів зв'язку та спрощеної системи. Це можливо із внесенням змін до законодавства України та регламентацією електронних адміністративних послуг як основи формування сервісної держави. Зазначене може бути реалізовано через формування для всіх громадян та населення України електронних кабінетів отримувачів електронних адміністративних послуг, які б були об'єднані з надавачами послуг та мали можливість через такі електронні кабінети отримувати потрібні їх адміністративні послуги.

У перспективі подальших розвідок передбачено проаналізувати систему формування системи надання адміністративних послуг за кордоном, формування електронних адміністративних послуг в країнах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Системність. *Науково-дослідний інститут українознавства.* <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/1720-2012-05-14-10-13-07>

2. Толпыкин В. Е. Системность как методологический принцип современной постнеклассической науки. *Теория и практика общественного развития*. 2011. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnost-kak-metodologicheskij-princip-sovremennoj-postneklassicheskoy-nauki>.

3. Моисеенко М.А. Синергетика. *Новейший философский словарь*. М., 2001. 980 с.

4. Блауберг И. В., Мирский Э. М., Садовский В. Н. Системный подход и системный анализ. В кн.: *Системные исследования*. Ежегодник. М., 1982, с. 52-58.

5. Коменский Я.А. Великая дидактика. Изб. Пед. Сочинения. Ч. I М.: Политиздат, 1955. 370 с.

6. Зорина Л. Я. Дидактические основы формирования системности знаний старшеклассников М.: «Педагогика» 1978. 126с.

7. Коженко Я.В. Принципы сервисного государства: теоретико-правовой аспект. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8467>.

8. Коженко Я. В. Концепции «сильного» и «сервисного» государства в контексте модернизации государственного управления в России: общее и отличное. *Фундаментальные исследования*. 2012. № 3. С. 342-351.

REFERENCES:

1. Systemnist [Systematic]. *Naukovodoslidnyi instytut ukrainoznavstva*. – Research Institute of Ukrainian Studies. Retrieved from <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/1720-2012-05-14-10-13-07> [in Ukrainian].

2. Tolpykin, V. E. (2011) Sistemnost' kak metodologicheskij princip sovremennoj postneklassicheskoy nauki [Systematic-

ity as a methodological principle of modern post-nonclassical science.]. *Teorija i praktika obshhestvennogo razvitiya*. – *Theory and practice of social development*, 7. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnost-kak-metodologicheskij-princip-sovremennoj-postneklassicheskoy-nauki>. [in Russian].

3. Moiseenko, M.A. (2001). Sinergetika [Synergetics]. *Novejshij filosofskij slovar'*. – *The latest philosophical dictionary*, M., 980. [in Russian].

4. Blauberger, I. V. & Mirskij, Je. M. & Sadovskij, V. N. (1982). Sistemnyj podhod i sistemnyj analiz [System approach and system analysis]. V kn.: *Sistemnye issledovaniya. Ezhegodnik*. – In the book: *System Research. Yearbook*, M., 52-58. [in Russian].

5. Komenskij, Ja.A. (1955). Velikaja didaktika. Izb. Ped. Sochinenija [Great didactics. Izb. Ped. Compositions]. Ch. I M.: Politizdat, 370. [in Russian].

6. Zorina, L. Ja. (1978). Didakticheskie osnovy formirovanija sistemnosti znaniy starsheklassnikov [Didactic bases of formation of consistency of knowledge of senior pupils] M.: «Pedagogika», 126. [in Russian].

7. Kozhenko, Ja.V. (2013). Principy servisnogo gosudarstva: teoretiko-pravovoj aspekt [the principles of the service state: theoretical and legal aspect.]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija*. – *Modern problems of science and education*, 2 Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8467>. [in Russian].

8. Kozhenko, Ja. V. (2012). Konceptii «sil'nogo» i «servisnogo» gosudarstva v kontekste modernizacii gosudarstvennogo upravlenija v Rossii: obshhee i otlichnoe [The concept of a “strong” and “service” state in the context of modernization of public administration in Russia: common and excellent.]. *Fundamental'nye issledovanija*. – *Basic research*, 3, 342-351. [in Russian].

УДК 347.77:004](477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-153-159](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-153-159)

Куртакова Анна Олександрівна, доктор філософії в галузі права, доцент кафедри цивільного та господарського права Інституту права ім. князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (050) 264-00-30, e-mail: anita-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

Усманов Олександр Русланович, магістрант Інституту права ім. князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (099) 029-75-33, e-mail: tornada736@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1462-9040>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. На сьогоднішній день у системі відносин щодо захисту суб'єктивних прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет існує безліч теоретичних та практичних питань. Мова йде про недосконалість способів захисту авторського права у мережі Інтернет, адже твори, як результати наукової або творчої діяльності досить часто без відповідного дозволу розповсюджуються серед широкого кола користувачів, що, у свою чергу, порушує майнові (право на отримання доходу) та особисті немайнові права авторів. У зв'язку із цим, у науці існує система підходів щодо усунення наведених порушень на практиці та зменшення випадків порушення прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет. Так, мова йде про недосконалість способів захисту авторського права у мережі Інтернет, адже твори, як результати наукової або творчої діяльності досить часто без відповідного дозволу розповсюджуються серед широкого кола користувачів, що, у свою чергу, порушує майнові (право на отримання доходу) та особисті немайнові права авторів. Досить часто порушуються права промислової власності у сфері комерційного виробництва продукції та її реалізації. Разом з тим не можна заперечувати, що вже виникла необхідність встановлення спеціальних правил, які б враховували особливості саме Інтернет відносин, запровадження норм міжнародного та національного законодавства, спрямованих на їх ефективне регулювання. Такі заходи потребують ретельного теоретичного та практичного вивчення проблем та шляхів їх вирішення щодо досліджуваної тематики, узагальнення судової практики та правової доктрини з цього напрямку. Тож у дослідженні аспектів охорони прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет, як аспект з наведеного напрямку, й становить перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: учасник цивільних відносин, приватне право, цивільне право, цивільні відносини, мережа Інтернет, охорона прав, захист прав.

Kurtakova Anna Alexandrovna,

Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of Civil and Commercial Law, Institute of Law. Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, st. Frometivska, 2, tel. : (050) 264-00-30, e-mail: anita-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

Usmanov Alexander Ruslanovich,

a graduate student of the Institute of Law. Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, st. Frometivska, 2, tel. : (099) 029-75-33, e-mail: tornada736@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1462-9040>

LEGAL ASPECTS OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CIVIL RELATIONS ON THE INTERNET: CIVIL LEGAL ASPECT

Abstract. Today, there are many theoretical and practical issues in the system of relations for the protection of subjective rights of participants in civil relations on the Internet. We are talking about the imperfection of methods of copyright protection on the Internet, because works as a result of scientific or creative activities are often distributed without permission to a wide range of users, which, in turn, violates property (income) and personal non-property rights. authors. In this regard, science has a system of approaches to eliminate these violations in practice and reduce violations of the rights of participants in civil relations on the Internet. Yes, we are talking about the imperfection of methods of copyright protection on the Internet, because works as a result of scientific or creative activities are often distributed without permission to a wide range of users, which, in turn, violates property (income) and personal intangible rights of authors. Quite often industrial property rights are violated in the field of commercial production and sales. At the same time, it cannot be denied that there is already a need to establish special rules that would take into account the peculiarities of the Internet relations, the introduction of international and national legislation aimed at their effective regulation. Such measures require a careful theoretical and practical study of problems and ways to solve them on the subject, generalization of case law and legal doctrine in this area. Therefore, in the study of aspects of protection of the rights of participants in civil relations on the Internet, as an aspect in this area, and is a prospect for further research.

Key words: participant of civil relations, private law, civil law, civil relations, Internet, protection of rights, protection of rights.

Постановка проблеми. Інтернет є глобальною телекомунікаційною мережею, яка з початку виникла як зв'язку для вузького кола фахівців (основними користувачами мережі у 60-х – 70-х рр. ХХ ст. були службовці Міністерства оборони США), проте з часом швидко перетворилася в масове соціальне явище. Від інших глобальних мереж Інтернет відрізняється як за змістом інформації, так і за умовами доступу. На відміну від інших комп'ютерних мереж, єдиних правил доступу до інформації в Інтернеті не існує. На відміну від будь-якого іншого соціального середовища мережа Інтернет не є територіально відокремленою і централізовано керованою системою, що дозволяє розглядати її як якісно нове явище з новими правилами взаємодії.

Інтернет відносини можна класифікувати за такими ознаками:

1) в залежності від суб'єктів: між розробниками інформаційних мереж та їх партнерами; між спеціалістами, які створюють (виробляють) і розповсюджують інформацію в Інтернеті; між інформаційними провайдерами, що надають ліцензії на здійснення онлайн-ових послуг; між громадянами, організаціями, фірмами та іншими споживачами (користувачами);

2) в залежності від державної приналежності фізичних і юридичних осіб: між вітчизняними та іноземними провайдерами; між іноземними провайдерами та вітчизняними користувачами; між вітчизняними юридичними особами та іноземними громадянами; між вітчизняними та іноземними розробниками мереж; між фахівцями;

3) в залежності від мети виникнення відносин та інформаційного впливу: внутрішні відносини (відбуваються у кіберпросторі); зовнішні відносини (пов'язані з наданням зовнішніх інформаційних послуг).

Отже, Інтернет відносини це суспільні відносини у кіберпросторі, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та обов'язків у мережі Інтернет.

Інтернет відносини – це особливі суспільні відносини, які виникають у результаті впливу норм інформаційного, комп'ютерного, міжнародного та інших галузей права, міжнародних договорів на поведінку суб'єктів цих відносин.

Інтернет відносини – це новий тип суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються у кіберпросторі. Це не лише правові, фактичні, етичні відносини, це складні соціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню даного питання сприяли праці М. М. Агаркова, С. С. Алексеєва, І. Л. Брауде, Д. В. Бобрової, М. І. Брагинського, В. В. Вітрянського, О. С. Іоффе, О. В. Кохановської, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, І. Б. Новицького, О. А. Підпригори, А. В. Рабінович, Ю. В. Романця, Д. І. Степанова, Є. О. Суханова, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченка, Є. Д. Шешеніна, Г. Ф. Шершеневича, Р. Б. Шишки, О. Р. Шишки та ін.

Мета статті – дослідити аспекти щодо захисту прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет. Зробити узагальнення підходів до визначеної проблематики та запропонувати теоретичні шляхи вирішення нагальних у цій галузі проблем.

Виклад основного матеріалу.

В умовах розвитку приватного сектору економіку особливого значення набувають аспекти охорони та захисту суб'єктивних прав учасників цивільних відносин. Особливо актуальним це видається для галузі передання інформації у глобальній мережі Інтернет, яка покриває простір майже усіх цивілізованих держав та має складну розгалужену технічну та комунікаційну мережу.

Загальновідомим є поділ у теорії права галузей права за класичними підсистемами – приватне право та публічне право, основу якому було покладено ще у римському праві. Одночасно із цим, генеза правової доктрини свідчить про зближення та навіть ототожнення окремих галузей права із такими підсистемами. Зокрема, мова йде про співвідношення категорій «приватне право» та «цивільне право». Наразі у цивілістиці не вироблено єдиного підходу з цього приводу. Так, Р.Б. Прилуцький визначає цивільне право як самостійну галузь приватного права. Напроти, Р.А. Майданік ототожнює ці терміни говорячи про на виокремлення загального та спеціального рівнів цивільного (приватного) права, «... що передбачає:

1) формування базових приватно-правових норм, які відповідають вимогам суб'єктивного цивільного права і здатності кореляції, створення міжгалузевих зв'язків цивільного права;

2) розроблення цивільно-правових норм у складі комплексних нормативно-правових актів» [1, с. 88].

Не вдаючись до поглибленого вивчення даного аспекту вважаємо, що приватноправові аспекти правового регулювання певних відносин у своїй основі мають основу правової регла-

ментації з позиції чинного цивільного законодавства. З цієї причини, вивчення питань щодо захисту прав користувачів у мережі Інтернет має цивільно-правовий аспект, що й становить.

Слід звернути увагу на те, що при дослідженні зазначеного аспекту має особливе значення співставлення термінів «охорона» та «захист» суб'єктивного цивільного права. Зауважимо, що термін «охорона» розповсюджується на усі правовідносини, навіть якщо вони не порушені. Водночас, «захист» цивільного права має місце тільки у випадку порушення певного права. Тож слушною є позиція, згідно до якої «захист цивільних прав» є більш вузьким поняттям у порівнянні із терміном «охорона», адже останній охоплює собою передбачені законом міри і порядок захисту порушених прав [2, с. 207].

Захист цивільного права являє собою комплексну та полісемантичну категорію, адже має значення і як суб'єктивне право (ст. 15 ЦК України), і як окремий спосіб щодо забезпечення такого права (ст. ст. 16 – й9 ЦК України) і як певна процедура. Водночас, чинним цивільним законодавством України не передбачені норми, які б були спрямовані на захист суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин у мережі Інтернет. У свою чергу це можна пояснити природнім запізненням реагування законодавця на регламентацію новітніх правовідносин з огляду на стрімку динаміку розвитку цивільних відносин у загалі. Окремі прояви розглядуваних відносин закріплює спеціальне галузеве законодавство. Наприклад, Закони України «Про авторське право та суміжні права», «Про державну підтримку кінематографії в Україні». Водночас, така пра-

вова регламентація має суто галузеву підоплічку та не має необхідної для сьогодення розгалуженої системи.

Правовідносинами є індивідуалізований громадський зв'язок між особами, який виникає на основі норм права, характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків і гарантується примусовою силою держави.

До загальних ознак правовідносин О. Ф. Скакун відносить те, що ці відносини є:

- 1) різновидом суспільних відносин та соціального зв'язку;
- 2) результатом усвідомленої поведінки людей;
- 3) вольовим відношенням;
- 4) виникають, змінюються і припиняються на основі норм права у разі настання передбачених підстав;
- 5) мають двосторонній характер;
- 6) охороняються державою.

Інформаційні ж відносини виникають при виробництві, передачі й поширенні, здійсненні пошуку, отриманні і споживанні інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів та/або інформаційних послуг.

До основних елементів інформаційних відносин, на думку В. А. Копилова, належать:

- 1) суб'єкти, які вступають у правовідносини при здійсненні інформаційних процесів;
- 2) поведінка (дія, бездіяльність) суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин, зокрема, набуття виключних прав, передача майнових прав, купівля-продаж інформаційних об'єктів, тиражування і поширення зазначених об'єктів;

3) об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини;

4) права та обов'язки і відповідальність при здійсненні інформаційних процесів.

Основними нормативними актами України, які безпосередньо визначають сьгодні напрями регулювання Інтернет відносин в нашій державі, є Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 р. та «Про заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави» від 10 квітня 2000 р. Першочергове значення для розвитку відносин, що виникають у Інтернет мережі, мають закони України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р., «Про національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р., «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. та «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 р.

Таким чином, ситуацію з нормативним регулюванням відносин, що виникають в Мережі, не треба сприймати песимістично. Багато існуючих норм з успіхом може бути пристосовано до віртуального середовища.

Разом з тим не можна заперечувати, що вже виникла необхідність встановлення спеціальних правил, які б враховували особливості саме Інтернет відносин, запровадження норм міжнародного та національного законодавства, спрямованих на їх ефективне регулювання.

Підкреслює актуальність дослідження й стан науково-теоретичних розробок, проведених у національній цивілістиці за цим напрямом. Зокрема, на самостійному рівні наразі дослідженні правові питання щодо доменних імен Інтернет [3], цивільно-правової охорони Інтернет сайту в Україні [4], авторського права у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет [5] та ін. Не меншу популярність тематика правовідносин у мережі Інтернет здобула у суміжних галузях знань. Водночас, наразі на теоретичному рівні не існує системного підходу щодо дослідження аспектів захисту прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет, не вироблено єдиного підходу щодо розуміння засобів та способів захисту суб'єктивних прав таких учасників. У тому числі, не слалась відповідна судові практика у межі системи національного судочинства.

На сьогоднішній день у системі відносин щодо захисту суб'єктивних прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет існує безліч теоретичних та практичних питань. Так, мова йде про недосконалість способів захисту авторського права у мережі Інтернет, адже твори, як результати наукової або творчої діяльності досить часто без відповідного дозволу розповсюджуються серед широкого кола користувачів, що, у свою чергу, порушує майнові (право на отримання доходу) та особисті немайнові права авторів. Досить часто порушуються права промислової власності у сфері комерційного виробництва продукції та її реалізації. У даному аспекті маємо на увазі незаконне вилучення корисної інформації у правовласника та її реалізація на комерційній основі у мережі Інтернет. У зв'язку із цим, у на-

уці існує система підходів щодо усунення наведених порушень на практиці та зменшення випадків порушення прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет. Зокрема, Ю.Є. Атаманова щодо захисту права інтелектуальної власності у мережі Інтернет висуває ідею посилення контролю та впливу на функціонування вебресурсів, а також ступеню відповідальності за діяльність у мережі Інтернет у вітчизняній медіа-спільноті [6, с. 13]. О.В. Мацкевич відзначає окремі способи щодо захисту авторського права цифровому мас-медіа середовищі, а саме, право особи на самозахист [7, с. 23]. Наведені позиції безумовно слід вважати слушними та конструктивними, адже вони мають за мету вивчення розглядуваної проблематики та внесення у такі відносини позитивних змін. Водночас, вважаємо, що результат внесення у правовідносини позитивних змін може себе яскраво проявити себе тільки на рівні внесення необхідних змін та доповнень у систему чинного цивільного законодавства. У зв'язку із цим, вважаємо що ЦК України має містити окрему главу або, з огляду на масштабність досліджуваних відносин, книгу, яка б була спрямована на:

- 1) закріплення відносин у мережі Інтернет як виду цивільних відносин;
- 2) визначення основних принципів та засад правового регулювання цієї галузі;
- 3) визначення системи координуючих та контролюючих органів у цій сфері;
- 4) основних засад щодо охорони відносин у мережі Інтернет;
- 5) детермінації виключної системи засобів та способів захисту таких відносин.

Висновки. З огляду на вище наведене можна зробити наступні висно-

вки. Такі заходи потребують ретельного теоретичного та практичного вивчення проблем та шляхів їх вирішення щодо досліджуваної тематики, узагальнення судової практики та правової доктрини з цього напрямку. Тож у дослідженні аспектів охорони прав учасників цивільних відносин у мережі Інтернет, як аспект з наведеного напрямку, й становить перспективу подальших досліджень. На теперішній час ситуація з нормативною базою регулювання відносин за даною темою не слід сприймати негативно. Різноманітні норми можуть бути пристосовані до простору Інтернет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Майданик Р.А. Цивільне право як сфера приватного права України / Р.А. Майданик // Приватне право. 2013. № 1. С. 65 – 80.
2. Цивільне право України: Курс лекцій у 6 томах. Т. 1. Вид. 2-ге виправ. та доп. / Р.Б. Шишка (кер. авт. кол.), О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін, та ін. За ред.. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора. Харків., Еспада, 2008. 680 с.
3. Бойко Д.В. Правова природа доменних імен Інтернет: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.В. Бойко. Харків. 2005. 21 с.
4. Гура М.В. Цивільно-правова охорона Інтернет сайту в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.В. Гура. К., 2006. 20 с.
5. Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.М. Пастухов. К., 2002. 20 с.
6. Атаманова Ю.Є. Захист прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет: світовий досвід та вітчизнані перспективи / Ю.Є. Атаманова // Право та інновації. 2014. № 3. С. 7 – 14.
7. Мацкевич О. особливості захисту авторських прав у цифровому масмедій-

ному середовищі / О Мацкевич // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 4. С. 15 – 25.

REFERENCES:

1. Maidanik, R.A. (2013). Tsyvilne pravo yak sfera pryvatnoho prava Ukrainy [Civil law as a sphere of private law of Ukraine]. Pryvatne pravo – Private law, 1, 65-80 [in Ukrainian].
2. Shyshka, R.B., Zaitsev, O.L., Michurin, Ye.O., et al. (2008). Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]. (Vol. 1). (2nd ed., rew.). R.B. Shyshka, V.A. Kroitor (Eds.). Kharkiv: Espada [in Ukrainian].
3. Boyko, D.V. (2005). Legal nature of domain names Internet [Pravova pryroda domennykh imen Internet]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Hura, M.V. (2006). Tsyvilno-pravova okhrona Internet сайту v Ukraini [Civil law protection of the Internet site in Ukraine]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Pastukhov, O.M. (2002). Avtorske pravo u sferi funktsionuvannya vsesvitnoi informatsiinoi merezhi Internet [Copyright in the field of functioning of the world information network Internet]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Atamanova, Yu.Ye. (2014). Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti u merezhi Internet: svitovyi dosvid ta vitchyznani perspektyvy [Protection of intellectual property rights on the Internet: world experience and domestic prospects]. Pravo ta innovatsii – Law and Innovation, 3, 7-14 [in Ukrainian].
7. Matskevich, O. (2015). Osoblyvosti zakhystu avtorskykh prav u tsyfrovomu masmediinomu seredovyshchi [Features of copyright protection in the digital media environment]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property, 4, 15-25 [in Ukrainian].

УДК: 341+339

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-160-168](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-160-168)

Полякова Юлія Володимирівна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Олашин Марина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

Анотація. Стаття присвячена вивченню нормативно-правових засад, що регламентують міжнародну діяльність журналістів у контексті процесу її інтернаціоналізації, який розкривається у створенні інституцій та укладанні міжнародних угод, формуванні загальних принципів діяльності журналістів, функціонуванні міжнародних професійних організацій. Наголошується на необхідності розробки та існування нормативно-інституціонального базису для професійної співпраці на міжнародному рівні у досліджуваній сфері. Виділено ознаки міжнародної, зарубіжної та глобальної журналістики, а також нові напрями та поняття у журналістиці, що виникають під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

Виокремлено основні професійні організації, зокрема на світовому рівні – Міжнародну федерацію журналістів, яка має на меті захист соціальних і професійних прав журналістів та отримала консультативний статус в організаціях системи ООН; на регіональному рівні – Європейську федерацію журналістів, яка діє як представник інтересів профспілок і асоціацій журналістів.

Розглянуто основний зміст базового документу Міжнародної федерації журналістів – Декларації принципів поведінки журналістів, що висвітлює найважливіші правила професійної етики і є стандартом професійної поведінки. Серед міжнародних принципів журналістської етики право осіб на отримання правдивої інформації, об'єктивність та соціальна відповідальність журналістів, повага суспільних інтересів і цінностей, запобігання війні, а також сприяння формуванню нового міжнародного устрою в інформаційній сфері.

Розкрито діяльність професійних журналістських організацій в Україні, таких як Національна спілка журналістів України (незалежна, громадська організація, що об'єднує професійних творчих працівників) та Незалежна медіа-профспілка України (об'єднує журналістів та інших працівників засобів масової інформації і пропонує безкоштовні послуги для своїх членів). Обґрунтовано роль Кодексу професійної ети-

ки українського журналіста, ухваленого Національною спілкою журналістів України, що стало запорукою дотримання міжнародних вимог у галузі мас-медіа в нашій державі. Особливої уваги приділено важливості розгляду конфліктних ситуацій, що виникають у діяльності журналіста, розкрито правові методи захисту їх діяльності.

Розкрито значення Міжнародної професійної картки журналіста як документа, що визнається владою багатьох країн світу як посвідчення журналіста, і дає право безперешкодного доступу до подій суспільного значення і державних установ.

Ключові слова: міжнародна журналістика, Міжнародна федерація журналістів, Європейська федерація журналістів, Національна спілка журналістів України, Незалежна медіа-профспілка України, Кодекс професійної етики українського журналіста, Декларація принципів поведінки журналістів, міжнародна професійна картка журналіста.

Poliakova Juliia Volodymyrivna,

Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Associate Professor of International Economic Relations Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhon-Baranovskogo, 10, tel. (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Olashyn Maryna Mykolaivna,

PhD in Laws, Associate Professor of Criminal Law and Procedure Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhon-Baranovskogo, 10, tel. (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERNATIONAL JOURNALIST'S ACTIVITY

Abstract. The article is devoted to the study of legal principles spelling out the rules for international activities of journalists in the context of the process of their internationalization. The latter is revealed in the establishment of institutions and international agreements, the formation of general principles of journalistic activities, the functioning of international professional organisations. Emphasis is placed on the need to develop and implement a regulatory and institutional framework for professional cooperation at the international level in the field. The features of international, foreign and global journalism are highlighted, as well as new directions and concepts in journalism that arise under the influence of information and communication technologies.

The main professional organisations have been singled out, in particular, at the world level, the International Federation of Journalists, which aims to protect the social and professional rights of journalists and has received consultative status in the organisations of the United Nations system. At the regional level, the European Federation of Journalists is set aside as the one which acts as a representative of the interests of trade unions and journalists' associations.

The main content of the basic document of the International Federation of Journalists is considered: the Declaration of Principles of Conduct for Journalists highlights the most important rules of professional ethics and is a standard of professional conduct. International principles of journalistic ethics include the right of individuals to receive

truthful information, the objectivity and social responsibility of journalists, respect for public interests and values, the prevention of war, and the promotion of a new international order in the information sphere.

Insights into the activities of professional journalistic organisations in Ukraine are provided, such as the National Union of Journalists of Ukraine (an independent, non-governmental organisation uniting professional creative workers) and the Independent Media Trade Union of Ukraine (a union of journalists and other media workers that offers free services for its members). The role of the Code of Professional Ethics of Ukrainian Journalists is substantiated. The Code has been approved by the National Union of Journalists of Ukraine and has become a guarantee of compliance with international requirements in the field of mass media in our country. Particular attention is paid to the importance of considering conflict situations that arise in the activities of journalists; legal methods to protect their activities are disclosed.

The significance of the International Press Card is revealed. This International Professional Card for Journalists is a document recognized by the authorities of many countries as a journalist's certificate which gives the right to unimpeded access to events of public importance and government agencies.

Keywords: international journalism, International Federation of Journalists, European Federation of Journalists, National Union of Journalists of Ukraine, Independent Media Trade Union of Ukraine, Code of Professional Ethics of Ukrainian Journalists, Declaration of Principles of Conduct for Journalists, International Press Card.

Постановка проблеми. Процеси правової уніфікації та інтеграції, що відбуваються під впливом глобальних трендів, мають свій вплив і на міжнародну журналістику. Тому сучасний розвиток журналістської діяльності обумовлює розробку нормативно-інституціонального базису для співпраці на міжнародному рівні. Інтернаціоналізація міжнародної журналістської діяльності проявляється у створенні союзів та укладанні багатосторонніх угод, виробленні спільних принципів поведінки журналістів, діяльності міжнародних професійних організацій тощо.

У будь-якій демократичній державі Основний закон (Конституція) є найважливішим політико-правовим нормативним актом. Він визначає, що загальновизнані норми та засади міжнародного права є складовою частиною національної правової системи. Відповідно міжнародно-правові нор-

ми, які регламентують право людини і громадянина на інформацію в сучасному світі, не можна розглядати тільки у межах конкретної держави [1, с. 142]. У своїй сукупності норми і принципи міжнародного права як основи певного порядку у сфері використання засобів масової інформації сприяють налагодженню міжнародному обміну інформацією [2, с. 155]. У зв'язку із цим журналістика набуває ознак міжнародної, зарубіжної та глобальної. Міжнародна журналістика присвячена вивченню засад формування політики держав, напрямів апробації зовнішньополітичних та внутрішньополітичних способів формування суспільної думки. Зарубіжна журналістика вивчає національні та регіональні медіа-культури, принципи їх створення та особливості розвитку під впливом політичних змін. Глобальна журналістика визначається як новий стиль спілкування, що перетинає кордони

міжнародної журналістики. Вона характеризується так званою транснаціональною тематикою, базується на глобальному погляді на реальні події, вивчає діяльність інтерактивних мас-медіа, прийоми подачі медіа-контенту, взаємовідносини у процесі передачі інформації.

Тобто, якщо міжнародна журналістика розвивалася з точки зору певної національності (для мешканців певної країни), то глобальна журналістика не стосується конкретної території і представляє собою систему збору, редагування та розповсюдження новин, що не обмежуються кордонами. Розвиток міжнародної журналістської діяльності актуалізує потребу у розробці нормативно-правових засад зазначених процесів на національному та світовому рівнях. Оскільки міжнародна журналістика вивчає міжнародні аспекти діяльності журналістів та засобів масової інформації, це обґрунтовує важливість існуючих правових та етичних норм діяльності, тобто збору, обробки, зберігання та розповсюдження інформації з дотриманням міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти, що висвітлюють передумови, особливості та напрями розвитку нормативно-правових засад міжнародної журналістської діяльності, перебувають у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, а також набувають особливої актуальності у контексті впливу тенденцій глобального інформаційного середовища. Зокрема, розвиток глобального інформаційного суспільства висвітлюють В. Бебик, К. Гуцал, М. Кастельс, Л. Мудрак, О. Прудникова, В. Скалацький, глобальні комунікаційні технології як фактор світового розвитку розгля-

дають О. Зернецька, Н. Зражевська, О. Ядранська. Нові тенденції у розвитку міжнародної журналістики вивчають А. Антонов-Овсеєнко, О. Гресько. Правові аспекти у сфері журналістики є основою наукових досліджень Т. Каплій, Т. Костецької, А. Марущака, Т. Слінько та ін. Однак, на сучасному етапі додаткової уваги потребує вивчення підходів щодо формування і дотримання нормативних та правових засад здійснення міжнародної журналістської діяльності та діючих норм і стандартів міжнародної журналістики.

Мета статті – вивчення нормативно-правових засад міжнародної діяльності журналістів та процесу інтернаціоналізації міжнародної журналістської діяльності, що втілюються у створенні міжнародних професійних організацій та виробленні спільних принципів поведінки журналістів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство набуло ознак інформаційного, під яким розуміється етап розвитку з домінуючою роллю інформації, всебічним впливом інформаційно-комунікаційних технологій на суспільство загалом та конкретних осіб. Цей етап також характеризується розвитком нових напрямів та понять у журналістиці, серед яких діджиталізація (оцифрування та переведення засобів масової інформації у цифровий формат), конвергенція (інтегрування різних технологій, поєднання їх у єдину технологічну платформу), мультимедіатизація (надання пропозицій споживачу отримувати інформаційний продукт через максимально можливу кількість каналів), інтерактивність (здатність інформаційно-комунікаційної системи реагувати на дії її користувача) [3, с. 93]. Зазначені

процеси обґрунтовують уніфікацію правил та норм, що діють у міжнародній журналістській діяльності, тобто нормативно-інституціонального базису для співпраці на міжнародному рівні у сфері журналістики.

На світовому рівні найбільшою організацією професійних працівників засобів масової інформації є Міжнародна федерація журналістів (МФЖ), заснована у 1926 році і покликана захищати соціальні та професійні права журналістів. Вона має консультативний статус в організаціях системи ООН, зокрема ЮНЕСКО, Міжнародній організації праці, Всесвітній організації інтелектуальної власності, Комітеті з прав людини, Раді Європи та ін. Федерація об'єднує національні журналістські організації.

Міжнародна федерація журналістів сприяє формуванню міжнародної платформи стосовно захисту свободи преси та соціальної справедливості завдяки підтримки діяльності сильних, вільних та незалежних профспілок журналістів. Така програма охоплює застосування різноманітних заходів, включаючи інформаційні кампанії та продукування відповідних видань. У 1992 році було створено Фонд безпеки, який сьогодні є невід'ємним компонентом цієї програми, що передбачає надання фінансової допомоги журналістам, що опинилися у кризових ситуаціях внаслідок дії причин, пов'язаних з професійною діяльністю, таких як: погрози, судові позови, медичне лікування, транспортування [4].

Важливою регіональною організацією є Європейська федерація журналістів (ЄФЖ), яка представляє понад 320 000 журналістів та діє як представник інтересів профспілок і асоціацій журналістів, створена у 1994 році, її

штаб-квартира базується у Брюсселі (Бельгія). У 2013 році їй надано незалежний правовий статус як міжнародній некомерційній асоціації. Учасниками організації можуть бути члени МФЖ та спілки і асоціації країн, що є членами Ради Європи.

Згідно установчих документів, ЄФЖ діє відповідно до положень її конституції як регіональна група Міжнародної федерації журналістів для представлення інтересів журналістських спілок і асоціацій та їх членів у виробничих, економічних, соціальних, культурних, правових та політичних процесах Європи, зокрема Європейського Союзу та Ради Європи. Організація функціонує з урахуванням вимог Європейської конвенції про права людини, стандартів, конвенцій та протоколів Міжнародної організації праці.

Цілями і завдання Федерації визначено [5]:

- захист прав і свобод журналістських спілок та асоціацій на території Європи;
- сприяння та захист свободи інформації, засобів масової інформації та плюралізму і незалежності журналістики;
- підтримка та вдосконалення професіоналізму і сприяння високим стандартам журналістики, журналістської етики та освіти, редакційної демократії;
- сприяння співпраці між профспілками-членами та асоціаціями і підтримка розвитку профспілок на регіональному рівні;
- сприяння соціальній ролі журналістів та журналістській професії;
- координація дій щодо забезпечення безпеки журналістської діяльності;

- сприяння розумінню та солідарності і заохочення профспілок та асоціацій щодо доброзичливого ставлення і надання допомоги членам інших профспілок-членів та асоціацій;
- встановлення та підтримка відносин з відповідними міжнародними, урядовими та неурядовими організаціями;
- відстоювання дотримання авторських прав та міжнародних систем відшкодування збитків при їх порушенні;
- сприяння недискримінації у своїй діяльності та прагнення до досягнення рівності тощо.

Діяльність організації забезпечується через узгоджені дії структурних підрозділів. Загальні збори є вищим керівним органом Федерації, робочими мовами є англійська, французька та німецька. Наглядова комісія є органом управління ЄФЖ та робочим органом, який несе відповідальність за координацію та нагляд за діяльністю Федерації. Керівний комітет має дев'ять членів та мандат три роки. Президент ЄФЖ є провідним політичним представником організації і відповідає за виконання правил та рішень Федерації, віце-президент допомагає Президентові виконувати його обов'язки та заміщає Президента. Метою фінансової комісії є перегляд рахунків організації, вона складається з трьох аудиторів. Експертні групи ЄФЖ є робочими органами керівного комітету. Діяльність ЄФЖ фінансується за рахунок членських внесків.

Базові стандарти, якими повинен керуватися журналіст у своїй професійній діяльності, визначено такі [6, с. 33-34]:

- баланс думок і точок зору (збалансоване представлення різних точок зору);
- оперативність (сприяння забезпеченню права громадян на одержання оперативної інформації);
- достовірність (посилання на факти із відомим походженням при поданні інформації);
- відокремлення фактів від коментарів (розмежування фактів, суджень та припущень при висвітленні інформації);
- точність (повага до істини та права журналіста на правду);
- повнота представлення фактів та інформації по проблемі (забезпечення максимально повного набору фактів та думок при представленні будь-якої теми).

Україну в Міжнародній федерації журналістів та Європейській федерації журналістів представляють такі організації: Національна спілка журналістів України (НСЖУ) та Незалежна медіа-профспілка України (НМПУ). Перша являє собою незалежну, громадську організацію, всеукраїнську спілку, що об'єднує професійних творчих працівників (журналістів, інших працівників засобів масової інформації), які займаються журналістикою і публіцистичною діяльністю, і має на меті сприяння розвитку журналістики в Україні та захист соціальних, економічних і творчих інтересів журналістів [7]. Національна спілка журналістів має регіональні організації в усіх областях України.

Незалежна медіа-профспілка України об'єднує журналістів та інших працівників ЗМІ [8] і пропонує безкоштовні послуги для своїх членів: юридичні (супровід юристами справ у судах з питань журналістської ді-

яльності); психологічні (підтримка журналістів та їх родин, які потрапили у стресові ситуації); матеріальні (виплати у випадку важкої хвороби або нещасного випадку); безпекові (захист журналістів, які висвітлюють війські дії, працюють у гарячих точках). У 2013 році ці організації спільними зусиллями заснували Об'єднаний центр допомоги журналістам, які постраждали під час суспільно-політичної кризи в Україні 2013-2014 рр.

Основним документом Міжнародної федерації журналістів є Декларація принципів поведінки журналістів, що висвітлює найважливіші правила професійної етики і є стандартом професійної поведінки (прийнята у 1954 році).

Декларацією визначено, що повага до істини та права громадськості на правду є першим обов'язком журналіста. Міжнародні принципи журналістської етики [6, с. 15-17]: право людей на отримання правдивої інформації; вірність журналіста об'єктивній реальності; соціальна відповідальність; професійна чесність, загальнодоступність ЗМІ та участь громадськості в їхній роботі; повага приватного життя і людської гідності; повага громадських інтересів, суспільних цінностей і багатоманітності культур; запобігання війні та іншим негативним подіям, що перешкоджають розвитку людства; сприяння новому міжнародному устрою в галузі інформації.

При виконанні своїх обов'язків журналіст має зобов'язання надавати інформацію, посилаючись на загальновідомі факти, які не потребують доведення; використовувати лише чесні, справедливі та незаангажовані методи для отримання новин, фотографій, документів та інформації; зберігати професійну таємницю щодо джерела

інформації, отриманої з конфіденційних джерел. Разом з тим, журналіст не повинен ігнорувати важливу інформацію чи фальсифікувати документи та робити все можливе, щоб виправити будь-яку опубліковану інформацію, що виявилася згубно неточною чи такою, що не відповідає дійсності та не має достовірних джерел. Журналіст має усвідомлювати небезпеку дискримінації, приниженню та обмеженню прав і свобод людини і громадянина, якій можуть сприяти засоби масової інформації, та має робити все можливе, щоб уникнути її поширення [6, с. 14].

Декларацією передбачено, що журналіст вважає серйозними порушеннями у професійній діяльності наступне: плагіат; навмисне введення в оману; наклеп, безпідставні звинувачення; отримання злочинної винагороди у будь-якій формі, враховуючи публікацію чи приховування інформації, яка може негативно вплинути на суспільне сприйняття тієї чи іншої інформації. Беручи до уваги зміст Декларації принципів поведінки журналістів, Національна спілка журналістів України ухвалила Кодекс професійної етики українського журналіста, що стало запорукою дотримання міжнародних вимог у галузі мас-медіа в нашій державі.

Цим Кодексом передбачено, що свобода слова та висловлювань є невід'ємною складовою діяльності журналіста; служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста; журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини; журналіст не розкриває своїх джерел інформації, окрім випадків, передбачених вітчизняним законодавством; висвітлення судових процесів має бути неупередженим

щодо звинувачених. Також зазначено наступне [6, с. 30-33]:

- обов'язком журналіста є повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти і події;

- журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності;

- журналіст не повинен використовувати незаконні методи отримання інформації;

- плагіат несумісний із званням журналіста;

- ніхто не може бути дискредитований через свою статтю, мову, расу, релігію, національність чи соціальне походження або політичні уподобання;

- журналіст не повинен використовувати службове становище в особистих цілях, для наживи, самореклами, у кар'єристських цілях та керуючись догодити певним силам або особам.

Свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістською, піддається громадському осуду, може бути підставою для позбавлення прес-картки чи членства в професійних спілках та Національній спілці журналістів України. Розгляд конфліктних ситуацій здійснює Комісія з журналістської етики. Варто звернути увагу, що вітчизняний законодавець правовими методами захищає діяльність журналістів, зокрема, стаття 171 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за перешкодження журналістської діяльності [9], де під перешкодженням розуміють незаконні дії у вигляді: вилучення карток пам'яті, флешок, ноутбуків або інших носіїв інформації із зібраними журналістом матері-

алами; відмови у доступі журналіста до інформації; заборони висвітлення окремих тем; заборони показу окремих осіб; заборони критики суб'єкта владних повноважень; перешкодження проведенню зйомок або запису; видалення журналістів з відкритих заходів; тиску на журналіста з метою перешкодити його діяльності; переслідування журналіста у зв'язку з його діяльністю; інших видів перешкодження журналістській діяльності [10]. Даний перелік не є вичерпним, отже можна прийти до висновку, що будь-які незаконні дії, що перешкоджають професійній діяльності журналістів, караються законом. До прикладу, перешкодженням законній професійній діяльності журналіста буде заборона суддею проведення зйомок на мобільний телефон у відкритому судовому процесі за господарськими, адміністративними і цивільними справами, а також справами про адміністративні правопорушення та кримінальними справами.

Підтвердженням діяльності професійного журналіста є Міжнародна професійна картка журналіста (МПКЖ). Цей документ визнається владою багатьох країн світу як посвідчення журналіста, що дає право безперешкодного доступу до подій суспільного значення, і надає право доступу до державних установ і установ органів місцевого самоврядування для отримання інформації. Критерії і порядок видачі Міжнародної професійної картки журналіста визначені спеціальним рішенням Міжнародної федерації журналістів [7].

Таким чином, на міжнародному рівні сформовані та діють нормативно-правові засади, що сприяють розвитку міжнародної журналістської

діяльності, зокрема дозволяють відстоювати інтереси працівників засобів масової інформації, формують та визначають правила їх професійної поведінки відповідно до вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слінько Т. М. Міжнародно-правові гарантії реалізації права людини і громадянина на інформацію. Наше право. 2013. №12. С. 142–148.

2. Колосов Ю. М. Международно-правовые основы сотрудничества государств по решению глобальных проблем. Дипломатический вестник. 1982. №3. С.154–158.

3. Прутцков Г. В. История зарубежной журналистики: учебно-методический комплекс. М. : Аспект Пресс, 2011. 431 с.

4. Сайт Міжнародної федерації журналістів. URL: <http://ifj.org>.

5. Сайт Європейської федерації журналістів. URL: <http://europeanjournalists.org>.

6. Журналістська етика [за ред. В. Мостового, В. Різуна]. Київ : ТзОВ «ЗН УА», 2014. 224 с.

7. Сайт Національної спілки журналістів України. URL: <http://nsju.org>.

8. Сайт Незалежної медіа-профспілки України. URL: <http://nmpu.org.ua>.

9. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

10. Сайт Громадського простору. URL: <https://www.prostir.ua/?news=pravovyj-samozahyst-zhurnalistiv-pereshkodzhannya-zhurnalistiskij-diyalnosti>

REFERENCES:

1. Slinko, T. M. (2013) Mizhnarodno-pravovi harantii realizatsii prava liudyny i hromadianyna na informatsiiu [International legal guarantees for the realization of human

and civil rights to information]. *Nashe pravo – Our right*, 12, 142-148 [in Ukrainian].

2. Kolosov, Yu. M. (1982) *Mezhdunarodno-pravovye osnovy sotrudnychestva gosudarstv po resheniyu hlobalnykh problem* [International legal bases of cooperation of the states on the decision of global problems]. *Dyplomatychesky vestnyk – Diplomatic Bulletin*, 3, 154-158 [in Russian].

3. Pruttskov, H. V. (2011) *Ystoriya zarubezhnoi zhurnalistyky: uchebno-metodychesky kompleks* [History of foreign journalism: educational and methodical complex]. Moscow : Aspect Press [in Russian].

4. Sait Mizhnarodnoi federatsii zhurnalistiv [Website of the International Federation of Journalists]. <http://ifj.org>. Retrieved from <http://ifj.org> [in English].

5. Sait Yevropeiskoi federatsii zhurnalistiv [Website of the European Federation of Journalists]. <http://europeanjournalists.org>. Retrieved from <http://europeanjournalists.org> [in English].

6. Mostovyi, V., Rizun, V. (2014) *Zhurnalistyska etyka* [Journalistic ethics]. Kyiv: TzOV «ZN UA» [in Ukrainian].

7. Sait Natsionalnoi spilky zhurnalistiv Ukrainy [Website of the National Union of Journalists of Ukraine]. <http://nsju.org>. Retrieved from <http://nsju.org> [in Ukrainian].

8. Sait Nezalezhnoi media-profspilky Ukrainy [Website of the Independent Media Trade Union of Ukraine]. <http://nmpu.org.ua>. Retrieved from <http://nmpu.org.ua> [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

10. Sait Hromadskoho prostoru [Website of Public Space]. <https://www.prostir.ua/?news=pravovyj-samozahyst-zhurnalistiv-pereshkodzhannya-zhurnalistiskij-diyalnosti> [in Ukrainian].

Рудик Петро Андрійович,

*доктор історичних наук, професор, тел.: 0938193922, email: ryduk37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3381-9840>*

АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ПРО СУДОВІ СИСТЕМИ В УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПЕРІОД ДО ПРИЙНЯТТЯ ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ

Анотація. Застосувавши загальнонаукові принципи та загальноправові і спеціально-історичні методи дослідження, міждисциплінарний та комплексний підходи до вивчення трансформації положень установчих документів Європейських співтовариств і Союзу щодо їх судових систем, в статті одним із перших в історико-правовому аспекті серед вітчизняних вчених проаналізовано модернізацію положень Договорів зазначених об'єднань стосовно Суду Євросоюзу у період із заснування Європейських співтовариств (вугілля і сталі, економічного, з атомної енергії) до прийняття Лісабонської угоди.

Встановлено, що із розвитком і поглибленням інтеграційних процесів в Європі, з розширенням складу держав-членів співтовариств і Союзу та з врахуванням конкретної спочатку економічної, а з часом і суспільно-політичної ситуації відбувалися позитивні зміни положень установчих договорів Європейських співтовариств і Союзу стосовно їх судових систем, що безпосередньо впливало на підвищення ролі Суду ЄС. У статті поетапно розкривається, як положення установчих договорів спочатку про Суд з обмеженою функцією в сфері господарства (вугілля і сталі), про єдиний Суд трьох співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратом) поступово трансформувалися в положення про Суд ЄС, як самостійний наднаціональний інститут неполітичного характеру, прослідковуються їх відмінності і взаємозв'язки. Досліджено, що відповідно до положень установчих договорів він із одноінстанційного Суду поступово перетворювався в складну судову систему Євросоюзу під назвою Суд Європейського Союзу. Цей процес знайшов відбиття в особливостях внесених змін до положень Єдиного європейського акту, Маастрихтського, Амстердамського та Ніщцького установчих договорів на чому концентрується увага в статті. Такі особливості стосувалися змін структури судових систем співтовариств і Союзу, перерозподілу юрисдикції судових органів, розширення їх повноважень, загалом поглиблення змісту положень установчих документів щодо Суду Європейських співтовариств тощо, що сприяло підвищенню його ролі в захисті прав і свобод людини і громадянина, в утвердженні верховенства права.

Ключові слова: положення установчих договорів, Європейські співтовариства, Європейський Союз, Суд ЄС, судова система, трансформація, юрисдикція, історико-правовий аспект.

Rudyk Petro Andriyovych,

*Doctor of Historical Sciences, Professor, tel .: 0938193922, email: ryduk37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3381-9840>*

ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF THE PROVISIONS ON THE JUDICIARY IN THE FOUNDING DOCUMENTS OF THE EUROPEAN COMMUNITIES AND THE EUROPEAN UNION IN THE PERIOD BEFORE THE ADOPTION OF THE LISBON TREATY

Abstract. Applying general scientific principles and general and special-historical research methods, interdisciplinary and comprehensive approaches to studying the transformation of the provisions of the constituent documents of the European Communities and the Union on their judicial systems, the article was one of the first in historical and legal terms. concerning the Court of Justice of the European Union in the period from the founding of the European Communities (coal and steel, economic, nuclear energy) to the adoption of the Lisbon Treaty.

It has been established that with the development and deepening of integration processes in Europe, with the expansion of the member states of the Communities and the Union and taking into account the specific economic and eventually socio-political situation, the provisions of the founding treaties of the European Communities and the Union, which directly influenced the enhancement of the role of the Court of Justice. The article gradually reveals how the provisions of the founding treaties initially on the Court with limited economic function (coal and steel), on a single Court of Three Communities (ECSC, EEC, Euratom) were gradually transformed into provisions on the Court of Justice as an independent supranational institution of non-political nature, their differences and interrelations are traced. It is investigated that in accordance with the provisions of the founding treaties, it gradually transformed from a single-instance Court into a complex judicial system of the European Union called the Court of Justice of the European Union. This process is reflected in the peculiarities of the amendments to the provisions of the Single European Act, the Maastricht, Amsterdam and Nice founding treaties, which is the focus of the article. Such features touched the changes of structure of the judicial systems of concords and Union, redistribution of jurisdiction of judicial bodies, expansion of their plenary powers, on the whole deepening of maintenance of positions of constituent documents in relation to Court of the European concords and others like that, that assisted the increase of role of Court of EC in the protection of rights and freedoms of man and citizen, in claim of supremacy of right.

Key words: provisions of the founding treaties, European Communities, European Union, Court of Justice, judicial system, transformation, jurisdiction, historical and legal aspect.

Постановка питання в загальному вигляді. Витоки положень про судові системи спочатку Європейських співтовариств, а з часом Європейського Союзу ідуть з початку 50-х років ХХ століття. У цьому переконує аналіз положень установчих документів спочатку співтовариств, з часом і Союзу, а також послідовної трансформації норм договорів цих об'єднань про судові системи (за загальною назвою «Суд»). Вперше положення про Суд було закріплено Договором про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (від 18.04.1951). Розширили його юрисдикцію положення Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (від 25.03.1957) та Договору про заснування співтовариства з атомної енергії (від 25.03.1957). Положення про Суд Європейських співтовариств пройшли подальший складний шлях своєї трансформації через різні її етапи. Так, трансформувалися положення про Суд внесеними змінами і доповненнями до установчого документу про Єдиний європейський акт (17.02.1986), до установчих Маастрихтського (07.02.1992), Амстердамського (02.10.1997) та Ніщцького (26.02.2001) договорів. Положення зазначених установчих Договорів співтовариств, а з 1992 року і Союзу, як джерел первинного права ЄС, послужили основною джерельною базою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиріччя ХХІ століття увага вчених як зарубіжних, так і вітчизняних до вивчення проблем права Євросоюзу значно зросла. В Україні видані монографії, проведені науково-практичні конференції, опубліковані статі, підготовлені національні

довідні тощо. Зокрема, у 2020р. на засіданні Президії НАН України заслухана і обговорена Національна доповідь «Євроатлантичний вектор України» (ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін.) [1]. Вченими Національної академії правових наук України, юридичних закладів вищої освіти активізувалося вивчення та висвітлення європейських стандартів в правовій, політичній, економічній, гуманітарній, безпековій та інших сферах. Серед вчених дослідження проблем судової системи Євросоюзу найбільше згадуються вчені Європи і Росії. На початку ХХІ століття до них долучилися і представники Харківської, Київської та Львівської наукових шкіл у сфері міжнародного права. Активність у цьому проявили Ю. Волошин, Т. Комарова, М. Микієвич, Л. Москвич, І. Назаров, К. Смирнова, О. Стрельцова, О. Шпакович, І. Яковюк, Т. Анакіна, І. Камінська, І. Яворська та інші, а з російських вчених – М. Ентін, М. Бірюков, С. Кашкін, М. Марченко та ін. [2].

Проте зазначимо, що попередні дослідники проблему судової системи ЄС вивчали під кутом зору правосуддя. Щодо дослідження запропонованої теми, то вона не знайшла комплексного історико-правового вивчення, хоча окремі аспекти фрагментарно розкриваються в окремих підрозділах монографій, в деяких статтях тощо.

Формулювання мети статті. Завданням цієї статті є здійснити послідовний і комплексний історико-правовий аналіз трансформації положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського Союзу в період із заснування Європейських

співтовариств до прийняття Лісабонського договору.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Трансформація положень установчих документів Європейських співтовариств і Союзу про їх Суд впродовж окресленого часу відбувалася поетапно, з прийняттям конкретного договору. Спочатку положення установчих договорів Європейських співтовариств (вугілля і сталі, економічного, з атомної енергії) відбивали домовленості між державами-членами у сфері спільного ринку, спільних цілей і загальних інститутів(ст.1 договору про вугілля і сталі). Серед тодішніх таких інституцій був і Суд Європейських співтовариств. Він призначався урядами країн-членів і розв'язував спірні питання або відміняв рішення органів ЄОВС. Набувши чинності (23.07.1952 р.) згідно Договору про заснування Європейського об'єднання з вугілля та сталі, **Суд став наднаціональною судовою установою.** У Договорі йому була присвячена IV глава: визначені його функції, склад суддів і юридичних радників, їх призначення урядами держав-членів за спільною згодою строком на шість років (ст. 32), структура, конкретні компетенції приймати рішення про дійсність акту, відшкодування ЄОВС збитків тощо, процедури проведення засідання Суду, прийняття ним рішень та ін. (ст. 31-45). У Договорі наголошувалося, що «Суд забезпечує дотримання закону при тлумаченні і застосуванні цього Договору, а також правил, встановлених з метою його виконання»(ст.31) [3].

Необхідність розширення спільного ринку, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядер-

ної енергії вимагали від держав-членів укладення нових договорів: Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). У них Суду, як і Суду в Договорі ЄОВС, присвячувалися цілі IV-ті секції. З метою запобігти розгалуженню Судів трьох співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратом) держави-члени вирішили створити спільний судовий інститут – єдиний Суд для всіх співтовариств шляхом підписання додатково Конвенції щодо спільних інститутів, в тому числі і Суду, котра набрала чинності разом із Договорами про ЄЕС і Євратом. Тепер Суд став Судом Європейських співтовариств. Ширшою стала його юрисдикція, оскільки її надали всі три договори. Суд у межах своєї юрисдикції мав забезпечувати шанування права у тлумаченні та застосуванні кожного із договорів. Так, у Договорі про заснування європейського співтовариства з атомної енергії було зафіксовано, що «Суд забезпечує збереження однаковості права Співтовариства при тлумаченні і застосуванні цього Договору»(ст.136) [4].

Договір про заснування ЄЕС у порівнянні із зазначеними вище Договорами співтовариств ставив ширші цілі: не тільки економічні (створення спільного ринку із запровадженням чотирьох свобод – вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили), а й створення міцнішого союзу між людьми Європи. Він став документом, котрий визначав головні напрями розвитку інтеграції країн Західної Європи і передбачив для забезпечення такого процесу відповідний правовий механізм(ст.164-

188, 192) [5]. А вищезгадані Договори лише доповнювали його. Оцінюючи значимість Договору про заснування ЄЕС, Суд Європейських співтовариств визнавав його «конституційною хартією Співтовариства, яка базується на верховенстві права», або називав його «внутрішньою конституцією Співтовариства» [6, с. 225]. Водночас норми Договору про ЄЕС мали прямий вплив на поліпшення діяльності Суду. Порівнявши зміст положень Договорів трьох співтовариств щодо Суду, доходимо висновку: якщо за Договором ЄСВС Суд був створений в основному для нагляду за тим, щоб Високий керівний орган та Рада міністрів не перевищували своєї влади, то Договори про ЄЕС та Євратом поширили юрисдикцію Суду на нові суспільні відносини, сприяли йому приймати рішення, спрямовані на формування інтеграційної правової системи.

Продовжуючи справу, розпочату на основі установчих договорів про Європейські співтовариства, і прагнучи перетворити всю сукупність відносин між їхніми державами в Європейський Союз, у 1986 р. держави-члени підписали **Єдиний європейський акт** (ЄЄА), котрим були внесені зміни до трьох установчих Договорів співтовариств, що стосувалися поряд з іншим і їх судових систем. Так, **чинний Суд реформувався і створювалася ще й інша судова інстанція – Суд першої інстанції**, що було обумовлено розширенням Євросоюзу до 12 держав-членів і збільшенням навантаження на Суд. Договори про ЄСВС(ст.32d), про ЄЕС (ст.168a), про Євратом(ст.140a) доповнювалися новими положеннями тотожного змісту. Зокрема, Договір про ЄЕС, як й інші,

був доповнений положеннями, котрі визначали можливу нову структуру, перерозподіл компетенцій Суду, процедуру створення нового судового органу, його юрисдикцію, умови прийняття ним рішень тощо. У статті 168a зазначалося: «На запит Суду і після консультацій з Комісією і Європейським Парламентом, Рада одностайним рішенням може створити при Суді судовий орган з компетенцією суду першої інстанції, правомочний приймати до розгляду деякі види позовів фізичних і юридичних осіб і виносити щодо них рішення, що можуть бути оскаржені в Суді, але тільки в тому випадку, якщо вони стосуються питань права, і тільки відповідно до умов, передбачених Статутом Суду. Цей судовий орган не буде правомочний ані розглядати, ані приймати рішення як за позовами держав-членів або інститутів Співтовариства, так і з питань, що вимагають попереднього регулювання відповідно до статті 177» (ч.1 ст.168a)[7]. Таким чином, до Суду першої інстанції мали переходити справи за скаргами фізичних і юридичних осіб тощо, а Суд Європейських співтовариств зосереджувався на співпраці з питань розвитку, консолідації демократії, верховенства права, шанування прав людини та засадничих свобод у Спільноті.

Договором визначалися вимоги щодо суддів Суду першої інстанції, умови їх призначення. Вони мали вибиратися з числа осіб, котрі не викликали б сумнівів і котрі могли призначатися за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років з частковим оновленням кожні три роки й з можливістю знову переобиратися. Суд першої інстанції роз-

робляв свій внутрішній регламент за узгодженням із Судом, котрий схвалювався одностайним рішенням Ради(ст.11 акту; ч.3,4 ст.168а договору про ЄЕС). Єдиним європейським актом стаття 188 Договору про ЄЕС доповнювалася нормою, що Рада на запит Суду і після консультацій з Комісією і Європейським Парламентом може одностайним рішенням змінювати положення частини III Статуту Суду(ст.12 акту), котра стосувалася процедури в Суді тощо (Протокол (N 3) о Статуте Суда Європейського Союзу. Брюссель, 17 апреля 1957 года. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_618#Text).

Важливе місце на шляху європейської інтеграції займав **Маастрихтський договір** (підписаний 07.02.1992р. і набув чинності 01.11.1993р.), котрим **офіційно був заснований Європейський Союз** (ст.1). Щодо Суду Європейських співтовариств, то Договір вніс чимало поправок до положень про Суд. Змінилася структура Суду Євросоюзу: замість дволанкової системи впроваджувалася триланкова (згідно договору Суд ЄС включав в себе Суд, Трибунал і спеціалізовані трибунали(ч.1 ст. 9 F)[8]. Таким чином здійснювався подальший **перерозподіл повноважень між Судом Європейських співтовариств, Трибуналом і спеціалізованими трибуналами**. Останні створювалися для того, щоб розвантажити зазначені перші два суди та прискорити розгляд справ.

Визначалися завдання Суду ЄС. Він мав забезпечувати дотримання права в ході тлумачення і застосування Договорів, а держави-члени наділялися повноваженнями встановлювати способи оскарження, необхідні для забез-

печення ефективного судового захисту в сферах, що регулювалися правом Союзу. До складу Суду передбачалося виділення по одному судді від кожної держави-члена, а Суду мали сприяти генеральні адвокати (ч.1 ст. 9 F). Згідно Договору Судом ЄС могли виноситися рішення: 1) за позовами, що подавалися державами-членами, інститутами, фізичними або юридичними особами; 2) в преюдиціальному порядку за запитом національних юрисдикційних органів про тлумачення права Союзу або про дійсність актів, прийнятих інститутами; 3) в інших випадках, передбачених Договорами» (ч.3 ст. 9 F).

Трибунал, як Суд першої інстанції, згідно Єдиного європейського акту був створений у 1989 році на допомогу Суду Європейських спільнот. Його рішення з позиції законності могли бути оскаржені в Суді Європейських спільнот. Він наділявся компетенцією розглядати лише кадрові суперечки в установах ЄС та спірні питання в галузі конкуренції і мав розглядати справи, котрі потребували «вивчення численних фактів». А Суд Європейських спільнот мав тлумачити зміст законів. Склад Трибуналу мав включати, як мінімум, по одному судді від кожної держави-члена. Судді та генеральні адвокати Суду і судді Трибуналу мали відбиратися з числа осіб, котрі забезпечували б будь-які гарантії своєї незалежності і володіли б необхідною кваліфікацією на найвищій судовій посаді, або які були юристами визнаної компетентності. Судді призначалися консенсусом урядами держав-членів на шість років, а після закінчення їх повноважень могли призначатися знову (ч.2 ст. 9 F).

Щодо **спеціалізованих трибуналів** зазначимо таке. Під ними розумілися судові органи, наділені спеціальною юрисдикцією з розгляду і вирішення строго визначених категорій правових спорів, хоча Маастрихтський договір прямо не визначав цієї юрисдикції (ч.1ст.9F). А загалом Маастрихтський договір займає важливе місце в процесі модернізації судової системи ЄС. Він став великим кроком уперед у розвитку європейського інтеграційного процесу.

Новим етапом в процесі європейської інтеграції став **Амстердамський договір** (підписаний 02.10.1997 р., набрав чинності 01.05.1999 р.), що було пов'язано з назрілим розширенням складу Євросоюзу та вирішенням інших глобальних процесів. Передусім необхідно було врегулювати проблему реформування інститутів Євросоюзу. Договором були внесені суттєві зміни до Договору про Євросоюз, до договорів про заснування Європейських співтовариств та пов'язаних із ними актів для того, щоб ЄС міг функціонувати ефективніше та демократичніше. Так, були прописані умови вступу до ЄС, вперше закріплено в межах ЄС концепцію простору свободи, безпеки і правосуддя; розширено захист прав людини проти дискримінації; введено відповідно до установчих договорів процедуру призупинення держави-члену окремих прав при порушенні зазначених у договорі зобов'язань(права на участь у голосуванні на сесії Ради ЄС) (ч.2 ст.F.1); встановлено принципи прозорості та відкритості в роботі інституцій ЄС; проголошена обов'язковість дотримання принципів поваги прав людини, демократії та верховенства права всіма держава-

ми-членами ЄС(ч.1 ст.F) та дотримання цих принципів іншими країнами при їх вступі до ЄС, комунітаризація (інтеграція) Шенгенських домовленостей в систему права ЄС ; посилення захисту прав та інтересів громадян держав-членів шляхом запровадження громадянства Євросоюзу (ч.3 ст. В) тощо[9]. Ці та інші зміни до Договору ЄС та інших договорів розширювали юрисдикцію Суду ЄС, підвищували його роль в інституційній системі ЄС.

Договором передбачалося **вдосконалення співробітництва в системі кримінального правосуддя держав-членів**. Спільні дії у кримінальних справах мали включати: 1) сприяння та прискорення співробітництва між компетентними міністерствами та судами або еквівалентними органами держав-членів стосовно проваджень та виконання рішень; 2) забезпечення сумісності правил, що застосовувалися в державах-членах, наскільки це було можливо та необхідно для вдосконалення такої співпраці; 3) сприяння екстрадиції між державами-членами; 4) поступове прийняття заходів щодо встановлення правил, котрі мали стосуватися злочинних діянь та покарань у сфері організованої злочинності, тероризму та незаконного обігу наркотиків, 5)запобігання конфлікту юрисдикції між державами-членами тощо (ст. К.3 розділу VI). Такі дії судів і держав-членів сприяли ефективнішій координації їхньої діяльності, тіснішому співробітництву судів з іншими компетентними органами влади держав-членів.

Суду передбачалася залежно від умов юрисдикція виносити попередні постанови про чинність і тлумачення рамкових рішень та рішень щодо

тлумачення конвенцій з питань співпраці судових органів у кримінальних справах, про чинність та тлумачення заходів щодо їх реалізації(п.1ст.К .7). Будь-якій державі-члену надавалася можливість набути попередніх рішень Суду ЄС за умови, якщо суд чи трибунал цієї держави для цього надавав достатні обґрунтування (п.2,3 ст.К.7). Водночас держава-член мала право подавати заяви про справу або письмові зауваження до Суду ЄС у справах щодо його попередніх рішень (п.4 ст.К.7). Суд був наділений юрисдикцією перевіряти законність рамкових рішень та рішень в діях, висунутих державою-членом або Комісією з причини некомпетентності, порушення суттєвої процесуальної вимоги, порушення Амстердамського договору чи будь-якої норми права, котра стосувалася його застосування, або неправильного використання повноважень. Суду була надана компетенція вирішувати будь-які спори між державами-членами щодо тлумачення чи застосування актів, коли їх не вдавалося вирішувати Радою відповідно до статті К.6(2).(п.7 ст. К.7, п.2 ст. К.6). Договір чітко сформулював сфери правосуддя і поліцейського співробітництва у кримінально-правових справах: окремими статтями визначалися спільні дії поліцейської співпраці (ст. К.2) і спільні дії судового співробітництва (ст. К.3). Суд не мав юрисдикції переглядати обґрунтованість або пропорційність національних операцій, здійснюваних правоохоронними службами держав-членів, чи здійснення обов'язків, покладених на держави-члени, що мали забезпечувати правопорядок та внутрішню безпеку(п.5 ст.К.7). А загалом **Амстердамський договір** вимагав від Суду ЄС здійснення його повно-

важень. Водночас він **вніс зміни до Договору про Євросоюз, котрі стосувалися й України**. У ньому зазначалося, що цей Договір знаменує собою новий етап у процесі створення все тіснішого союзу між Україною і народами Європи, де рішення приймаються максимально відкрито і є максимально близькими для громадянина(другий абзац статті А). Отже, народи країн-членів ЄС, які схвалили цей Договір на референдумах, надіялися, що в Україні всі гілки влади, в тому числі і судова, мають наслідувати положення даного Договору і приймати рішення максимально відкритим способом і котрі були б максимально близькими для громадян України.

Поповнивши Договір про Євросоюз, інші Договори Європейських співтовариств важливими положеннями, Амстердамський договір проте із-за відсутності консенсусу урядів держав-членів не вирішив питання реформування інститутів ЄС. І все ж він послужив підставою для пошуку наступних правових рішень, які постали перед Євросоюзом в сферах економічній і соціальной, політики, культури, безпеки, боротьби з організованою злочинністю, в перебудові його інституційної системи, і, зокрема, в реформуванні Суду ЄС. Так, згідно **Ніццького договору** (26.02.2001р.) були внесені зміни та доповнення до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів, що стосувалися критеріїв розширення Євросоюзу, порядку утворення, повноважень та діяльності його інституцій, в тому числі повноважень, ролі і діяльності судових органів Євро-

союзу та інших Європейських співтовариств[10].

За основу аналізу змін і доповнень щодо Суду Європейських співтовариств взято положення їх уставних документів, зокрема, положення конкретних статей Договору про заснування Європейського співтовариства (ст. 220, 221, 222, 223, 224, 225, 225а, 229а, 230, 245) , Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі (ст.31, 32, 32а, 32b, 32с, 32d, 32е, 33, 45) та Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (ст. 136, 137,138,139, 140, 140а,140б, 146, 160). Їх зміст, як свідчить вивчення, в головному однаковий з врахуванням окремих особливостей кожного співтовариства. Зміни були внесені до Договору про Євросоюз, Договорів про заснування відповідно Європейського співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії і Європейського співтовариства вугілля і сталі та певних пов'язаних з ними актів конференцією представників урядів держав-членів за їх спільною згодою (Заключний акт). Варто наголосити, що згідно Протоколу про Статут Суду ЄС, схваленого Ніццьким договором, Суд Європейських співтовариств мав складатися та діяти відповідно до положень Договору про Європейський Союз, Договору про заснування Європейського співтовариства, Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії та даного Статуту(ст.1 протоколу Статуту).

Особливістю внесених Ніццьким договором змін і доповнень є в тому, що вони значно розширили повноваження судових органів ЄС, модернізували структуру Суду ЄС, загалом

поглибили зміст положень установчих документів щодо Суду Європейських співтовариств. У порівнянні з Маастрихтським договором Суд ЄС із триланкової судової системи (Суду, Трибуналу і спеціалізованих трибуналів) за Ніццьким договором став дволанковою судовою системою ЄС (складався з Суду ЄС та Суду першої інстанції). Згідно Ніццького договору кожний із Судів у «межах своєї юрисдикції» мав забезпечувати дотримання законності при тлумаченні і застосуванні свого із трьох зазначених вище Договорів (стаття 2 ст. 220; стаття 3 ст. 136; стаття 4 ст.31 Ніццького договору).

Змінами Ніццького договору у Договорі про заснування Європейського співтовариства, як й інших, **визначалися нова структура, склад, вимоги до суддів та генеральних адвокатів, терміни їх змінюваності, процедура Суду Євросоюзу** тощо. Передбачалося, що до складу Суду ЄС мали входити по одному судді від кожної держави-члена. Відповідно до положень, що містилися в Статуті Суду (994_618), Суд ЄС міг проводити засідання у палатах, у Великій Палаті чи на пленарних засіданнях)(ст.221 договору). Йому мали надавати допомогу вісім генеральних адвокатів, хоча на вимогу Суду Рада, діючи одноставно, могла збільшити їх кількість. Діючи неупереджено та незалежно, генеральні адвокати мали надавати у відкритому судовому засіданні ґрунтовні висновки щодо справ, у котрих відповідно до Статуту Суду ЄС потрібна була їх участь (ст.222). Критерії щодо вимог до добору суддів та адвокатів Суду ЄС за змістом в основному повторювали критерії Маастрихтського договору (07.02.1992 р.). Вони мали обиратися

серед осіб, незалежність котрих не викликала жодного сумніву, котрі мали б необхідну кваліфікацію для призначення у вищі судові інстанції або котрі були юридичними радниками з визнаною компетентністю. Їх мали призначати уряди держав-членів лише за спільною згодою терміном на шість років при кожній трирічній частковій заміні відповідно до умов, встановлених у Статуті Суду ЄС.

Договором посилювався демократичний підхід при призначенні суддів, адвокатів, обранні керівництва Суду, проведенні його діяльності. Судді зі свого складу могли обирати Голову Суду ЄС терміном на три роки з можливим його переобранням. Секретар Суду призначався Судом ЄС, котрий приймав положення, що регулювали діяльність секретаря. При закінченні терміну повноважень суддів та генеральних адвокатів вони могли бути призначені знову. Судом ЄС мали прийматися Правила процедури Суду, котрі схвалювалися б Радою, що діяла б кваліфікованою більшістю (ст.223). Додані нові положення передбачали, що Рада, діючи «одностайно за пропозицією Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, може приймати положення про надання юрисдикції та визначення її обсягу Суду ЄС у справах, що стосуються застосування актів, прийнятих на підставі цього Договору, які створюють права промислової власності співтовариства». Поряд з цим Рада рекомендувала державам-членам приймати такі положення відповідно до їхніх конституційних процедур (ст. 229а).

У зв'язку з перевантаженням Суду ЄС справами, пов'язаним зі вступом до нього нових держав-членів, вне-

сеними змінами та доповненнями значно були розширені компетенція і склад **Суду першої інстанції**. Його особливість в тому, що він став автономною судовою установою і уже поряд із Судом ЄС у межах своєї юрисдикції мав забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні Договору про Європейське співтовариство, як й договорів інших співтовариств. При формуванні його складу передбачалося виділення кожною державою-членом щонайменше по одному судді, а загальна їх кількість мала визначатися Статутом Суду ЄС (на той час 15 суддів ст.48 статуту). Передбачалося також можливість участі у роботі Суду і генеральних адвокатів. Вимоги до кандидатів у судді ставилися такі ж, як і до суддів Суду ЄС: вони мали обиратися з осіб, чия незалежність не викликала сумніву та котрі мали кваліфікацію, необхідну для призначення у вищі судові інстанції, і мали призначатися при повній згоді урядів держав-членів терміном на шість років. Вони через кожні три роки частково оновлювалися, а у разі закінчення терміну повноважень могли призначатись повторно.

Визначалися й інші елементи організації роботи Суду першої інстанції. Із його членів обирався Голова Суду (на 3 роки). Він міг бути переобраним. Судом призначався секретар Суду. Суд також схвалював Положення, що регулювало його діяльність, а за погодженням із Судом ЄС приймав Правила процедури Суду, котрі мали бути схвалені кваліфікованою більшістю Ради. У разі, коли Статутом Суду ЄС Суду не передбачалося інше, положення Ніццького договору, що стосувало-

ся Суду ЄС, застосовувалося і до Суду першої інстанції (ст.224).

Розширення його юрисдикції відбувалося у напрямках, поданих у новій редакції статті 225 договору співтовариства. Зосереджуючись на судових справах першої інстанції, згідно наділеної юрисдикції Суд першої інстанції поряд з Судом ЄС в межах своєї компетенції мав забезпечувати відповідність нормативно-правових актів Євросоюзу і Співтовариств установчим договорам, правомірність актів інституцій ЄС, розгляд позовів держав-членів та інституцій Європейського співтовариства про бездіяльність інших його інституцій, вирішення спорів між співтовариством та його службовцями, відшкодування всіх збитків, котрі були завдані інституціями чи службовцями співтовариства, винесення попередніх рішень щодо запитів національних судів держав-членів тощо. Він міг розглядати справи з питань оскарження рішень судових палат, передавати справу до Суду ЄС для надання висновку, якщо справа потребувала принципового рішення. Водночас його рішення, зокрема і попередні на запити національних судів, могли підлягати апеляції до Суду ЄС, проте лише з питань права в межах, визначених Статутом, і за умови існування серйозної загрози цілісності чи узгодженості права співтовариства (п. 1,3 ст. 225 та ін.).

Водночас, підкреслюючи загалом значний позитивний внесок Ніццького договору у реформуванні судової системи Євросоюзу та інших Європейських співтовариств, зауважимо, що окремі його положення викладені не досить чітко, на що вказували й зарубіжні вчені, зокрема, М.Н. Марченко,

Е.М. Дерябіна та ін. Так, розкриваючи подальше розширення юрисдикції Суду першої інстанції Ніццьким договором і доданим до нього новим Статутом Суду ЄС у порівнянні з попередніми установчими договорами, вони на основі аналізу положень Договору і Статуту Суду ЄС та праць європейських дослідників прийшли до висновку, з чим можна погодитися, що у декількох випадках були наявні певні спірні або нечітко позначені прерогативи Суду ЄС і Суду першої інстанції, хоча вони вирішувалися Статутом Суду співтовариств. Зокрема, у статті 54 Протоколу про Статут Суду ЄС визначалося, як мали діяти у таких випадках Суд ЄС і Суд першої інстанції. По-перше, «У разі, якщо Суд першої інстанції виявить, що він не має юрисдикції для розгляду та вирішення справи, на яку поширюється юрисдикція Суду ЄС, він передає цю справу на розгляд Суду ЄС, так само, у разі, якщо Суд ЄС виявить, що справа підпадає під юрисдикцію Суду першої інстанції, він передає справу на розгляд Суду першої інстанції, внаслідок чого цей Суд вже не може відмовитися на підставах юрисдикції» (ч.1 ст.54 протоколу про Статут). По-друге, у випадках, якщо Суд ЄС та Суд першої інстанції розглядають справи, в яких очікується прийняття подібних (однакових) рішень, порушуються подібні (однакові) питання щодо тлумачення або виноситися на розгляд питання щодо законності подібних (однакових) актів, тоді Суд першої інстанції може після того, як заслухав сторони, відкласти слухання до того часу, поки Суд ЄС не винесе своє рішення. По-третє, у разі, якщо подаються заяви щодо визнання того ж самого акта недійсним, Суд

першої інстанції також може відмовитися на підставах юрисдикції для того, щоб Суд ЄС виносив рішення щодо цих заяв. По-четверте, за аналогічних обставин Суд ЄС може також, призупинивши розгляд справи, дати можливість Суду першої інстанції продовжити слухання справи (ч.3 ст.54 протоколу про Статут). По-п'яте, у всіх тих випадках, коли держава-член та інститут Спільноти оскаржують один і той же акт, Суд першої інстанції повинен виходити з недостатності своєї юрисдикції для розгляду даного питання з тим, щоб він був вирішений Судом ЄС (ч.2,3 ст.54 протоколу про Статут)[11]. Поряд з цим окремі вчені зазначали, що поряд з названими вище положеннями в пропозованих нормах допускалися й інші нюанси. Вони пов'язані, з одного боку, з розмежуванням компетенції Суду ЄС і Суду першої інстанції, а з іншого – з визначенням місця і ролі Суду першої інстанції в судовій системі Євросоюзу і Співтовариств [12].

Згідно додаткового положення, зафіксованого у новій статті 225а Ніццького договору, у **Суді могли створюватися судові палати з метою розгляду у першій інстанції певних видів справ у спеціальних сферах за умов**, що Рада повинна діяти одно-стайно за пропозицією Комісії і після консультацій з Європейським Парламентом та Судом ЄС або на запит Суду ЄС та після консультацій з Європейським Парламентом і Комісією. При цьому рішенням про заснування судової палати мало визначатися Положення щодо організації палати та обсягу юрисдикції, що їй надавався. Вимоги до формування судових палат суддями були такі ж, як і до суддів Суду ЄС і Суду першої інстанції (судді

обиралися із осіб, незалежність котрих не викликала сумніву та котрі мали кваліфікацію, необхідну для призначення у вищій судовій інстанції). Проте судді палат мали призначатися Радою, яка мала діяти одностайно, хоча судді Суду ЄС і Суду першої інстанції мали призначатися урядами держав-членів за їх спільною згодою. Судові палати мали встановлювати Правила процедури, проте за згодою Суду ЄС і схваленням кваліфікованою більшістю Ради. Згідно Договору рішення судових палат могли оскаржуватися в апеляційному порядку до Суду першої інстанції на підставі питань права, факту або, якщо про це зазначалося в рішенні про заснування судової палати. У випадку, доки в рішенні про заснування судової палати не передбачено іншого, положення Ніццького договору, котрі стосувалися Суду ЄС, та положення Статуту Суду ЄС, пропонувалося застосовувати і до судових палат(ст.220,225а)[13].

Проте, внівши важливі зміни до Договору про Євросоюз, Ніццький договір остаточно не вирішив проблем реформування Союзу і його судової системи на чому акцентувала увагу **Лаакенська декларація про майбутнє Європи**(2001р.). Щоб стати провідним в об'єднанні Європи, Євросоюз мав сам реформуватися відповідно до умов триваючої глобалізації початку XXI століття, стати демократичнішим, прозорішим та ефективнішим[14]. На це був спрямований зміст положень **проекту «Договору про запровадження Конституції для Європи»** (2003/C169/01) (підписаний 18.07.2003 р.), котрим поряд з положеннями про модернізацію Євросоюзу загалом значна увага відводилося

питанням реформування і його Суду. На вимогу часу знову пропонувалося трансформувати структуру Суду ЄС: замість судової системи з двох ланок згідно Ніщцького договору (Суду ЄС і Суду першої інстанції) передбачалася судова система з трьох ланок (Європейський Суд, Загальний суд та спеціалізовані суди-так подавалася назва судів за проектом). Функціонально Суд ЄС мав загально забезпечувати дотримання права у тлумаченні та застосуванні Конституції для Європи, а конкретніше – розв'язувати справи за позовами держав-членів, інституцій, фізичної або юридичної особи згідно з положеннями частини III Конституції; виносити на звернення судів держав-членів попередні рішення щодо тлумачення права Союзу або чинності актів, що їх ухвалили інституції; розв'язувати інші справи, як обумовлено в Конституції тощо(п.3 ст. 28 проекту договору)[15]. У новій редакції системно викладалися головні положення попередніх договорів і , зокрема, Ніщцького договору про склад Суду ЄС, вимоги до обрання суддів й адвокатів та призначення суддів за спільною згодою урядів держав-членів тощо(п.2 ст.28; ч.1,2 ст.III-260; ч.1,2,3 ст. III-261). Проте проведена важлива за змістом робота, котра закріплювалася положеннями Конституції для Європи, на референдумах не знайшла підтримки серед громадян двох країн (Франції 29.05.2005р. і Нідерландів 01.06.2005 р.). Отже, Договір про запровадження Конституції для Європи не набув чинності.

Основними причинами не підтримки тексту Конституції для Європи були: відсутність консенсусу серед держав-членів щодо положення можливо-

го обмеження державного суверенітету та передачі важливих повноважень з національного на наднаціональний рівень; законодавче закріплення принципу першості права ЄС над правом держав-членів; впровадження посади союзного міністра закордонних справ тощо. Тому альтернативою Конституції для Європи став Лісабонський договір (підписаний 13.12.2007 р.), ратифікований національними парламентами 27 держав Євросоюзу і котрий набрав чинності 01.12.2009 року. Він замінив європейську конституцію. Положення договору поряд з іншим посилили демократичний вимір ЄС, сприяли проведенню інституційної реформи Євросоюзу, котра передбачала реформування і його Суду [16]. Проте реформування судової системи ЄС згідно положень Лісабонського договору потребує спеціального вивчення.

Висновки. Щодо досліджуваної проблеми, то зауважимо, що трансформація положень про судові системи в установчих документах Європейських співтовариств і Європейського Союзу у долісабонський період відбувалася відповідно до конкретних викликів та пріоритетів життєдіяльності ЄС, була обумовлена необхідністю розв'язання назрілих завдань, здійснювалася поетапно та обережно з врахуванням спочатку конкретної економічної, а з часом і політичної ситуації. Чітко прослідковується тенденція утвердження в положеннях установчих документів високих вимог до формування складу судів незалежними суддями високої кваліфікації і підвищення їхньої відповідальності за здійснення справедливого правосуддя. З врахуванням відповідної ситуації положеннями модернізувала-

ся структура Суду ЄС та його органів, згідно цього здійснювався перерозподіл юрисдикції між ними, розширювалися їхні повноваження, що сприяло підвищенню ролі судових органів Євросоюзу в утвердженні його права не лише в державах-членах, а й в інших країнах Європи, котрі прагнули набути в ньому членства в інтересах захисту прав людини і основоположних свобод, утвердження верховенства права і демократії. Проте проблема реформування Євросоюзу в цілому, його інституцій, в тому числі і Суду ЄС потребувала спочатку подальшого законодавчого вирішення (внесення змін до установчих договорів ЄС) відповідно до нової ситуації першого десятиріччя XXI століття, що було здійснено Лісабонським договором. Гадаю, що процес трансформації стандартів установчих договорів Євросоюзу в сфері судової системи в контексті Лісабонської угоди вартий окремого вивчення і творчого застосування в Україні із врахуванням її суспільно-політичного розвитку, особливостей правової системи та менталітету українського народу в інтересах захисту прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019. 328 с.
2. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К.: Логос, 2010. 427с. та ін.
3. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі: підписаний в Парижі 18.04.1951 р., набув чинності 23.07.1952р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026.
4. Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії від 25.03.1957 р. м. Рим. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_027.
5. Договір об учредженні Європейського економічного союзу. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901771692>.
6. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.
7. Єдиний європейський акт (укр/рос). Угода від 17.02.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text.
8. Договір о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_02912.
9. THE TREATY OF AMSTERDAM . AMENDING THE TREATY ON EUROPEAN UNION, THE TREATIES ESTABLISHING THE EUROPEAN COMMUNITIES AND CERTAIN RELATED ACTS. Amsterdam. 2 October 1997. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.
10. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (2001/C80/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.
11. Протокол про Статут Суду ЄС, наданий до Договору про Євросоюзу та інших співтовариств Ніццьким договором. Стаття 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.
12. Марченко М.Н., Дерябіна Е.М. Суд першої інстанції в судовій системі Євросоюзу//Право Європейського союзу. Питання історії і теорії. Підручник,

2010. URL: <http://yport.inf.ua/sud-pervoy-instantsii-sudebnoy-sisteme.html>.

13. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договір про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів (2001/C80/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261.

14. Лаакенська декларація «Майбутнє Європейського Союзу» (Декларація Лаак) від 15 грудня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_924#Text.

15. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект) (2003/C169/01). Підписаний 18.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text.

16. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу//30.3.2010 UA Офіційний вісник Європейського Союзу С 83/27,157-167, 210-229, 337, 350, 389-403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

REFERENCES:

1. Pyrozhkov, S.I., Kresina, I.O., Kudriachenko, A.I., Shemshuchenko, Yu.S., et al. (Eds.). (2019). *Yevroatlantychnyi vektor Ukrainy [Euro-Atlantic vector of Ukraine: national report]*. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [in Ukrainian].

2. Voloshyn, Yu.O. (2010). *Konstytutsiino-pravove zabezpechennia yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehratsii: teoretyko-metodolohichni aspekty [Constitutional and legal support of European interstate integration: theoretical and methodological aspects]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

3. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoho obiednannia vuhillia i stali: vid 18.04.1951 r. [Treaty establishing the European Coal and Steel Community from April 18, 1951]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved

from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026#Text [in Ukrainian].

4. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoho spivtovarystva z atomnoi enerhii vid 25.03.1957 r. [Treaty establishing the European Atomic Energy Community of 25.03.1957]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_027 [in Ukrainian].

5. Dogovor ob uchrezhdenii Evropeyskogo ekonomicheskogo soobshchestva : vid 01.01.1958 [Treaty establishing the European Economic Community from January 01, 1958]. *docs.cntd.ru*. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/901771692> [in Russian].

6. Komarova, T.V. (2010). *Yurysdyktsiia Sudu Yevropeiskoho Soiuzu [Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Uhoda "Yedynyi yevropeyskyi akt (ukr/ros)" : vid 17.02.1986 [Agreement "Single European Act (Ukrainian/Russian)" dated February 17, 1986]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text [in Ukrainian].

8. Dohovor o Evropeiskom Soiuze : ot 7 fevralia 1992 hoda [Treaty on European Union from February 7, 1992]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_02912 [in Russian].

9. *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*. (1997). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf> [in English].

10. Nitstskyi dohovir pro vnesennia zmin ta dopovnen do Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz, Dohovoriv pro zasnuvannia Yevropeyskykh Spivtovarystv ta deiakyykh poviazanykh z nymy aktiv (2001/C80/01) [Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (2001/C80/01)]. *zakon.rada.gov*.

ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

11. Protokol pro Statut Sudu YeS, dodanyi do Dohovoru pro Yevrosoiuzu ta inshykh spivtovarystv Nitstskym dohovorum. Stattia 54 [Protocol on the Statute of the Court of Justice, annexed to the Treaty on European Union and to other Communities by the Treaty of Nice. Article 54]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

12. Marchenko, M.N., Deriabina, E.M. (2010). Sud pershoi instantsii v sudovii systemi Yevrosoiuzu [Court of first instance in the judicial system of the European Union]. *Pravo Yevropeiskoho soiuzu. Pytannia istorii i teorii – Law of the European Union. Questions of history and theory*. Retrieved from <http://yport.inf.ua/sud-pervoy-instantsii-sudebnoy-sisteme.html> [in Ukrainian].

13. Nitstskyi dohovor pro vnesennia zmin ta dopovnen do Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz, Dohovoriv pro zasnuvannia Yevropeyskykh Spivtovarystv ta deiakykh poviazanykh z nymy aktiv (2001/C80/01) [Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain

related acts (2001/C80/01)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261 [in Ukrainian].

14. Laakenskaia deklaratsiia «Maibutnie Yevropeiskoho Soiuzu» (Deklaratsiia Laak) : vid 15 hrudnia 2001 r. [Laeken Declaration «The Future of the European Union» (Laak Declaration) of 15 December 2001]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_924#Text [in Ukrainian].

15. Dohovir pro zaprovadzhennia Konstytutsii dlia Yevropy (proekt) (2003/C169/01) : vid 18 lypnia 2003 [Treaty establishing a Constitution for Europe (draft) (2003/C169/01) from July 18 2003]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text [in Ukrainian].

16. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu [Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ

УДК 331.101.38

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-185-194](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-185-194)

Богданенко Анатолій Іванович,

кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТА РОЗВИТКОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Пошук стратегічних напрямів модернізації державного управління на користь людині потребує визначення глибинних причин внутрішнього і зовнішнього характеру, які перешкоджають збереженню якісного та кількісного складу людського потенціалу. Вплив глобальної культури є неминучим процесом, який потребує значної уваги з боку системи управління, щоб через систему регулювання суспільними відносинами зберегти національні цінності, традиції, кращі риси ментальності, національну ідентичність.

Інтелектуальний потенціал – це сукупність здібностей, творчих обдарувань, навичок, мотивацій індивідів, їх освітній і кваліфікаційний, морально-етичний та культурний рівень, які дають змогу, використовуючи уречевлені інтелектуальні засоби, засвоїти й творити нові знання, доцільні для застосування у тій чи іншій сфері суспільного відтворення, сприяють зростанню продуктивності й ефективності виробництва і тим впливають на зростання доходів певного індивідууму в майбутньому.

Євроінтеграційні процеси повинні носити зважений характер. Прагнення побудувати цільові орієнтири розвитку суспільства з орієнтацією на європейські соціальні норми та стандарти може мати негативні наслідки, коли немає ресурсних підстав для їх реалізації, що обумовить негативне ставлення для самого процесу. Одночасно виникають загрози іншого характеру, коли залучаються європейські стандарти суспільства споживання без прагнень створити та реалізувати національну раціональну культуру споживання.

Для українського суспільства природними рисами його внутрішнього світу є соборність, прагнення до солідарності. Їх необхідно зберігати, культивувати, розповсюджувати та розвивати. Але надається перевага запозиченню індивідуалістських суспільних відносин, які превалюють у сім'ях, колективах, регіонах та державі.

Розвиток інтелектуального потенціалу є першочерговим завданням для держави, адже в теперішніх умовах ні багатства надр, ні родючі землі, ні ідеальний клімат,

ні туристична принадність не в змозі зрівнятися ні за могутністю, ні за суспільною значущістю з потенціалом людського розуму.

Ключові слова: державне управління, інтелектуальний потенціал населення, розвиток населення, модернізація державного управління.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych,

Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Associate Professor of Public Administration Department, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska st., 03039, Kyiv, phone: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

MODERNIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION WITH THE USE AND DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE POPULATION OF UKRAINE

Annotation. The search for strategic directions for the modernization of public administration for the benefit of humans requires the identification of the root causes of internal and external nature, which prevent the preservation of qualitative and quantitative composition of human potential. The influence of global culture is an inevitable process that requires considerable attention from the management system to preserve national values, traditions, the best features of mentality, national identity through the system of regulation of social relations.

The intellectual potential is a set of abilities, creative talents, skills, motivations of individuals, their educational and qualification, moral, ethical, and cultural level, which allow, using tangible intellectual means, to learn and create new knowledge suitable for use in a particular field of social reproduction, contribute to the growth of productivity and efficiency of production and thus affect the growth of income of a particular individual in the future.

European integration processes must be balanced. The desire to build targets for the development of society with a focus on European social norms and standards can have negative consequences when there are no resource grounds for their implementation, which will lead to a negative attitude to the process itself. At the same time, threats of a different nature arise when European standards of the consumer society are involved without the desire to create and implement a national rational culture of consumption.

For Ukrainian society, the natural features of its inner world are national unity, the desire for solidarity. They need to be preserved, cultivated, distributed, and developed. But it is preferable to borrow individualistic social relations that prevail in families, collectives, regions, and the state.

The development of intellectual potential is a priority for the state, because, in the current conditions, neither the richness of the subsoil, nor fertile land, nor the ideal climate, nor tourist attractions can not match the power or social significance of the potential of the human mind.

Keywords: public administration, the intellectual potential of the population, population development, modernization of public administration.

Постановка проблеми. Високий суспільний та науковий потенціал і керована корпоративна розумова енергія нині є вирішальним виробничим фактором як сучасності, так і майбутнього світу. У двадцяти розвинутих країнах, в яких працює 95 % учених світу, прибуток на душу населення зростає щорічно на 200 дол. США, у країнах з низьким науковим потенціалом – на 10 дол. США.

Основу формування в Україні інноваційного типу розвитку, який базується на інтелектуальних та інформаційних технологіях виробництва, становить розвиток людського капіталу.

При цьому інноваційний капітал підприємства повинен урахувати фінансовий, інтелектуальний, організаційно-управлінський та інформаційно-методичний потенціали підприємства, які, своєю чергою, будуть впливати на мотивацію праці, культуру виробництва, створюючи сприятливі умови для змін у соціальних відносинах як у державі, так і на підприємствах зокрема.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Серед вагомих наукових досліджень з питань модернізації державного управління можна назвати праці таких науковців як О. Мельниченко, І. Р. Бузько, О. Ф. Новікова, В. І. Гунько, Б. В. Заремський, Н. Є. Кульчицька, М. В. Паладій, Н. Т. Рудь та багатьох інших.

Мета статті. Метою статті є охарактеризування процесу модернізації державного управління з використанням та розвитком інтелектуального потенціалу населення України.

Виклад основного матеріалу. На шляху відтворення та подальшого розвитку інтелектуального потенціалу

в Україні є багато об'єктивних і суб'єктивних перешкод, спричинених двома групами факторів: успадкованими від командно-адміністративної системи і такими, що виникли вже після проголошення України незалежною державою.

До першої групи належить ресурсний підхід до людини, коли працездатне населення розглядали переважно як необхідний ресурс. При цьому основну увагу звертали на його кількісні характеристики без урахування навіть статево-вікових і національних особливостей, що впливали на професійні якості працівника.

До чинників другої групи належить непродумана соціально-економічна політика 1990-х років, яка зруйнувала науково-технічну і підірвала духовно-моральну складові інтелекту. Це проявляється у деформації системи цінностей із різким зміщенням потреб у бік матеріально-прагматичних інтересів, руйнації наукових шкіл, а також у зниженні рівня освіченості населення, приниженні статусу інтелектуальної праці, еміграції кваліфікованих спеціалістів, деформації структури зайнятості, занепаді моральності [1, с. 144].

Основні чинники, які позитивно впливають на формування і розвиток інтелектуального потенціалу України: науково-технічні чинники; економічні чинники; правові чинники; соціокультурні чинники; організаційні чинники; демографічні чинники; екологічні чинники.

Науково-технічні чинники впливають на рівень новизни та темпи оновлення продукції, вдосконалення технічних засобів і технологій. Унаслідок негативних тенденцій перехідного періоду в Україні майже зупинило-

ся наукове виробництво – виконання науково-технічних робіт зменшилося порівняно з радянськими часами більш як у 10 разів.

Економічні чинники в першу чергу визначають рівень розвитку ринку праці. Саме через ринок праці значною мірою здійснюється відтворення інтелектуального потенціалу суспільства.

Правові чинники характеризують законодавство України з питань правового забезпечення інтелектуальної економіки. Сферу інтелектуальної власності регулюють такі основні закони: «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про науково-технічну інформацію». Найголовнішою проблемою у правовому забезпеченні та регулюванні сфери інтелектуальної власності є недовіра законодавчих актів та слабка реалізація проголошення в Україні орієнтації на інноваційну модель розвитку.

Соціокультурні чинники у контексті формування економіки знань розкриваються у тенденціях розвитку сфери освіти й науки.

Організаційні чинники здійснюють вирішення фундаментальної проблеми: існування прикладної науки за межами виробничого сектору. Сьогодні формуються перші фінансово-промислові групи, в основу яких закладаються взаємовигідні інвестиційні відносини між наукою і бізнесом.

Демографічні чинники характеризують чисельність, вікову структуру, приріст, тривалість життя, стан здоров'я та міграційну ситуацію. Динаміка зміни цих показників здійснює переважно дестимулюючий вплив на формування і розвиток інтелектуального потенціалу країни. Цікавим

фактом є те, що підвищення рівня кваліфікації жінок приводить до росту продуктивності скоріше, ніж підвищення кваліфікації чоловіків. Одна з причин цього є те, що жінки, які були недооцінені в минулому, досягають більш потужних результатів в набутті кваліфікації, розкриваючи свій потенціал повніше ніж чоловіки. Другою причиною є те, що в ручній праці зайнято більше низькокваліфікованих чоловіків, де людський капітал приносить менше економічних вигод.

Екологічні чинники відзначаються зростанням сили їх дії в сучасних умовах суспільного виробництва. Найчастіше вони виступають як обмеження можливостей використання первинної сировини [2, с. 60-62].

До основних чинників, які негативно впливають сьогодні на формування і розвиток інтелектуального потенціалу України відносять нерозвинену інноваційну інфраструктуру, відсутність пільг на інноваційні проекти, недостатнє фінансування коштів в науку, нерозвинений ринок інтелектуальної власності та похилий вік науковців.

Визначні перешкоди для розвитку людського потенціалу зовнішнього характеру значно зростають у сукупності з внутрішніми чинниками, які стримують формування певних умов та можливостей. Вони мають значний перелік і зводяться до наступного:

- системна криза в країні, залежність економіки від політики, боротьба за владу та ресурси всередині країни, відсутність стратегій (програм) антикризового спрямування;
- відсутність протистояння зовнішньому втручання у внутрішню політику України, невміння відстоювання національних інтересів у всіх сферах національної безпеки;

- неформованість та нереалізованість моделі соціальної держави Україна, невизначеність соціальної відповідальності держави за якість та рівень життя населення, посилення соціальної нерівності, втрату людського та інтелектуального капіталу тощо;

- слабкий рівень захисту прав і свобод людини, ненаціленість системи правозахисних органів на пріоритетність захисту прав людини;

- зниження можливостей до стимулювання демографічного розвитку, підвищення рівня охорони здоров'я, впровадження стандартів здорового способу життя;

- погіршення умов для модернізації національної системи освіти;

- низький рівень ролі науки в розвитку сучасного суспільства;

- нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, відсутність демократизації управління, суб'єкт-суб'єктних відносин між владою і громадськістю;

- високий рівень тінізації відносин у трудовій і соціальній сферах;

- низький рівень довіри в системі суспільних відносин;

- нерозвиненість системи правової, політичної, економічної, соціальної, виробничої, інноваційної, корпоративної культури;

- втрата ціннісних орієнтацій, руйнування духовно-моральних норм, стереотипів поведінки, неформованість нових цінностей, недовіра старих;

- нерозвиненість системної соціальної відповідальності людини, суспільства, бізнесу, держави;

- нерозвиненість системи відстеження, попередження та мінімізації соціальних конфліктів, соціальних ризиків та небезпек;

- зростання внутрішніх міграційних рухів, пов'язаних із воєнними діями, захистом життя і здоров'я, влас-

них переконань, перспектив зайнятості, ведення бізнесу тощо;

- зростання безробіття та злочинності;

- наміри та подальші кроки щодо реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах системної кризи.

Модернізація державного управління щодо людського розвитку вимагає послідовних дій щодо виконання міжнародних зобов'язань та національних потреб у цій сфері. Перш за все, це потребує: забезпечення правового статусу прийнятих Україною Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), їх розробки та реалізації на державному і регіональному рівнях; подолання диференціації людського розвитку на регіональному рівні; розвитку системи державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, забезпечення досягнення соціальної рівності та рівних стартових можливостей щодо здобуття освіти, охорони здоров'я, зайнятості; створення рівних умов доступу до соціальних послуг, послуг соціальної та житлово-комунальної сфери; забезпечення децентралізації соціальної політики; обґрунтування та якісного розмежування соціальних функцій держави та регіонів щодо повноважень, обов'язків і відповідальності за людський та соціальний розвиток; підвищення ефективності діяльності органів державного і регіонального управління щодо формування та реалізації соціальної політики; удосконалення оцінки діяльності органів державної та регіональної влади щодо людського і соціального розвитку; підтримання балансу між розвитком ринкової економіки та забезпеченням соціальної справедливості шляхом бюджетної,

податкової, цінової політики та кредитно-валютного регулювання; приведення соціального та трудового законодавства у відповідність до вимог ефективного соціального управління; забезпечення збалансованості реформування господарського механізму та реформ у соціальній сфері; посилення громадського контролю за діяльністю державних і регіональних органів влади щодо соціального та людського розвитку; формування та запровадження системи соціальної відповідальності за стан людського і соціального розвитку на державному, регіональному та виробничому рівнях; запровадження соціального моніторингу в регіональному розрізі та забезпечення його використання при розробці й реалізації регіональних стратегій розвитку, оцінці рівня соціального самопочуття та соціальної напруженості в регіонах [3, с. 311].

Інтелектуальний капітал дуже складно передати без тісного і постійного спілкування і не завжди це можливо зробити в рамках малих форм організації, проте цього можна досягнути якщо:

1) створити інституціональні умови для того, щоб забезпечити передачу знань з університетського середовища в промисловість;

2) забезпечити більш тісне спілкування між професорсько-викладацьким, дослідницьким складом університетів і співробітниками конкретних компаній, щоб науковці мали більш реальну уяву про проблеми, що стоять перед промисловістю, а практики мали доступ до наукових знань;

3) підприємства не повинні прагнути бути експертами в усьому, вони можуть вибрати якусь досить вузьку

область, у якій у них будуть конкурентоздатні нароби і можливості. І звичайно, ці малі компанії мають щільно взаємодіяти з університетами і дослідницькими підрозділами великих підприємств, вносячи внесок у загальну справу своїми знаннями з тієї сфери, де вони дійсно є висококласними фахівцями [4].

Із значним ефектом має проявляти себе у розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення й така складова впливових чинників, якою є система масової комунікації. Творча праця відрізняється від нетворчої переважно тим, що не дозволяє ставити на потік виготовлення стандартних предметів виробництва: продукт творчої праці існує в одному примірнику й позначений індивідуальністю виробника, його світобаченням, розумінням життя – інтелектом в цілому. Але це не означає, що творча праця позбавлена технологізації процесів праці, уніфікації трудових операцій. Межа між «творчим» і «нетворчим» змінна, вона залежить від стану професії, рівня наукового розвитку суспільства, освіченості виконавця роботи. Все більш очевидним стає те, що пошук і використання інформації стає справою технологічної освіченості. Ряд процесів може мати чисто творчий характер, а інші процеси можуть технологізуватися, «ставати на потік», переходити у сферу виробництва. Якщо на ранніх етапах суспільного розвитку комунікація мала виключно поведінковий характер і визначалась життєво необхідними потребами людей, виступаючи знаряддям об'єднання людей у групи, то нині, разом із суспільним розвитком і перетворенням комунікації в систему усвідомлених, цілеспря-

мованих дій, спілкування у сфері зайнятості все більше набирає характеру творчого процесу, коли реакція комуніката певною мірою (під час, повністю) прогнозується комунікантом.

З появою Інтернету, мобільного зв'язку, комунікація сама по собі перетворюється у «виробничий конвеєр»: у структуру професійної масової комунікації включаються елементи виробничого процесу, пов'язані з віртуалізацією, керуванням на відстані, пропагандою, маніпулюванням діями людей як у побуті, так і в процесі їх професійної діяльності. То ж, розгляд комунікації як виробничої діяльності, означає, що ставитися до неї необхідно як до елементу процесу зайнятості, який відбувається з використанням певних технологій, а зайнятих доцільно розглядати як інтелектуалізований суб'єкт комунікативного виробництва [5, с. 195].

Уряд держави в тісній взаємодії із суб'єктами господарювання повинен створити сприятливе політичне, законодавче, соціально-економічне середовище.

Забезпечення комерційної реалізації результатів інтелектуальної діяльності має здійснюватись через формування спеціальних комплексних структур, які б стали безпосередніми учасниками процесу створення об'єктів права ІВ, здійснювали експертну оцінку їх комерційної привабливості, включаючи орієнтовну оцінку вартості права ІВ, досліджували б кон'юнктуру ринку, а також мали б змогу надавати інноваційним розробкам дієву маркетингову та фінансову підтримку [6, с. 54].

Такою структурою повинен стати ринок новацій як складовий еле-

мент інноваційної системи. Основним завданням ринку новацій є вирішення проблем, пов'язаних із недостатністю фінансів, кадрів та інформації в інноваційних системах, а також створення механізму страхування інноваційних ризиків.

Формуючи ринок новацій, необхідно визначити джерела фінансування створення та функціонування інноваційних систем регіонів держави. На початкових етапах формування таких систем необхідним є активне сприяння держави за рахунок створення регіональних структур (інноваційних центрів), метою яких має бути максимально ефективно використання державних коштів. Це відбувається шляхом фінансування інноваційних проектів регіону, що пройшли експертизу належних фахівців, бажано навіть закордонних.

Вдосконалення фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіонів шляхом створення системи венчурного фінансування та формування єдиної бази проектів і програм дозволить підвищити інвестиційну привабливість регіонів, досягти істотного збільшення інвестицій в інноваційні проекти, залучити приватний та державний капітал для фінансування НДДКР, мобілізувати внутрішні фінансові ресурси регіонів для розвитку науково-інноваційної діяльності.

В Україні необхідно створити механізм підтримки страхових компаній, які спеціалізуються на страхуванні інноваційних ризиків: спрощення оподаткування таких компаній, надання кредитів на вигідних умовах, створення державних страхових компаній, які б спеціалізувались на страхуванні інноваційних ризиків.

Основним завданням ринку новацій є вирішення проблем, пов'язаних із недостатністю фінансів, кадрів та інформації в інноваційних системах, а також створення механізму страхування інноваційних ризиків.

На початкових етапах формування інноваційних систем необхідним є активне сприяння держави за рахунок створення регіональних структур (інноваційних центрів), метою яких має бути максимально ефективно використання державних коштів. Це відбувається шляхом фінансування інноваційних проектів регіону, що пройшли експертизу належних фахівців, бажано навіть закордонних.

Забезпечення функціонування регіональної мережі інноваційного консалтингу дозволить сформувати цілісну систему інформаційного забезпечення розвитку науково-інноваційної діяльності.

Єдина інформаційно-консалтингова система регіону забезпечить накопичення, постійне оновлення та обмін інформацією щодо інноваційного розвитку, а її послуги сприятимуть вирішенню питань, пов'язаних з комерціалізацією результатів науково-технічних розробок та передачею їх до виробництва.

Також необхідно вдосконалити систему підготовки спеціалістів для основних високотехнологічних виробництв, що зокрема, пов'язано із підготовкою та навчанням молоді для вирішення питання кадрового забезпечення інноваційних систем [7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Необхідність інтеграції України в європейське і світове конкурентне середовище зумовлює потребу формування інноваційної мо-

делі розвитку, в якій роль головного джерела економічного зростання відіграють результати інтелектуальної діяльності та їхнє практичне застосування. Саме таким, загально визнаним шляхом не лише у високорозвинутих країнах, а й у країнах, які переживають трансформаційний період, є розбудова економіки, що базується на знаннях.

Інтелектуальний потенціал України повинен бути спрямованим на розв'язання не тільки проблем розбудови держави, розвитку економіки та підвищення рівня життя населення, а й стати базовим підґрунтям для забезпечення економічної безпеки шляхом інтелектуалізації суспільних процесів, здійснення інноваційної політики держави, використання освітнього, наукового та культурного потенціалу, зростання ролі науки і освіти в сучасному розвитку держави.

Формування і реалізація довгострокової стратегії розвитку інтелектуального потенціалу в Україні дасть змогу налагодити тісний зв'язок держави та суспільства у сфері управління інтелектуальним потенціалом, що суттєво посилить економічну і політичну безпеку України. Такий підхід повинен передбачати: концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках створення умов для забезпечення зростання інтелектуального потенціалу та посилення його ролі в забезпеченні економічної безпеки; єдність навчального і наукового процесів та їх спрямованість на економічний, соціальний, інтелектуальний і духовний розвиток суспільства; оптимальне поєднання державного регулювання та управління інтелектуальною діяльністю у вищих навчальних закладах,

наукових установах, підприємствах та організаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельниченко О.Б. Інтелектуальний потенціал України та його розвиток / О.Б. Мельниченко // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2010. – № 14-15. – С. 143-148.

2. Бузько І.Р. Дослідження чинників, що впливають на формування і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства / І.Р. Бузько, Н.Г. Агафонова // Прометей. – 2010. – № 3 (33). – С.59-63.

3. Новікова О.Ф. Модернізація державного управління у контексті збереження людського потенціалу в умовах обмежених можливостей / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2015. – № 10. – С. 309-312.

4. Архієреєв С. Підвищення ролі регіонів у випуску високотехнологічної та інноваційної продукції: міжнародний досвід [Електронний ресурс] / С. Архієреєв, О. Попадинець // – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/5.htm>

5. Гунько В.І. Показники, індикатори та критерії розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення [Електронний ресурс] / В.І. Гунько // Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит. – 2013. – № 1. – С. 190-197. – Режим доступу: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsnau_2013_1_35.pdf

6. Паладій М.В. Ефективне використання інтелектуального потенціалу нації – необхідна умова інноваційного розвитку економіки держави / М.В. Паладій // Наука та інновації. – 2009. – Т.5. – №3. – С.51-54.

7. Рудь Н.Т. Інтелектуальний потенціал: фактори формування і реалізації [Електронний ресурс] / Н.Т. Рудь, Ю.М. Гаврилюк // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. – 2011. – № 8. – С. 283-297. – Режим доступу: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecnem_2011_8_31.pdf

REFERENCES:

1. Melnychenko, O.B. (2010). Intelektualnyi potentsial Ukrainy ta yoho rozvytok [The intellectual potential of Ukraine and its development]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie – Ukrainian science: past, present, future*, 14-15, 143-148 [in Ukrainian].

2. Buzko, I.R., & Ahafonova, N.H. (2010). Doslidzhennia chynnykiv, shcho vplyvaiut na formuvannia i rozvytok intelektualnoho potentsialu pidpriemstva [Research of the factors influencing formation and development of intellectual potential of the enterprise]. *Prometei – Prometheus*, 3 (33), 59-63 [in Ukrainian].

3. Novikova, O.F., & Sydorчук, O.H. (2015). Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia u konteksti zberezhennia liudskoho potentsialu v umovakh obmezhenykh mozhlyvostei [Modernization of public administration in the context of preserving human potential in conditions of disabilities]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky – Bulletin of Kamyants-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Economic sciences*, 10, 309-312 [in Ukrainian].

4. Arkhiereiev, S.I., & Popadynets, O.V. Pidvyshchennia roli rehioniv u vypusku vysokotekhnolohichnoi ta innovatsiinoi produktsii: mizhnarodnyi dosvid [Pidvyshchennia roli regioniv u vypusku vysokotekhnolohichnoi ta innovatsiinoi

produksii: mizhnarodnyi dosvid]. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/5.htm> [in Ukrainian].

5. Hunko, V.I. (2013). Pokaznyky, indykatorytakryteriirozvytkuintelektualnoho potentsialu zainiatoho naselennia [Indicators, indicators, and criteria for the development of the intellectual potential of the employed population]. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Finansy i kredyt – Visnyk of Sumy National Agrarian University. Finance and Credit, 1, 190-197. Retrieved from: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsnau_2013_1_35.pdf [in Ukrainian].

6. Paladii, M.V. (2009). Efektyvne vykorystannia intelektualnoho potentsialu natsii – neobkhidna umova innovatsiinoho

rozvytku ekonomiky derzhavy [Effective use of the intellectual potential of the nation – a necessary condition for innovative development of the state economy]. Nauka ta innovatsii – Science and Innovation, 3, 51-54 [in Ukrainian].

7. Rud, N.T., & Havryliuk, Yu.M. (2011). Intelektualnyi potentsial: factory formuvannia i realizatsii [Intellectual potential: factors of formation and realization]. Ekonomichni nauky. Ser.: Ekonomika ta menedzhment – Economic sciences. Ser.: Economics and Management, 8, 283-297. Retrieved from: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecnem_2011_8_31.pdf [in Ukrainian].

Яковлев Роман Володимирович,

аспірант, Докторська школа НаУКМА ім. родини Юхименків, кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070, тел: +380988139363
E-mail: kyuntorov@mail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5124-8749>

Іщенко Юрій Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права НаУКМА, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070, тел: +380677274351,
E-mail: is58ch@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4259-5423>

ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ВЕЛИКИХ ДАНИХ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

Анотація. Використання великих даних все частіше стає принциповим для приватних компаній. Можливості аналізу значного масиву інформації мають позитивний вплив на бізнес, дозволяють скоротити витрати, краще взаємодіяти з клієнтами та підвищувати прибутковість справи. В той самий час, всі ці позитивні характеристики можливі і для використання державою та органами місцевого самоврядування у сфері публічного адміністрування.

Проте, тема нових технологій в публічному адмініструванні не має обмежуватись лише обговоренням та дискусіями, але і переходити в практичне русло. Саме тому в цій статті висвітлюються основні поняття та принципи роботи з великими даними, а також реальні приклади використання цієї інформації в публічному адмініструванні в інших країнах.

Таке дослідження необхідне з кількох причин. По-перше, держава продукує значну кількість великих даних щодня: інформація про трафік на дорогах, криміногенна ситуація, інформація про майно та трансакції, які здійснюють громадяни. Весь цей масив даних може дати не просто аналітичну інформацію, але і створити нові знання, які без аналізу великих даних отримати було б неможливо. Такі знання можуть допомогти в прийнятті управлінських рішень на стратегічному (законодавство, судові рішення, просторове планування і т.д.) та оперативному рівнях (розвантаження трафіку на дорогах, превенція злочинів, ліквідація корупційних схем).

По-друге, формування нового знання з великих даних повинно обмежуватись лише на вирішенні конкретних проблем, не порушуючи при цьому право на приватність та інші права громадян. Адже аналіз значної інформації може як підсвітити чи ідентифікувати законодавчі прогалини чи неналежно налаштований бізнес-процес, так і показати ту частину приватного життя людини, яку вона бажає залишити в таємниці навіть від держави.

Тому, проблематика використання великих даних є вкрай актуальною темою для України саме на поточному етапі розвитку. Приймаючи рішення, які мають під собою точне цифрове підтвердження, уряд та місцеві адміністрації можуть не просто

здійснити якісні реформи, але й перейти до людиноцентристської держави, коли все буде слугувати людині.

Ключові слова: Великі дані, публічне управління, прийняття рішень на основі даних.

Yakovliev Roman Volodimirovich,

PhD Student, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine, tel: 0988139363, email: kyuntorov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5124-8749>

Ischenko Yuriy Viktorovich,

Associate Professor, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine, tel: 0677274351, email: is58ch@gmail.com,

POTENTIAL OF BIG DATA USAGE IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The use of big data is becoming important for private companies. The ability to analyze a large amount of information has a positive impact on business, reduces costs, allows interact better with customers and increases profitability. At the same time, all these positive characteristics are possible to implement by the state and local governments in the field of public administration.

However, the topic of new technologies in public administration should not be limited to discussions and debates, but also move into practice. That is why this article highlights the basic concepts and principles of work with big data, as well as describes the real examples of how this information is used in the public administration sphere by other countries.

Such a study is necessary for several reasons. First, the state produces a significant amount of big data on a daily basis: information on road traffic, the crime situation, information on property and transactions carried out by citizens. All these data sets can give not only analytical information but also create new knowledge. And without the big data analysis it would be impossible. Such knowledge can help in making governmental decisions at the strategic (legislation, court decisions, urban planning, etc.) and operational levels (unloading traffic on the roads, crime prevention, elimination of corruption schemes).

Second, the formation of new knowledge from big data should be limited to solving specific problems, without violating the right to privacy and other citizens rights. After all, the analysis of significant information can both highlight or identify legal gaps and improperly adjusted business processes or disclose the part of a person’s private life that they want to keep in secret even from the state.

Therefore, the issue of using big data is an extremely important topic for Ukraine at the current stage. By making data-driven decisions, the government may not only carry out more qualitative reforms but also move to a human-centred state where everything will serve the people.

Key words: Big data, public administration, data-driven decision-making.

Постановка проблеми. З розвитком технологій та Інтернету все більше людей користуються його благами. Можна отримати адміністративні послуги онлайн, замовити товар або навіть розвивати власний бізнес користуючись лише комп'ютером. Така велика кількість можливостей та роботи людей в мережі призводить до накопичення даних про людську поведінку, їх звички та дії, вчинки, коло спілкування та інше. Такий масив даних називається великі дані.

Проблематика великих даних в публічному адмініструванні недостатньо досліджена в сучасній українській правничій науці. Так, згідно даних Національної бібліотеки ім. Вернадського за спеціальністю 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» не було захищено жодної докторської роботи, яка б стосувалась теми великих даних напряду. Є низка докторських робіт, які описують інформаційні технології та можливості їх застосування в окремих галузях публічного адміністрування: митниця, податкова сфера, органи внутрішніх справ тощо. Проте, саме роботи присвячені безпосередньо темі великих даних немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В той самий час, науковці зачіпають цю проблематику в окремих своїх статтях. Наприклад, О.В. Орлов досліджує перспективи великих даних в державі [1], Л.Б. Самойленко досліджує можливість застосування великих даних в приватних компаніях, зазначаючи що для збору даних з різних джерел необхідне в тому числі втручання держави [2], О.І. Піжун досліджує великі дані як засіб цифрової трансформації економіки [3] та низка

інших науковців, які розкривають потенціал великих даних для людини та публічного адміністрування.

З цього можемо зробити висновок, що технологія великих даних та їх застосування державою є цікавим питанням для вітчизняних науковців у сфері права та економіки, які досліджують міжнародних досвід та вносять пропозиції застосування останнього в Україні. Проте фундаментальних наукових робіт, які могли б висвітлити всі переваги та недоліки використання великих даних державою для людини в нашій країні не так багато.

В той самий час, на даному етапі держава здійснює кроки до цифровізації публічного адміністрування, надання адміністративних послуг та використання великих даних. Так, було створено Міністерство цифрової трансформації і відповідно до Положення про Міністерство цифрової трансформації України, воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтеграбельності [4].

Так, згідно плану роботи Міністерства цифрової трансформації на 2020 рік, затверджено здійснити верифікацію персональних даних в пріоритетних реєстрах, запровадити 50 електронних взаємодій між державними електронними інформаційними ресурсами, збір статистики про покриття та проникнення широкосмугового інтернету, реалізувати низку електронних публічних послуг та багато інших завдань, які можуть бути

виконані за допомогою використання великих даних [5].

Хоча, як ми бачимо, термін великі дані не згадується в плані роботи Міністерства, без використання необхідного масиву інформації буде досить складно проводити аналіз чи робити висновки щодо цифрової трансформації, яка запланована. З цього також можемо зробити висновок, що великі дані не можуть бути самою ціллю, вони є лише одним із інструментів, який дає нові можливості для здійснення якісних перетворень.

Мета статті. В цій роботі ми звернемо увагу не на загальні принципи, а на конкретні підходи використання великих даних державою для досягнення найвищих благ людини. Окрім того, завданням цієї роботи є рекомендації до використання великих даних в конкретних сферах публічного адміністрування. Наша мета – продемонструвати реальні робочі приклади використання великих даних та результати такого використання для країни чи міста.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми великих даних стає ще більш нагальною в нашій державі. З одного боку наукова спільнота намагається дослідити цю тематику, з іншого боку держава використовує на практиці досягнення щодо великих даних та похідних від них інструментів.

За визначенням Маргарет Розе, великі дані – це сукупність структурованих, напівструктурованих або неструктурованих даних, що збираються організаціями і з цих даних можна отримати інформацію та використати в проєктах машинного навчання, для створення моделей передбачення,

а також інших аналітичних проєктах [6].

Використанню великих даних часто приділяють увагу комерційні компанії, адже завдяки такому збиранню інформації вони можуть краще знати своїх клієнтів та надавати їм більш персоналізовані послуги. Проте, в цій роботі ми розглянемо як великі дані можуть допомогти в публічному адмініструванні, адміністративних послугах та інших правових сферах.

Для початку необхідно зрозуміти звідки беруться великі дані. Наприклад, більшість людей користується пошуковиком Google для пошуку інформації. Кожен наш запит фіксується компанією та прив'язується до нас [7]. Тобто всі наші пошукові запити та відвідані сторінки зберігаються та дозволяють компанії сформулювати про нас певне знання. Наприклад, наші інтереси, звички чи вподобання. Такий підхід дозволяє компанії видавати нам більш релевантні пошукові результати, адже знаючи що ми робимо вдома ремонт, на запит “крісло” нам буде видано саме предмет інтер'єру, а не дитяче крісло в авто. Це в свою чергу цікавить рекламодавців, адже вони зацікавлені платити за показ реклами їхнього магазину меблів саме людям, які потенційно готові купити товар, який є в них в наявності. За подібним принципом, великі дані збираються і іншими сайтами чи сервісами [8]. Що дозволяє їм розвивати власний бізнес.

Робота з великими даними вимагає дотримання певних критеріїв для того щоб мати змогу опрацьовувати всю інформацію вчасно, а також отримувати якісні результати. В професійному середовищі ці критерії зводяться

до 5V (Volume, Variety, Velocity, Value, та Veracity) тобто : об'єм, різноманітність, швидкість, цінність та точність. Є звісно і інші класифікації (3V та 4V) проте ми візьмемо за основу саме вищеописану класифікацію.

Об'єм в великих даних означає кількість даних, яка генерується компанією [9, С. 20]. Саме великий об'єм дозволяє отримати користь з усього масиву даних. Такий великий масив даних називають однією з найважливіших переваг великих даних, яка відрізняє їх від простої інформації. **Різнманітність** відноситься до типів великих даних, які можуть бути структуровані, наприклад, таблиці, чи неструктуровані – набір інформації про покупки користувачів на сайті. **Швидкість** означає за яку одиницю часу великі дані можуть бути оброблені, адже для роботи з таким об'ємом інформації необхідні потужні комп'ютери та можливість майже в реальному часі проводити аналітику необхідної інформації. **Цінність** означає наскільки інформація отримана від обробки великих даних принесе користь тому, хто її буде використовувати. Можливі випадки, коли опрацювання чи аналіз великого об'єму даних не матиме в собі користі або його результативність менша, ніж витрати, на аналіз такої інформації. **Точність** або **достовірність** даних важлива тому, що від якості отриманих даних напряму залежить аналітика, яка буде проведена на їх базі [9, С. 21].

Необхідно також звернути увагу на іншу складову роботи з великими даними. Так як ці дані часто складають значні масиви інформації, з якими людині складно працювати, необхідне використання також і комп'ютерних

алгоритмів для їх обробки. Під подібними комп'ютерними алгоритмами розуміється штучний інтелект, який здатний не просто виявляти та обробляти великі об'єми інформації, але і структурувати їх та відслідковувати взаємозв'язки між ними.

В той самий час важливо зрозуміти чи збирає і зберігає держава великі дані про людей. Відповідь – однозначно так. Держава має реєстри та інші інформаційні системи, які дають їй ще більше даних про людину, ніж їх можуть зібрати приватні компанії. Держава має прямий доступ до наших персональних даних, податкова інспекція має доступ до платежів, які ми здійснили, а Міністерство юстиції має доступ до інформації про нашу нерухомість та майно.

В попередній статі ми вже наводили рекомендації про те як державі створити необхідну інформаційну архітектуру, щоб великі дані зберігались та опрацьовувались якісно. В тому дослідженні було встановлено, що на даному етапі інформація в державних реєстрах часто дублюється або навіть відрізняється одна від одної [10]. Проте, таке неякісне зберігання інформації на даному етапі не означає, що держава не має потенціалу до їх використання.

Висвітливши основні терміни, якими ми будемо оперувати в цій статті, ми можемо перейти до сфер, в яких використання великих даних та штучного інтелекту буде можливе та корисне. Ми обмежимося лише тими сферами, де неможливо здійснити використання таких даних без участі органів влади чи органів місцевого самоврядування, адже вони є розпорядником такої інформації або саме від їх

політичної волі залежить успішність реалізації таких реформ. В цій статті ми розглянемо приклади використання великих даних в інших країнах, а також можливість такої імплементації в Україні.

Протидія злочинності.

Одна із важливих тем, де великі дані можуть бути використані – це протидія злочинності. Такий експеримент проводять поліцейські в США. Основою для експерименту є метод Моделювання ризику місцевості, тобто система аналізує кореляцію між інформацією про злочини та конкретною локацією, де ці правопорушення були вчинені [11]. Поліція отримує ці дані і починає патрулювати ту місцевість, яка має найбільші криміногенні ризики. За словами дослідників такі дані дозволили знизити криміногенну ситуацію в конкретних районах до 40%.

І така концепція може бути імplementована в Україні. Національна поліція має інформацію щодо криміногенної ситуації, а також прив'язку таких злочинів до конкретної точки на місцевості. Ці дані можна накладати на онлайн-карту і направляти вільні патрулі в ту частину міста чи місцевості, де найчастіше відбуваються злочини.

Важливо зауважити, що такий підхід зможе бути ефективним лише щодо конкретної категорії правопорушень – крадіжки, грабежі чи вбивства. Адже саме ці злочини можна прив'язати до конкретної місцевості і саме вони мають кореляцію з локаціями.

Окрім просторового аналізу можливо застосувати також і часовий аналіз, адже моделюючи майбутні злочини можна врахувати час вчинення попередніх злочинів. Це дозволить не просто направляти патрулі в необхідні

райони, а робити це з максимальною ефективністю для превенції правопорушень саме в той період часу, коли ризик є найбільшим.

Проте правоохоронні органи використовують і інші підходи у використанні великих даних для боротьби зі злочинністю. Так, у Діджитал стратегії національної поліції Ради начальників національної поліції у Великій Британії на 2020-2030 роки зазначено, що технологія великих даних вимагає сприймати дані як стратегічний актив [12]. Окрім того Уряд країни фінансує розробку проєкту National Data Analytics Solution (Національне рішення для аналітики даних), який покликаний виявляти на базі патернів попередніх злочинів нові правопорушення [13]. Тобто, на основі інформації зібраної з різних джерел та відділів поліції, планується будувати аналітичні моделі, які допомагатимуть виявляти можливі патерни майбутніх злочинів та запобігати їм [14]. Окрім того, система дозволить систематизувати накопичену інформацію про правопорушення та зручно працювати з нею.

Система прогнозування злочинів широко використовується правоохоронними органами різних країн. Так, відділом поліції Ванкувера розроблена та впроваджена подібна система для дослідження вчинених злочинів та запобігання на базі їх аналізу подібних правопорушень [15]. В основі системи лежать великі дані, які дозволяють агрегувати аналітичну інформацію та створювати предиктивні моделі. Система вже показала свою ефективність. За даними авторів дослідження, за шість місяців пілотування проєкту рівень грабежів зменшився на 20%. Окрім того, дослідники під-

креслюють важливість саме якісних даних, які можна швидко опрацювати та отримати результат, тому не вся інформація може бути корисною, що ще раз підкреслює важливість підходу 5V, про який ми згадували вище.

Технологією відслідковування злочинців та потенційних свідків на основі великих даних користується поліція в США співпрацюючи з компанією Google. Так, в публікації The New York Times детально описується як компанія розкриває дані про конкретних користувачів на запит правоохоронних органів. Правоохоронці направляють запит для отримання інформації про користувачів сервісів та пристроїв, що підтримуються компанією та збираються в базі Sensorvault. Наприклад, поліція може запитати дані про всіх користувачів, які знаходились в конкретній локації в час вчинення правопорушення, потім поліція відслідковує підозрілих користувачів (наприклад, які були в кількох місцях серійних злочинів) та запитує їх персональні дані [16]. І хоча правоохоронці стверджують, що це лише один з інструментів в розслідуванні та доказуванні злочинів, сам факт розкриття даних про користувачів є недосконало вивченим з точки зору захисту персональних даних.

Іншим способом протидії злочинності за допомогою великих даних є моніторинг публічних місць та аналіз підозрілої активності. Наприклад, в місті Нью-Йорк з 2012 року працює Domain Awareness System. Це система, яка створена спільно поліцією міста та компанією Microsoft. Вона під'єднана до камер в певних районах міста та дозволяє виявляти підозрілі предмети чи аналізувати номери машин в реальному часі. Така система використовує

різні бази даних для того щоб швидше надавати поліції необхідну інформацію про криміногенну ситуацію або певну підозрілу людину чи явище [17].

Таку систему можна імплементувати і в Україні, більш того сама компанія Microsoft пропонує свої послуги для розробки та впровадження системи в різних містах. Тому таке використання великих даних та їх обробка можлива у великих містах України.

В Китаї, в деяких провінціях застосовується подібна система спостереження, яка дозволяє розпізнавати відео, номерні знаки слідкувати за трафіком через мережі WiFi, а також відслідковувати банківські операції. Не дивлячись на те, що така система створена з метою запобігання злочинності, активісти та правозахисники мають своє критичне бачення щодо її функціонування та наслідків [18].

Таким чином, використання великих даних з метою запобігання злочинності можливе і має свою користь, проте таке застосування технологій має бути збалансованим та не порушувати базові права людей. Саме цей критерій має бути основним при застосуванні такої технології в сфері протидії злочинності.

Використання великих даних для транспорту та місцевого планування.

В дослідженні Світового банку розкривається можливість використання великих даних для сфери транспорту та місцевого планування. Наприклад, в дослідженні зазначається, що використання даних із мобільних телефонів та супутників сприятиме кращій реалізації просторового планування та руху транспорту. Такий підхід допоможе жителям міста швидше доби-

ратись на роботу та зменшить рівень заторів на дорогах [19, С. 7].

У Китаї, в місті Шеньян міська влада застосувала підхід обробки великих даних для моніторингу та отримання корисної інформації про ситуацію на дорогах міста. У зв'язку з розвитком економіки міста трафік на дорогах став складнішим, місто мало багато датчиків та камер, проте без системного підходу ці дані не давали позитивного ефекту. Потім місто вирішило використати підхід аналізу великих даних, завдяки якому змогло отримувати в реальному часі інформацію про стан на дорогах, з легкістю ідентифікувати автомобілі чи водіїв. Такий підхід дозволив спростити доступ міської влади до даних про трафік, що в свою чергу дозволило отримати підґрунтя для прийняття необхідних рішень та боротьби зі злочинністю чи проблемами завантаженості доріг [20].

Компанії, які продукують великі дані, наприклад, навігатор Waze, часто співпрацюють з урядами та владами міст для покращення транспортних питань в місті [21]. Наприклад, цей навігатор передає великі дані містам щодо трафіку на дорогах, аварій та заторів, а вже саме місто зможе обробляти ці дані та приймати зважені рішення щодо розвантаження якогось напрямку чи, наприклад, налаштування зелених хвиль, як це роблять в місті Києві [22], або для планування та побудови нових доріг чи ремонту та розширення вже існуючих.

Наприклад, в міста Лос Анджелес використовуються великі дані з датчиків руху для керування транспортними потоками в реальному часі без участі людини. Науковці Janduí Jorge, Leonardo Lima та інші в своїй роботі

Towards Smart Traffic Lights Using Big Data to Improve Urban Traffic пропонують використовувати великі масиви інформації для регуляції зеленого світла та управління рухом авто. Вони наводять низку прикладів міст, які успішно використовують таку модель, а також пропонують свій підхід для створення такої системи [23].

Використання великих даних для економіки та податкової політики.

Використання аналітики великих даних матиме і значний економічний ефект для держави. Так наприклад, відповідно до норм Закону України “Про публічні закупівлі”, при закупівлі палива та коливання ціни на нього після закупівлі є можливість змінити обсяг поставки не змінюючи ціну, що фактично означає збільшення вартості палива. Це здоровий економічний механізм, проте він не має під собою однозначної вимоги до підстав зміни ціни на паливо, що завдає державі необґрунтованих збитків. Автор цієї статті приймав участь в дослідженні таких закупівель і було встановлено, що коливання ціни на паливо підтверджувалось різними особами по-різному. Хтось брав роздруківки з приватних сайтів, а хтось брав інформацію від Торгово-промислових палат [24].

В результаті дослідження було встановлено, що найкращими та найточнішими даними щодо коливання ціни на паливо є інформація, що знаходиться в розпорядженні Державної фіскальної служби, адже паливо це пiдакцизний товар, а значить його продаж – обліковується, в тому числі об'єм та ціна. Тобто визначати чи відбулося коливання ціни на паливо можна використовуючи однозначну ринкову ін-

формацію, яка і так є в держави. Таким чином, використовуючи великі дані щодо коливання цін можна зменшити корупційні ризики, а також зменшити необґрунтовані державні витрати.

Окрім того, запропонований в дослідженні механізм дозволяє визначати точну ціну на паливо без будь-яких додаткових витрат на проведення вивчення ринку, адже сама ця інформація є первинною та готовою до обробки та використання.

Великі дані вже використовуються в Україні для здійснення визначення ризиковості видачі кредиту конкретній особі. Наприклад, послугу фінансового скорингу пропонує компанія Київстар. Як зазначається на сайті компанії вони застосовують предиктивні моделі для виявлення прихованих тенденцій та закономірностей. Такий підхід в тому числі дозволяє виявити потенційних шахраїв [25].

Такий підхід можна застосовувати і в податковій сфері, здійснюючи аналіз платників податків та відслідковуючи можливі зловживання чи приховування від держави прибутків, маніпуляцій із ПДВ, а також відмивання коштів.

Так, дослідники інституту Нові Сад спільно з податковою службою Сербії провели аналіз платників податків на предмет ризиків в ухиленні від сплати податків за роботу працівників. Адже через надмірне податкове навантаження роботодавці оформлювали лише частину офіційної зарплати працівників, а іншу частину віддавали в конвертах на сплачуючи при цьому податків. Використовуючи великі дані дослідники спільно з чиновниками могли виявляти найбільш ризикових платників та проводити вже націлену

перевірку таких платників [26]. Тобто ресурси податкової служби були зекономлені на початковому етапі виявлення ризиків ухилення від сплати податків та направлені на перевірку найбільш ризикових або підозрілих компаній платників податків.

Важливо зауважити, що як із використанням великих даних в протидії злочинності, застосування аналітики в податковій сфері повинно мати не каральний ефект, а скоріше предиктивний. Тобто основною ціллю аналізу великих даних має стати пошук проблем в податковій сфері, можливе надмірне податкове навантаження чи прогалини в самій системі оподаткування, а каральна функція повинна займати другорядне місце.

Використання великих даних в адміністративних послугах.

В дослідженні KPMG зазначається прийняття рішень урядом на основі обґрунтованих даних дозволить створити більше людино-центристських сервісів [27, С.10]. Окрім того, в дослідженні наводяться приклади як рішення, прийняті на основі обґрунтованих даних вирішують урбаністичні проблеми, проблеми бізнесу та приватності даних громадян [27].

Питання надання адміністративних послуг майже повністю пов'язане з продукуванням та обробкою великих даних. Адже отримувачі послуг часто звертаються до держави за якоюсь інформацією, підтвердженням факту, внесенням змін до даних чи отриманням іншої адміністративної послуги.

Налагодження якісної обробки великих даних, як це було зроблено в місті Шеньян дозволить зменшити кількість адміністративних послуг або об'єднати кілька послуг в одну. Окрім

того, налагодження роботи між реєстрами та обміном інформацією дозволить ініціювати певні послуги навіть без участі людини.

Уявіть, що коли людина досягає пенсійного віку, їй на день народження приходить повідомлення, де вказано, що картку для отримання пенсії вона може обрати в будь-якому банку, всі інші документи та деталі вже налаштовані системою автоматично. І це не фантастична гіпотеза, а реальні можливості великих даних та штучного інтелекту. Окрім того, в процесі підготовки цієї статті Пенсійний фонд анонсував послугу “Автоматичне призначення пенсії” [28], що свідчить про готовність держави до стрімких змін.

Окрім того, влада має можливості поєднувати різні послуги в одну, як це зроблено з послугою “Є-малятко” [29]. Такий самий підхід можна застосувати і до інших адміністративних послуг, які зараз потребують збору різноманітних довідок та витягів для отримання конкретної послуги. Тобто застосування принципу роботи з великими даними дозволить поєднати подібні або споріднені послуги в одну.

Великі дані в освіті.

Великі дані можна використовувати і для освітньої сфери. Наприклад, можна аналізувати успішність студентів, якість засвоєння ними матеріалу, скільки часу вони провели на тій чи іншій сторінці і т.д. [30].

Виділяють чотири основні напрямки, в яких великі дані можуть покращити навчання: підвищення результатів учня, персоналізація освітньої програми для конкретного учня, зменшення рівня неуспішності студентів, а також таргетований прийом на роботу [31].

Такий підхід дозволяє не просто краще розгледіти якість роботи системи освіти, але і мати достатні дані для її повноцінного аналізу. Маючи дані успішності по конкретному предмету можна буде з'ясувати в чому причина низьких чи високих оцінок школярів: складність матеріалу, методика викладання конкретного викладача чи все разом.

Маючи результати тестів, наприклад ЗНО, можна встановлювати рейтинги шкіл за якістю освіти і приділяти особливу увагу тим школам, результати тестів в яких найнижчі.

Проте окрім суто адміністративного аспекту, великі дані дозволяють проаналізувати методологію викладання. Зараз існує ціла низка інструментів, які дозволяють вчитись онлайн. Таке навчання саме по собі продукує великі дані, за допомогою яких можна побачити поведінку учня [30]. Розуміючи як людина конкретна людина сприймає інформацію можливо зробити персоналізований підхід до кожного користувача та надавати йому знання в найбільш сприятливій для нього формі [32]. Наприклад, комусь зручніше зрозуміти тему, коли вона описана текстом, а хтось хоче намалювати діаграму чи інфографіку щоб засвоїти знання.

Ще одним важливим використанням великих даних в навчанні стане покращення рівня прийому на роботу студента в залежності від його найсильніших навичок та здібностей. Така модель можлива завдяки попередньому аналізу успішності студента по конкретним предметам, а також передбаченні яка професія йому підходить найбільше. Від такої концепції позитивний результат отримають всі:

навчальні заклади, адже вони зможуть гарантувати працевлаштування своїм студентам, самі студенти, адже вони зможуть отримати місце роботи, яке їм підходить, а також роботодавці, адже вони прийматимуть на роботу особу, яка своїми якостями підходить для конкретної посади, що мінімізує ризик залишення роботи. Окрім того, такий метод можна використовувати і при вступі абітурієнтів до вишу.

Всі ці підходи неможливі в існуючій системі освіти, адже вчитель чи викладач не може фізично приділити увагу та ручним способом аналізувати підходи до кожного зі студентів. Проте великі дані можуть в цьому допомогти. Аналізуючи великий об'єм інформації щодо конкретної поведінки можна побачити багато взаємозв'язків та вплинути на них.

Великі дані в користуванні природними ресурсами.

Природні ресурси також мають значний потенціал для великих даних. З одного боку така взаємодія дозволить продукувати нову інформацію, з іншого це дасть змогу краще та ефективніше розпоряджатись ресурсами, забезпечувати їх безпеку та виправляти помилки.

Так, дослідження великих даних, яке проводилось в Британії встановило взаємозв'язок між чистотою озер та обробкою прилеглих до них територій фермерами [33]. Тобто саме на великих масивах інформації стало зрозуміло, що в залежності від способу обробки землі та засобів, якими земля обробляється змінюється стан прилеглих водойм.

Як стверджує Сіріша Адамала, великі дані можуть також стати в нагоді при пошуку покладів нових родовищ,

моніторингу безпечності їжі, моніторингу якості води та інші сфери. В той самий час дослідниця наводить низку недоліків при використанні великих даних, серед яких: неточність інформації, її низька якість, необхідність правильного аналізу великих даних і т.д [34].

Видобувні компанії в Австралії використовують великі дані для розрахунку вартості добування ресурсів, визначення корисного ресурсу своїх інструментів та обладнання. Що в свою чергу дозволяє знизити операційні витрати на роботу. Окрім того, великі дані дозволяють відкрити ті родовища, яка було б складно знайти звичайним методом [35].

Великі дані та права людини.

Не дивлячись на всю прогресивність використання великих даних в публічному адмініструванні, в науковій та політичній організації часто з обережністю ставляться до цього інструменту. Окрім того, важливим залишається питання адаптації законодавства держав до можливостей та ризиків великих даних.

Наприклад, в Великій Британії було прийнято Investigatory Powers Act 2016, ціль якого окрім уніфікації законодавства щодо правоохоронних органів, фіксації принципів пропорційності та необхідності щодо використання діджиталізованих даних. Поміж іншого цей акт намагається впорядкувати використання великого масиву даних та створити додаткові механізми захисту прав громадян при розслідуваннях [36, С.340].

Окрім загального питання врегулювання відносин з великими даними виникає більше точне питання: що саме має бути врегульовано. Тобто

регулюватись мають великі дані та їх певне використання чи персональні дані, які можуть бути частиною великих даних. Відповідно до дослідження *International and comparative legal study on Big Data* різні країни та їх уповноважені посадовці мають диференційовані підходи для використання великих даних. Так, Європейський інспектор із захисту даних зазначає, що не всі дані в великих масивах інформації є персональними даними, а орган із захисту даних Словаччини наголошує, що в середовищі великих даних навіть можливо з'єднати неперсональну інформацію так, щоб вона була персональною [37].

Такі різноманітні погляди викликають певну неоднозначність в роботі з великими даними, адже звісно неможливо розглядати персональні дані і великі дані якщо щось відділене, в той самий час їх значимість має різний характер. В той самий час, якщо враховувати принцип, що навіть неперсональні дані можна з'єднати так, що вони стануть персональними – виникає проблема розділення великих даних на персональну інформацію, неперсональну (але таку що може нею стати) та на неперсональну і таку що не може стати персональною. Звісно, такий поділ не є реалістичним, адже навіть найпростіша інформація про геолокацію користувача може перетворитись на персональну, якщо до неї додати фото чи відео з цього конкретного місця.

З іншого боку, важливо розуміти, що надмірна зарегульованість не дасть можливості суспільству розвивати весь потенціал великих даних, або ж вся індустрія стане тінью що

ще більше погіршить ситуацію із захистом прав людини.

Таким чином, з одного боку держави намагаються прийняти нормативні акти, що направлені на обмеження та пропорційність використання великих даних, з іншого боку існує колізія між тим наскільки великі дані самі по собі можуть порушувати права людини.

В той самий час на нашу думку, використання великих даних, які не містять персональної інформації або ж використання даних із персональною інформацією за згодою користувача без передачі їх третім особам мають значний потенціал для захисту прав людини.

Висновок. Великі дані з розвитком технологій відіграють значну роль в публічному адмініструванні. Як ми побачили із наведено вище аналізу, цей інструмент використовують правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування та інші державні організації, а також приватні компанії.

Аналізуючи значні масиви інформації можна побачити нові взаємозв'язки, кореляції, створити принципово нову інформацію, яку б без цієї технології неможливо було б отримати. Ці нові інструменти дають можливість переглянути підходи до публічного адміністрування: створити нові сервіси, полегшити взаємозв'язок та взаємодію між державними органами, а також наблизитись до становлення людиноцентричного підходу в державі.

З іншого боку, такий потужний інструмент потребує значного наукового дослідження та практичної реалізації. Попри потужне наукове дослідження великих даних математиками,

програмістами та приватними компаніями, вітчизняні науковці у сфері права досить мало звертають увагу на цю тему. Великим даним в Україні в галузі права присвячені лише окремі статті та невеликі дослідження. І така відсутність ґрунтовних робіт не дає можливості розвивати цей інструмент та досліджувати його властивості саме з точки зору права. При тому, що існує безліч міжнародних підходів та практик, які можна застосувати в нашій країні.

Однією з таких малодосліджених тем є співвідношення використання великих даних та прав людини. Адже з одного боку, отримання нових знань на базі існуючої інформації має беззаперечний позитивний ефект для особи, проте з іншого боку існують ризики розкрити приватну інформацію про особу або розкрити ті дані, які людина бажала б приховати. Окрім того, існують ризики втрати приватності, адже коли держава матиме та оброблятиме всі дані про особу (наприклад, транзакції, інформацію про власність, поїздки, соціальні зв'язки тощо) – то поняття приватного життя або пропорційного втручання в нього з боку держави стане під сумнівом. Тому, використання новітніх технологій потребуватиме детальнішої правової оцінки впливу таких технологій на права людини.

Підводячи підсумок необхідно відмітити, що потенціал великих даних для становлення людиноцентриського принципу досить широкий, але ця технологія потребує більш детального дослідження в сфері публічного адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. О. В. Орлов, Великі дані у публічному управлінні: технології майбутнього [Електронний ресурс]. / Харківський регіональний інститут державного управління, Харків, 2016 рік. – Вип. № 1 / 2016 – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/1/01.pdf>, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.
2. Л. Б. Самойленко, Можливості та проблеми застосування технологій Big Data вітчизняними компаніями [Електронний ресурс]. / Електронний журнал «Ефективна економіка», Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Київ, 2018 рік – Вип. №1 / 2018 – Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/59.pdf, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.
3. О. І. Піжук, Великі дані як основоположний драйвер цифрової трансформації економіки [Електронний ресурс]. / Журнал “Економіка та держава”, Київ, 2019 рік – Вип. 6/2019 – Режим доступу:http://www.economy.in.ua/pdf/6_2019/12.pdf, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.
4. Питання Міністерства цифрової трансформації [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана
5. План роботи Міністерства цифрової трансформації [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства цифрової трансформації від 3 грудня 2019 р. № 15. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/ministry/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_2020_%D1%80-%

D1%96%D0%BA.pdf, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

6. Сайт Teach Target [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://searchdatamanagement.techtarget.com/definition/big-data>, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

7. Центр безпеки компанії Google. Конфіденційність. Прозорість даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://safety.google/privacy/data/>, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

8. Сайт It Chronicles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itchronicles.com/big-data/how-do-big-companies-collect-customer-data/>, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

9. Hiba, Jasim & Hadi, Hiba & Nameed Shnain, Ammar & Hadishaheed, Sarah & Haji, Azizahbt. (2015). BIG DATA AND FIVE V'S CHARACTERISTICS. 2393-2835. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/332230305_BIG_DATA_AND_FIVE_V'S_CHARACTERISTICS, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

10. Роман Яковлев. Принципи мінімізації та точності персональних даних під час використання технології розподіленого реєстру (адміністративно-правовий аспект). Journal «ScienceRise: Juridical Science», – 2019 рік No4(10)2019. Режим доступу: http://journals.uran.ua/sr_law/article/download/182801/188596, вільний. – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

11. Сайт Apolitical. US police use data to focus on places, not people, and cut crime by up to 40% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://apolitical.co/en/solution_article/us-police-use-data-focus-places-not-people-cut-crime-40 – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

12. National policing digital strategy. Digital, data and technology strategy 2020–2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ict.police.uk/wp-content/>

[uploads/2020/01/National-Policing-Digital-Strategy-2020-2030.pdf](https://www.npscc.police.uk/documents/minutes/PRTB%20Meeting%2017%20Feb%202020.pdf) – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

13. Police Reform and Transformation Board. From 18 February 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npscc.police.uk/documents/minutes/PRTB%20Meeting%2017%20Feb%202020.pdf> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

14. Ethics Committee Briefing Note—20TH November 2019. National Data Analytics Solution – Most Serious Violence (MSV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.westmidlands-pcc.gov.uk/wp-content/uploads/2019/12/27112019-EC-Item-3-Briefing-Note-NDAS-MSV.pdf> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

16. Ryan Prox, “Lessons Learned on Implementing Big Data Machine Learning: The Case of Predictive Policing at the Vancouver Police Department,” Police Chief 87, no. 3 (March 2020): 46–51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.policechiefmagazine.org/lessons-learned-on-implementing-big-data-machine-learning/?ref=e64ad9c58622b2dbfc8c98489c736e25> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

17. JENNIFER VALENTINO-DeVRIES. Tracking Phones, Google Is a Dragnet for the Police. The New York Times. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nytimes.com/interactive/2019/04/13/us/google-location-tracking-police.html?fbclid=IwAR3148zmlYE4wzSIRqFSx5PYysXSc_TNfeGsl81DOq-Y4Icry_XeaBdBe8g – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

18. Сайт компанії Microsoft. New York City Police Department and Microsoft Partner to Bring Real-Time Crime Prevention and Counterterrorism Technology Solution to Global Law Enforcement Agencies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.microsoft.com/2012/08/08/new-york-city-police-department-and-microsoft-partner>

to-bring-real-time-crime-prevention-and-counterterrorism-technology-solution-to-global-law-enforcement-agencies/ – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

19. Nathan Vanderklippe. China using big data to detain people before crime is committed: report. The Globe and Mail. 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theglobeandmail.com/news/world/china-using-big-data-to-detain-people-in-re-education-before-crime-committed-report/article38126551/> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

20. Big Data Innovation in Public Services, Policy and Engagement. The World Bank Group. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/176511491287380986/pdf/114011-BRI-3-4-2017-11-49-44-WGSBigDataGovernmentFinal.pdf> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

21. Сайт компанії Intel. Improving traffic management with big data analytics. 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.intel.com/content/dam/www/public/us/en/documents/case-studies/big-data-xeon-e5-trustway-case-study.pdf> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

22. Neal Ungerleider. Waze Is Driving Into City Hall. Fast Company. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fastcompany.com/3045080/waze-is-driving-into-city-hall> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

23. «Зелена хвиля» для світлофорів в Києві розрахована на швидкість 50 км/год. Хмарочос. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/02/04/zelena-hvylya-dlya-svitloforiv-v-kyievi-rozrahovana-na-shvydkist-50-km-god/> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

24. Jorge, Janduí, Leonardo Lima, Bárbara Xavier França and V Souto. “Towards Smart Traffic Lights Using Big Data to Improve Urban Traffic.” (2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.semanticscholar.org/paper/Towards-Smart-Traffic-Lights-Using-Big-Data-to-Jorge-Lima/e3625f765abbe2b131d411dd963bc2791062cbd9#extracted> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

25. Людмила Євсєєнко. Пропозиції законодавчих змін: Скасування однієї довідки може закрити корупційну прогалину на мільярди гривень. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://idf.solutions/wp-content/uploads/2019/09/Propozitsii-zakonodavchih-zmin_-ZAKUPIVLI.pdf – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

26. Сайт компанії Київстар. BIG DATA від Київстар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kyivstar.ua/ru/business/products/bigdata?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=2020-05-12_big_data_kyivstar_ec_all_search.allfeat_order_ukraine&utm_content=ch_google_adwords|trg_kwd-27796770027|crt_435521056462|kwmt_b|ps|srct_g|trgt|src|devt_c|devm|cid_10057825158|lcl_9061013|fdi|mlid_17161|dop_&utm_term=%2Bbig%20%2Bdata&gclid=EAIaIQobChMI74LA-QIVzYKyCh2W6g0zEAAAYASAAEgI3LvD_BwE – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

27. Jasnadmions. Improving tax collection with big data analytics. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecmiindmath.org/2020/02/01/improving-tax-collection-with-big-data-analytics/> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

28. Iain Gravestock. Informed consent: How government can unlock value from data. Data driver government. @gov – journal. Spring – Summer 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/be/pdf/Markets/at-gov-brochure.pdf> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

29. Сайт Міністерства соціальної політики України. Пенсія призначатиметься автоматично. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/>

gov.ua/news/18801.html – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

30. Сайт Міністерства юстиції України. Олена Сукманова розповіла в парламенті про ініціативи мін'юсту та уряду щодо електронних послуг для новонароджених. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-rozprovila-v-parlamentu-pro-initsiatiivi-minyustuta-uryadu-schodo-elektronnih-poslug-dlya-novonarodjenih> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

31. Ray, Saptarshi. (2013). BIG DATA IN EDUCATION. 2321-0451. 6-8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/259443597_BIG_DATA_IN_EDUCATION – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

32. Naveen Joshi. 4 ways big data is transforming the education sector. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.allerin.com/blog/4-ways-big-data-is-transforming-the-education-sector> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

33. Nazar Kwartalni. Impact of big data on education: history, benefits and examples. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inoxoft.com/impact-of-big-data-on-education-history-benefits-and-examples/> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

34. Simon Williams. 'Big data' can support better management of global natural assets. 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ceh.ac.uk/news-and-media/news/big-data-can-support-better-management-global-natural-assets> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

35. Adamala, Sirisha. (2017). An Overview of Big Data Applications in Water Resources Engineering. 2. 10-18. 10.11648/j.mlr.20170201.12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/334710343_An_Overview_of_Big_Data_Applications_in_Water

Resources_Engineering – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

36. Aaron Ross, Jonathan Bloch. Digging deep: mining the next big data frontier. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://institutional.anz.com/insight-and-research/Digging-deep-mining-the-next-big-data-frontier> – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

37. Pompeu Casanovas. Regulation of Big Data: Perspectives on strategy, policy, law and privacy. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uploads-ssl.webflow.com/5cd23e823ab9b1f01f815a54/5ce4e2c1538f1f6601f9fa07_Regulation%20of%20Big%20Data%20Perspectives%20on%20strategy%20policy.pdf – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

38. Bart van der Sloot, Sascha van Schendel. International and comparative legal study on Big Data. Working Paper #20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bartvandersloot.com/onewebmedia/WP_20_International_and_Comparative_Legal_Study_on_Big_Data.pdf – (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. Orlov O. V. (2016). Velyki dani u publichnomu upravlinni: tehnologiyi majbutnogo [Big data in public administration: technologies of the future]. Derjavne budivnitstvo – State development, 1 / 2016 [in Ukrainian].

2. Samoylenko L.B. (2018). Mozhly`vosti ta problemy` zastosuvannya tehnologij Big Data vitchy`znyany`my` kompaniyamy [Opportunities and problems of using big data technologies by domestic companies]. Efektyvna ekonomika – Effective economy. 1/ 2018 [in Ukrainian].

3. Pizhuk O.I. (2019). Velyki dani yak osnovopolozhnyj drajver cy`frovoi transformaciyi ekonomiky` [Big data as a fundamental driver of digital transformation of the economy]. Economica i Derzhava – Economy and State. 6/2019 [in Ukrainian].

4. Pytannya Ministerstva cyfrovoyi transformaciyi [Questions of the Ministry of Digital Transformation] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnya 2019 roku [Resolution of the Cabinet of Ministers] from September 18, 2019 – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Plan roboty Ministerstva cyfrovoyi transformaciyi [Work plan of the Ministry of Digital Transformation]: Nakaz Ministerstva cyfrovoyi transformaciyi vid 3 hrudnya 2019 roku [Order of the Ministry of Digital Transformation] from December 3, 2019 – Retrieved from: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/industry/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_2020_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf [in Ukrainian].

6. Teach Target site. Retrieved from: <https://searchdatamanagement.techtarget.com/definition/big-data>

7. Tsentr bespeky kompanii Google. [Google safety center]. Retrieved from: <https://safety.google/privacy/data/> [in Ukrainian].

8. It Chronicles site. Retrieved from: <https://itchronicles.com/big-data/how-do-big-companies-collect-customer-data/>

9. Hiba, Jasim & Hadi, Hiba & Hameed Shnain, Ammar & Hadishaheed, Sarah & Haji, Azizahbt. (2015). BIG DATA AND FIVE V'S CHARACTERISTICS. 2393-2835.

10. Yakovliev R. (2019) Pryncypy minimizacii ta tochnosti personalnyx danyx pid chas vykorystannya tehnologii rozpodilenogo reyestru (administratyvno-pravovy aspekt) [Principles of minimization and accuracy of personal data during use of distributed registry technology (administrative and legal aspects)]. Journal «ScienceRise: Juridical Science». (10) 2019. [in Ukrainian].

11. Apolitical site. US police use data to focus on places, not people, and cut crime by up to 40%. Retrieved from: https://apolitical.co/en/solution_article/us-police-use-data-focus-places-not-people-cut-crime-40

12. National policing digital strategy. Digital, data and technology strategy 2020–2030. Retrieved from: <https://ict.police.uk/wp-content/uploads/2020/01/National-Policing-Digital-Strategy-2020-2030.pdf>

13. Police Reform and Transformation Board. From 18 February 2020. Retrieved from: <https://www.npcc.police.uk/documents/minutes/PRTB%20Meeting%2017%20Feb%202020.pdf>

14. Ethics Committee Briefing Note—20TH November 2019. National Data Analytics Solution – Most Serious Violence (MSV). Retrieved from:

15. <https://www.westmidlands-pcc.gov.uk/wp-content/uploads/2019/12/27112019-EC-Item-3-Briefing-Note-NDAS-MSV.pdf>

16. Ryan Prox, “Lessons Learned on Implementing Big Data Machine Learning: The Case of Predictive Policing at the Vancouver Police Department,” Police Chief 87, no. 3 (March 2020): 46–51. Retrieved from: <https://www.policechiefmagazine.org/lessons-learned-on-implementing-big-data-machine-learning/?ref=e64ad9c58622b2dbfc8c98489c736e25>

17. JENNIFER VALENTINO-DeVRIES. Tracking Phones, Google Is a Dragnet for the Police. The New York Times. Retrieved from: https://www.nytimes.com/interactive/2019/04/13/us/google-location-tracking-police.html?fbclid=IwAR3148zmlYE4wzSIRqFSx5PYysXSc_TN-feGsl81DOq-Y4Icry_XeaBdBe8g

18. Microsoft site. New York City Police Department and Microsoft Partner to Bring Real-Time Crime Prevention and Counterterrorism Technology Solution to Global Law Enforcement Agencies. Retrieved from: <https://news.microsoft.com/2012/08/08/new-york-city-police-department-and-microsoft-partner-to-bring-real-time-crime-prevention-and-counterterrorism-technology-solution-to-global-law-enforcement-agencies/>

19. Nathan Vanderklippe. (2018). China using big data to detain people before crime

is committed: report. The Globe and Mail. Retrieved from: <https://www.theglobeandmail.com/news/world/china-using-big-data-to-detain-people-in-re-education-before-crime-committed-report/article38126551/>

20. Big Data Innovation in Public Services, Policy and Engagement. The World Bank Group. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/176511491287380986/pdf/114011-BRI-3-4-2017-11-49-44-WGSBBigDataGovernment-Final.pdf>

21. Intel site. Improving traffic management with big data analytics. Retrieved from: <https://www.intel.com/content/dam/www/public/us/en/documents/case-studies/big-data-xeon-e5-trustway-case-study.pdf>

22. Neal Ungerleider. (2015). Waze Is Driving Into City Hall. Fast Company. Retrieved from: <https://www.fastcompany.com/3045080/waze-is-driving-into-city-hall>

23. Hmarochos site. «Zelena hvylya» dlya svitloforiv v Kyevi rozraxovana na shvydkist 50 km/god [The «green wave» for traffic lights in Kyiv is designed for a speed of 50 km / h]. Retrieved from: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/02/04/zelena-hvylya-dlya-svitloforiv-v-kyievi-rozrahovana-na-shvydkist-50-km-god/> [in Ukrainian].

24. Jorge, Janduí, Leonardo Lima, Bárbara Xavier França and V Souto. (2015). “Towards Smart Traffic Lights Using Big Data to Improve Urban Traffic.”. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Towards-Smart-Traffic-Lights-Using-Big-Data-to-Jorge-Lima/e3625f765abeb2b131d411dd963bc2791062cbd9#extracted>

25. Liudmila Evseeva. Propozyciyi zakonodavchyx zmin: Skasuvannya odniyeyi dovidky mozhe zakryty korupcijnu progalynu na milyardy hryven. [Policy paper: The abolition of one certificate can close a corruption gap for billions of hryvnias]. Retrieved from: https://idf.solutions/wp-content/uploads/2019/09/Propozitsii-zakonodavchih-zmin_-ZAKUPIVLI.pdf [in Ukrainian].

26. Kyivstar site. BIG DATA from Kyivstar. Retrieved from: https://kyivstar.ua/ru/business/products/bigdata?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=2020-05-12_big_data_kyivstar_ec_all_search.allfeat_order_ukraine&utm_content=ch_google_adwords|trg_kwd-27796770027|crt_435521056462|kwmt_b|ps_|srct_|trgt_|s-rc_|devt_c|devm_|cid_10057825158|l-cl_9061013|fdi_|m-rlid_17161|dop_&utm_term=%2Bbig%20%2Bdata&gclid=EAIAIQobChMI74LA-QI-VzYKyCh2W6g0zEAAYASAAEgI3LvD_BwE [in Ukrainian].

27. Jasnadmiuns. (2020). Improving tax collection with big data analytics. Retrieved from: <https://ecmiindmath.org/2020/02/01/improving-tax-collection-with-big-data-analytics/>

28. Iain Gravestock. (2017). Informed consent: How government can unlock value from data. Data driver government. @gov journal. Retrieved from: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/be/pdf/Markets/at-gov-brochure.pdf>

29. Ministry of social policy site. Pensiya pryznachatymetsya avtomatychno [The pension will be assigned automatically]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/18801.html> [in Ukrainian].

30. Ministry of Justice of Ukraine site. Olena Sukmanova rozpovila v parlamenti pro iniciatyvy minyustu ta uryadu shhodo elektronnyx poslug dlya novonarodzhenyx [Olena Sukmanova spoke in the parliament about the initiatives of the Ministry of Justice and the government on electronic services for newborns]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-rozpovila-v-parlamenti-pro-iniatiivi-minyustu-ta-uryadu-schodo-elektronnih-poslug-dlya-novonarodzenih> [in Ukrainian].

31. Ray, Saptarshi. (2013). BIG DATA IN EDUCATION. 2321-0451. 6-8. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/259443597_BIG_DATA_IN_EDUCATION

32. Naveen Joshi. (2017). 4 ways big data is transforming the education sector. Retrieved from: <https://www.allerin.com/blog/4-ways-big-data-is-transforming-the-education-sector>
33. Nazar Kwartalny. (2020). Impact of big data on education: history, benefits and examples. Retrieved from: <https://inoxoft.com/impact-of-big-data-on-education-history-benefits-and-examples/>
34. Simon Williams. (2019). 'Big data' can support better management of global natural assets. Retrieved from: <https://www.ceh.ac.uk/news-and-media/news/big-data-can-support-better-management-global-natural-assets>
35. Adamala, Sirisha. (2017). An Overview of Big Data Applications in Water Resources Engineering. 2. 10-18. 10.11648/j.mlr.20170201.12. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/334710343_An_Overview_of_Big_Data_Applications_in_Water_Resources_Engineering
36. Aaron Ross, Jonathan Bloch. (2017). Digging deep: mining the next big data frontier.. Retrieved from: <https://institutional.anz.com/insight-and-research/Digging-deep-mining-the-next-big-data-frontier>
37. Pompeu Casanovas (2017). Regulation of Big Data: Perspectives on strategy, policy, law and privacy. Retrieved from: https://uploads-ssl.webflow.com/5cd23e823ab9b1f01f815a54/5ce4e2c1538f1f6601f9fa07_Regulation%20of%20Big%20Data%20Perspectives%20on%20strategy%20policy.pdf
38. Bart van der Sloot, Sascha van Schendel. International and comparative legal study on Big Data. Working Paper #20. Retrieved from: https://bartvandersloot.com/onewebmedia/WP_20_International_and_Comparative_Legal_Study_on_Big_Data.pdf

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК: 323.1

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-214-224](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-214-224)

Бондар Володимир Тимофійович,

аспірант Національної академії державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: (+38) 050 209-54-25, e-mail: ptc.charit@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9833-9867>.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено розгляду досвіду Республіки Польща у формуванні механізмів державного управління в реалізації етнонаціональної політики. Метою є ознайомлення з міжнародною практикою у цій сфері зацікавлених фахівців вітчизняного профільного середовища. Обґрунтовано вибір країни для дослідження.

Встановлено, що після здобуття Польщею повноправного членства в Європейському Союзі (2004 р.), процеси державотворення були спрямовані на завершення гармонізації чинного законодавства з європейським, передусім, що стосується Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. У результаті, 2005 року закладено єдину структуровану систему органів публічного управління задля забезпечення потреб етнічних спільнот й індивідуальних прав осіб, які належать до меншин.

Наголошено, що мовній політиці приділяється належна увага польською владою. Були визначені об'єкти державного регулювання з числа національних і етнічних меншин, а їх рідна мова набула предметної ознаки. До їх кола залучено також середовище, що використовує кашубську мову, якій надано окремий статус регіональної.

З'ясовано принципи формування механізму державного управління, його властивості. Окреслено повноваження й обов'язки віднесених до нього суб'єктів управлінського процесу.

Виокремлено, якому органу виконавчої влади відведено центральне місце і роль в системі управління. Зазначено про функції заснованої інституції з консультативним дорадчим профілем діяльності, особливості її утворюючих елементів. Описано їх взаємодію, характеристики спільного інтелектуального продукту роботи цих двох організацій.

Розкрито форми та методи участі у процедурі прийняття управлінських рішень, у тому числі на рівні двосторонніх міжнародних відносин з країнами походження національних меншин. Показано способи комунікації між органами публічного управління і меншинами, а також середовищем, що використовує регіональну мову.

Ключові слова: етнонаціональна політика, етнічність, національні та етнічні меншини, мова меншин, суб'єкти і об'єкти управлінських відносин, механізми державного управління.

Bondar Volodymyr Tymophiiiovych,

postgraduate student of the National Academy for Public Administration under The President of Ukraine, 20, Anton Tsedyk st., 03057 Kyiv, Ukraine, phone: (+38) 050 209-54-25, e-mail: ptc.charit@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9833-9867>.

MECHANISMS OF IMPLEMENTATION BY THE SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ETHNONATIONAL POLICY IN THE REPUBLIC OF POLAND: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the experience of the Republic of Poland in forming mechanisms of public administration in implementation of the ethno-national policy. In order to familiarize with the international practice in this area interested specialists of the national profile environment. The country chosen for the research is substantiated.

It is established that after gaining by Poland the full-fledged membership in the European Union (2004), the processes of state formation were aimed at completing the harmonization of current legislation with European one, particularly The European Charter for Regional or Minority Languages. As a result, in 2005 a single structured system of public bodies was established to meet the needs of ethnic communities and the implementation of individual rights of persons belonging to minorities.

It is emphasized that the language policy is given the proper attention of the Polish authorities. There specified the objects of state regulation out of the number of national and ethnic minorities, their native language of the legally separated ethnic groups has acquired the subject's characteristics. They also include an environment that uses the Kashubian language, which has been featured with regional status.

It was found the principles of forming the mechanism of public administration, its properties. Defined the power and responsibilities assigned to this mechanism public administration bodies.

Specified to which entity of the executive power the main position and role was shared in the system of management. The functions of the established institution with the consultative and advisory profile of activity, features of its constituent elements are noted. The characteristics of the mutual intellectual product of these two organizations are described.

Forms and methods of interaction in the decision-making procedure, including at the level of bilateral international relations with countries of origin of national minorities, are highlighted. Ways of communication with representatives of minorities, as well as the environment that uses the regional language are featured.

Keywords: ethno-national policy, ethnicity, national and ethnic minorities, language of minorities, subjects and objects of administrative relations, mechanisms of public administration.

Постановка проблеми. Поряд з тим, що мовне питання в Україні вважається врегульованим, наявні тенденції свідчать про його політизацію. Представниками національно-культурних та етнічних спільнот висловлюється занепокоєння недостатнім врахуванням їх інтересів з огляду на міжнародний досвід вирішення подібних проблем, на тлі якого найбільшу увагу привертає угорська меншина [1]. Реалізуючи внутрішню політику органи державної влади України, засобами зовнішньополітичного відомства, змушені оперативно реагувати на окремі офіційні заяви сусідніх країн [2; 3; 4; 5]. За оцінкою вітчизняних науковців й експертів, мовне питання «стало сьогодні помітною проблемою, яка потребує подальшої розробки. Причиною цього є не лише його використання окремими політичними силами – навпаки, воно само стало до певної міри реакцією на прикрі помилки і перетини у здійсненні державної мовної політики» [6, с. 310]. Визнається, що «етнорегіональна багатоманітність України само по собі діє як потужний конфліктогенний чинник» [7]. Довготривала практика втручання з боку Росії, Румунії, Угорщини через спрощену процедуру надання свого громадянства громадянам України представникам відповідних етносів, а також фінансову, організаційну і інформаційну підтримку своїх меншин, на думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, є однією з основних причин активізації сепаратистських тенденцій [8].

Системний підхід до формування державної політики в етнонаціональній сфері передбачає суб'єктно – об'єктний принцип відносин для реаліза-

ції органами публічного управління впливу на етнічний компонент громадянського суспільства. Одним із завдань повстає необхідність створення належних умов користування етнічною спільнотою рідною мовою та її розвиток, що є предметом вивчення у більш вузькому розумінні. Звідси – потреба у дієвих механізмах державного управління і способах їх реалізації в політичному, економічному, соціальному, правовому, організаційному й іншому вимірі, моделюванні дії, прогнозування наслідків.

Варто зауважити, що державна етнонаціональна політика України – це «органічна складова внутрішньої і зовнішньої політики держави, яка є сукупністю послідовних рішень і дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на задоволення соціальних, політичних і культурних потреб етнічних спільнот й окремих громадян, що належать до них, на утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності, на зміцнення загальнонаціональної єдності» [6, с. 301]. Тож складність самого процесу, множинність взаємозв'язку між суб'єктами публічного управління, імплементація на регіональному рівні, координування та взаємодія вимагають всебічного розгляду.

Актуальним, на погляд автора, є вивчення міжнародного досвіду формування механізмів державного управління, адаптованих в умовах європейського законодавства, насамперед Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (далі – Хартія), що стало б позитивним сигналом для меншин України. Не буде помилкою дослідження і критичне переосмислення особливостей державотворен-

ня окремо узятої країни-члена Євросоюзу з подібними до українських новітньою історією становлення незалежності, поліетнічним складом населення й співмірним відношенням між титульною нацією та етнічною спільнотою – наприклад, Республіки Польща. Задля пошуку коректних рішень з наступним їх ймовірним впровадженням у вдосконаленні механізмів державного управління вітчизняною етнополітичною сферою суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до прийнятої в наукових колах думки, «у вітчизняній науці ще немає єдиного підходу до визначення поняття «механізми державного управління»» [9]. Окремі питання формування і забезпечення ефективності механізмів державного управління перебували у фокусі уваги вітчизняних фахівців галузі державного управління, таких, як В. Б. Авер'янов, Г. В. Атаманчук, В. Д. Бакуменко, В. Б. Дзюндзюк, В. М. Князев, О. Б. Коротич, О. А. Машков, Н. М. Мельтюхова, Н. М. Миронова, Н. С. Миронова, П. І. Надолішній, Н. Р. Нижник, В. В. Нікітін, О. Ю. Оболенський, Г. С. Одінцова, В. М. Олуйко, Ю. П. Сурмін. На необхідності створення ефективного інституційного механізму наголошувалося Н. П. Підбережник [10]. Проблеми формування державою механізмів налагодження комунікації з національними меншинами вивчалися А. М. Дегтеренком [11]. Напрями вдосконалення правового поля механізмів задоволення потреб й інтересів громадян, що належать до національних меншин, запропоновані І. О. Кресіною [12]. Про важливість покращення конкретних політико-правових механізмів

забезпечення прав національних меншин, створення спеціального виконавчого органу влади з компетенцією вирішення питань етнонаціональної політики загалом та захисту національних меншин зокрема описано В. А. Явір [13]. Процес формування і реалізації державної політики Польщі й України у загальних рисах окреслено М. А. Бучиним та Х. І. Дутчак [14]. У дослідженні на замовлення Ради Європи подано результати вивчення виконавчих структур і консультативних механізмів захисту меншин в Україні; зроблено оглядовий порівняльний аналіз систем державного управління етнонаціональною сферою нашої країни, Чеської Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Румунії та Республіки Сербія; викладено загальні, політичні й технічні рекомендації [15]. Натомість питанню більш детального вивчення існуючих механізмів забезпечення етнополітики в зарубіжних країнах відводилася недостатня увага.

Мета статті – розглянути досвід Республіки Польща у реалізації органами публічного управління етнонаціональної політики через призму формування механізмів державного управління.

Виклад основного матеріалу. Попри двозначність дій польської влади з так званим «паспортним тиском» на етнічних поляків в Україні відзначаються й позитивні аспекти. Представники польської меншини України переважною більшістю протягом 1980 – 1990 років брали активну участь на боці української національної демократії в її прагненнях здобути державний суверенітет. Одним із наслідків офіційного перегляду польською владою історичної політики щодо

України у позитивний бік, Польща була однією з перших країн, що визнала незалежність нашої держави. У Договорі між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (1992 р.) закріплені права національних меншин, польської в Україні та української – в РП, на збереження, самобутній розвиток своєї етнічності, культурної, мовної і релігійної ідентичності без будь-якої дискримінації, зазначено про необхідність дотримання носіями етносів лояльності до країни свого проживання, документ, який в цілому отримав позитивні відгуки у вітчизняному експертному середовищі. Промовистим прикладом конструктивного діалогу, як реакція на реформування вітчизняної освітньої галузі, стало підписання у жовтні 2017 року міністрами освіти спільної Декларації про гарантування польській меншині в Україні та українській в Польщі права на вивчення рідної мови або навчання нею, яка потребує подальшого опрацювання у частині механізмів реалізації передбачених завдань. Що відбулося на тлі компромісних рішень з Болгарією й ліберальною до нас Словаччиною, попри стримано-критичну позицію офіційного Бухаресту і діаметрально протилежну Будапешту. Сучасні двосторонні відносини можна охарактеризувати як стратегічне партнерство, Польща активно лобіює інтереси України в Європейському Союзі. Отже – у широкому сенсі, ознайомлення з практикою Польщі дозволить не лише знаходити корисні рішення для можливої імплементації у внутрішній політиці етнополітичної сфери, а використовувати релевантні дані про стан української меншини в цій країні для корегування

роботи в рамках українсько-польських домовленостей, участі в діяльності міжурядових механізмів (комісіях, комітетах, групах тощо).

Досліджуючи тему пропонується спиратися на теоретичні розробки вітчизняних науковців. Серед принципів побудови механізмів державного управління виокремлюються: «системність урахування інтересів і особливостей усіх учасників відносин; історичність та ситуативність; створення умов для розвитку людини, реалізації її творчої активності» [9].

У ході аналізу польського чинного законодавства у сфері етнопольїтичної політики привертає увагу закон «Про національні та етнічні меншини, а також про регіональну мову» (2005 р.) (далі – Закон) як один із базових профільних правових актів [16]. Його дія спрямована на регулювання питань збереження і розвитку культурної ідентичності національних й етнічних меншин та регіональної мови, способу реалізації принципу рівноправності осіб незалежно від їх етнічного походження. Прописані основні завдання, компетенції органів державного управління і територіального самоврядування у цих справах. Основним є Конституція (1997 р.), яка містить норми щодо захисту прав етнічної спільноти.

З метою структуризації й утворення складових загальної системи суспільних відносин етнічної сфери, в Законі передбачені чіткі критерії визначення її об'єктів. По суті, в Польщі законодавчо визнано відповідно національних меншин в кількості 9 (білоруська, чеська, литовська, німецька, вірменська, російська, словацька, українська та єврейська), етнічних –

4 (караїмська, лемківська, ромська і татарська).

Зі сторони предмета наукових досліджень, під мовою меншин розуміється власна мова національних та етнічних меншин, визначених цим актом – усього 13 мов. Серед прав осіб з числа меншин передбачено:

а) користування рідною мовою у приватному або публічному житті;

б) розповсюдження і обмін інформацією; в) відображення мовою меншини приватної інформації; г) вивчення мови або навчання нею. Прикметно, що в окремих випадках, мові меншин надається статус допоміжної. Це дозволяє використовувати її в гмінах мешканцями з числа меншини для звернення до місцевого органу в письмовій або усній формі. Для цього необхідно, щоб частка таких осіб перевищувала 20% від загального населення гміни, а вона сама була внесена до «Офіційного реєстру гмін, в яких вживається допоміжна мова» (далі – Офіційний реєстр). Беручи за основу критерії Хартії кашубська мова визнана регіональною мовою. Право на вивчення регіональної мови або навчання нею прирівнюється до порядку встановленому для осіб, які використовують мову меншин, у відповідності до положень Закону РП «Про систему освіти» (1991 р.).

Погоджуємося з думкою науковців, що «масштабність і складність об'єкта зумовлює необхідність формування великого узагальнюючого механізму» державного управління, щоб «його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності відповідної системи, для чого необхідно обрати оптимальний рівень децентралізації прийняття управлінських рішень» [9].

Згідно з Законом, до суб'єктів управлінського процесу віднесено центральні й воєводські органи виконавчої влади. З-поміж ЦОВВ, ключовим з виконання його положень визначено Міністерство у справах релігійних конфесій, національних та етнічних меншин.

Основні завдання міністерства, це: 1) реалізація прав і потреб меншин (шляхом збереження й розвитку ідентичності, культури та мови, інтеграції в громадянське суспільство; рівного трактування осіб незалежно від їх етнічного походження); 2) взаємодія з іншими органами влади; 3) здійснення аналізу правового і соціального забезпечення меншин; 4) пропагування знань на тему меншин та їх культури, моніторинг ситуації навколо меншин на предмет можливого виявлення ознак дискримінації, розробка методів й стратегії протидії такій дискримінації; 5) робота по збереженню і розвитку регіональної мови.

Серед повноважень воєводи такі: координування діяльності органів державного управління на території воєводства; захист прав меншин та осіб, що використовують регіональну мову, протидія порушенню цих прав або дискримінації осіб, які належать до меншин; вирішення проблем меншин. У своїй діяльності він співпрацює з органами місцевого самоврядування й громадськими організаціями, об'єднаннями меншин; рекомендує програми для підтримки меншин, збереження і розвитку регіональної мови; призначає представника у справах національних й етнічних меншин на підлеглий йому території.

Вочевидь, що процес побудови на законодавчому рівні управлінського

механізму відтворено за етапами, що передбачають «обґрунтування мети функціонування, визначення кола учасників відносин (суб'єктів і об'єктів управління, споживачів послуг), їх інтересів, цілей, завдань щодо реалізації загальної мети» [9]. В залежності від засобів, такий механізм можна охарактеризувати як комплексний відповідно до основних сфер суспільної діяльності.

За основу форми й методів роботи усіх учасників відносин, польським законодавцем обрано механізм взаємодії у вигляді консультативно-дорадчого органу при кабінеті міністрів, це – Спільна комісія уряду і національних та етнічних меншин (далі – Комісія). Окреслено її завдання: 1) оцінка стану реалізації прав і потреб меншин, формулювання пропозицій, визначення способів їх реалізації; 2) ініціювання програм зі створення сприятливих умов для збереження й розвитку культурної ідентичності меншин, регіональної мови; 3) розгляд законопроектів стосовно меншин; 4) аналіз видаткової частини державного бюджету на предмет визначення розміру і принципів розподілу коштів на захист, збереження та розвиток культурної ідентичності й регіональної мови; 5) організація протидії дискримінації осіб, які належать до меншин; 6) затвердження звіту про стан національних та етнічних меншин, а також регіональну мову. Реалізація Комісією покладених на неї повноважень передбачає: взаємодію з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями; звернення до інституцій, установ, наукових кіл, громадських об'єднань для оцінки ситуації, експертизи або

надання інформації, запрошення їх представників до участі в роботі. Комісія очолюється двома співголовами – уповноваженими від Міністерства у справах релігійних конфесій, національних та етнічних меншин і від середовища, що використовує регіональну мову. До її складу входять представники міністерств (у справах релігійних конфесій, національних та етнічних меншин; державної адміністрації; культури; освіти; фінансів; праці; юстиції; внутрішніх справ; соціального забезпечення; закордонних справ), комітету статистики, ради охорони історичної пам'яті, канцелярії кабінету міністрів. По 2 представники від білоруської, литовської, німецької, української, лемківської і ромської меншини, а також середовища, що використовує регіональну мову, 1 – чеської, вірменської, російської, словацької, єврейської, караїмської і татарської меншини. Секретар – від міністерства у справах релігійних конфесій, національних та етнічних меншин. Організаційно-технічне обслуговування здійснюється за рахунок зазначеного міністерства.

Продуктом спільної роботи Міністерства у справах релігійних конфесій, національних та етнічних меншин і Комісії є «Звіт про стан національних та етнічних меншин, а також регіональну мову в Республіці Польща». Це масив із статистичних даних, інформації про управлінські рішення й їх виконання, інші відомості, які міністерство затребує від усіх задіяних суб'єктів за їх компетенцією. Зведення покладено на міністра, періодичність звітування – кожних два роки. За змістом він включає систематизовані дані по кожній меншині і середовищу, що

використовує регіональну мову. Для прикладу: чисельність та відсоток від загального населення; гендерний і віковий склад; територію розселення; етнічні громадські й політичні організації; друковані і електронні ЗМІ; головні культурні події; число представників меншини у виборчих органах усіх рівнів; двосторонні механізми або угоди з країною походження національної меншини в частині що стосується захисту її прав ; рівень концентрації етнічного населення по регіону у порівнянні з безробіттям; індивідуальні права осіб або колективні права меншин згідно з Конституцією РП; кількість карних справ з розбивкою до якої меншини належить постраждала особа та класифікацією протиправної дії за складом злочину; заходи на підтримку й розвиток культури із зазначенням кошторису; обсяг годин мовлення та якими радіостанціями, бюджетні витрати; розмір субвенції на освіту учнів меншин по мовах і роках; алгоритм розрахунку субвенцій на освіту для територіальної одиниці органу самоврядування на рік; кількість годин навчання мовою меншин й учнів у школах; стан виконання стратегії розвитку освіти меншин ; звіт Уповноваженого у справах людини; перелік гмін внесених до Реєстру в яких використовується допоміжна мова (станом на 2019 р. таких 33 одиниці); перелік гмін на території яких використовується мова меншин у назвах місцевостей і фізикографічних об'єктах (59 одиниць) та інші відомості. Після консультацій з представниками меншин Звіт подається на розгляд у кабінет міністрів.

Висновки. На підставі аналізу наведених фактів польський досвід по-

казав, що створений відповідно до чинного законодавства механізм державного управління закликаний сприяти виконанню суб'єктами відносин їх основних управлінських функцій. Єдина система управління етнополітичною сферою має чітку ієрархічну структуру, до якої входять центральні та місцеві органи влади, що передбачає децентралізацію управлінських рішень.

Реалізації інтересів суб'єктів і об'єктів покладений спеціальний центральний орган влади. Крім основних завдань внутрішньої політики в етнополітичній сфері, він здійснює координуючі функції по взаємодії усіх профільних інституцій у забезпеченні необхідної комунікації.

Інтелектуальний продукт у вигляді зведеного звіту про виконану визначеним міністерством роботу розглядається й затверджується консультативно-дорадчим органом, до складу якого, нарівні з представниками органів публічного управління, входять уповноважені особи від меншин та середовища, що використовує регіональну мову.

Така система спрямована на комплексне забезпечення інтересів об'єктів етнополітичної сфери, які є кінцевими споживачами управлінських і соціальних послуг, значною мірою, надає можливість владі своєчасно реагувати на існуючі виклики та відповідно корегувати політику шляхом вдосконалення механізмів державного управління.

Перспективні напрями подальших розвідок у зазначеному напрямі. Припускаємо, що наступний етап у вивченні досвіду Республіки Польща в реалізації етнополітичної по-

літики передбачатиме: дослідження ефективності механізмів державного управління на основі аналізу звітів про стан національних та етнічних меншин, а також регіональну мову в РП (усього шість, за 2007 – 2019 роки) й інших документів і відомостей; вивчення способів реагування суб'єктами публічного управління на окремі тенденції розвитку етнополітичної сфери, зокрема мовної політики; складання методичних рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. На Закарпатті зібрали 64 підписів проти мовних законопроектів у ВР. URL: <https://7dniv.info/society/88200-na-zakarpatt-zbrali-64-000-pdpisv-proti-movnih-zakonoproektv-u-vr.html> (дата звернення: 10.08.2020).
2. Коментар МЗС України щодо висловлювань Посла Угорщини в Україні. URL: <https://mfa.gov.ua/news/11058-comment-by-the-ministry-of-foreign-affairs-of-ukraine-on-the-statements-of-the-ambassador-of-hungary-to-ukraine> (дата звернення: 10.08.2020).
3. В Украине есть три реформы, негативные для прав венгерского меньшинства – посол. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/677675.html> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Заява МЗС України у зв'язку із ухваленням Народними Зборами Болгарії Декларації щодо адміністративно-територіальної реформи в Україні. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-u-zvyazku-iz-uhvalennyam-narodnimi-zborami-bolgariyi-deklaraciyi-shchodo-admini-strativno-teritorialnoyi-reformi-v-ukrayini> (дата звернення: 10.08.2020).
5. МЗС обурила заява посла Угорщини: порушує домовленості міністрів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/30/7112722/> (дата звернення: 10.08.2020).
6. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 472 с.
7. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст: Монографія / І. Т. Зварич. Київ: Дельта, 2009. С. 96.
8. Потенційні загрози регіональному сепаратизму в Україні. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatizmu-v-ukraini> (дата звернення: 10.08.2020).
9. Одінцева Г. С., Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М., Миронова Н. М., Коротич О. Б. Механізми державного управління. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління // наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін., 2011. С. 375 – 376.
10. Пдбережник Н. Інституційний механізм публічного управління у сфері етнополітичних відносин в Україні. Державне управління на місцеве самоврядування, 2017. Випуск 4. С. 104 – 112.
11. Дегтеренко А. М. Процеси політизації етнічності в Україні: загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/nats_konsol-eee72.pdf (дата звернення: 10.08.2020).
12. Кресіна І. О. Етнокультурна автономія як політико-правовий інститут захисту прав національних меншин / Наукові записки. ІПіЕНД НАН України, 2019. Випуск 3 – 4 (99 – 100). С. 204 – 223.
13. Явір В. Проблеми в сфері забезпечення прав національних меншин у контексті євроатлантичної інтеграції України / Наукові записки. ІПіЕНД НАН України, 2019. Випуск 3 – 4 (99 – 100). С. 50 – 63.

14. Бучин М. А., Дутчак Х. І. Особливості формування та реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин (на прикладі України та Республіки Польща). Вісник Донецького національного університету ім. В. Стуса, Сер.: Політичні науки, 2019. С. 68 – 73.

15. Зміцнення захисту національних меншин в Україні: виконавчі структури та спеціалізовані механізми ведення діалогу в міжнародній перспективі. Дослідження / Т. Маллой, Л. Джорджевич, Н. Мекахаль. Департамент боротьби з дискримінацією, Рада Європи, 2018. 108 с.

16. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r. Warszawa: Kancelaria Sejmu, 2017.

17. VI Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 2017. URL: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/prawo/ustawa-o-mniejszosc/raporty-ustawowe/11108,VI-Raport-dotyczac-sytuacji-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-oraz-jezyka-reg.html?search=60601276715503> (дата звернення: 10.08.2020).

REFERENCES:

1. Na Zakarpatti zibraly 64 pidpysiv proty movnykh zakonoproektiv u VR [In Transcarpathia, 64 signatures were collected against language bills in the Verkhovna Rada]. (2017). 7dniv.info. Retrieved from <https://7dniv.info/society/88200-na-zakarpatt-zbrali-64-000-pdpisv-proti-movnih-zakonoproektiv-u-vr.html> [in Ukrainian].

2. Komentar MZS Ukrainy shchodo vyslovliuvan Posla Uhorshchyny v Ukraini [Comment of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the statements of the Ambassador of Hungary to Ukraine]. (2019). mfa.gov.ua. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/11058-comment-by-the-ministry-of-foreign-affairs-of-ukraine-on-the-statements-of-the-ambassador-of-hungary-to-ukraine> [in Ukrainian].

3. V Ukraine est tri reformy, negativnye dlya prav vengerskogo menshinstva – posol [There are three reforms in Ukraine that are negative for the rights of the Hungarian minority – the ambassador]. (2020). interfax.com.ua. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/political/677675.html> [in Russian].

4. Zaiava MZS Ukrainy u zviazku iz ukhvaleniam Narodnymy Zboramy Bolharii Deklaratsii shchodo administrativno-terytorialnoi reformy v Ukraini [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in connection with the adoption by the People's Assembly of Bulgaria of the Declaration on Administrative and Territorial Reform in Ukraine]. (2020). mfa.gov.ua. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-u-zvyazku-iz-uhvalennyam-narodnimi-zborami-bolgariyi-deklaraciyi-shchodo-administrativno-terytorialnoi-reformy-v-ukrayini> [in Ukrainian].

5. MZS oburyla zaiava posla Uhorshchyny: porushuie domovenosti ministriv [The Foreign Ministry was outraged by the statement of the Hungarian ambassador: he violates the agreements of the ministers]. (2020). www.eurointegration.com.ua. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/30/7112722/> [in Ukrainian].

6. Rafalskyi, O.O., Maiboroda, O.M. (Eds.). (2018). Polityka suspilnykh reform: stratehiia, mekhanizmy, resursy [Policy of social reforms: strategy, mechanisms, resources. Collection of scientific works]. Kyiv: IPIEND NAN Ukrainy [in Ukrainian].

7. Zvarych, I.T. (2009). Etnopolityka v Ukraini: rehionalnyi kontekst [Ethnopolitics in Ukraine: regional context]. Kyiv: Delta [in Ukrainian].

8. Stepyko, M.T. (2014). Potentsiini zahrozy rehionalnomu separatyzmu v Ukraini. Analitychna zapyska [Potential threats to

regional separatism in Ukraine. Analytical note]. niss.gov.ua. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatizmu-v-ukraini> [in Ukrainian].

9. Odintsova, H.S., Dziundziuk, V.B., Meltiukhova, N.M., Myronova, N.M., Korotych, O.B. (2011). Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia. Entsyklopediia derzhavnogo upravlinnia. T. 2: Metodolohiia derzhavnogo upravlinnia [Mechanisms of public administration. Encyclopedia of public administration. Vol. 2: Methodology of public administration]. Yu.V. Kovbasiuk, Yu.P. Surmin, P.I. Nadolishnii (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

10. Pdberezhnyk, N. (2017). Instytutsiinyi mekhanizm publicnogo upravlinnia u sferi etnopolitychnykh vidnosyn v Ukraini [Institutional mechanism of public administration in the field of ethno-political relations in Ukraine]. Derzhavne upravlinnia na mistseve samovriaduvannia – Public administration for local self-government, 4, 104-112 [in Ukrainian].

11. Dehterenko, A.M. (2017). Protsesy polityzatsii etnichnosti v Ukraini: zahrozy ta mozhlyvosti dlia derzhavnoi polityky v umovakh zovnishnoi ahresii [Processes of politicization of ethnicity in Ukraine: threats and opportunities for public policy in the conditions of foreign aggression]. niss.gov.ua. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/nats_konsol-eee72.pdf [in Ukrainian].

12. Kresina, I.O. (2019). Etnokulturna avtonomiia yak polityko-pravovyi instytut zakhystu prav natsionalnykh menshyn [Ethnocultural autonomy as a political and legal institute for the protection of the rights of national minorities]. Naukovi zapysky. IPIEND NAN Ukrainy – Scientific Messages of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Researches of the NAS of Ukraine, 3-4(99-100), 204-223 [in Ukrainian].

13. Yavir, V. (2019). Problemy v sferi zabezpechennia prav natsionalnykh menshyn u konteksti yevroatlantychnoi intehtratsii

Ukrainy [Problems in the sphere of ensuring the rights of national minorities in the context of Euro-Atlantic integration of Ukraine]. Naukovi zapysky. IPIEND NAN Ukrainy – Scientific Messages of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Researches of the NAS of Ukraine, 3-4(99-100), 50-63 [in Ukrainian].

14. Buchyn, M.A., Dutchak, Kh.I. (2019). Osoblyvosti formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky shchodo zakhystu prav natsionalnykh menshyn (na prykladi Ukrainy ta Respubliky Polshcha) [Peculiarities of formation and implementation of state policy on protection of rights of national minorities (on the example of Ukraine and the Republic of Poland)]. Visnyk Donetskooho natsionalnoho universytetu im. V. Stusa, Ser.: Politychni nauky – Bulletin of the Vasyl Stus Donetsk National University. Series Political sciences, 4, 68-73 [in Ukrainian].

15. Malloy, T.H., Djordevic, L., Mekahal, N. (2018). Zmitsnennia zakhystu natsionalnykh menshyn v Ukraini: vykonavchi struktury ta spetsializovani mekhanizmy vedennia dialohu v mizhnarodnii perspektyvi. Doslidzhennia [Strengthening the Protection of National Minorities in Ukraine: Executive Structures and Specialised Dialogue Mechanisms in an International Perspective]. Council of Europe, Department of Anti-Discrimination [in Ukrainian].

16. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r. (2017). Warszawa: Kancelaria Sejmu [in Polish].

17. VI Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (2017). Warszawa. mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl. Retrieved from <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/prawo/ustawa-o-mniejszoscia/c/raporty-ustawowe/11108,VI-Raport-dotyczacy-sytuacji-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-oraz-jezyka-reg.html?search=60601276715503> [in Polish].

Тур Ірина Юріївна,

старший викладач кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аеро-космічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», м. Харків, вул. Чкалова, 17, 61070, Україна, тел.: (057)-788-46-01, e-mail.: Iryna.Tur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1630-7878>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: МЕТА, СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА

Анотація. Розвиток економічного потенціалу України має особливу значущість в процесі реалізації довгострокової національної політики в нових економічних умовах, які характеризуються великою кількістю ризиків: природні та техногенні ризики, ризики політичної нестабільності, економічні та фінансові ризики, виробничі та інші ризики. Мінімізація негативного впливу ризиків є ключовим завданням страхування, як одного із найефективніших методів боротьби з ризиками у сучасному суспільстві. За допомогою страхування можливо вирішити багато соціально-економічних питань, тому розвиток страхової галузі є пріоритетним напрямком в стратегії економічного розвитку України.

Але ефективне функціонування страхового ринку залежить від стратегії й тактики управління економічними та соціальними процесами, які мають місце в механізмі державного регулювання ринку страхових послуг. Держава грає ключову роль у розвитку ринку страхування шляхом формування та забезпечення правових засад діяльності суб'єктів страхових правовідносин, а також координує діяльність учасників системи страхування. Тому особливої актуальності набуває виявлення мети регулювання державою страхового ринку, оскільки від цього залежить ефективний розвиток страхової справи.

У статті проведено термінологічний аналіз сучасних наукових поглядів щодо трактування поняття державного регулювання страхування, охарактеризовано її теоретико-методологічні засади. Окреслено мету регулювання у проаналізованих визначеннях державного регулювання страхування, наданих іншими авторами. Також, доведено, що загальним недоліком розглянутих підходів щодо сутності державного регулювання страхової діяльності є те, що всі автори розглядають це поняття тільки з позиції одного типу державного регулювання, а саме – економічного.

За результатами проведеного дослідження автором запропоновано власне визначення поняття «державне регулювання страхування», яке враховує, як економічну, так і соціальну мету регулювання страхового ринку державою.

Ключові слова: державне регулювання, страхова діяльність, мета, соціальна складова, економічне регулювання.

Tur Iryna Yurievna,

Senior Lecturer, National Aerospace University named after M. E. Zhukovsky «KhAI», Kharkiv, st. Chkalova, 17, 61070, Ukraine, tel.: (057) -788-46-01, e-mail.:Iryna.Tur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1630-7878>

STATE REGULATION OF INSURANCE ACTIVITY IN UKRAINE: PURPOSE, SOCIAL COMPONENT

Abstract. The development of Ukraine's economic potential has significant importance in the process of implementing long-term national policy in the new economic environment, which is characterized by a large number of risks: natural and technological risks, risks of political instability, economic and financial risks, production and other risks. Minimizing the negative impact of risks is a key task of insurance as one of the most effective methods of risk management in modern society. Insurance helps to solve many socio-economic issues, so the development of the insurance industry is a priority direction in the strategy of Ukraine's economic development.

But the effective functioning of the insurance market depends on the strategy and tactics of managing economic and social processes that are in the mechanism of state regulation of the insurance market. The state plays a key role in the insurance market's development by forming and ensuring the legal basis for the activities of participants in insurance relations, as well as coordinates the activities of participants in the insurance system. Therefore, it is especially important to identify the purpose of state regulation of the insurance market, as it has an influence on the effective development of the insurance business.

In the article the author made a terminological analysis of modern scientific views on the interpretation of the concept of state regulation of insurance, characterized its theoretical and methodological principles. The purpose of regulation in the definitions of state regulation of insurance provided by other authors was outlined. Also, it was proved that the common disadvantage of the analysed approaches to the essence of state regulation of insurance activity is that all authors consider this concept only from the point of one type of state regulation, which is called economic.

According to the study's results, the author proposed his own definition of «state regulation of insurance», which takes into account both economic and social purpose of regulating the insurance market by the state.

Keywords: state regulation, insurance activity, purpose, social component, economic regulation.

Постановка проблеми. Пошук оптимального балансу при управлінні економікою країни та її соціальною сферою є ключовим завданням, яке стоїть перед економічною теорією та практичною діяльністю суб'єктів господарювання. Але, як свідчить практика, у світі практично не існує високо розвинутої, гнучкої та ефективної економіки, яка функціонує на засадах саморегулювання. Досвід інших країн доводить, що усюди існує державне втручання, як в процеси економічного, так і соціально регулювання. Різниця між країнами полягає тільки у сферах, методах та масштабах цього впливу.

Проблема регулювання впливу держави на діяльність ринку страхових послуг в умовах трансформаційних перетворень набуває особливої актуальності. Це обумовлено тим, що на сьогоднішній день розвиток вітчизняного ринку страхування можливий у разі підвищення ефективності державного регулювання страхової діяльності, яке є важливим чинником успішного функціонування всіх сфер економічної системи держави. А недосконале державне регулювання страхового ринку України є вагомим зовнішнім чинником, що впливає на діяльність страхових компаній.

Отже, існує гостра потреба серйозних структурних реформ, глибоких інституційних перетворень у соціальній сфері країни, оновлення її шляхів для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідження проблем державного регулювання страхової діяльності знайшло своє відображення в наукових працях таких вчених, як: В. Базилевич, О. Баранова, Н. Внукова, О. Вовчак, О. Гаманкова, О. Гвозденко, Н. Докторо-

ва, О. Залетов, О. Заруба, М. Клапків, О. Колотило, О. Мурашко, Л. Нечипорук, С. Осадець, О. Поважний, Л. Рейтман, Т. Стецюк, В. Фурман, В. Шахов та ін.

Маємо констатувати, що державному регулюванню страхового ринку за сучасних економічних умов присвячено немало публікацій. Проблема, на наш погляд, полягає у тому, що немала частка існуючих наукових публікацій містить загальні міркування щодо ролі держави або ж констатує недоліки існуючих механізмів регулювання страхування.

Метою статті є дослідження існуючого механізму державного регулювання страхового ринку в Україні, визначення його мети та обґрунтування необхідності його вдосконалення шляхом залучення соціального регулювання для ефективного розвитку економіки країни у галузі страхування.

Виклад основного матеріалу. У кожній країні держава намагається регулювати будь-який вид людської діяльності [1], і страхування не є виключенням.

Страхування нормалізує пропорції суспільного відтворення й дає можливість підтримати досягнутий рівень добробуту населення. Більш того, за своєю спроможністю впливати на розвиток економіки страхування не уступає іншим складовим фінансово-кредитної системи. Таким чином, страхування займає досить специфічне місце в економіці й тісно пов'язане із системою державного регулювання.

О. О. Гаманкова підкреслює, що страхування виступає об'єктом контролю з боку державних органів, починаючи ще з XV – XVI ст. [2].

Ринок страхових послуг як складова фінансово-кредитної системи є об'єктом державного регулювання і контролю ме-

тою якого є забезпечення його стійкого розвитку з урахуванням ролі страхування в процесі суспільного відтворення. Страхову справу виділено в спеціальну галузь господарського законодавства й адміністративного нагляду: державне регулювання ринку страхування відбувається за рахунок впровадження спеціальної податкової політики, ухвалення законів за окремими видами підприємницької діяльності, що відбивають порядок укладення договорів зі страхування і вирішення спорів, що виникають. Також, держава, враховуючі інтереси всього суспільства, встановлює обов'язкові види страхування [3].

На сьогодні серед науковців не існує єдиної думки щодо сутності державного регулювання страхування, але усі визначення можна розглянути через такий компонент, як мета регулювання (табл.1).

Так, Н. П. Докторова [4] та О. Ф. Філонюк [5] визначають державне регулювання страхової діяльності, як «сукупність (систему) інструментів та методів», але мета регулювання є дещо різною. Якщо Н. П. Докторова вважає, що основною метою регулювання є розробка правил роботи суб'єктів страхового ринку, тоді як О. Ф. Філонюк акцентує увагу на впливі держави на економічну діяльність суб'єктів страхових відносин.

Схожу думку, щодо мети державного регулювання страхової діяльності має О. С. Журавка [6], яка розглядає сутність регулювання через вплив держави на відносини між суб'єктами страхового ринку. При цьому, вона уточнює що це можуть бути як економічні, так і адміністративно-правові та організаційно-технічні відносини.

Через призму «системи рішень, прийнятих державними органами

управління» формує своє уявлення щодо сутності державного регулювання страхової діяльності Н. В. Михайлова. На її думку головною метою державного регулювання є формування умов, які сприяють ефективної діяльності та розвитку страхових організацій і ринку страхових послуг, а також спрямовані на захист інтересів споживачів [7]. Е. Кузнецова також наголошує на важливості забезпечення державою ефективного розвитку страхового ринку та страхових компаній, а також захисту прав усіх суб'єктів страхових правовідносин [8].

У свою чергу, О. Д. Вовчак схиляється до того, що державне регулювання страхування – це, в першу чергу забезпечення платоспроможності страхової компанії за рахунок формування страхового фонду [9]. Схожу думку має і Л. В. Нечипорук, яка також вважає, що головною метою державного регулювання страхової діяльності є виконання зобов'язань перед страхувальниками [10].

Таким чином, можна зробити висновки, що більшість дослідників вважають, що державне регулювання спрямоване на забезпечення формування і розвитку ринку страхових послуг, який ефективно функціонує, створення в Україні необхідних умов для діяльності страховиків різноманітних організаційно-правових форм, недопущення на страховий ринок спекулятивних та фіктивних компаній, що можуть заподіяти шкоду як страховій справі, так і майновим інтересам страхувальників, та дотримання вимог законодавства України про страхування. А основні чинники, що зумовлюють необхідність державного регулювання страхової діяльності, пов'язані зі захистом страхувальника та економічною політикою, що проводиться державою.

Термінологічний аналіз визначення сутності державного регулювання страхування

Автор	Визначення	Мета регулювання
Н. П. Докторова [4]	система засобів і методів, які здійснюються на правовій основі з метою визначення рамок і правил функціонування страхового ринку та діяльності страхових компаній на ньому	розробка правил роботи страхового ринку у цілому, та окремих страхових компаній
О. Ф. Філонюк [5]	сукупність різноманітних методів, інструментів, за допомогою яких держава, в особі уповноваженого регулятивного органу, впливає на економічну діяльність суб'єктів страхових правовідносин	вплив на економічну діяльність суб'єктів страхових правовідносин
О. С. Журавка [6]	сукупність економічних, адміністративно-правових та організаційно-технічних відносин між суб'єктами страхового ринку й державою за цілеспрямованого комплексного впливу останньої на страховий ринок	вплив держави на відносини між суб'єктами страхового ринку
Н. В. Михайлова [7]	системою рішень, прийнятих державними органами управління і спрямованих на створення сприятливих умов для діяльності страхових компаній, захисту інтересів споживачів, ефективного розвитку страхового ринку	створення сприятливих умов для ефективної діяльності та розвитку страхових організацій і ринку страхових послуг, захист інтересів споживачів
Кузнецова Е. [8]	забезпечення формування та розвитку ефективно функціонуючого ринку страхових послуг, створення необхідних умов для діяльності страхових організацій різних організаційно-правових форм, захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів страхових правовідносин.	ефективний розвиток ринку страхових послуг та страхових компаній, захист прав усіх суб'єктів страхових правовідносин
О. Д. Вовчак [9]	забезпечення формування страховиками достатнього обсягу коштів, за рахунок яких вони зможуть виконати свої зобов'язання перед страхувальниками за будь-яких обставин, тобто забезпечення платоспроможності кожного конкретного страховика	забезпечення платоспроможності страховика
Нечипорук Л.В. [10]	забезпечення формування страховиками достатнього обсягу коштів, за рахунок яких вони зможуть виконати свої зобов'язання перед страхувальниками	виконання страховиками зобов'язань перед страхувальниками

Джерело: складено автором

Але загальним недоліком розглянутих вище підходів щодо сутності державного регулювання страхової діяльності є те, що всі автори розглядають це поняття тільки з позиції одного типу державного регулювання, а саме – економічного. Але, страхування виконує також важливу соціальну функцію, та є механізмом захисту страхувальників від несприятливих наслідків, що загрожують їх життю, здоров'ю, майновим інтересам. Тому, доцільним є уточнення визначення сутності державного регулювання з позиції обох типів, а саме соціально-і економічного регулювання.

Зазначимо, що фахівці з права визначають соціальне регулювання — як здійснюваний за допомогою системи спеціальних засобів вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу [11].

У економічній енциклопедії С. Мочерний вважає, що «соціальне регулювання – це один із двох основних типів державного регулювання (поряд з економічним), що полягає у впливі держави та громадських організацій на умови виробництва товарів і послуг, їхні фізичні характеристики, а також обмеження негативного впливу виробництва і споживання на суспільство й довкілля. Цю діяльність держава здійснює через спеціальні установи – міністерства, відомства, управління, комісії, служби тощо, за якими закріплені певні основні обов'язки» [12].

Враховуючі вищевикладене, державне регулювання страхування можна визначити як сукупність різноманітних методів та інструментів, метою яких є визначення державою правил функціонування страхового рин-

ку, вплив на економічний розвиток суб'єктів страхових правовідносин, забезпечення платоспроможності страховиків та розробка й контроль заходів з соціального регулювання щодо зменшення ризиків для підтримки соціальної стабільності у суспільстві.

В Україні державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється для ефективного розвитку ринку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів споживачів згідно зі статтею 35 Закону України «Про страхування» [13]. В даному Законі передбачено здійснення державного нагляду за страховою діяльністю в Україні Уповноваженим органом (Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг) та його органами на місцях.

У сучасній економіці України державне регулювання страхової діяльності здійснюється за допомогою двох методів: методу непрямого впливу (через податкову, інвестиційну, тарифну, антимонопольну та ін. політику держави) та методу прямого втручання у процес страхування — проведення законотворчої роботи та організації нагляду та контролю. Система правового забезпечення страхування налічує низку законодавчих та нормативних актів, що регулюють страхову діяльність, а саме: Конституцію України; Цивільний кодекс України; закони та постанови Верховної Ради України; укази та розпорядження Президента України; декрети, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; міжнародні угоди, підписані та ратифіковані Україною; нормативні акти (інструкції, методики, положення), прийняті міністерствами, відомствами, центральними органами виконав-

чої влади і зареєстровані Міністерством юстиції України.

Отже, в Україні організація діяльності страховика досить жорстко регламентується з боку держави законодавчими та нормативними актами, Уповноваженим органом державного нагляду за страховою діяльністю, внутрішніми документами страхової організації, вимогами ліцензування.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

За результатами проведеного дослідження, проаналізовано існуючі підходи щодо визначення сутності державного регулювання страхового ринку в Україні та обґрунтовано необхідність урахування соціальної складової для підвищення ефективності цього процесу. Перспективами подальших досліджень є диференціація правового забезпечення страхової діяльності залежно від економічної та соціальної мети державного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Осадець С. С. Страхування / С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 1998. – 528 с.
2. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України як нове соціо-економічне явище // Вчені записки / Зб. наук. праць. – Вип. 10. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 169-174.
3. Соболь Р. Г. Сутність державного регулювання страхової діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Р. Г. Соболь // Державне будівництво. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_15
4. Докорова Н. П. Механізми державного регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 25.00.02 / Надія Петрівна Докорова ; [наук. керівник Ю. М. Комар] ; Державний

університет управління. – Донецьк, 2008. – 19 с.

5. Філонюк О. Ф. Державне регулювання страхової справи в контексті концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року / О. Ф. Філонюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Економіка. – 2006. – Вип. 81–82. – С. 47–51.

6. Журавка О. С. Науково-методичні засади стратегічного розвитку страхового ринку України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Олена Сергіївна Журавка ; [наук. керівник А. О. Єпіфанов] ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – 205 с.

7. Михайлова Н. В., Кравцова А. І. Теоретичні основи державного регулювання страхової діяльності в Україні / Н. В. Михайлова, А. І. Кравцова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2016. – № 4 (76). – С. 163-168.

8. Кузнецова Е. Государственное регулирование страховой деятельности в Российской Федерации. [Електронний ресурс] / Е. Кузнецова // Бизнес в законе. – 2010. № 1. – С. 174-176. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-strahovoy-deyatelnosti-v-rossiyskoy-federatsii>

9. Вовчак О. Д. Страхова справа : підручник / О. Д. Вовчак. – Київ : Знання, 2011. – 391 с.

10. Нечипорук Л. В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації: моногр. / Л. В. Нечипорук. – Х.: Право, 2010. – 280 с.

11. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко – Київ : Юрінком. Інтер, 2006. Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1001.htm.

12. Економічна енциклопедія [Текст] / Відповідальний редактор С. В. Мочерний. –

Київ : Видавничий центр «Академія». – Т. 3, 2002. – С. 178.

13. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

REFERENCES:

1. Osadets, S. S. (1998). *Strakhuvannia [Insurance]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

2. Hamankova, O. O. (2008). *Rynok strakhovykh posluh Ukrainy yak nove sotsio-ekonomichne yavyshe [The market of insurance services of Ukraine as a new socio-economic phenomenon]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

3. Sobol, R. H. (2009). Sutnist derzhavnogo rehulivannia strakhovoi diialnosti v Ukraini [The essence of state regulation of insurance activities in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo – State building, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_15 [in Ukrainian].

4. Doktorova, N. P. (2008). *Mehanizmy derzhavnogo regulivannia strahovoi diialnosti v Ukraini [Mechanisms of state regulation of insurance activity in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: Derzhavnyi universytet upravlinnia [in Ukrainian].

5. Filoniuk, O. F. (2006). *Derzhavnt regulivannia strahovoi spravy v konteksti kontseptsyi rozvytku strahovogo rynku Ukrainy do 2010 roku [State regulation of insurance business in the context of the concept of the insurance market in Ukraine to 2010]*. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. «Ekonomika» – Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University: Collected papers. Series: Economy, 81–82, 47–51* [in Ukrainian].

6. Zhuravka, O. S. (2010). *Naukovo-metodychni zasady rozvytku strahovogo rynku Ukrainy [Scientific and methodical bases of strategic development of insurance market in Ukraine]. Candidate's thesis*. Sumy:

Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Ukrainska akademiia bankivskoi spravy Natsionalnogo banku Ukrainy» [in Ukrainian].

7. Mykhailova, N. V., Kravtsova, A. I. (2016). *Teoretychni osnovy derzhavnogo rehulivannia strakhovoi diialnosti v Ukraini [Theoretical bases of state regulation of insurance activity in Ukraine]*. *Naukovi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, 4(76), 163-168* [in Ukrainian].

8. Kuznetsova, E. (2010). *Gosudarstvennoe regulirovanie strakhovoy deyatelnosti v Rossiyskoy Federatsii [State regulation of insurance activities in the Russian Federation]*. *Biznes v zakone – Business within the law, 1, 174-176*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-strahovoy-deyatelnosti-v-rossiyskoy-federatsii> [in Russian].

9. Vovchak, O. D. (2011). *Strahova sprava: pidruchnyk [Insurance business: tutorial]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

10. Nechyporuk, L. V. (2010). *Strakhovyi rynek: zakonimirovosti stanovlennia ta rozvytku v umovakh hlobalizatsii. [Insurance market: patterns of formation and development in the context of globalization]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

11. Zaichuk, O. V., Onishchenko, N. M. (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv: Yurinkom. Inter. Retrieved from http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1001.htm [in Ukrainian].

12. Mochernyi, S. V. (Eds.). (2002). *Ekonomichna entsyklopediia [Tekst] (Vols. 3)*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].

13. *Zakon Ukrainy «Pro strakhuvannia» : vid 7 bereznia 1996 roku, № 85/96-VR [Law of Ukraine «On Insurance» from March 7 1996, № 85/96-BP]*. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 33:338.35:354.6

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-233-242](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-233-242)

Квасній Любов Григорівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, 82100, тел.: 0967423721, e-mail: lg_k@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Солтисік Оксана Орестівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, 82100, тел.: 0975009381, e-mail: soltysik73@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3054-0158>

Романів Олена Василівна,

докторант, Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського ПрАТ «ВНЗ МАУП», вул. Івасюка, 21, м. Трускавець, Львівська область, 82200, тел.: 0986350952, e-mail: dunicka@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0002-4294-1752>

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ПРИКАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто тенденції реформування медицини в Прикарпатському регіоні України. Проаналізовано основні проблеми, що виникають в процесі реформування медичної галузі і їх особливості в Прикарпатському регіоні. Акцентована увага на доцільності реформ у системі охорони здоров'я в Україні і Прикарпатському регіоні, зокрема. Доведено актуальність запровадження інноваційних методів та інноваційної політики розвитку медицини в Прикарпатті, враховуючи специфіку регіону. Запропоновано створення єдиного медичного простору ОТГ Прикарпаття, в якому будуть задіяні лікарні інтенсивного лікування, лікарня паліативної допомоги, хоспіси та амбулаторії загальної практики сімейної медицини. На сімейних лікарів покладається функція забезпечення доступності медичних послуг, координації з іншими лікарями, інформування людей про стан їх здоров'я та проведення профілактичних заходів.

Враховуючи зарубіжний досвід функціонування системи охорони здоров'я та роль сімейного лікаря, саме обрані сімейні лікарі на Прикарпатті повинні стати сімейними, як це відбувається у всьому цивілізованому світі. Вітчизняна практика доводить, що за останні роки медична допомога для більшості українців стає все більш недоступною економічно та фізично; якість медичної допомоги продовжує залишатися низькою. А це становить реальну загрозу генофонду нації та національній безпеці. Зазначено, що проблеми ресурсного забезпечення, зокрема, фінансового, в галузі охорони здоров'я завжди актуальні для держави, для всього суспільства та кожного громадянина.

Обґрунтовано необхідність удосконалення фінансового забезпечення охорони здоров'я України в умовах економічних трансформацій та доцільність подальшого розвитку системи медичного страхування. Зазначено напрями підвищення ефективності вітчизняної системи охорони здоров'я в Україні.

Удосконалення системи фінансування охорони здоров'я дозволяє, з одного боку, забезпечити вирішення соціальних, економічних та організаційних проблем галузі, а з іншого – впливати на рівень здоров'я населення. У цьому зв'язку Програма медичних гарантій спрямована на те, щоб закуповувати в першу чергу пріоритетні медичні послуги, щоб у пацієнта не виникала потреба самостійно це робити, коли він отримує медичну допомогу.

На основі проведеного аналізу встановлено, що суб'єкти системи фінансування охорони здоров'я мають суперечливі позиції як по відношенню до збереження гарантій безкоштовного медичного обслуговування, так і по відношенню до можливості легалізації платних медичних послуг з метою скорочення обсягів неформальної оплати медичної допомоги.

Тому метою економічної влади в Прикарпатському регіоні повинно бути сприяння будь-якому відкриттю і втіленню медичних інновацій, початку інноваційного медичного підприємництва на основі нового економічного механізму реформування системи охорони здоров'я, що забезпечить інтегруючий вплив на інтеграцію медичної науки, освіти, бізнесу та регіону.

Ключові слова: медична реформа, Прикарпатський регіон, ОТГ, сімейний лікар, єдиний медичний простір Прикарпаття, медичні інновації, охорона здоров'я.

Kvasnii Liubov Grygorievna,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Economics and Entrepreneurship, Precarpathian Institute named of M. Hrushevsky of Interregional Academy of Personnel Management, Ivasyuka str., 21, Truskavets, Lviv region, 82200, тел.: 0967423721, e-mail: lg_k@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Soltysik Oksana Orestivna,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Management, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, vul. I. Franka, 24, Drohobych, Lviv region, 82100, tel. : 0975009381, e-mail: soltysik73@gmail.com; [https // orcid.org / 0000-0003-3054-0158](https://orcid.org/0000-0003-3054-0158)

Romaniv Olena Vasilyvna,

doctoral student, Precarpathian Institute named of M. Hrushevsky of Interregional Academy of Personnel Management, Ivasyuka str., 21, Truskavets, Lviv region, 82200, тел.: 0986350952, e-mail: dunicka@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0002-4294-1752>

PROBLEMS OF HEALTH SYSTEM REFORM IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Abstract. The article considers the tendencies of reforming medicine in the Carpathian region of Ukraine. The main problems that arise in the process of reforming the medical sector and their features in the Carpathian region are analyzed. Emphasis is placed on the

expediency of reforms in the health care system in Ukraine and the Carpathian region, in particular. The relevance of the introduction of innovative methods and innovative policy of medical development in the Carpathian region, taking into account the specifics of the region. It is proposed to create a single medical space of the united territorial communities of the Carpathian region, which will involve intensive care hospitals, palliative care hospitals, hospices and outpatient clinics of general practice of family medicine. Family physicians are responsible for ensuring the availability of medical services, coordinating with other physicians, informing people about their health, and taking preventive measures. Given the foreign experience of the health care system and the role of the family doctor, it is the selected family doctors in the Carpathians who should become family doctors, as is the case throughout the civilized world.

Domestic practice proves that in recent years medical care has become increasingly inaccessible economically and physically for most Ukrainians; the quality of medical care remains low. And this poses a real threat to the nation's gene pool and national security. It is noted that the problems of resource provision, in particular, financial, in the field of health care are always relevant for the state, for the whole society and every citizen. The necessity of improving the financial provision of health care in Ukraine in the conditions of economic transformations and the expediency of further development of the health insurance system are substantiated.

The directions of increasing the efficiency of the domestic health care system in Ukraine are indicated. Based on the analysis, it was found that the subjects of the health care financing system have contradictory positions both in terms of maintaining guarantees of free medical care and in relation to the possibility of legalization of paid medical services in order to reduce informal payment for medical care.

We believe that in the process of medical reform in the Carpathian region, public policy should be aimed at structural restructuring of the real sector of medicine and the formation of an innovative model of growth in the region. Therefore, the goal of economic power in the Carpathian region should be to promote any discovery and implementation of medical innovations, start innovative medical entrepreneurship based on a new economic mechanism of health care reform, which will provide an integrative impact on the integration of medical science, education, business and region.

Key words: medical reform, Carpathian region, united territorial communities, family doctor, single medical space of the Carpathian region, medical innovations, health care.

Постановка проблеми. Сфера охорони здоров'я України продовжує реалізувати розпочаті у 2017р. системні зміни, викладені у Концепції, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р.[1], які включають зміну принципів фінансування медичної галузі. У грудні 2017р. Президентом України підписано прийняті Верховною Радою України закони, які започаткували реформу охорони здоров'я в Україні, а саме: «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [2] та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України»[3]. Основна мета цієї реформи полягає у вирішенні основних проблем у сфері охорони здоров'я, зокрема, таких, як низька якість та ефективність надання медичних послуг, неефективне витрачання бюджетних коштів і, як наслідок, катастрофічні витрати домогосподарств на охорону здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти реформування системи охорони здоров'я в Україні в період становлення ринкової системи господарювання висвітлені у наукових працях таких вітчизняних дослідників, як: Голяченко А., Вороненко Ю., Євсєєв В., Лехан В., Мокрицька А., Рудень В., Рудий В., Радиш Я., Слабкий Г. та інших. Теоретичні та практичні аспекти фінансового забезпечення охорони здоров'я висвітлені у наукових працях вітчизняних науковців Я. Буздуган, Носулич Т.М, О. Кириленко, В. Лехан, З. Лободіна, Л. Ляховченко, В. Опарін, Я. Радиш, О. Романенко, В. Федосов та ін.

Згідно із статтею 12 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [4]: охорона здо-

ров'я – один з пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію. Однак поки що показники здоров'я населення держави і показники надання медичної допомоги та роботи закладів охорони здоров'я є одними з найнижчих в Європейському регіоні. Існуюча система фінансування охорони здоров'я не забезпечує результативного захисту населення від фінансових ризиків, пов'язаних із необхідністю оплати медичних послуг у разі захворювання та не сприяє ефективному використанню ресурсів системи. Тому потреба національної системи охорони здоров'я у реорганізації, зміні стратегії фінансування сьогодні вже ні у кого не викликає сумніву. Разом з тим, реформування вітчизняної галузі охорони здоров'я вимагає подальших досліджень джерел її фінансового забезпечення та пошуку шляхів оптимізації управління фінансовим забезпеченням медичних закладів в окремих регіонах України.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення основних проблем в ході реформування системи охорони здоров'я в Прикарпатському регіоні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна країна прагне удосконалити існуючу систему шляхом перетворень, які б сприяли збереженню та зміцненню здоров'я населення, підвищенню ефективності діяльності лікувально-профілактичних закладів [5, с. 178].

На основі аналізу наукових праць Носулич Т.М., законодавчих та нормативних документів, нами визначе-

но основні проблеми у сфері охорони здоров'я:

1) несприйняття медичної реформи населенням та лікарями, оскільки немає чіткого розуміння що відбувається та які зміни відбудуться в подальшому. Значний рівень пропаганди нових напрямів реформування системи охорони здоров'я може створити позитивний імідж для медичної реформи, але за умови поетапного переходу із врахуванням потреб соціально незахищеної категорії громадян;

2) велика вартість медичних послуг та неможливість у людей оплатити за послугу відразу. Купівельна спроможність населення знижується останніми роками. Значна доля доходів сімей спрямовується на погашення комунальних платежів та на продукти харчування. Тому оплата ліків та медичних послуг стає все більше затратною з точки зору сімейного бюджету;

3) низька якість медичних послуг. В системі офіційно безкоштовної медицини, яка розрахована на масове споживання неможливо забезпечити високу якість медичних послуг. Для цього необхідно вводити градацію лікарняних установ, визначати пріоритети в лікуванні та розвивати ринкові форми надання медичних послуг;

4) нестача кваліфікованих медичних кадрів. Система вищої медичної освіти України завжди відрізнялася високим рівнем підготовки професіоналів для медичної сфери та підготовки наукових кадрів цієї галузі. Останнім часом у зв'язку із стрімким розвитком в провідних країнах світу науково-технічного прогресу в галузі медицини, великих державних та корпоративних інвестицій стрімко з'являються нове інноваційне облад-

нання для лікування, створюються нові високоефективні лікарські засоби, що неможливо наздогнати вітчизняній промисловості та вітчизняними науковцям в сучасних умовах. Тому все більше значення набуває перепідготовка та підвищення кваліфікації лікарів, спонсорська, грантова діяльність, що сприяє залученню у вітчизняну систему охорони здоров'я передових технологій;

5) проблеми доступу до служб медичної допомоги, особливо в сільській місцевості Цій проблемі приділяється підвищена увага. Великі сподівання в цьому контексті покладаються на поширення процесу добровільного об'єднання територіальних громад, яке повинно призвести до поліпшення соціальної інфраструктури села, будівництву кращих доріг, придбання транспортних засобів, залученню кадрів до сільської місцевості;

6) недостатньо серйозне ставлення до профілактики захворювань як з боку населення, так і державної влади. Таке ставлення з часом змінюється. Встановлення ринкових цін на медикаменти та медичні послуги призводить до більш дбайливого відношення людей до свого здоров'я та розкриває можливості для реалізації профілактичних заходів;

7) демографічне старіння населення. Старіння населення – це процес, який характерний для всіх європейських держав, але висока частка старих людей там досягається, головним чином, високою тривалістю життя, т.з. старіння “знизу”, а в Україні – за рахунок зменшення кількості дітей, т.зв. “старіння згори”. Він буде продовжуватись і надалі. Вікова структура населення України свідчить про регресив-

ний тип відтворення поколінь: в ній нараховується понад 14.3 млн. пенсіонерів, з них за віком – понад 10.3 млн. осіб, за інвалідністю – понад 2.0 млн. осіб. У розрахунку на 1000 жит. припадає понад 300 пенсіонерів. Відбувається постійне скорочення економічно ефективної частини населення; частка людей у віці 15-24 р. – 15%, а 25-59 р. – 46,7%[6];

8) нестача фінансових ресурсів на розвиток медицини в окремих районах та територіальних громадах. Цей негативний фактор зумовлений важким соціально-економічним станом країни, військовими діями на Сході країни і він буде вирішуватися комплексно разом із розв'язанням поновлення економічної системи країни в цілому[7];

9) екологічні проблеми. Екологічні проблеми стоять дуже гостро перед нашою країною. Це обумовлено специфікою розвитку промислового потенціалу країни та окремими кліматичними умовами. Виділяють шість груп екологічних проблем: атмосферні (забруднення атмосфери: радіологічне, хімічне, механічне, теплове); водні (виснаження і забруднення поверхневих і підземних вод, забруднення морів і океанів); геолого-геоморфологічні (інтенсифікація несприятливих геолого-геоморфологічних процесів, порушення рельєфу і геологічної будови); ґрунтові (забруднення ґрунтів, ерозія, дефляція, вторинне засолення, заболочування і ін.); біотичні (зменшення рослинності, деградація лісів, пасовищна (екологія)дигресія, скорочення видової різноманітності і ін.); комплексні (ландшафтні) – запускання, зниження біорізноманітності, порушення режиму природоохо-

ронних органів. Комплексний підхід до вирішення цих проблем допоможе поліпшити і стан здоров'я населення в Україні [8];

10) економічна криза. Різке погіршення економічного стану країни, що виявляється в значному спаді виробництва, порушенні виробничих зв'язків, що склалися, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття, і у результаті – в зниженні життєвого рівня, добробуту населення, в тому числі – в сфері охорони здоров'я. Як відомо кризові явища в першу чергу впливають на розвиток соціальної сфери країни. Тому подолання економічної кризи призведе до підйому галузей матеріального виробництва, фінансів і відповідно соціальної сфери та медицини зокрема.

Вітчизняна практика доводить, що за останні роки медична допомога для більшості українців стає все більш недоступною економічно та фізично; якість медичної допомоги продовжує залишатися низькою. А це становить реальну загрозу генофонду нації та національній безпеці країни та окремих її регіонів. Як зазначає Є.О.Романенко[9] “найбільш актуальною соціальною проблемою України, як і багатьох країн світу, є запобігання та протидія корупції у всіх сферах функціонування влади”. Ця проблема характерна і для системи вітчизняної охорони здоров'я.

Досліджуючи хід реформування системи охорони здоров'я в Прикарпатті, нами встановлено, що окрім загальних описаних проблем сьогодні особливо актуальним є питання створення в ОТГ регіону єдиного медичного простору ОТГ Прикарпаття, в якому будуть діяти лікарні інтенсивного лі-

кування, лікарня паліативної допомоги, хоспіси та амбулаторії загальної практики сімейної медицини. На сімейних лікарів покладається функція забезпечення доступності медичних послуг, координації з іншими лікарями, інформування людей про стан їх здоров'я та проведення профілактичних заходів. Враховуючи зарубіжний досвід функціонування системи охорони здоров'я та роль сімейного лікаря, саме обрані сімейні лікарі на Прикарпатті повинні стати сімейними, як це відбувається у всьому цивілізованому світі.

Оскільки в нинішніх умовах карантину поки не проводяться планові операції, то заклади охорони здоров'я будуть отримувати гроші за глобальним бюджетом. Це означає, що НСЗУ протягом часу карантину буде спрямовувати в заклади той обсяг коштів, які вони мали історично, в перерахунку на кількість послуг. Проте протягом цього часу НСЗУ не буде оплачувати окремі випадки лікування, оскільки заклади повинні бути готові до надання медичної допомоги у будь-який момент. Алгоритм надання медичної допомоги з 1 квітня 2020 р. відповідає наступній схемі: у пацієнта можливі два варіанти. Перший – коли він звертається до свого сімейного лікаря, і проблема вирішується на первинному рівні, або сімейний лікар дає пацієнту направлення і він переходить на рівень спеціалізованої медичної допомоги. Другий – відповідає екстремому випадку, коли у пацієнта є можливість викликати екстрену медичну допомогу незалежно від того, чи є у нього декларація, чи ні. Екстрена медична допомога надається безплатно. Медичні співробітники скаржаться

на те, що переважно у відділенні залишають по одному лікарю, а інших співробітників відправляють у відпустку за свій рахунок. Проте ці дії є правомірними, оскільки керівництво закладу перебуває зі співробітниками у трудових відносинах, які повинні бути в рамках закону. НСЗУ, у свою чергу, сплачуватиме медичним закладам протягом 3 місяців кошти за глобальним бюджетом для того, щоб вони були готові надавати допомогу, в тому числі враховуючи розгортання епідемії COVID-19.

З прийняттям парламентом Закону України № 2206 “Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості”, результати досліджень показали, що на Прикарпатті зроблено значну підготовчу роботу, яка на сьогодні переходить у практичну площину. Імплементация цього Закону полягає не тільки в запровадженні сучасних підходів до приміщень і медичного обладнання, а в першу чергу новітніх методів, телемедицини, які можуть записувати дані, передавати їх на вторинний рівень і отримувати дуже швидко консультацію від фахових лікарів з вузькопрофільних питань. Кошти спрямовуються на реалізацію проєктів будівництва (нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт, у тому числі виготовлення проєктної документації) комунальних установ охорони здоров'я в сільській місцевості; придбання медичного обладнання, розвиток телекомунікаційної інфраструктури, забезпечення службовим житлом і службовим автотранспортом медичних працівників.

Як і в країні в цілому, в Прикарпатському регіоні спостерігаються

випадки, що 30% лікарень все ж таки отримують менше фінансування, ніж за субвенцією [10]. Основною причиною цього є невідповідність умовам і специфікаціям закупівлі медичних послуг. На бюджет медичного закладу впливають два фактори. Перший – рівень його оснащення та кваліфікації кадрів, які в ньому працюють. Це впливає на здатність закладу надавати той чи інший рівень медичної допомоги й отримувати фінансування за відповідними пакетами медичних послуг. Другий – це потужність медичного закладу. У вартість медичної послуги не входить забезпечення лікарськими засобами та витратними матеріалами. Фактично НСЗУ оплачує роботу лікаря та закладу. Ритмічність та обсяг забезпечення ліками пацієнти добре знають. Проте часто трапляються ситуації, коли є обладнання і лікарі, а чим лікувати немає. Пояснити це можна тим, що тарифи на медичні послуги, перш за все, пріоритетні, розраховувалися таким чином, що вони включали забезпечення лікарськими засобами і виробами медичного призначення. Частина лікарських засобів і медичних виробів закуповується МОЗ України. НСЗУ працює над тим, щоб синхронізувати поставки ліків і медичних виробів насамперед туди, де надається медична допомога хворим на інсульт та інфаркт міокарда, щоб пацієнти отримали ці ліки на місці й не мали проблем із медикаментозним забезпеченням. Раніше багато пацієнтів сплачували кошти до благодійно-страхових компаній у лікарнях. Тому обіг коштів, які отримані безпосередньо від пацієнтів, був у лікарнях досить великим. Результати досліджень показують, що пацієнти

сплачували з власної кишені більше, ніж 50% вартості медичних послуг. За один день цього позбутися неможливо, і в НСЗУ розуміють, що такі факти мають місце на місцях. Програма медичних гарантій спрямована на те, щоб закуповувати в першу чергу пріоритетні медичні послуги, щоб у пацієнта не виникла потреба самостійно це робити, коли він отримує медичну допомогу.

Впровадження медичної реформи і принципу “гроші ходять за пацієнтом” у частині фінансування медичних послуг призвело до істотного збільшення заробітної плати лікарів первинної ланки. Встановлено, що в автономізованих медичних установах, які підписали договори з Нацслужбою здоров'я, діє гнучкий підхід до формування зарплат. Розмір винагороди вже неприв'язаний до бюджетної сітки, і керівники цих медичних закладів можуть встановлювати рівень зарплати залежно від кількості декларацій, які підписав лікар, або інших показників. Рішення щодо зарплатної політики в кожному конкретному медичному закладі ухвалює колектив, тому підхід до оплати праці й момент початку підвищення відрізняється в кожному закладі.

Практика медицини Прикарпаття показує, що у більшості лікарняних закладів сіл і міст спостерігається дефіцит медичних фахівців. У цьому зв'язку кадрова політика влади повинна бути спрямована на залучення в регіон медичних спеціалістів, створення їм належних умов праці та відпочинку, надання нормального житла.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, реформування системи охорони здо-

ров'я потребує вичерпної інформації та роз'яснень із питань змін до чинного законодавства в контексті проведення медичної реформи в Україні. На сьогодні в Прикарпатському регіоні України залишається актуальним питання розмежування мережі закладів охорони здоров'я між районом та ОТГ, завершення формування госпітальних округів та розвиток їх медичної інфраструктури. Потребує опрацювання і питання відкриття консультативно-діагностичних центрів, встановлення новітнього обладнання та облаштування сучасним діагностичним устаткуванням, оскільки саме такі центри є прикладом держано-приватного партнерства.

Тому в процесі проведення медичної реформи в Прикарпатському регіоні державна політика повинна спрямовуватися на структурну перебудову реального сектора медицини та формування інноваційної моделі зростання регіону. Водночас завданням управлінської команди громад Прикарпаття виступає формування стратегії розвитку системи охорони здоров'я ОТГ із залученням зацікавлених сторін та визначенням місця кожного постачальника медичних послуг на території ОТГ та за її межами. Відповідно до цієї стратегії громада формує запит до медичних закладів первинного рівня та надає фінансування ініціативам, пов'язаним з охороною здоров'я в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції реформування системи.... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

2. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

3. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

4. Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров'я” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

5. Мокрицька А.Б. Фінансове забезпечення охорони здоров'я України: теоретична концептуалізація та проблеми організації / А.Б. Мокрицька // Наука й економіка. – № 4 (36). – 2014.

6. Носулич Т.М. Наукові підходи до вивчення системи охорони здоров'я з позицій сталого розвитку / Т.М.Носулич // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 4. – С. 195.

7. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf

8. Екологічна проблема. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

9. Романенко Є.О. Perezавантаження національного агентства з питань запобігання корупції / Є.О. Романенко // Публічне адміністрування та національна безпека. – №1(9). – 2019. – С. 80.

10. Пальчук В. Медична реформа в Україні та особливості розвитку медицини в ОТГ / В. Пальчук // Україна: події, факти, коментарі. – 2018.– № 2. – С. 39 –54.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro shvalennia Kontseptcii reformuvannia sisnemi...» [The

Law of Ukraine «Pro shvalennia Kontseptcii reformuvannia sishnemi...»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>. [in Ukrainian]

2. Zakon Ukrainy «Pro derjavni finansovi garantii meditchnogo obslugovuvannia naseleennia» [The Law of Ukraine «Pro derjavni finansovi garantii meditchnogo obslugovuvannia naseleennia.»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Biydjetnogo kodeksu Ukraini» [The Law of Ukraine «Pro vnesennia zmin do Biydjetnogo kodeksu Ukraini»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

4. Zakon Ukrainy «Osnovu zakonodavstva Ukrainy pro ohoronu zdorovia» [The Law of Ukraine «Osnovu zakonodavstva Ukrainy pro ohoronu zdorovia»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

5. Mokritska A.B. (2014). Finansove zabezpechennia ohoronui zdorovia Ukraini theoretithna konceptualizatsia ta problem organizatsii [Financial support of health care in Ukraine: theoretical conceptualization and problems of organization]. *Nauka I ekonomika – Science and economics*, 4(36). [in Ukrainian]

6. Nosulitch T.M. (2012). Naukovi pidhodi do vivtcennia sisthemi ohoroni

zdorovia z pozitsii stalogo rozvytku [Scientific approaches to the study of the health care system from the standpoint of sustainable development]. *Staliy rozvithok ekonomiki – Sustainable economic development*, 4, 195. [in Ukrainian]

7. Natsionallna strategia reformuvannia sishnemi ohoroni zdorovia v Ukraini na period 2015-2020 rokv [National strategy for reforming the health care system in Ukraine for the period 2015-2020]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

8. Ekologitcna problema. [Environmental problem]. uk.wikipedia.org/wiki/. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

9. Romanenko E. (2019). Perezavantagennia natsionalnoho bahatstva z pitan zapobygannia koruptsii [Restart the National Agency for the Prevention of Corruption]. *Publytchne administruvannia ta ekonomchna bezpeka – Public administration and economic security*, 1(9), 80 [in Ukrainian].

10. Palltchuk V. (2018). Meditchna reforma v Ukraini ta osoblivosty rozvitku meditsini v OTG [Medical reform in Ukraine and features of medical development in OTG]. *Ukraina: podii, fakti, komentary – Ukraine: events, facts, comments*, 2, 39-54 [in Ukrainian].

УДК 351.851:378.6

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-243-256](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-243-256)

Васильєв Сергій Сергійович,

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри організації театральної справи імені І. Д. Беззіна, Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, 01054, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 40, тел.: (044) 272-23-25, e-mail: vassali@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8240-8648>

ПИТАННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У сучасних умовах зростає роль міжнародного виміру вищої освіти. Більшість державних закладів вищої мистецької освіти України знаходяться в підпорядкуванні центрального органу виконавчої влади у сфері культури. Він здатен сприяти інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України.

Низка операційних цілей Довгострокової стратегії розвитку української культури щодо науково-освітньої діяльності (сприяння міжнародним академічним обмінам з метою інтегрування до європейського мистецько-освітнього простору, сприяння участі науково-дослідних установ у спеціальних міжнародних програмах грантової підтримки) стосувалися інтернаціоналізації вищої мистецької освіти. Але у Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року про міжнародну діяльність закладів вищої мистецької освіти мова не йшла, хоча загалом розвиток програми міжнародного обміну культурним досвідом було визначено метою, яку передбачається досягнути.

У річних планах пріоритетних дій Кабінету Міністрів України на 2017, 2018 та 2019 роки заходи з модернізації змісту та умов надання мистецької освіти стосувалися переважно початкової мистецької освіти. Відповідальним за їх втілення було Міністерство культури України. Уряд ліквідував його 2 вересня 2019 року, поклавши його завдання та функції на Міністерство культури, молоді та спорту України, яке 23 березня 2020 року перейменували на Міністерство культури та інформаційної політики України. Істотні трансформації центрального органу виконавчої влади у сфері культури не завжди сприяли забезпеченню сталості та послідовності державної політики у сфері мистецької освіти. Планом дій Міністерства культури та інформаційної політики України на 2020 рік заходів щодо вищої мистецької освіти та її інтернаціоналізації передбачено не було.

Отже, на сучасному етапі питання інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України відсутнє серед пріоритетів державної політики і не стоїть на порядку денному діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері культури.

Ключові слова: інтернаціоналізація, вища мистецька освіта, центральний орган виконавчої влади у сфері культури.

Vasyliiev Serhii Serhiiiovych,

Ph. D. in Arts, associate professor of I. D. Bezghin theater management department, Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi University of Theatre, Cinema and Television, 01054, Kyiv, Str. Yaroslaviv Val, 40, tel.: (044) 272-23-25, e-mail: vassali@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8240-8648>

ISSUE OF INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE FIELD OF ARTS IN UKRAINE IN THE ACTIVITIES OF THE CENTRAL EXECUTIVE BODY IN THE FIELD OF CULTURE AT THE PRESENT STAGE

Abstract. In modern conditions the role of the international dimension of higher education is growing. Most state institutions of higher education in the field of arts in Ukraine are subordinated to the central executive body in the field of culture that is able to promote the internationalization of higher education in the field of arts in Ukraine.

A number of operational goals of the Long-term strategy for the development of Ukrainian culture related to scientific and educational activities (such as promotion of international academic exchanges to integrate into the European art and educational space, promotion of participation of research institutions in special international grant programs) concerned the internationalization of higher education in the field of arts. But in the Medium-term plan of priority actions of the Government until 2020 the international activities of higher education institutions in the field of arts were not discussed, although in general the development of a program for the international cultural exchange was determined to be the goal.

Government's priority action plans for 2017, 2018 and 2019 measures to modernize the content and conditions of art education concerned mainly primary art education. The Ministry of Culture of Ukraine was responsible for their implementation. The Government liquidated it on September 2, 2019 and assigned its tasks and functions to the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine. On March 23, 2020 it was renamed the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. The significant transformations of the central executive body in the field of culture did not always contribute to ensuring the stability and consistency of state policy in the field of art education. The Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine Action Plan for 2020 did not provide measures related to higher education in the field of arts and its internationalization.

Thus, at the present stage, the issue of internationalization of higher education in the field of arts in Ukraine is not among the priorities of state policy and is not on the agenda of the central executive body in the field of culture.

Keywords: internationalization, higher education in the field of arts, central executive body in the field of culture.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, масштабних суспільних трансформацій і стрімкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій зростає роль міжнародного виміру вищої освіти, зумовлюючи її інтернаціоналізацію.

Інтернаціоналізація вищої освіти – це процес інтеграції освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності закладу вищої освіти із міжнародною складовою, що передбачає індивідуальну мобільність, створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм, формування міжнародних освітніх стандартів з метою забезпечення якості вищої освіти та інституційне партнерство, створення освітніх і дослідницьких консорціумів, об'єднань [1, с. 25].

Закон України «Про вищу освіту» визначає одним із принципів державної політики у сфері вищої освіти міжнародну інтеграцію системи вищої освіти України зі збереженням її досягнень та прогресивних традицій [2].

Цей принцип було втілено у Стратегічному плані діяльності Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) до 2024 року, затвердженому 19 грудня 2019 року на виконання відповідних положень Програми діяльності Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), схваленої Верховною Радою України (далі – ВРУ) 4 жовтня 2019 року, і з урахуванням положень Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [3].

З метою розвитку якісної вищої освіти, науки, що стимулює соціально-економічний розвиток держави, та інновацій особливу увагу у 2020–2024 роках МОН запланувало приділяти:

- формуванню системи забезпечення якості вищої освіти, що від-

повідає принципам стандартів та рекомендацій Європейського простору вищої освіти [3, с. 17];

- досягненню конкурентоспроможності української вищої освіти на міжнародному ринку освітніх послуг [3, с. 17-18];

- долученню України до міжнародних наукових програм та організацій і до міжнародних дослідницьких інфраструктур [3, с. 20-21];

- запровадженню державної підтримки права на академічну мобільність (передусім для вчених, наукових працівників) [3, с. 21];

- забезпеченню участі України у міжнародних програмах щодо підтримки інновацій [3, с. 25-26].

Втілення Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року сприятиме інтернаціоналізації вищої освіти України.

Водночас, цей план не враховує специфіку вищої мистецької освіти, в якій освіта і наука надзвичайно тісно (у певних випадках, нерозривно) пов'язані з творчістю (Закон України «Про вищу освіту» визначає, що «мистецька діяльність є невід'ємною складовою освітньої діяльності» закладів вищої мистецької освіти і «провадиться з метою поглиблення професійних компетентностей, інноваційної діяльності в мистецтві, що сприяє створенню нового культурно-мистецького продукту» [2]), та особливості функціонування більшості державних закладів вищої мистецької освіти, які знаходяться в підпорядкуванні центрального органу виконавчої влади у сфері культури.

Нині до сфери управління Міністерства культури та інформаційної політики України (чинного центрального органу виконавчої влади у сфе-

рі культури, далі – МКІП) належать 14 закладів вищої мистецької освіти: Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, Львівська національна академія мистецтв, Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Закарпатська академія мистецтв, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, Луганська державна академія культури і мистецтв, Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харківська державна академія культури, а також Київське державне хореографічне училище [4].

Отже, центральний орган виконавчої влади у сфері культури має підстави і здатен сприяти інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України, доповнюючи та уточнюючи відповідні ініціативи МОН.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтернаціоналізації вищої освіти сьогодні є предметом дослідження багатьох науковців.

За підрахунками А. Мескіти, К. Марін та Г. Діну, ключові слова, що стосуються інтернаціоналізації вищої освіти, з 2010 року по 2015 рік були вжиті у 1005 наукових статтях і тезах доповідей. При тому щорічна кількість наукових матеріалів, автори яких згаду-

вали про інтернаціоналізацію вищої освіти, зростала [5, с. 31].

М. Дебич у монографії «Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід» відзначає, що проблема інтернаціоналізації вищої освіти є ключовою у дослідженнях зарубіжних науковців Ф. Альтбаха, У. Бранденбурга, Д. Ван Дама, М. ван дер Венде, Дж. Гудзіка, Г. де Віта, Дж. Девіса, Е. Джонс, Б. Кем, Б. Ліск, С. Маргісона, Дж. Найт, Р. Рудзкі та У. Тайхлера [6, с. 28].

Вони вивчали міжнародні аспекти вищої освіти на інституційному, національному, регіональному і глобальному рівнях, концепції та стратегії інтернаціоналізації вищої освіти та процесуальні особливості їх впровадження, міжнародну співпрацю та мобільність у сфері вищої освіти, вплив інтернаціоналізації на розвиток систем вищої освіти різних країн, форми управління у вищій освіті, зміни у підготовці докторів філософії, інтернаціоналізацію освітніх програм і навчальних планів, транскордонну освіту, транснаціональне викладання та інші питання [6, с. 28-30].

В Україні інтернаціоналізація вищої освіти була предметом досліджень С. Вербицької, Л. Горбунової, М. Дебич, В. Зінченко, О. Козієвської, Л. Лобанової, А. Сбруєвої, І. Сікорської, І. Степаненко, О. Хоменко та багатьох інших науковців, що вивчали реформування національної системи вищої освіти в контексті інтеграції до Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору, зарубіжні системи вищої освіти, мобільність та інші аспекти інтернаціоналізації, а також займалися її філософським осмисленням [6, с. 20].

У структурі Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України функціонує відділ інтернаціоналізації вищої освіти, що регулярно готує аналітичні та методичні матеріали, присвячені інтернаціоналізації вищої освіти в Україні, стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства, провідному вітчизняному та зарубіжному досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій [7].

Вища мистецька освіта в Україні, її модернізація та інтеграція у світовий та європейський культурно-освітній простір є предметом багатолітніх системних досліджень О. Безгіна і авторських колективів під його керівництвом у складі І. Кочарян, А. Бернадської, О. Успенської та інших науковців, які вивчали фахові особливості та проблеми мистецької освіти і підготовки мистецьких кадрів (у тому числі, докторів мистецтва) в контексті Болонського процесу та з урахуванням провідного досвіду країн Європи та США [8-10].

23–24 листопада 2017 року у Києві відбулася Міжнародна наукова конференція «Культурно-мистецька освіта на сучасному етапі: прагнення, виклики, перспективи», організована Міністерством культури України (далі – Мінкультури), в рамках якої було представлено та обговорено головні напрямки державної культурної політики у галузі культурно-мистецької освіти, досягнення, стан і перспективи втілюваної реформи культурно-мистецької освіти, виклики, що стоять перед вищою мистецькою освітою України, та ключові позиції її подальшого розвитку, а також досвід вищої

мистецької освіти Німеччини, Латвії, Польщі та США [11].

Щоправда, попри високу увагу науковців до питання інтернаціоналізації вищої освіти загалом і вищої мистецької освіти зокрема, низка аспектів інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України лишаються невивченими. Зокрема, малодослідженим є бачення міжнародної діяльності вітчизняних закладів вищої мистецької освіти та інтернаціоналізації вищої мистецької освіти центрального органу виконавчої влади у сфері культури на сучасному етапі, у тому числі в умовах оптимізації системи центральних органів виконавчої влади 2019–2020 років.

Мета статті – вивчити питання інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України в діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері культури на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. 1 лютого 2016 року КМУ схвалив Довгострокову стратегію розвитку української культури – стратегію реформ, що визначила основні напрями діяльності, які мали вивести сферу культури і творчості з периферії суспільно-політичних інтересів, забезпечивши їй провідне місце в суспільно-економічному розвитку України [12].

В її основу були покладені результати досліджень стану розвитку української культури державних і недержавних інституцій, міжнародних організацій і незалежних експертів і обговорень у професійних та громадських колах, що виявили низку проблем розвитку сфери вітчизняної культури, зокрема, мистецької освіти. Було встановлено, що в сучасних умовах вона потребує кардинального

осучаснення як для фахової підготовки творців і виробників мистецтва, так і для виховання його активних споживачів.

Відтак, вдосконалення культурної освіти (у Довгостроковій стратегії розвитку української культури було використано формулювання «мистецька освіта», «культурна освіта» та «культурно-мистецька освіта») було названо одним із стратегічних напрямів реформ, а удосконалення системи культурно-мистецької освіти – однією зі стратегічних цілей. Вона передбачала запровадження нових форм навчання, модернізацію системи культурно-мистецької освіти, поліпшення професійної підготовки чи перепідготовки кадрів, удосконалення методичних і навчальних матеріалів, розвиток наукових досліджень та активізацію міжнародного обміну.

В Довгостроковій стратегії розвитку української культури жодного разу не було згадано вищу мистецьку освіту, але низка встановлених операційних цілей щодо науково-освітньої діяльності, що мали сприяти досягненню довгострокових стратегічних цілей, безпосередньо стосувалися її інтернаціоналізації. Вони передбачали сприяння міжнародним академічним обмінам між закладами культурно-мистецької освіти з метою інтегрування до європейського мистецько-освітнього простору та популяризацію, підвищення престижності, підтримку та розвиток галузевої науки, у тому числі шляхом сприяння участі науково-дослідних установ у спеціальних міжнародних програмах грантової підтримки на дослідження проблем, що стосуються актуальних питань розвитку української культури.

Варто зазначити, що Довгострокову стратегію розвитку української культури загалом було засновано на усвідомленні міжнародного рівня функціонування вітчизняної культури, відкритості її сфери для сучасних світових процесів, значущості міжнародної співпраці та міжкультурного діалогу для її ефективного розвитку та світового визнання та необхідності сприяти світовим обміну та мобільності творчих людей та ідей та координації зусиль у поширенні інформації про культуру сучасної України, здобутки у сфері науки для розвитку надійного міжнародного партнерства.

Це усвідомлення було втілено у визначенні відповідних стратегічних цілей щодо сприяння створенню національного культурного продукту і формування цілісного інформаційно-культурного простору та розвитку міжнародної діяльності та популяризації української культури. Розбудова міжнародного співробітництва у сфері культури передбачала створення державою найсприятливіших умов для творчої самореалізації особистості через міжкультурний діалог, культурний взаємообмін та мобільність людей та ідей, поширення інформації та знань про Україну, вплив на світовий інформаційно-культурний простір і визнання у світі сучасної української ідентичності та акумуляцію та засвоєння кращого світового досвіду, поширення європейських підходів, культурних здобутків і різноманітних форм культурного виявлення в Україні.

Операційні цілі Довгострокової стратегії розвитку української культури щодо міжнародного співробітництва, музейної діяльності та образотворчого мистецтва містили низку

освітніх ініціатив, спрямованих на міжнародну співпрацю. Реалізація проєктів та освітніх програм ЮНЕСКО, розвиток двосторонніх культурних зв'язків шляхом здійснення культурних обмінів, виконання навчальних програм, здійснення навчальних поїздок, стажування, зокрема залучення музейних фахівців для підвищення їх професійного рівня до освітніх програм, стажування за кордоном та програмна підтримка міжнародного мистецького обміну та мобільності митців, потенційно (але не обов'язково) могли бути втіленими у співпраці із закладами вищої мистецької освіти України та за їх підтримки. Такі освітні заходи цілком могли відбуватися й за межами вітчизняної системи культурно-мистецької освіти, не впливаючи на розбудову її міжнародного потенціалу.

Положення Довгострокової стратегії розвитку української культури щодо культурно-мистецької освіти були враховані у Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затвердженому КМУ 3 квітня 2017 року [13] (у документі було використано формулювання «мистецька освіта»). Їм відповідав пріоритет «Розвиток культурно-мистецького потенціалу та збереження культурної спадщини України» цілі «Розвиток людського капіталу».

В рамках цього пріоритету для стимулювання розвитку культурно-мистецького потенціалу громадян України були передбачені кроки уряду з модернізації (удосконалення) змісту та умов надання мистецької освіти, підвищення її статусу.

При тому мета і цільові кількісні показники, яких передбачали досягнути до 2020 року, акцентували пере-

дусім на забезпеченні громадян послугами початкової мистецької освіти (розбудові закладів і їх мережі, удосконаленні освітніх програм і збільшенні кількості здобувачів початкової мистецької освіти, включаючи дорослих та осіб із особливими потребами – створенні умов для реалізації концепції освіти протягом життя), а також оновленні матеріально-технічної бази спеціалізованих мистецьких шкіл-інтернатів і підвищенні рівня доступу до профільної мистецької освіти.

Натомість про вищу мистецьку освіту було згадано на рівні визначення заходів, які пропонувалося реалізувати для удосконалення змісту та умов надання мистецької освіти, а саме:

- врахування специфіки мистецької освіти, зокрема, вищої, під час підготовки проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері освіти (фактично, пропозиції до проєкту Закону України «Про освіту» щодо врахування специфіки вищої освіти мистецького та культурологічного спрямування на той час вже були надані та враховані);

- розроблення стандартів підготовки доктора мистецтва у закладах вищої мистецької освіти та запровадження такої підготовки.

Про міжнародну діяльність закладів вищої мистецької освіти, тим більше інтернаціоналізацію, у Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року мова не йшла, хоча загалом розвиток програми міжнародного обміну культурним досвідом було визначено метою, яку передбачається досягнути.

Освітні ініціативи із міжнародною складовою були передбачені хіба що в рамках стимулювання різнома-

нітних програм міжнародного обміну професійним досвідом для розвитку наявних кадрів, зокрема через стажування, професійні подорожі. В них потенційно могли брати участь заклади вищої мистецької освіти (зокрема ті, що займаються підвищенням кваліфікації у сфері культури), поруч із іншими проєктами з передачі досвіду, навчання в роботі й навчання типу «рівний-рівному».

Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року став основою для підготовки річних планів пріоритетних дій КМУ на 2017, 2018 та 2019 роки [14-16], в яких відповідальним за кроки з модернізації змісту та умов надання мистецької освіти було визначено Мінкультури – центральний орган виконавчої влади у сфері культури.

Заплановані у 2017–2019 роках урядом заходи стосувалися переважно початкової мистецької освіти та державних спеціалізованих мистецьких шкіл-інтернатів, а про вищу мистецьку освіту було згадано двічі:

- у 2018 році Мінкультури для запровадження підготовки докторів мистецтва як основної форми підготовки науково-педагогічних кадрів для закладів вищої мистецької освіти мало розробити і подати КМУ проєкт постанови щодо затвердження Порядку здобуття освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва та навчання в асистентурі-стажуванні [15] (постанову було прийнято 24 жовтня 2018 року [17]);

- у 2019 році в рамках третього етапу модернізації матеріально-технічної бази державних закладів спеціалізованої мистецької освіти для створення належних умов для здобуття мистецької освіти було заплановано проведення ремонту корпусів закла-

дів мистецької освіти, які перебувають у сфері управління Мінкультури, зокрема Київського державного хореографічного училища та Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого [16].

2 вересня 2019 року Мінкультури ліквідували, а його завдання та функції урядом було покладено на утворене Міністерство культури, молоді та спорту України (далі – МКМС) [18].

4 жовтня 2019 року ВРУ схвалила Програму діяльності КМУ – уряду Олексія Гончарука. Про мистецьку освіту у ній було згадано лише у додатку – Стандарті доступності публічних сервісів та послуг, що мав гарантовано забезпечуватися для мешканця будь-якої громади (доступ до мистецької освіти планували здійснювати через Центри культурних послуг, мистецькі школи або класи з навчання певним видам мистецтва у школі або Центрі культурних послуг) [19].

20 Січня 2020 року МКМС внесло на громадське обговорення проєкти концепцій та планів реалізації державної політики з досягнення шести цілей Програми діяльності КМУ, які належали до сфери його відповідальності [20], приділивши увагу вищій мистецькій освіті в рамках цілі «Люди мають вибір і можливість споживати доступні культурні послуги».

Показником результативності цієї цілі було визначено збільшення вдвічі кількості людей, що відвідують культурні події як в цілому, так і секторально (візуальне мистецтво, театри, книжкові фестивалі, музейні проєкти, музика, виставкові проєкти тощо), а одним із дванадцяти завдань, спрямованих на її досягнення (власне, останнім – дванадцятим), мало стати

створення умов для функціонування якісної, конкурентоспроможної вищої мистецької освіти.

Завдання «Створення умов для функціонування якісної, конкурентоспроможної вищої мистецької освіти» передбачало реалізацію восьми заходів:

- проведення аналізу ринку праці галузі культури і мистецтв;
- проведення атестації закладів вищої мистецької освіти в частині наукової роботи з переходом на цільове державне фінансування наукової роботи в залежності від присвоєної категорії;
- диверсифікацію та профілізацію навчальних програм;
- створення сучасної навчальної бази для майбутніх кінорежисерів;
- створення Національної академії балету;
- перехід на замовлення на підготовку кадрів з урахуванням вимог ринку праці;
- створення «ринку» підвищення кваліфікації працівників галузі за принципом «гроші йдуть за працівником»;
- запровадження механізму ліцензування діяльності у сфері мистецької освіти.

Жоден із запропонованих заходів, які мали бути втіленими у 2020–2023 роках, не передбачав прямо інтернаціоналізації вищої мистецької освіти.

Більше того, лише один захід (щодо переходу на замовлення на підготовку кадрів з урахуванням вимог ринку праці) передбачав співпрацю МКМС з МОН, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки.

Результати публічного громадського обговорення проєктів не були оприлюднені, а відповідні концеп-

ції та плани – затверджені. 4 березня 2020 року ВРУ прийняла відставку прем'єр-міністра України Олексія Гончарука [21], а 23 березня 2020 року новий уряд Дениса Шмигала перейменував створене підрозділу тому МКМС на МКІП [22].

Істотні трансформації, яких зазнав центральний орган виконавчої влади у сфері культури за дуже короткий термін, не завжди сприяли забезпеченню сталості та послідовності державної політики у сфері мистецької освіти.

В рамках впроваджуваної реформи державного управління в частині розмежування функцій з формування та реалізації державної політики 4 грудня 2019 року уряд заснував Державне агентство України з питань мистецької освіти як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра культури, молоді та спорту і який реалізує державну політику у сфері спеціалізованої мистецької освіти [23].

Але вже 27 травня 2020 року новостворене агентство за ініціатииви МКІП було ліквідовано. Натомість, КМУ перейменував Державне агентство України з питань мистецтв на Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти, встановивши, що його діяльність спрямовується і координується КМУ через Міністра культури та інформаційної політики і що саме воно реалізує державну політику у сфері мистецтв та спеціалізованої мистецької освіти [24].

У Положенні про Державне агентство з питань мистецької освіти, затвердженому 24 грудня 2019 року, масштаби міжнародної діяльності агентства були визначені вельми ску-

по: відповідно до покладених на нього завдань та компетенції воно брало участь у розробленні проєктів міжнародних договорів України, у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіяло в установленому порядку з відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а голова агентства представляв його за межами України [25].

Згадки про міжнародну діяльність у Положенні про Державне агентство з питань мистецтв та мистецької освіти [26], затвердженому 27 травня 2020 року, виявилися дещо ширшими, передусім з огляду на збільшення сфери діяльності агентства (адже сферу мистецької освіти було допасовано до сфери мистецтва).

Відповідно до покладених на нього завдань Державне агентство з питань мистецтв та мистецької освіти мало:

- встановлювати контакти і координаційні зв'язки з відповідними органами іноземних держав, до повноважень яких належить реалізація політики у сфері мистецтв та спеціалізованої мистецької освіти, співпрацювати в установленому порядку з неурядовими організаціями іноземних держав, міжнародними неурядовими організаціями;

- організувати проведення міжнародних мистецьких фестивалів і конкурсів, культурно-мистецьких проєктів, концертів, мистецьких аукціонів, виставок, виставок-продажів та інших заходів з питань, що належать до його компетенції;

- брати участь у розробленні проєктів міжнародних договорів України з питань, що належать до компетенції агентства.

Також у процесі виконання покладених на нього завдань агентство мало взаємодіяти в установленому порядку

з відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій.

12 червня 2020 року уряд Дениса Шмигала затвердив Програму діяльності КМУ [27], розроблену (і доопрацьовану) з урахуванням пропозицій комітетів ВРУ та програмних документів, в тому числі програми політичної партії «Слуга народу» та програми Президента України Володимира Зеленського.

Завданнями довгострокового пріоритету діяльності уряду й безпосередньо МКІП «Мистецтво, креативні індустрії» щодо мистецької освіти у ній було визначено:

- створення сучасної системи мистецької освіти, у тому числі для менеджерів у сфері культури;

- державну підтримку розвитку наукових досліджень у закладах вищої мистецької освіти;

- сприяння розвитку системи мистецької освіти протягом життя.

Щоправда, попри виявлену увагу до вищої мистецької освіти, встановлені очікувані результати та показники досягнення цих завдань акцентували лише на збільшенні частки дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають початкову мистецьку освіту в мистецьких школах (з 0,64 відсотка до 1,2 відсотка загальної кількості учнів у 2024 році).

На початковій мистецькій освіті було сконцентровано першорядну увагу й у Плані дій МКІП на 2020 рік [28]. Ним було передбачено здійснити пілотний проєкт з реалізації Концепції інклюзивної мистецької освіти, унормувати деякі питання щодо плати за навчання в мистецькій школі та атестації педагогічних працівників закладів (установ) освіти сфери культури, підготувати програмне забезпе-

чення для сертифікації педагогічних працівників закладів мистецької освіти, а також розробити Положення про фаховий мистецький коледж. Однак, заходи, що прямо стосувалися вищої мистецької освіти (і її інтернаціоналізації), у Плані дій МКІП на 2020 рік були відсутні.

Висновки. На сучасному етапі питання інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України відсутнє серед пріоритетів державної політики і не стоїть на порядку денному діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері культури. Це додатково збільшує роль закладів вищої мистецької освіти у розбудові власної міжнародної діяльності, робить їх ініціативи з інтернаціоналізації вищої мистецької освіти вирішальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національний освітній глосарій : вища освіта / авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова ; за ред. В. Г. Кременя. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

3. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf

4. Заклади мистецької освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/content/zakladi-misteckoi-osviti.html>

5. Mesquita A. Internationalization Of Higher Education : Limits And Opportunities / A. Mesquita, C. Marin, G. Dinu // Management Strategies Journal. – 2016. – Vol. 31(1). – P. 15-26.

6. Дебич М. А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти : міжнародний досвід : монографія / М. А. Дебич. – Ніжин : ПП Лисенко, 2019. – 408 с.

7. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihed.org.ua/publications/>

8. Проблеми мистецької освіти : Типологічні критерії та науково-методична розробка / О. І. Безгін, Г. Є. Бернадська, І. С. Кочарян, О. І. Дацко, О. Ю. Успенська. – К. : СПД Голосуй, 2008. – 340 с.

9. Культурна політика та мистецька освіта : моделювання процесів / О. І. Безгін, А. Є. Бернадська, І. С. Кочарян, О. Ю. Успенська. – К. : Інститут культурології НАМ України, 2013. – 176 с.

10. Безгін О. І. Вища мистецька освіта в Україні : питання підготовки науково-педагогічних кадрів / О. І. Безгін, О. Ю. Успенська // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2018. – Вип. 22. – С. 7-13.

11. Міжнародна наукова конференція «Культурно-мистецька освіта на сучасному етапі: прагнення, виклики, перспективи». Матеріали [Електронний ресурс] // Міністерство культури України. – 03.01.2018. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245321169&cat_id=244931901

12. Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-p>

13. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p>

14. План пріоритетних дій Уряду на 2017 рік : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p>

15. План пріоритетних дій Уряду на 2018 рік : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 244-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p>

16. План пріоритетних дій Уряду на 2019 рік : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1106-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2018-p>

17. Про затвердження Порядку здобуття освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва та навчання в асистентурі-стажуванні : постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 865 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2018-p>

18. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-p>

19. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 р. № 188-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20>

20. Інформаційне повідомлення про проведення публічного громадського обговорення проєктів концепцій та планів реалізації державної політики по досягненню цілей 4.1-4.6 Програми діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 20.01.2020. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/documents/181.html>

21. Про відставку Прем'єр-міністра України Гончарука О. В. : постанова Верховної Ради України від 4 березня 2020 р. № 514-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-IX>

22. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 р. № 238. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2020-p>

23. Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2019-p>

24. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері культури : постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 434 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2020-p>

25. Положення про Державне агентство України з питань мистецької освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-p/ed20191224#n146>

26. Положення про Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 434 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2020-p

27. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-p>

28. План дій МКІП на 2020 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/content/normativnopravovi-zasadi-diyalnosti.html>

REFERENCES:

1. Zakharchenko, V. M., Kalashnikova, S. A., Luhovyi, V. I., Stavytskyi, A. V., Rashkevych, Yu. M. & Talanova, Zh. V. (2014). Natsionalnyi osvittii hlosarii: vyshcha osvita [National Educational Glossary: Higher Education] (2nd ed., rev.). V. H. Kremen (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnychi Dim «Pleiady» [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
3. Stratehichnyi plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2024 roku [Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024]. (n.d.). mon.gov.ua. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf [in Ukrainian].
4. Zaklady mystetskoï osvity [Art education institutions]. (n.d.). mkip.gov.ua. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/content/zaklady-misteckoi-osviti.html> [in Ukrainian].
5. Mesquita, A., Marin, C. & Dinu, G. (2016). Internationalization Of Higher Education: Limits And Opportunities. Management Strategies Journal, 31(1), 15-26.
6. Debych, M. A. (2019). Teoretychni zasady internatsionalizatsii vyshchoi osvity: mizhnarodnyi dosvid [Theoretical principles of internationalization of higher education: international experience]. Nizhyn: PP Lysenko [in Ukrainian].
7. Publikatsii [Publications]. (n.d.). ihed.org.ua. Retrieved from <https://ihed.org.ua/publications/> [in Ukrainian].
8. Bezghin, O. I., Bernadska, H. Ye., Kocharian, I. S., Datsko, O. I. & Uspenska, O. Yu. (2008). Problemy mystetskoï osvity: Typolohichni kryterii ta naukovo-metodychna rozrobka [Problems of education in the field of arts: Typological criteria & scientific and methodological design]. Kyiv: SPD Holosui [in Ukrainian].
9. Bezghin, O. I., Bernadska, A. Ye., Kocharian, I. S. & Uspenska, O. Yu. (2013). Kulturna polityka ta mystetska osvita: modeliuvannya protsesiv [Cultural policy and education in the field of arts: process modeling]. Kyiv: Instytut Kulturolohii NAM Ukrainy [in Ukrainian].
10. Bezghin, O. I. & Uspenska, O. Yu. (2018). Vyshcha mystetska osvita v Ukraini: pytannia pidhotovky naukovo-pedahohichnykh kadriv [Higher education in the field of arts in Ukraine: issues of training of scientific-pedagogical specialists]. Naukovi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho – Academic bulletin of Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi University of Theatre, Cinema and Television, 22, 7-13 [in Ukrainian].
11. Mizhnarodna naukova konferentsiia «Kulturno-mystetska osvita na suchasnomu etapi: prahnennia, vyklyky, perspektyvy». Materialy [International scientific conference «Cultural and artistic education at the present stage: aspirations, challenges and perspectives». Proceedings]. (2018, January 3). mincult.kmu.gov.ua. Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245321169&cat_id=244931901 [in Ukrainian].
12. Dovhostrokovka stratehiia rozvytku ukrainskoï kultury – stratehiia reform [Long-term strategy for the development of Ukrainian culture – reform strategy]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-p> [in Ukrainian].
13. Serednostrokovyi plan priorytetnykh dii uriadu do 2020 roku [Medium-term plan of priority actions of the Government until 2020]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p> [in Ukrainian].
14. Plan priorytetnykh dii uriadu na 2017 rik [The Government's priority action plan for 2017]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p> [in Ukrainian].

15. Plan priorytetnykh dii uriadu na 2018 rik [The Government's priority action plan for 2018]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p> [in Ukrainian].

16. Plan priorytetnykh dii uriadu na 2019 rik [The Government's priority action plan for 2019]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2018-p> [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia poriadku zdobuttia osvitho-tvorchoho stupenia doktora mystetstva ta navchannia v asistenturi-stazhuvanni [On approval of the Procedure for obtaining the educational and creative degree of Doctor of Arts and training in assistantship-internship]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2018-p> [in Ukrainian].

18. Deiaki pytannia optymizatsii systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Some issues of optimization of the system of central executive bodies]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2018-p> [in Ukrainian].

19. Pro prohramu diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the Action program of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20> [in Ukrainian].

20. Informatsiine povidomlennia pro provedennia publichnoho hromadskoho obhovorennia proiektiv kontseptsii ta planiv realizatsii derzhavnoi polityky po dosiahnenniui tsilei 4.1-4.6 Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [Information notice on holding a public discussion of draft concepts and plans for the implementation of state policy to achieve the goals 4.1-4.6 of the Action program of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2020, January 20). mkip.gov.ua. Retrieved from mkip.gov.ua/documents/181.html [in Ukrainian].

21. Pro vidstavku Premier-ministra Ukrainy Honcharuka O. V. [On the resignation of the Prime Minister of Ukraine Honcharuk O. V.]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-IX> [in Ukrainian].

22. Deiaki pytannia optymizatsii diialnosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Some issues of optimizing the activities of central executive bodies]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2020-p> [in Ukrainian].

23. Pytannia utvorennia deiakykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [The issue of formation of some central executive bodies]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2019-p> [in Ukrainian].

24. Deiaki pytannia diialnosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady u sferi kultury [Some issues of activity of central executive bodies in the field of culture]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2020-p [in Ukrainian].

25. Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo Ukrainy z pytan mystetskoi osvity [Regulations on the State Agency of Ukraine for Art Education]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-p/ed20191224#n146> [in Ukrainian].

26. Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo Ukrainy z pytan mystetstv ta mystetskoi osvity [Regulations on the State Agency of Ukraine for Arts and Art Education]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2020-p [in Ukrainian].

27. Pro zatverdzhennia prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Action Program of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-p> [in Ukrainian].

28. Plan dii MKIP na 2020 rik [MCIP Action Plan for 2020]. (n.d.). mkip.gov.ua. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/content/zakladi-misteckoi-osviti.html> [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 342.7/.8.01(477)(02)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5\(11\)-257-260](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-5(11)-257-260)

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 5921401; <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Kovalenko Valentin Vasilievich,

Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 5921401; <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію доктора юридичних наук, професора, директора Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України «Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні»

REVIEW

to the monograph of Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine Vladislav Leonidovich Fedorenko «Constitutional human rights and freedoms and their guarantee and protection in Ukraine»

На початку поточного року в світ вийшла нова монографія професора В. Федоренка «Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні» (Київ, 2020)¹, яка була широко представлена науковій громадськості та отримала позитивні відгуки правознавців – науковців, викладачів і студентів (магістрів), практикуючих юристів, представників громадських правозахисних організацій. Загалом традиційна для науки конституційного права проблемати-

¹ Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монограф. Київ: Вид-во Ліра, 2020. 138 с.

ка утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини отримала в викладі В. Федоренка нові методологічні підходи і правові сенси.

Авторові, на наш погляд, вдалося розкрити не лише сучасні аспекти конституційної правозахисної доктрини, а й питання правотворчої, правозахисної та правосудної (юрисдикційної) практики у сфері утвердження, гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини. При цьому, у рецензованій монографії важливим є аксіологічний наратив основоположних прав і свобод людини та правозахисної діяльності. Водночас, В. Федоренко схильний об'єктивно оцінювати існуючий на сьогодні в світі стан захищеності конституційних прав і свобод людини, і пише:

«Права та свободи людини залишаються однією з найважливіших і універсальних цивілізаційних цінностей уже понад триста років поспіль. Для одних народів вони ґрунтуються на *habeas corpus* і потужній правозахисній практиці судів, для інших – втілюються в деклараціях і білях про права, а також у конституціях і відповідній правозастосовній практиці. Натомість треті народи лише утверджують у своїх правових системах основоположні права та свободи людини, а також визначають механізми їх реалізації, гарантування та захисту.

...

Але в XXI ст. основоположні права та свободи людини, як і три століття тому, не стали остаточно очевидними і усталеними у своїй реалізації та гарантованості. Війни і військові конфлікти за останні два десятиліття стали для світу явищем більш звичним ніж у кінці XX ст., а обнадійливі проце-

си глобалізації та запровадження в ЄС ідеології мультикультуралізму мали неприємний побічний ефект у вигляді перманентних фінансово-економічних і міграційних криз, що поставили під сумнів потенціал ідеології лібералізму в Об'єднаній Європі та в світі загалом».¹

У монографії В. Федоренка комплексно висвітлюються питання генезису політико-правової думки і міжнародної та конституційної правотворчої та правозастосовної практики у сфері основоположних прав людини і громадянина. Насамперед, обґрунтовується поняття цієї ключової категорії конституційного права. На думку вченого, «... під конституційними правами та свободами людини слід розуміти встановлену Конституцією та законами України та гарантовану Українською державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб та інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах суспільного та державного життя» (с. 17 монографії).

У рецензованій роботі аналізуються основні, найбільш поширені класифікації конституційних прав і свобод людини та громадянина та наводиться їх система. Узагальнюючи положення міжнародного та конституційного законодавства, а також погляди українських і зарубіжних правознавців на права людини і їх класифікацію та систематизацію, В. Федоренко стверджує,

¹ Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монограф. Київ: Вид-во Ліра, 2020. С. 4-5.

що конституційні права та свободи людини можуть бути класифікованими:

«1) за сутністю, або ж за походженням – природні та позитивно унормовані державою права і свободи людини;

2) за предметом, або ж змістом конституційні права і свободи людини і громадянина поділяються на політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), інформаційні, екологічні;

3) за суб'єктами – це індивідуальні та колективні права; права і свободи громадян України та права і свободи іноземців і осіб без громадянства, біженців, осіб які потребують додаткового і тимчасового правового захисту;

4) за віковою приналежністю – права дитини; права молоді; права людей похилого віку;

5) за статевою приналежністю – Конституція України виділяє лише права жінки, хоча для багатьох демократичних держав світу нині актуальним стає утвердження та захист особистих прав гомосексуалістів, трансгендерів тощо.

У своїй сукупності, будучи пов'язаними між собою численними юридичними зв'язками, ці права і свободи утворюють систему основних прав і свобод людини і громадянина, ядром якої традиційно вважають громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини та громадянина» (С. 22 монографії). Автором також запропоновано комплексну характеристику основних видів конституційних прав і свобод людини.

У монографії висвітлюються питання гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Зокрема, В. Федоренко пише: «У зв'язку з описаною ситуацією в сфері основополож-

них прав і свобод людини в Україні надзвичайної ваги для конституційної доктрини, правотворчої й правозастосовної практики набуває питання про гарантування та захист конституційних прав і свобод людини в Україні. Очевидно, що Україна за жодних умов не може відмовитись від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав і свобод людини та в односторонньому порядку скоротити номенклатуру гарантованих прав і свобод людини. Отже, єдиним конструктивним шляхом для розв'язання цієї проблеми є посилення гарантій і вдосконалення механізмів захисту конституційних прав і свобод, з урахуванням позитивного досвіду держав Європи (Польща, Румунія, Хорватія, Чорногорія й ін.), які пережили революції та воєнні конфлікти». (С. 111-112 монографії). Нами підтримується ця думка автора монографії, оскільки нові політико-правові реалії в сфері гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини вимагають нових, але обґрунтованих, таких що вже мали успіх у державах Ради Європи, методологічних, правотворчих і правозастосовних підходів до належного забезпечення основоположних прав і свобод людини.

У монографії В. Федоренка також приділено увагу змісту та процедурним аспектам захисту конституційних прав і свобод людини в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). Зокрема, в роботі відзначається, що «першим рішенням Європейського суду з прав людини по суті справи стало рішення *Lawless vs Ireland*, прийняте у 1960 році, а перше рішення на користь заявника було прийняте в справі *Neumeister vs Austria* в 1968 році. Після набуття чинності Протоколу

№ 11 Ради Європи про об'єднання Європейської комісії з прав людини із Європейським судом з прав людини активність останнього значно посилилась. Станом на 13 лютого 2014 року Європейський суд з прав людини виніс 16 995 мотивованих рішень і постанов. ... Станом на 31 грудня 2019 року на розгляді Європейського суду з прав людини перебувало загалом 59 800 справ проти держав-підписантів Конвенції, з них 14,8% проти України. Тим самим, Україна декілька років поспіль входить до першої п'ятірки держав із найбільшою кількістю позовів від її громадян до ЄСПЛ» (С. 127-128 монографії). У силу зазначеного, цей розділ монографії буде цікавий усім, для кого ЄСПЛ залишається єдиною інстанцією для захисту та відновлення свої основоположних прав і свобод.

Звертає на себе увагу й ґрунтовна джерельна база наукового дослідження В. Федоренка. У рецензованій монографії ним проаналізовано та переосмислено існуючі на сьогодні в Україні концепції, теорії, доктрини і вчення, розроблені в 1991–2020 рр. такими українськими ученими-конституціоналістами, як М. Афанасьева, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, О. Батанов, Г. Берченко, В. Боняк, О. Бориславська, І. Бородін, О. Васильченко, Ю. Волошин, О. Волощук, С. Головатий, М. Гультай, Т. Заворотченко, Є. Захаров, М. Козюбра, А. Колодій, П. Корнієнко, А. Крусян, О. Кушніренко, О. Лотюк, П. Любченко, М. Малишко, Р. Максакова, Н. Мішина, В. Нестерович, Л. Новак-Каляєва, А. Олійник, О. Петришин, В. Погрілко, О. Пушкіна, П. Рабінович, В. Речицький, С. Різник, М. Савчин, В. Серьогін, С. Серьогіна,

О. Скрипнюк, І. Сліденко, Т. Слінько, І. Словська, К. Слюсар, О. Совгиря, М. Ставнійчук, П. Стецюк, Ю. Тодика, А. Хольота, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. При цьому, В.Л. Федоренку вдалося не лише визначити і систематизувати здобутки згаданих вітчизняних учених-конституціоналістів, а й уникнути схоластичних заочних дискусій із ними. Це дозволило В. Федоренку, на наш погляд, з одного боку, забезпечити фундаментальний теоретико-методологічний рівень монографії, а з іншого – підготувати цікаву, змістовну та доступну для широкого кола читачів роботу.

Заслуговує на повагу й відродження В.Л. Федоренком уваги до дещо забутих сучасними правознавцями класичних наукових робіт таких українських і зарубіжних правознавців ХІХ ст. – поч. ХХІ ст., як Й. Бентам, Г. Бокль, Г. Вайц, А. Дайсі, Р. Ієринг, С. Котляревський, Т. Марецоль, Дж. Міль, М. Реннекампф, Г. Спенсер, Є. Трубецкой, Е. Фішель, Н.-Д. Фюстель-де-Куланж, Б. Чичерін і ін. Переконали, що дослідники проблем теорії та практики правозахисної діяльності будуть враховувати ці роботи у своїх подальших наукових розвідках, черпатимуть із цих джерел цінності та ідеали гуманоцентризму.

Таким чином, монографія В. Федоренка «Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні» (Київ, 2020) становить значний науковий інтерес для науковців, правозахисників, а також усіх, хто цікавиться конституційними правами і свободами людини та їх захистом в Україні.

Чернеженко Олена Миколаївна,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник сектору технічної творчості лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, м. Київ, 01133; lenok.ch1111@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-4344-2605>

Chernezhenko Elena Nikolaevna,

doctor of law, senior researcher of the sector of technical creativity of the laboratory of industrial property law Research Center for Forensic Science on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainka Boulevard, 26, Kyiv, 01133; lenok.ch1111@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-4344-2605>

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Володимира Миколайовича Кравчука «Конституційні основи правового статусу суддів в Україні»

REVIEW

on the monograph of Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Lesia Ukrainka East European National University Volodymyr Mykolayovych Kravchuk, «Constitutional Foundations of the Legal Status of Judges in Ukraine»

Нещодавно свого читача знайшла монографія «Конституційні основи правового статусу суддів в Україні», підготовлена кандидатом юридичних наук, доцентом, доцентом кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) Володимиром Миколайовичем Кравчуком. Змістовність, новизна та актуальність цієї праці значною мірою виправдовують сподівання як вчених-правознавців, так і фахівців у сфері судової правотворчої та правозастосовної діяльності.

Знаковим вихід цієї монографії став і стосовно судово-правових реалій сьогодення, зокрема, щодо внесення змін до Конституції України (в частині правосуддя), прийняття нових законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Конституційний Суд України». Утім, В. Кравчуку вдалося, на нашу думку, підготувати дійсно системну наукову монографію та неупереджено, методологічно вивірено викласти власні погляди на юридичну природу конституційних основ правового статусу суддів, спираючись на вітчизняний та зарубіжний досвід.

Очевидною є й новизна монографії В. Кравчука. На сьогодні значний інтерес до правового статусу суддів, його сутності та змісту спостерігається з боку представників правничої науки; питанням формування суддівського корпусу

та відповідальності суддів присвячена численна література. На підставі зазначеного, проблеми конституційно-правового регулювання статусу суддів слід віднести до одних з найменш розроблених у науці конституційного права, на відміну від значної кількості судоустрійних напрацювань.

Постановка проблеми, здійснена автором, дає змогу чітко окреслити предмет цього дослідження. Так, у Передмові рецензованої монографії досить чітко окреслено перелік «дослідницьких завдань, які визначені необхідними для системного аналізу змісту, форм і механізмів конституційно-правового статусу суддів» (с. 8).

Рецензована наукова монографія має розгорнутий та логічно послідовний зміст, зумовлений метою та завданнями цієї наукової розвідки. Здобутки науковця отримують свою повне та всебічне втілення у висновках, положеннях і пропозиціях, сформованих автором як у завершальному підрозділі праці «Післямова», так і у тексті самої монографії.

У своїй роботі науковець досліджує становлення конституційних основ правового статусу суддів, виділяє шість основних етапів становлення конституційних основ правового статусу суддів у контексті національного державотворення та правотворення: 1) період доби Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (*IX – до середини XVI століття*) – характеризувався домінуванням звичаєвого права, відсутністю процесуального законодавства та практикою застосування т.з. «композицій» – відкupu за заподіяну шкоду. Судочинство ж здійснювали королі, князі, асесори, референдарі, маршал-

ки, комісари, віча, лавники, війти, старости, церковні священники тощо, але не професійні судді; 2) період Козацько-Гетьманської держави (*з середини XVI століття – до кінця XVIII століття*) – становлення в системі козацького правосуддя інституту професійних суддів, які виокремлювались зі старшини, духовенства, козаків, міщан, урядників та ін., й розглядали кримінальні та цивільні спори, та обґрунтування особливостей їх правового статусу; 3) перебування Українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (*з кінця XVIII століття – до початку XX століття*) – характеризувався інституціоналізацією судів і унормуванням правового статусу професійних суддів, зокрема – вимог до кандидатів на посаду судді, прав і обов'язків судді, підстав його відповідальності, гарантій діяльності тощо, за результатами судових реформ в Російській імперії в 1864 році та Австро-Угорській імперії в 1867 році; 4) доба національно-визвольної боротьба за незалежність України (*1917–1922 роки*) – унормування конституційних основ правового статусу професійних суддів у Конституції УНР, а також у інших правових актах УНР, ЗУНР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії та незавершені спроби сформувані суддівський корпус Української держави;

5) за Радянської доби і входження України до складу колишнього СРСР (*1922–1991 роки*) – утворення надзвичайних судів, з заміною їх радянською моделлю правосуддя, яка реалізувалась професійними суддями і народними засідателями, які стали складовою державно-партійної репресивної системи в УРСР; 6) у незалежній Украї-

ні (1991 рік – донині) – становлення, розвиток і модернізація конституційно-правового статусу суддів у незалежній Україні на цінностях і засадах європейського конституціоналізму) (с. 10-164).

У монографії автор також досліджує сутність та зміст категорії «конституційно-правовий статус суддів», визначає її сутнісні ознаки (с. 180-197) й розкриває структуру конституційно-правового статусу суддів (с. 198-258). Зокрема, на думку В. Кравчука характеристики структури конституційно-правового статусу суддів ґрунтуються на виокремленні серед основних і додаткових (неосновних) його складників (елементів). До основних слід відносити елементи, що формують основу статусу суддів як суб'єктів конституційного права. Додаткові елементи конституційно-правового статусу суддів конкретизують та логічно продовжують основні елементи (с. 197).

Заслуговує на увагу також розділ присвячений конституційним принципам правового статусу суддів та дефініція автора, відповідно до якої принципи правового статусу суддів – визначені Конституцією України та іншими джерелами права загальноприйняті засади, ідеї, що слугують основоположними початками правового статусу суддів. Це керівні засади, встановлені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, що відображають об'єктивно наявні закономірності розвитку судової влади, визначають характер, істотні риси правового статусу суддів, основи зв'язків між елементами його змісту, встановлюють і регулюють поведінку суб'єктів правових відносин

з приводу набуття, зміни та припинення правового статусу суддів (с. 292-293).

Окремий розділ монографії присвячено правосуб'єктності суддів, яку В. Кравчук трактує як здатність судді мати закріплені конституційно-правовими нормами суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а також здатність своїми діями набувати та реалізовувати права, створювати для себе або інших суб'єктів обов'язки та здатність судді нести за порушення правових норм відповідальність, які (здатності) можуть змінюватись під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів і умов. Тобто, зміст цього поняття становлять конституційна правоздатність та конституційна дієздатність. У свою чергу, складовою конституційної дієздатності є їх деліктоздатність. Конституційна правосуб'єктність є основним, базовим елементом конституційно-правового статусу судді. Саме вона зумовлює можливість судді бути учасником конституційних правовідносин та визначає обсяг його прав та обов'язків (с. 390).

Вартий уваги розділ монографії, присвячений гарантіям конституційних основ правового статусу суддів, які дослідник за сферою дії поділяє на міжнародно-правові (глобальні), регіональні міжнародних та національні (внутрішньодержавні). Останні, в свою чергу, діляться на загально-соціальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні (духовні) гарантії) та спеціальні юридичні. Спеціальні юридичні гарантії поділяють на нормативно-правові і організаційно-правові, матеріальні та процесуальні тощо (с. 401-442).

У шостому розділі рецензованої роботи дослідник розглядає особливості підготовки і формування суддівського корпусу (С. 443-517). Зокрема, на думку В. Кравчука, порядок формування суддівського корпусу – один із складових елементів правового статусу суддів, що передбачає загальний порядок призначення суддів. Найбільш поширеними способами оновлення суддівського корпусу залишаються: а) призначення та б) обрання суддів (С. 493).

Сьомий розділ рецензованої роботи присвячений юридичній відповідальності суддів як важливій складовій їх конституційно-правового статусу. Юридична відповідальність суддів, як комплексний інститут, характеризується взаємозв'язком правомірної поведінки суддів при реалізації повноважень (позитивний аспект) та обов'язку зазнати передбачених законом заходів державного примусу в разі неправомірної поведінки суддів (негативний аспект). Позитивний аспект юридичної відповідальності суддів втілюється в процесі реалізації суддями прав та обов'язків. Також складовими позитивного аспекту юридичної відповідальності суддів варто вважати професійну правосвідомість, професійну правову культуру, суддівський розсуд, які відображаються у професійній діяльності суддів та прийнятих ними рішеннях. Юридична відповідальність суддів з позиції негативного підходу, по суті, виступає їхнім юридичним обов'язком зазнати негативних наслідків за певних умов. До таких особливостей юридичної відповідальності суддів варто віднести

найперше те, що вона виступає додатковим юридичним обов'язком, який виникає за умови, що судді вчиняють правопорушення. З іншого боку, юридична відповідальність суддів є гарантією реалізації ними інших юридичних обов'язків. Юридична відповідальність, як юридичний обов'язок, може й не виникати, за умови належної реалізації суддями норм права (формальної підстави юридичної відповідальності) та відсутності фактів вчинених суддями правопорушень (фактичної підстави юридичної відповідальності) (С. 518-603).

Звертає на себе увагу й те, що рецензована монографія містить понад 1800 посилань на джерела, в основному наукові монографії та статті вітчизняних та зарубіжних авторів, а також низку законодавчих актів та документів, що стосуються правового статусу суддів.

Таким чином, можна стверджувати, що монографія В. Кравчука є цілісним, завершеним, актуальним дослідженням конституційних основ правового статусу суддів, яке стане в пригоді не лише фахівцям, що займаються проблематикою сучасного конституційного права та судоустрою, а й значно більш широкому колу читачів, яке включає в себе всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку вітчизняної правової думки.

Рецензована монографія становить значний науковий інтерес, може бути використана у навчальному процесі студентами юридичних спеціальностей, а також буде цікава тим, хто вивчає проблеми правового статусу суддів у цілому.

III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку»

Продовжується набір матеріалів для участі в конференції

Дата проведення:
07 Листопада 2020

ДЕТАЛЬНІШЕ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Бухгалтерський облік, аналіз і аудит.
Гроші, фінанси і кредит.
Державне управління, самоврядування і державна служба.
Економіка й управління підприємством.
Культура і мистецтво.
Маркетинг.
Математичні методи в економіці.
Менеджмент.
Міжнародна економіка.
Сподаткування та бюджетна система.
Право.
Психологія, педагогіка, освіта, філософія та філологія.
Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.
Соціологія.
Туризм.
Медицина.

Сертифікат конференції може вважатися документом, який підтверджує участь у роботі наукової конференції в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС згідно Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13

ISSN (print) 2708-7530

DOI: 10.32689/2708-7530-2020-2(2)

Міністерство юстиції України
Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Серія КВ

№4456-4/2019-Р

«Наукові перспективи»

Видання: щорічне

видає: ПАВЛЮК Тетяна Іванівна, Іванівна, вулиця Миколаївська, 10

Страна видання: Україна

Місце видання: Київ

Мова видання: українська

Мова оригіналу: українська

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Обсяг: 25-26 стр. друку

Обсяг: 25-26 стр. друку

Сфера розповсюдження: загальнодержавна

Сфера розповсюдження: загальнодержавна

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

Видання: щорічне

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Журнал
виходить
щомісячно

«Наукові перспективи» - це друкований журнал категорії «Б» із галузей наук: державне управління, право та економіка.

Видання присвоєний Міжнародний стандартний серійний номер **ISSN 2708-7530**.
Величезною перевагою є унікальний номер DOI із префіксом 10.32689.
Наукове видання включено до міжнародної пошукової системи **Google Scholar** та до міжнародної наукометричної бази даних **Research Bible**.

Міністр

Ю.С. ШОП

Денис МАЛЮСЬКА

УВАГА!
ВАЖЛИВА
ІНФОРМАЦІЯ!

Встигніть прийняти участь

Лише до 7 числа

Шановні колеги!

Триває набір матеріалів для публікації у колективній монографії міждисциплінарного напрямку "Сучасні аспекти науки".

Для того, щоб прийняти участь необхідно надіслати матеріали на електронну адресу: naukovi.perspektivu@ukr.net

Майбутнє наукове видання стане результатом праці колективу авторитетних авторів, об'єднаних спільною ідеєю представити підсумки своїх досліджень на міжнародній та вітчизняній арені. До участі у написанні колективної монографії запрошуються науковці, викладачі, аспіранти та ін.

Запрошуємо до публікації Ваших наукових здобутків.

*З повагою,
редакція видавничої групи "Наукові Перспективи"*

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 5 (11) – жовтень 2020

Формат 70x100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 21,53 Обл.-вид. арк. 19,83.